

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Eva Eihmane. Skatiens uz krīzi caur vēstures prizmu: 14. gadsimts – 15. gadsimta pirmā puse Rietumu kristīgajā sabiedrībā • *Guntis Gerhards.* Epidēmijas viduslaiku un jauno laiku Rīgā • *Konrads Bobjaņskis.* Polijas-Lietuvas cīņa ar Maskavas valsti par Daugavpili 17. gadsimta 60. gados • *Jānis Bērziņš.* Kurzemes sabiedrības aktivitātes II Valsts domes vēlēšanās • *Māris Zunde.* Par radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datēšanas metodi un tās pielietošanu arheoloģijā • Īsziņas • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas • In memoriam

2011

4

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda
un

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība”
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, DAINA BLEIERE, LĪGA LAPA,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA, ANTONIJA VILCĀNE

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Ilona Pozņaka (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigīta Vārpa*
Maketētājas *Margarita Stoka, Izolde Druketeine*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija".

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

- Eva Eihmane*. Skatiens uz krīzi caur vēstures prizmu:
14. gadsimts – 15. gadsimta pirmā puse
Rietumu kristīgajā sabiedrībā5
- Guntis Gerhards*. Epidēmijas viduslaiku
un jauno laiku Rīgā37
- Konrads Bobjatiņskis*. Polijas-Lietuvas cīņa ar
Maskavas valsti par Daugavpili
17. gadsimta 60. gados66
- Jānis Bērziņš*. Kurzemes sabiedrības aktivitātes
II Valsts domes vēlēšanās78
- Māris Zunde*. Par radioaktīvā oglekļa (¹⁴C)
datēšanas metodi un tās pielietojumu arheoloģijā95

ĪSZIŅAS

- Juris Urtāns*. Liepnas Purnava120

VĒSTURES AVOTI

- Lilīta Vanaga*. Latvijas vēstures institūtam – 75.
Institūta etnogrāfi ekspedīcijās134
- Eduarda Biriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai
sagatavojuši un komentējusi *Līga Lapa*)143

- ZINĀTNES DZĪVE 150

- RECENZIJAS 176

- JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS 179

- PERSONĀLIJAS 189

- IN MEMORIAM 199

- RAKSTU AUTORI 202

2011. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS 203

CONTENTS

Eva Eihmane. Crisis in a Historical Perspective: The 14th Century – First Half of the 15th Century in Western Christendom * *Guntis Gerhards*. Epidemics in Riga during the Middle Ages and Early Modern Times * *Konrad Bobiatyński*. The Battle for Dünaburg between the Polish-Lithuanian State and the Muscovite State in the 1660s * *Jānis Bērziņš*. Activities of Kurzeme Society during Election for the 2nd State Duma * *Māris Zunde*. On the Radiocarbon (^{14}C) Dating Method and its Application in Archaeology * Briefs * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina * In memoriam

INHALT

Eva Eihmane. Einen Blick auf Krisis durch das historische Prisma: 14. Jahrhundert – die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts in der westlichen Christengesellschaft * *Guntis Gerhards*. Epidemien im mittelalterlichen Riga und in Riga der neuen Zeit * *Konrad Bobiatyński*. Polnisch-litauischer Kampf mit dem Moskauer Staat für Daugavpils (Dünaburg) in den 60er Jahren des 17. Jahrhunderts * *Jānis Bērziņš*. Aktivitäten der kurländischen Gesellschaft bei den Wahlen zum II. Staatsrat * *Māris Zunde*. Zum Verfahren der Datierung vom radioaktiven Kohlenstoff (^{14}C) und dessen Verwendung in der Archäologie * Kurzmeldungen * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien * In memoriam

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Eva Eihmane

SKATIENS UZ KRĪZI CAUR VĒSTURES PRIZMU: 14. GADSIMTS – 15. GADSIMTA PIRMĀ PUŠE RIETUMU KRISTĪGAJĀ SABIEDRĪBĀ

Laikā, kad jēdziens “krīze” sabiedrībā ir ieguvis īpašu aktualitāti, ir vērtīgi to aplūkot vēsturiskā kontekstā. Tas palīdz iegūt plašāku, veselīgāku un inteligentāku skatījumu uz mūsdienu pasaulē notiekošajiem pārmaiņu procesiem, uz kuriem tiek attiecināts šis jēdziens.

Mūsdienu sabiedrībā vārds “krīze” tiek uzvertts tā šaurā, nepilnīgā nozīmē – kā lejupslīde jeb grūtības, turklāt pārsvarā ierobežojot tā lietojumu ar ekonomikas jomu. Taču šī jēdziena būtība ir plašāka – savā pamatnozīmē “krīze” saprotama kā “pagrieziens punkts”, “lūzums attīstībā”, kā “izšķirošu pārmaiņu laiks”, “grūts pārejas stāvoklis”.¹ Grūtības un lejupslīde ir dabisks pārmaiņu procesa aspekts, sabrūkot vecajai kārtībai un rodoties jaunai, bet tikai viens no tiem.

Atrodoties krīzes epicentrā, virs fundamentālu pārmaiņu procesa izraisītajām grūtībām nav viegli saskatīt pašus šos procesus. Šajā ziņā var palīdzēt atskats uz būtisku pārmaiņu posmiem vēsturē. Tāds periods bija 14. gadsimts – 15. gadsimta pirmā puše.

Tāpēc 14. gadsimta krīze ir kļuvusi par vispārpieņemtu jēdzienu vēstures zinātnē.² Lai gan ne visi vēsturnieki atzīst krīzes jēdziena attiecināšanu uz šo periodu³ (un arī attiecīgo norišu laikabiedri šādu apzīmējumu nelietoja), tomēr netiek noliegtas šajā laikā notikušās būtiskās pārmaiņas sabiedrības dzīvē, t.i., fakts, ka tolaik risinājās procesi, kas mūsdienu historiogrāfijā tiek apzīmēti ar vārdu “krīze”.

Par būtiskajām pārmaiņām 14.–15. gadsimtā, uzlūkojot tās caur krīzes jēdziena prizmu, jau vairāk nekā gadsimtu norisinās historiogrāfiska diskusija. Tās gaitā ir izkristalizējies secinājums: pārmaiņu laiks ietver sevī pretrunīgas tendences. Šādi – kā pārmaiņu un pret-runīgu tendenču posms – krīze tiek traktēta mūsdienu medievis-tikā, uzsverot, ka tās būtība slēpjas vitālā spēku pārkārtojumā un konkurencē, nevis vispārējā pagrimumā. Vienlaikus ar lejupslīdi un stagnāciju vērojama izaugsme un dinamika, ekonomiskie, sabiedris-kie un kultūras sasniegumi, taču nevis izlīdzinošā mijiedarbībā, bet

šīm tendencēm savstarpēji konkurējot un vairojot nedrošību.⁴ Krīzē parādās arī elementi, kas liecina ne tikai par sastingumu, bailēm un bezdarbību, bet arī par jaunu sākumu, mērķtiecīgām reformām vai revolucionāriem, laikabiedriem nemanāmiem esošo attīstības akcentu pastiprinājumiem un izvēršanos līdz tam nenovērotās vai neapzinātās sfērās, – tā uzskata viens no ievērojamākajiem vēlo viduslaiku pārmaiņu pētniekiem Ferdinands Zeibts (*Ferdinand Seibt*).⁵ Tādējādi krīze tiek uzlūkota kā nepieciešams sabiedrības attīstības posms. Piemēram, vēsturiskās krīzes teorijas radītājs Jakobs Burkharts (*Jacob Burckhardt*) krīzes traktē kā pozitīvus un attīstībai nepieciešamus atjaunotnes procesus, kuru gaitā augsne tiek attīrīta no tādām dzīvības formām, kurās dzīvība jau apdzisusi.⁶

Interesi par vēlo viduslaiku pārmaiņu procesiem diktē pašu vēsturnieku un viņu laikabiedru izjustā krīzes apziņa – esošās kārtības un vērtību sabrukuma izjūta viņus dara uzmanīgākus pret līdzīgiem procesiem pagātnē.⁷ Uzmanību 14. gadsimtam mudināja pievērst Pirmais pasaules karš, tam sekojošie procesi un jautājumi, ko tie uzdeva attiecībā uz cilvēces attīstības gaitu.

Ilgu laiku vēsturnieki, dzīvodami materiālistiski orientētā sabiedrībā, krīzes izpratni reducēja uz ekonomiskajām problēmām, tādējādi lietojot šo jēdzienu šaurākajā nozīmē – līdzīgi kā tas tiek izprasts mūsdienā sabiedrībā kopumā. No ekonomikas sfēras pārņemtais priekšstats par krīzi balstījās uz divu lielumu – atalgojuma un cenas, piedāvājuma un pieprasījuma – attiecībām.⁸ Ļoti populāri bija vācu vēsturnieka Vilhelma Ābela (*Wilhelm Abel*) pētījumi par agrāro krīzi, īpaši viņa teorija par atalgojuma–cenu šķērēm.⁹

Pēc Otrā pasaules kara krīzes jēdzienam tika pievērsta pastiprināta uzmanība, un kopš 20. gadsimta vidus vērojams krīzes pētniecības intensitātes pieaugums,¹⁰ tai skaitā konceptuālā līmenī. 20. gadsimta otrajā pusē historiogrāfija izgāja ārpus šaurā ekonomiskā krīzes traktējuma, atzīstot to par nepilnīgu un vēstures zinātnē neproduktīvu skatījumu¹¹ un liekot uzsvāru uz pārmaiņām visā sabiedrībā.

Piemēram, Ferdinands Zeibts krīzi traktē kā vecās kārtības, līdzšinējās domāšanas struktūras un saimniekošanas veidu sabrukumu, telpisko funkciju un dalījumu pārbīdi.¹² Krīzes sakne tiek skatīta pašā sabiedrības struktūrā un saistīta ar mentālajiem un garīgajiem procesiem. Piemēram, Kanādas vēsturnieks Normans Kantors (*Norman Cantor*) Rietumu kristīgās sabiedrības stāvokli 14. gadsimtā skaidro kā strupceļu, kurā bija noveduši neatrisinātie konflikti tās attīstības gaitā – konflikts starp dievišķo atklāsmi un zinātņi, starp reliģisko institūciju un individuālās reliģiskās pieredzes brīvību, starp pāvesta monarhiju un suverēnu valsti. Līdzīgi kā emociju apspiešana rada neiroti, viduslaiku civilizācijas “neirotisko pašiznīcināšanos”, sagraujot savas pamatvērtības, pēc Kantora domām, izraisīja pastāvīga sarežģītu un neatrisināmu problēmu

apspiešana, līdz tās sasniedza punktu, kurā vairs nebija noliekamas malā, radot pēkšņu sabrukumu.¹³ Arī Arno Borsts (*Arno Borst*) uzskata, ka “zināmā mērā vēlo viduslaiku krīze aizsākās ar izaugsmes procesu, tad piedzīvoja ne līdz galam īstenotas reformas, līdz attīstījās par istu krīzi, kam nebija risinājumu, jo tā sakņojās pamatjautājumā: kādai jābūt sabiedrībai, kurā cilvēki var dzīvot kopā labprātīgi un nepiespiesti.”¹⁴

Dramatisku 20. gadsimta norišu radītā krīzes apziņa ir mudinājusi atsevišķus sabiedrības pārstāvjus vilkt paralēles ar procesiem 14. gadsimtā. Piemēram, pēc Pirmā pasaules kara ASV vēsturnieks Džeimss Vestfols Tomsons (*James Westfall Thomson*) publikācijā “Laiks pēc Melnās nāves un laiks pēc Lielā kara” rakstīja: “Kopš beidzās Lielais karš un pasaule nonāca tādā stāvoklī – fiziskā, morālā, ekonomiskā, sociālā –, kādā tā ir pašlaik, vēsturnieki un sociālpatologi meklē iespēju atklāt pagātnē precedentu šai lietu kārtībai (vai nekārtībai). [...] Lai gan ir taisnība, ka vēsture nekad neatkārtojas, pagātnē ir kāds laikmets, kura izpēte apbrīnojamā kārtā izgaismo pašreizējo stāvokli; laikmets, kurš piedāvā fenomenālas paralēles daudzām šībrīža parādībām; laikmets, kurā saskatāmas nevis vienkārši analogijas, bet aspekti, kas ir patiesi identiski pašreizējai ekonomiskajai, sociālajai un morālajai situācijai. Tas ir periods pēc [...] Lielā mēra [...]. Haoss mūsdienu pasaulē palīdz mums daudz konkrētāk, nekā tas jebkad tika iedomāts, vizualizēt, kādā stāvoklī bija Eiropa 14. gadsimta vidū. Pārsteidzoši, cik līdzīgi bija neapmierinātības cēloņi toreiz un tagad: ekonomiskais haoss, sociālais nemiers, augstas cenas, spekulācija, morāles pagrimums, ražošanas apsākums, drudzaina jautrība, mežonīga izšķērdība un greznība, izvirtība, sociālā un reliģiskā histērija, alkatība, slikta pārvalde, uzvedības normu pagrimums.”¹⁵

Kaut arī vēsture tiešām precīzi neatkārtojas, atsevišķi aspekti mūsdienu pasaulē – pārāpdzīvotība, sociālā neapmierinātība, vilšanās politiskajā kārtībā, garīgie meklējumi ārpus oficiālo reliģiju ietvara, maniākāla pasaules gala gaidīšana utt. –, lai gan atšķirīgā vēsturiskā kontekstā, atbalso arī 14.–15. gadsimta tendences. Tāpēc šī laikmeta vēsturiskā pieredze un no tās izdarītie secinājumi vēstures literatūrā var palīdzēt labāk izprast šībrīža problēmu cēloņus un paraudzīties uz notiekošo kā plašāka pārmaiņu procesa sastāvdaļu.

14.–15. GADSIMTA PĀRMAIŅAS RIETUMU KRISTĪGAJĀ SABIEDRĪBĀ

14. gadsimtā Rietumu kristīgās sabiedrības¹⁶ attīstībā notika lūzums – sākās pārejas posms no viduslaikiem uz jaunajiem laikiem¹⁷ (tāpēc historiogrāfiskajā polemikā “14. gadsimta krīzes” jēdziens ir saplūdis ar “vēlo viduslaiku krīzes” jēdzienu). Tas iezīmēja būtiskas pārmaiņas visās dzīves jomās.

KRĪZE VIDUSLAIKU VARAS ORGANIZĀCIJĀ

14. gadsimtā aizsākās varas sistēmas transformācija, ko izraisīja pārmaiņas attiecībās starp šīs sistēmas elementiem – monarhiju, aristokrātiju, baznīcu un pilsētām.¹⁸

Galvenais šī procesa aspekts bija monarha tiekšanās pēc varas centralizācijas, kas nonāca konfliktā ar vasaļu centieniem pēc lielākas autonomijas. Rezultātā starp šiem politiskajiem spēkiem izvērās cīņa par varu. Tādējādi laikā, kad īpaši bija nepieciešama sabiedriskā kārtība, vairumu Rietumu kristīgās pasaules zemju plosīja plaša mēroga iekšējie konflikti. Piemēram, ietekmīgākajās Rietumeiropas zemēs – Anglijā un Francijā – valdnieku un vasaļu cīņa par varu radīja iekšēju nestabilitāti un pārauga sabiedrību dziļi sašķeļošos karos starp augstākās aristokrātijas frakcijām (Francijā – 1410–1411, Anglijā šis ilgstošais militārais konflikts ir iegājis vēsturē kā Rožu karš, 1455–1485).¹⁹ Arī Dāniju 14. gadsimtā plosīja cīņa par varu, kas tiešā veidā ietekmēja pārējās reģiona zemes, to skaitā Livoniju.²⁰

Rietumeiropā krīze varas organizācijā atrisinājās, modernizētai, no agrākiem valdnieku galmiem atšķirīgai monarhijai izvirzoties vadībā²¹ un nostiprinoties uz pārējo varas sistēmas elementu rēķina. Rezultātā arvien lielāku nozīmi ieguva apmācītu ierēdņu pārziņā esošas centralizētas valsts pārvaldes struktūras.²² Šis process īstenojās laikā līdz 16. gadsimta beigām – atkarībā no konkrētas vietas.²³

Šī procesa gaitā sabruka viduslaikiem raksturīgā politiskā sistēma, atmirstot tās pamatprincipam – personiskajām (lēņu) attiecībām, kas balstījās uz zemes piešķiršanu apmaiņā pret pakalpojumu.²⁴ Tā vietā veidojās uz naudu un līgumu balstītas attiecības.²⁵ Tādējādi tika radīts pamats, uz kura vēlāk izveidojās mūsdienīga teritoriāla valsts.²⁶

KRĪZE ROMAS KATOĻU BAZNĪCĀ

Būtiskas pārmaiņas piedzīvoja Romas katoļu baznīca, kas bija viduslaiku publiskās domas veidotāja un pasaules redzējuma ietvars.²⁷

1304. gadā līdz ar kūrijas pārceļšanos uz Aviņonu – tiešā Francijas tuvumā un ietekmē – Romas katoļu baznīcā skaidri iezīmējās institucionāla krīze.²⁸ Pēc kūrijas atgriešanās Romā sekojošā Lielā shizma (baznīcas šķelšanās starp diviem – un vienubrīd pat trim – pāvestiem, 1378–1417) bija Romas katoļu baznīcas institucionālās krīzes kulminācija. Daudzviet reliģiskajā dzīvē iestājās haoss,²⁹ tika iecelti savstarpēji konkurējoši prelāti vai viņu amati palika neaizņemti, degradējās garīdzniecības disciplīna.³⁰ Shizma izraisīja plašu šķelšanos un konfliktus starp atšķirīgu pāvestu atbalstītājiem gan valdījumā,³¹ gan diecēžu un draudžu limenī.³² Shizma bija morāli šokējoša – aplūkotajā laikposmā atšķirībā no 16. gadsimta Romas katoļticīgajiem doma par baznīcas sašķelšanos vēl bija nepieņemama.³³ Divu pāvestu finansiālās prasības darīja shizmu arī materiāli apgrūtināšu.³⁴

Bez tam Romas katoļu baznīca cieta no dziļas morālās krīzes. Augstākā garīdzniecība bija kļuvusi bēdīgi slavēta ar mantkārību un formālu attieksmi pret saviem pienākumiem.³⁵ Savukārt zemākā līmeņa garīdzniecība bieži bija nepietiekami izglītota.³⁶ Augošā laju lasītprasme ļāva viņiem arvien labāk saskatīt priesteru trūkumus.³⁷

Morālā un institucionālā krīze Romas katoļu baznīcā grāva tās reputāciju sabiedrībā.³⁸ Lai baznīca spētu saglabāt savu vietu Rietumu kristīgajā pasaulē, tai vajadzēja reaģēt uz notikušajām pārmaiņām, veicot fundamentālas organizatoriskas un morālas reformas, kuru nepieciešamību apzinājās visa sabiedrība.³⁹ Būtiskas reformas tomēr netika īstenotas, jo dažādu reģionu pārstāvji baznīcas koncilā nespēja panākt vienošanos.⁴⁰ Līdz ar to Romas katoļu baznīcas krīze netika atrisināta – mainījusies bija gan pati baznīca, gan sabiedrība ap to, taču augstākā garīdzniecība adekvāti nereaģēja uz šīm pārmaiņām. Kā rādīja 16. gadsimta pavērsieni, nepieciešamo reformu neveikšana Romas katoļu baznīcai bija liktenīga.⁴¹

PĀRMAIŅAS ATTIECĪBĀS STARP GARĪGO UN LAICĪGO VARU

Monarhijai iegūstot arvien lielāku ietekmi uz pārējo politisko spēku rēķina, mainījās attiecības starp laicīgo un garīgo varu.⁴² Baznīcas galvas ietekme mazinājās. Tas bija simptomātiski esošās kārtības sabrukumam – pāvests bez varas viduslaiku pārvaldes sistēmā nebija iedomājams.⁴³

Krīze laicīgās un garīgās varas attiecībās skaidri iezīmējās līdz ar pāvesta Bonifācija VIII (1294–1303) konfliktu ar Francijas karali Filipu IV (1268–1314). Pāvests centās atgriezt baznīcai zaudētās varas pozīcijas un tādējādi atjaunot teokrātisko viduslaiku sabiedrības kārtību. Francijas monarhs 1303. gadā lika pāvestu sagūstīt, kas skaidri norādīja uz neatgriezeniskām pārmaiņām varas sistēmā. Lielā shizma apliecināja akūtu pāvesta varas krīzi.⁴⁴ Romas katoļu baznīcas apvienošanai sasauktais koncils pasludināja virsvaru pār pāvestu.⁴⁵

14. gadsimtā Rietumeiropā garīdzniecība sāka arvien vairāk atbalstīt pirmām kārtām savas zemes valdnieku, distancējoties no kūrījas un izrādot neapmierinātību ar pāvesta varas apliecināšanas mēģinājumiem un finansiālajām prasībām.⁴⁶ No otras puses, monarhi centās pastiprināt kontroli pār savu valdījumu baznīcām.⁴⁷ Pāvests bija spiests arvien vairāk piekāpties pieaugošajam laicīgās varas spiedienam.⁴⁸ Pāvesta institūcija palika arvien vājāka, kļūstot par – kā to dēvē Valters Bukls (*Walter Buckl*) – “politikas rotaļu bumbu”.⁴⁹

15. gadsimtā baznīcas kā starptautiskas autokrātiskas, pāvesta vadītas institūcijas laiks jau bija pagājis. Pieaugot nacionālo monarhiju varai, laju labklājībai un izglītībai, bija sabrucis Romas katoļu baznīcas kā universālas institūcijas ekonomiskais, kultūras un politiskais

pamats.⁵⁰ Baznīca zaudēja autoritāti un autonomiju kā pār laicīgām varas struktūrām stāvoša institūcija un laicīgajos valdījumos reducējās līdz politiskās varas balsta funkcijai.⁵¹

VIDUSLAIKU SABIEDRĪBAS VIENOTĪBAS SABRUKUMS

Viduslaikos pāvesta autoritātes atzīšana visā Rietumu kristīgajā sabiedrībā bija visuzskatāmākais tās vienotības apliecinājums. Kristietībā balstītā kultūras vienotība⁵² bija šīs sabiedrības īpašā iezīme. Tai kā pāvesta vadītai Romas katoļu kopienai raksturīgā vienotība izira līdz ar viduslaiku sabiedriskās kārtības sabrukumu.⁵³

Aplūkotajā periodā pieauga lokālās identitātes nozīme pretstatā kopējai identitātei.⁵⁴ Par to liecina “nacionālo baznīcu” attīstības tendence. Monarhijas arvien vairāk organizējās uz nacionāliem pamatiem (lai gan “nācijas” princips mūsdienā izpratnē vēl nebija formulēts).⁵⁵ Laicīgajās aprindās mazinājās latīņu valodas kā “starptautiska” saziņas līdzekļa nozīme, pieauga vietējo valodu lietojums, radot komunikācijas barjeras.⁵⁶

Simptomātiska Rietumu kristīgās pasaules vienotības sairuma izpausme bija tās attiecības ar nekristiešiem, kuriem kā kopīgiem ienaidniekiem attīstītajos viduslaikos tā bija uzbrukusi vienotā frontē krusta karu formā.⁵⁷ 14.–15. gadsimtā Romas katoļu pasaules politisko spēku hroniskie savstarpējie konflikti⁵⁸ un ekonomiskās grūtības vairs neļāva sekmīgi organizēt kopīgu plaša mēroga karagājienus. Tā rezultātā Rietumu kristīgā sabiedrība nonāca aizsardzības pozīcijās attiecībā pret nekristiešiem un pat vairs nespēja stāties pretī reāliem ārējiem draudiem – turkiem, kas 14. gadsimtā iebruka kristīgās pasaules teritorijā.⁵⁹

SAIMNIECISKĀS STRUKTŪRAS TRANSFORMĀCIJA

Fundamentālas pārmaiņas notika arī Rietumu kristīgās pasaules ekonomikā – transformējās tās struktūra.⁶⁰

Pārmaiņu procesā, sabrūkot vecajai saimniecības struktūrai, Rietumeiropā bija vērojams straujš gan lauksaimnieciskās, gan amatnieciskās ražošanas apjoma kritums. Tam sekoja stagnācija, kas ilga līdz 15. gadsimta vidum. Sašaurinājās arī tirdzniecības apjoms. Bankrotēja lielākās itāļu bankas. Sākās monētu devalvācija.⁶¹

Vēstures literatūrā – līdzīgi kā mūsdienā sabiedrībā kopumā – ražošanas apjoma krišanās bieži tiek identificēta ar krīzi. Taču lejupslīde ir tikai viens no tās elementiem. Uz krīzi Rietumu kristīgās sabiedrības ekonomikā norāda strukturālas pārmaiņas tajā. Saimnieciskās krīzes būtība bija lūzums ilglaicīgās ekonomikas tendencēs, kas bija saistītas ar varas sistēmā notikušajiem pārveidojumiem. Veidojoties politiski apvienotām valstīm, notika tirgus integrācija, padziļināšanās un pa-

plašināšanās. Tas ļāva realizēties strukturālām pārmaiņām ekonomikā, galvenās no kurām bija ieguldījumu pieaugums infrastruktūrā un ražošanas specializācija.⁶² Radās specializētas reģionālās ekonomikas, piemēram, aitkopība daļā Anglijas un vīnkopība dažos Francijas apgabalos. Tirdzniecība starp specializētiem reģioniem radīja jaunu saimniecisko līdzsvaru.⁶³

Lauksaimnieciskajā un amatnieciskajā ražošanā mainījās arī sortimenta struktūra. Piemēram, samazinājās labības audzēšanas apjomi un darba lopu skaits, palielinājās gaļas un piena lopu skaits, strauji izplatījās aitkopība. Panīkstot vienām nozarēm, vietā radās citas (piemēram, pagrimstot tekstilnozares pilsētās, attīstījās audumu ražošana laukos). Izveidojās jaunas nozares (piemēram, stikla ražošana, ādas un metāla apstrādes).⁶⁴ Simptomātiski – vietās un jomās, kur turpināja pastāvēt zemes īpašnieku autoritārā vara, kā, piemēram, izrakteņu iegūšanas nozarē, krīze nerada risinājumu, jo jaunie ekonomiskie spēki un iniciatīvas neguva iespēju realizēt nobriedušās pārmaiņas – un tādējādi lejupslīdes tendences nerada izlīdzinājumu.⁶⁵

PĀRMAIŅAS SOCIĀLAJĀS ATTIECĪBĀS

Esošās kārtības un saimnieciskās sistēmas transformācija izraisīja pārmaiņas sociālajās attiecībās.

Ari zemes īpašnieku un zemnieku savstarpējos sakaros viduslaiku sabiedrības attiecību pamatu – zemes piešķiršanu apmaiņā pret pakalpojumu – sāka nomainīt nauda un līgums.⁶⁶ Iedzīvotāju skaitam pieaugot, bija zudusi nepieciešamība piesaistīt zemniekus zemei.⁶⁷ Rietumeiropā jau 13. gadsimtā sākās dzimtbūšanas aizstāšana ar zemes renti, 14. gadsimtā šī tendence strauji progresēja, un 15. gadsimtā zemnieku personiskā atkarība tur jau bija ļoti reta parādība.⁶⁸

Ekonomiskā krīze deva iespēju izvirzīties jauniem spēkiem gan lauksaimniecībā, gan tirdzniecībā, gan amatniecībā. Izzūdot zemnieku personiskajai atkarībai, mainījās un kļuva ciešāks viņu kontakts ar savu ražojumu noieta tirgu, un viņi pastiprināti iesaistījās saimnieciskās dzīves aprītē. Attīstījās jauns pilsētnieku amatnieciskās ražošanas attiecību ar zemniekiem ietvars.⁶⁹ Laukos auga amatniecības izplatība, apjomi un specializācija.⁷⁰

Krītoties lauksaimnieciskās ražošanas apjomam, produktu cenai un nomas maksai par zemi, bet palielinoties laukstrādnieku algai, samazinājās vasāļu ienākumi. Rezultātā viņi zaudēja savu ekonomisko spēku un politiskās varas pamatu (šis process vēstures literatūrā tiek dēvēts par “aristokrātijas krīzi”).⁷¹ Tas savukārt stiprināja monarha pozīcijas.

Pilsētās arvien lielāku ekonomisko ietekmi ieguva amatnieki.⁷² Sašaurinoties vai stagnējot ražošanas un noieta apjomam, saasinājās konkurence,⁷³ kas diktēja arvien intensīvāku profesionālās specializēšanās un sociālās norobežošanās tendenci.⁷⁴

Minētās pārmaiņas vienlaikus izpaudās Rietumu kristīgās telpas lielākajā daļā un visās dzīves jomās. Tas norāda uz esošās viduslaiku kārtības nespēju funkcionēt tālāk, uz tās sabrukumu un jaunas kārtības rašanos.

PĀRMAIŅU PROCESUS IETEKMĒJOŠIE FAKTORI

Lai gan pārmaiņas nobrieda pašā sabiedriskajā kārtībā, tās ietekmēja arī vairāki nozīmīgi aplūkotajā periodā darbojošies faktori. Tie pasteidzināja norises, un daži no tiem deva laikabiedriem emocionālu triecienu.

PĀRAPDZĪVOTĪBA

Viens no pamatfaktoriem, kas Rietumeiropā sagatavoja fonu būtiskām pārmaiņām, bija pārapsūdzotība. Iepriekšējos gadsimtos, valdot agrārā ražošanai labvēlīgiem klimatiskiem apstākļiem, uzlabojoties zemkopības tehnoloģijām un daudzveidojoties kultūrām, iedzīvotāju skaits latīņu kristīgās pasaules rietumos bija strauji audzis. Demogrāfijas vēsturnieki ir aplēsuši, ka laikā no 11. gadsimta līdz 14. gadsimtam tas bija dubultojies,⁷⁵ sasniedzot aptuveni 65–80 miljonus.⁷⁶ Tas bija kļuvis neatbilstoši liels attiecīgā laika lauksaimnieciskās ražošanas kapacitātei.⁷⁷ Rezultātā līdzsvars starp pārtikas ražošanas jaudu un nepieciešamo tās daudzumu kļuva arvien trauslāks – un jau 13. gadsimta beigās daudzviet bija vērojams īslaicīgs lokāla rakstura bads.⁷⁸

RIETUMU KRISTĪGĀS PASAULES EKSPANSIJAS IESPĒJU IZSĪKUMS

Pārapsūdzotība izsmēla vienu no iepriekšējo gadsimtu izaugsmes faktoriem – iekšējo teritoriālo ekspansiju, t.i., jaunu tīrumu iekopšanu.⁷⁹ Jau 13. gadsimtā zemes sāka trūkt.⁸⁰ Apstrādātie lauki tika noplicināti, samazinot to ražību.⁸¹

Latīņu kristīgās pasaules vienotības sairums un no tā izrietošā nespēja stāties pretī kopīgiem ienaidniekiem savukārt apturēja tās ārējo ekspansiju. Apsīkstot ārējās ekspansijas iespējām, kristieši tiecās paplašināt savas teritorijas cits uz cita rēķina.⁸² Tā rezultātā aplūkotajā laikposmā Rietumeiropā valdīja gandrīz nebeidzama karadarbība.⁸³ Simptomātisks piemērs tam bija ilgstošais militārais konflikts starp Anglijas un Francijas karaļiem (t.s. Simtgadu karš, 1337–1453).

Iekšējās un ārējās ekspansijas iespēju izsīkums liedza sabiedrības spēkiem izpaust savu radošo potenciālu. Tāpēc vēstures literatūrā tas ir uzsvērts kā viens no centrālajiem krīzes faktoriem.⁸⁴

KLIMATA PĀRMAIŅAS

14. gadsimta pirmajās desmitgadēs Eiropu laikabiedru vēsturiskajā atmiņā neierasti smagi un bieži piemeklēja lauksaimniecībai nelab-

vēlīgi klimatiskie apstākļi, kas izraisīja neražas un badu. Tie veicināja pārmaiņas un krīzes apziņu sabiedrībā.

Šie ārējo jeb eksogēno faktoru izraisītie triecieni bija saistīti ar pasaules klimata cikliskajām svārstībām,⁸⁵ kam historiogrāfijā tiek piešķirta arvien lielāka nozīme.⁸⁶ T.s. attīstītajos viduslaikos Eiropā valdīja salīdzinoši sausi un silti klimatiskie apstākļi.⁸⁷ No 13. gadsimta beigām aptuveni divus gadsimtus dominēja vēsāka klimata cikls, kas tiek dēvēts par “mazo leduslaikmetu”.⁸⁸

Šim klimata ciklam bija raksturīgas aukstas ziemas un vēsas, lietainas vasaras.⁸⁹ Ilgstošās lietusgāzes iznīcināja ražu. Saīsinājās veģetācijas periods, atsevišķas kultūras atkāpās tālāk uz dienvidiem, samazinājās ganību platības, izplatījās lopu sērgas, pasliktinājās nozveja.⁹⁰

Nelabvēlīgo klimatisko apstākļu ietekmi pastiprināja pārapsūtošanās radītais trauslais līdzsvars starp nepieciešamo un pieejamo resursu apjomu, kā arī karadarbības izraisīti pārtikas sadales traucējumi un zemnieku nespēja pielāgoties jauniem klimatiskiem apstākļiem.⁹¹

Īpaši nelabvēlīgi apstākļi valdīja 14. gadsimta otrajā desmitgadē.⁹² Gandrīz visur Eiropā aizgāja zudumā vesela gada raža, dažviet divus trīs gadus pēc kārtas.⁹³ Rezultātā 1315. gadā sākās akūts bads (vēstures literatūrā saukts par Lielo badu), kas ilga trīs, daudzviet pat septiņus gadus pēc kārtas.⁹⁴ Pieauga pārtikas cenas, zemnieki apēda sēklas graudus.⁹⁵ Laikabiedri, piemēram, Anglijā un Polijā ziņoja par kanibālismu.⁹⁶ Bads prasīja daudz upuru. Veiktās aplēses norāda uz 5–10% lielu mirstību 1316. gadā vien.⁹⁷

Nelabvēlīgo klimatisko apstākļu ietekmē Eiropā visā aplūkotajā periodā valdīja hronisks bads. Šajā laikā izveidojās intensīva cikliska mijiedarbība starp badu un epidēmijām – bada novārdzinātiem cilvēkiem mazinājās noturība pret slimībām, savukārt epidēmijas samazināja iedzīvotāju skaitu, veicinot darbaspēka trūkumu, kas kavēja pārtikas ražošanu un sekmēja badu. Hroniskais bads – atšķirībā no īslaicīga bada, kura demogrāfiskās sekas ir ātri pārvaramas, – neļāva epidēmiju samazinātajam iedzīvotāju skaitam izlīdzināties. Līdz ar to periods pēc Lielā bada historiogrāfijā tiek raksturots kā regulāras fizioloģiskas nelaimes laiks.⁹⁸ Tādējādi Lielais bads sagatavoja labvēlīgu fonu 14. gadsimta lielākajai katastrofai un galvenajam pārmaiņu faktoram – mērim.

MĒRIS

Mēris Eiropā uzliesmoja 1347. gadā un turpmāko divu gadu laikā aptvēra kontinenta lielāko daļu.⁹⁹

Mēris izraisīja tik lielu mirstību, ka gan vēstures avotos, gan literatūrā tam veltīti skaļi epitēti. Piemēram, kāds laikabiedrs Florencē mēri dēvēja par “cilvēces iznīcināšanu”.¹⁰⁰ Normans Kantors mēri raksturo kā lielāko biomedicīnisko katastrofu Eiropas, varbūt pat pasaules vēsturē, kas salīdzināma ar kodolkatastrofu mūsdienās.¹⁰¹

Mirstības līmenis svārstījās no vienas astotdaļas līdz divām trešdaļām atkarībā no vietas,¹⁰² vairumam vēsturnieku vienojoties, ka Eiropā vidēji nomira aptuveni trešā daļa iedzīvotāju.¹⁰³ Aplēses par upuru kopējo skaitu svārstās no 20 miljoniem¹⁰⁴ līdz 30 miljoniem.¹⁰⁵

Pēc pirmā uzliesmojuma mēris Eiropā periodiski atgriezās līdz pat 17. gadsimtam,¹⁰⁶ aplūkotajā periodā vidēji ik pa četriem gadiem. Lai gan nākamie slimības uzliesmojumi skaitliskā ziņā prasīja mazāk upuru, ilgtermiņā tie bija destruktīvāki, jo selektīvi vairāk skāra jaunāku vecuma grupu (kurai iepriekšējās epidēmijās nebija izveidojusies imunitāte).¹⁰⁷

Vēstures literatūrā mēris tiek tradicionāli vērtēts kā fundamentāls viduslaiku sabiedrības satricinājums un pagrieziena punkts tās attīstībā.¹⁰⁸ Piemēram, Normans Deiviss (*Norman Davies*) mēri raksturo kā “Rietumeiropas feodālās sistēmas pagrimuma izšķirošo punktu” un vēlo viduslaiku eiropiešus dēvē par “mēra bērniem”.¹⁰⁹ Viljams Džordans (*William Jordan*) epidēmiju apzīmē par “viduslaiku Eiropas civilizācijas kapa zvanu” un uzskata, ka sabiedrība šīs robežšķirtnes otrajā pusē bija radikāli atšķirīga no pirmsmēra sabiedrības.¹¹⁰

Mēris mijiedarbībā ar badu būtiski ietekmēja visas dzīves jomas, darbojoties kā pārmaiņu katalizators.

Mēris veicināja krīzi Romas katoļu baznīcā. Proporcionāli augstā mirstība garīdzniecības vidū lika ordinēt jaunus, bieži vien nepieredzējušus priesterus. Baznīca nespēja sniegt apjukušajiem un izmisušajiem laikabiedriem skaidrojumu un mierinājumu. Tas veicināja Romas katoļu baznīcas reputācijas tālāku krišanos un mazināja tās atbilstību sabiedrības līdera lomai.¹¹¹

Mēris un bads ievērojami paātrināja saimnieciskās struktūras transformācijas procesus. Iedzīvotāju skaita būtiskā samazināšanās šo katastrofu ietekmē izraisīja tālāku reakciju ķēdi. Darbaspēka sāka trūkt,¹¹² rezultātā mainījās attiecības starp atalgojumu, no vienas puses, un nomas maksu par zemi un lauksaimniecības produktu cenām, no otras. Pirms dabas un medicīnisko katastrofu sērijas zemes trūkuma dēļ nomas maksa par zemi un lauksaimniecības produktu cenas bija augstas, atalgojums – zems. Pēc masu mirstības šī attiecība izmainījās pretējā virzienā.¹¹³

Šīs tendences savukārt padarīja dinamiskākus sociālos procesus. Laukos darbaspēka trūkums un atbrīvotās zemes platības veicināja zemnieku ģeogrāfisko un sociālo mobilitāti, paātrināja dzimtbūšanas atmiršanu un sekmēja brīvo turīgo zemnieku slāņa izaugsmi.¹¹⁴ Darbaspēka prasības pēc augstākas algas un lauksaimniecības produktu cenu kritums pasliktināja zemes īpašnieku materiālo stāvokli.¹¹⁵ Tas savukārt vājināja vasaļu pozīcijas varas struktūrā, palīdzot monarhijai izvirzīties vadībā.¹¹⁶

Paātrinot pārmaiņas, bads un epidēmijas saasināja arī sociālo antagonismu. Mēģinājumi ierobežot sabiedrības zemākajiem slāņiem

labvēlīgo mēra ietekmi bija viens no iemesliem, kas veicināja sociālās spriedzes pāraugšanu atklātos nemieros.¹¹⁷ Zemāko slāņu aizvainojumu sekmēja arī proporcionāli mazāka mirstība turīgākajās aprindās.¹¹⁸

LAIKABIEDRU REAKCIJA UZ PĀRMAIŅĀM

Būtisks krīzes jeb pārmaiņu aspekts ir krīzes apziņa. Vispārējā krīze pirmām kārtām ir jāskata kā “kārtības krīze” cilvēku galvās, uzsver Ferdinands Zeibts.¹¹⁹ Čehu izcelsmes vēsturnieks Františeks Grauss (*František Graus*), kurš ir devis lielu ieguldījumu krīzes izvērtēšanā, uzskata, ka vēsturiskas krīzes sakne slēpjas cilvēku apziņā, ka sabiedrības pamatvērtības ir apdraudētas, kas rada vispārēju nedrošību un sajūtu, ka brūk pasaule, kādu viņi līdz tam pazina. Viņš vēlo viduslaiku krīzi traktē kā norišu un faktoru kopumu, kas rada situāciju, kura pieprasa risinājumu un liek cilvēkiem rīkoties.¹²⁰ Tieši krīzes apziņa lielā mērā virzīja pārmaiņu procesu – apjauta par esošās kārtības sabrukumu, par tās nespēju funkcionēt tālāk radīja pārmaiņu impulsu.¹²¹

Lai izprastu krīzes apziņas veidošanos, svarīgi ir aplūkot laikabiedru reakciju uz notiekošo.

Lūzums sabiedrības attīstībā ir labāk saskatāms no laika distances. Jaunas kārtības rašanās laikabiedriem bieži paliek apslēpta aiz esošās kārtības sabrukuma izraisītajām problēmām. 14.–15. gadsimta pārmaiņu laikabiedri par “krīzi” – neatkarīgi no šī jēdziena interpretācijas – nerunāja. Arī pats fundamentālu pārmaiņu process, uz kuru mūsdienās tiek attiecināts “krīzes” jēdziens, viņiem bija grūti apverams. Toties laikabiedri tieši un sāpīgi izjuta esošās kārtības nespēju funkcionēt tālāk un tās sabrukumu veicinošo faktoru ietekmi. Tādējādi avotos dominē nevis notiekošo pārmaiņu vērojumi, bet gan pieredzēto katastrofu izraisītais šausmas un apjukums, kā arī neapmierinātība ar esošo kārtību.

LAIKABIEDRU REAKCIJA UZ DABAS KATASTROFĀM UN EPIDĒMIJĀM

Ar šokējošo mirstības apjomu, neizskaidrojamajiem cēloņiem un cilvēku bezpalīdzību laikabiedrus dziļi satrieca mēris mijiedarbībā ar dabas katastrofām.

Ņemot vērā ar medicīniskām zināšanām nodrošinātās un par klimata cikliskajām svārstībām informētās mūsdienu sabiedrības histērisko reakciju uz ikvienu norādi par potenciāli bīstamas epidēmijas vismazāko iespējamību un augošo satraukumu par klimata pārmaiņām, nav grūti iedomāties 14. gadsimta cilvēku apjukumu un šausmas, pieredzot viņiem pilnībā neizprotamas dabas katastrofas un masu mirstību. Situācija bija tik biedējoša, ka daudziem likās, ka ir sācies pasaules gals.¹²²

Saskaņā ar viduslaikos valdošo teocentrisko pasaules uzskatu praktiski vienīgais piedzīvotā izskaidrojums bija Dieva dusmas un sods par cilvēku grēkiem.¹²³

Piedzīvotās šausmas un pārliecība par Dieva dusmām vairoja bailes un saasināja Rietumu kristīgās sabiedrības grēcīguma apziņu.¹²⁴ Tas izraisīja histēriskas plašas masu kampaņas ar mērķi mazināt Dieva dusmas. Visplašākā šāda laikabiedru histēriskās reakcijas forma bija t.s. flagelantu kustība – kristiešu sapulcēšanās lielās grupās (līdz pat tūkstošiem vienkopus) un publiska sevīs šaustīšana.¹²⁵

Viena no pūļa uzvedības iezīmēm katastrofas laikā ir savstarpējās aizdomas, ticība sazvērestībām un grēkāža meklēšana.¹²⁶ 14. gadsimtā šī tendence – atbilstoši laikmeta pasaules redzējumam – vērsās pret jūdiem. Eiropā strauji izplatījās baumas, ka epidēmiju izraisa jūdu saindētais ūdens kristiešu akās. Tam sekoja plaši jūdu grautiņi (arī Hanzas rietumu pilsētās).¹²⁷

Šāda laikabiedru reakcija Rietumeiropā ļauj novērtēt dabas katastrofas un īpaši tām sekojošās epidēmijas kā vienu no krīzes apziņas būtiskiem faktoriem.

LAIKABIEDRU GARĪGIE MEKLĒJUMI

Tieši baznīca aplūkotajā periodā veidoja sabiedrības pamatvērtības, un tās sakramenti deva cilvēkiem drošības izjūtu. Tāpēc baznīcas krīze un īpaši tās akūtākā izpausme – Lielā shizma, kas lika apšaubīt sakramentu iedarbību, dziļi satricēja laikabiedrus un veidoja krīzes apziņas pamatu.¹²⁸ Par to liecina laikabiedriem piedēvētā un vēstures literatūrā plaši citētā atziņa, ka kopš shizmas sākuma neviens nav iekļuvis paradīzē.¹²⁹

Tā kā 14.–15. gadsimtā Eiropa bija teocentriska pasaule, kurā kristietība veidoja valdošo kultūras sistēmu,¹³⁰ laikmeta satricinājumu, katastrofu un krīzes apziņas apstākļos nepieciešamība pēc garīga piepildījuma bija lielāka nekā jebkad agrāk. Tāpēc Rietumu kristīgajā sabiedrībā vienlaikus ar baznīcas reputācijas mazināšanos bija vērojams reliģiskā entuziasma pieaugums.¹³¹

Vilušies baznīcā, kura vilcinājās veikt nobriedušās reformas, un neraduši mierinājumu tradicionālajos kristīgajos rituālos (dievkalpojums, grēksūdzēs u.tml.), laikabiedri meklēja intensīvākas, personiskākas attiecības ar Dievu. Līdz ar to padziļinājās plaša starp baznīcu un kristieti un izjuka iekšējais līdzsvars starp dogmu un ticību.¹³²

Laikabiedru alternatīvos garīgos meklējumus ārpus baznīcas oficiālā piedāvājuma var iedalīt trijos virzienos – dievbijības ārējās formas (ziedoņi labdarībai un dvēseļu aizlūgumiem u.tml. kā garīgās pašpalīdzības līdzeklis, lajiem pašiem uzņemoties rūpes par savu pēcnāves dzīvi¹³³), meditatīvais jeb iekšējais ceļš pie Dieva (kas tiek dēvēts par misticismu)¹³⁴ un tiešs protests pret baznīcas nostādņēm

un tās morāles pagrimumu (par ķecerīgām uzskatītas kustības).¹³⁵ Šie alternatīvie garīgie meklējumi galu galā noveda pie reformācijas.¹³⁶

Popularitāti atkal ieguva jau kristietības pirmsākumos aplūkotā apokalipses un ar to saistītā Antikrista tēma, kas atgriezās jaunā kvalitātē, ietverot naturālistiskas elles mocību ainas. Zeibta skatījumā tas zināmā mērā simbolizē nākotnes perspektīvas zudumu, pesimisma un baiļu klimatu. Pasaules gala gaidīšana gan ar bailēm, gan cerībām, plašais emociju spektrs starp šīm galējībām viņa traktējumā ir viens no krīzes apziņas apliecinājumiem.¹³⁷

REAKCIJA UZ PĀRMAIŅĀM SABIEDRISKAJĀ KĀRTĪBĀ

Sociālie transformācijas procesi radīja spriedzi, kas Rietumeiropā aplūkotajā periodā uzturēja pastāvīgu dumpīguma garu.¹³⁸ Tas izraisīja Rietumu kristīgās sabiedrības vēsturē līdz tam nepieredzētus nemieru viļņus, kas periodiski uzliesmoja līdz pat 15. gadsimta vidum.¹³⁹ Sociālo nemieru cikli gan pilsētās, gan laukos, to pāraugšana pāri atsevišķu valdījumu robežām vienlaikus ar krīzi varas organizācijā norāda uz jaunu spēku rašanos un sabiedrības transformāciju.¹⁴⁰ Par neapmierinātību ar esošo kārtību sabiedrībā liecināja arī teoriju par sociālo taisnīgumu intensīva izplatība.¹⁴¹

Sociālos nemierus pilsētās vairumā gadījumu izraisīja arvien lielāku ekonomisko nozīmi ieguvušo amatnieku tiekšanās pēc dalības pilsētas pārvaldē.¹⁴² Tāda bija, piemēram, pārtikuša pilsētnieka Etjēna Marsela (*Étienne Marcel*) vadītā, uz pilsētas pārvaldes reformu vērstā sacelšanās Parīzē 1357.–1358. gadā.¹⁴³ 14. gadsimta beigās sociālie nemieri uzliesmoja Hanzas savienības rietumu pilsētās, arī šeit pārtikušiem amatniekiem tiecoties pēc dalības pilsētas pārvaldē.¹⁴⁴

Arī lauku sabiedrībā sociālais antagonisms 14. gadsimtā piedzīvoja evolūciju.¹⁴⁵ Būtiskās pārmaiņas zemnieku stāvokli izraisīja sociālo spriedzi, kas izlauzās plašos, ar savstarpēju brutalitāti un iepriekš nepazītu naidīgumu raksturīgos nemieros.¹⁴⁶ To pamatmotīvs Helmuta Kēnigsbergera (*Helmut Koenigsberger*) formulējumā bija klasisks “pievilto cerību” sindroms situācijas vispārējas uzlabošanās apstākļos – dzimtbūšana izzuda pakāpeniski, un daudziem zemniekiem šis process likās pārāk lēns.¹⁴⁷

Lauku nemieru dalībnieki visbiežāk bija pārtikuši agrārās kopienas locekļi,¹⁴⁸ kuri sacēlās, cenšoties paātrināt viņiem labvēlīgās pārmaiņas un/vai pretoties mēģinājumiem tās apturēt un uzspiest citas, viņuprāt, netaisnīgas prasības.¹⁴⁹ Zemnieku nemieriem visumā bija tendence uzliesmot kā tiešai reakcijai uz kādu konkrētu viņu skatījumā netaisnīgu jauninājumu.¹⁵⁰ Tādas samērā turīgu zemnieku sacelšanās, kuru tiešais iegansts bija nesen uzlikti nodokļi, bija Rietumeiropā 14. gadsimtā notikušie plašāka mēroga zemnieku nemieri: Flandrijā 1323.–1328. gadā, Francijā 1358. gadā (t.s. Žakērija) un Anglijā 1381. gadā.¹⁵¹

14.–15. GADSIMTA PĀRMAIŅAS LATIŅU KRISTĪGĀS SABIEDRĪBAS AUSTRUMU DAĻĀ: LIVONIJAS PIEMĒRS

Krīzes izpausmēs dažādās Rietumu kristīgās kultūras telpas vietās iezīmējās reģionālas atšķirības.¹⁵² Latīņu kristīgās pasaules austrumdaļā, kur viduslaiku sabiedrībai raksturīgās struktūras bija ienākušas salīdzinoši vēlāk, aplūkotajā periodā norisa no rietumdaļas atšķirīgi, tomēr ar to saistīti procesi.¹⁵³ Šajā reģionā ietilpa arī Livonija.¹⁵⁴ Livonijas piemērs uzskatāmi atklāj aplūkotajā periodā latīņu kristīgās pasaules austrumu daļā valdošās pamattendences, kā arī parāda to, ka katrā zemē pārmaiņu procesus ietekmēja arī lokālie faktori.¹⁵⁵

Livonijā pārmaiņu procesus būtiski ietekmējoši lokālie faktori bija šādi:

1) šīs teritorijas ģeopolitiskais stāvoklis – atrašanās uz Rietumu kristīgās pasaules robežas;

2) īpatnējā, no piecu neatkarīgu garīgu zemes kungu valdījumiem (Rīgas arhibīskapijas, Tērbatas, Sāmsalas–Vīkas (*Ösel-Wiek*) un Kurzemes bīskapijas un Vācu ordeņa zemēm) sastāvoša varas organizācija;

3) īpatnējā etniskā struktūra – sabiedrības dalījums vāciešos un vietējās etnolingvistiskajās grupās – un vēsturiski determinētās attiecības starp šīm sabiedrības daļām.

Specifisko faktoru ietekmē bija izveidojies Livonijai raksturīgais sociālās un politiskās dzīves modelis, kas pārmaiņu procesiem šajā teritorijā 14. gadsimtā un 15. gadsimta pirmajos gadu desmitos piešķīra savdabīgi lokālu raksturu.

Livonijas specifika noteica vairāku plašākā latīņu kristīgās kultūras telpā darbojošos faktoru ietekmi šajā teritorijā. Livonijas ģeopolitiskais stāvoklis diktēja tiešu kristīgās pasaules ārējās ekspansijas iespēju apsūkuma ietekmi tās sabiedrības dzīvē. Livonijas specifiskās varas organizācijas apstākļos, zemes kungiem savstarpējos konfliktus risinot ar kūrijas starpniecību, Romas katoļu baznīcas krīze kļuva par šīs teritorijas politiskos procesus ietekmējošu ārējo faktoru. Savukārt būtiska Rietumu kristīgajā pasaulē notiekošo pārmaiņu ietekme uz Livonijas iedzīvotāju garīgo dzīvi nav novērojama.

Procesus Rietumeiropā ietekmējošo galveno faktoru darbība Livonijā vērtējama kā salīdzinoši neliela. Kristīgās sabiedrības austrumu daļā – arī Livonijā – pārapdzīvotība nedarbojās kā krīzes faktors, jo apdzīvotības blīvums bija salīdzinoši neliels.¹⁵⁶ Arī Livoniju smagi pie-meklēja mēris – dokumentāli šeit ir fiksētas epidēmijas 1351., 1378. un 1420. gadā.¹⁵⁷ Tomēr atšķirībā no Rietumeiropas šeit nav konstatējama mēra tieša ietekme uz lauksaimniecisko ražošanu un amatniecību, kā arī nav novērojamas smagas mēra radītas mentālās traumas. Arī Livonijā 1315. gadā bija liels bads, kas prasīja daudz upuru.¹⁵⁸ Ne-

ražas un bads šo teritoriju smagi un bieži piemeklēja arī 15. gadsimta sākumā.¹⁵⁹ Lai gan bada un mēra ietekmi ir grūti pilnībā nodalīt,¹⁶⁰ pieejamo avotu salīdzinoša analīze ļauj izdarīt pieņēmumu, ka ne-labvēlīgo klimata pārmaiņu izraisītās neražas un bads Livonijā radīja smagākas demogrāfiskas un emocionālas sekas un būtiskāk ietekmēja pārmaiņas sabiedrībā nekā mēris.¹⁶¹ Neražas palielināja zemnieku pārādus, pasliktinot viņu ekonomisko un tiesisko stāvokli.

Livonijas sabiedrībā, līdzīgi kā citur Austrumeiropā, mijiedarbojoties Rietumu kristīgās sabiedrības kopējo procesu ietekmei un lokālajiem faktoriem, 14. gadsimtā – 15. gadsimta sākumā iezīmējās pārmaiņas divās jomās: varas organizācijā un sociāli etniskajās attiecībās.

Krīzi Livonijas varas organizācijā izraisīja Vācu ordeņa Livonijas atzara centieni atbrīvoties no garīgās pakļautības Livonijas prelātiem¹⁶² un iegūt lielāku ietekmi uz pārējo valdījumu rēķina. Ordenis tiecās uz šo mērķi gan ar vardarbīgām metodēm (savus pretiniekus sagūstot, iebiedējot un pat nogalinot, kā arī ierobežojot viņu pārvietošanos, pārķerot to sūtījumus un sagrābjot īpašumus), gan ar diplomātiju. Ordeņa diplomātiskos centienus sekmēja baznīcas krīze – kūrījas pērkamība¹⁶³ un pāvesta varas vājināšanās. Tas ļāva ordenim ar kukuļošanas palīdzību panākt tam uzticamu cilvēku iecelšanu Livonijas prelātu amatos¹⁶⁴ un izvairīties no baznīcas sodiem par varmācību pret konkurentiem cīņā par varu,¹⁶⁵ tādējādi gūstot priekšrocības pār tiem.

Latīņu kristīgās pasaules austrumu daļā bija vērojamas zināmas varas koncentrācijas tendences, tomēr pārkārtojumi varas sistēmā netika veikti līdz galam – vasaļi saglabāja vai pat palielināja savu ietekmi, monarhijai neizdevās nodibināt pār tiem galīgu virsvaru, un pretnostatījums starp šiem spēkiem saglabājās.¹⁶⁶

Livonijas politiskajā sistēmā vienīgais iespējamais laikmetam atbilstošais krīzes risinājuma variants būtu Vācu ordeņa hegemonija. Ordenim to neļāva īstenot plašākā latīņu kristīgajā telpā norisošie procesi. Reģionā 14. gadsimta beigās – 15. gadsimta sākumā spēku samēros notika izmaiņas, kuru rezultātā kaimiņi vērsa pret ordeni arvien grūtāk atvairāmu spiedienu. Vislielākais trieciens Vācu ordenim bija Polijas un Lietuvas valdošo dinastiju apvienošanās 1386. gadā un Lietuvas formāla kļūšana par katoļticīgu zemi.¹⁶⁷ Pavērsiena punkts Vācu ordeņa vēsturē un attiecībās ar kaimiņu politiskajām varām bija sakāve Tannenbergas kaujā (dēvēta arī par Grunvaldes un Žalgires kauju) 1410. gadā.¹⁶⁸ Savukārt ordeņa Livonijas atzars cieta smagu sakāvi 1435. gadā kaujā pret Polijas–Lietuvas karaspēku, kas lika tam piekrist kompromisam ar pārējiem spēkiem. Dažādi kristīgās pasaules vienotības sabrukuma aspekti (īpaši arvien lielāka Vācu ordeņa Livonijas un Prūsijas valdījumu ārējo interešu atšķirība) izraisīja iekšējo šķelšanos ordenī. Neuzpērkama koncila izvirzīšanās par Romas katoļu

baznīcas galvu savukārt uz laiku apturēja baznīcas krīzes sniegtās priekšrocības Vācu ordenim.

Livonijas politiskajos procesos būtiska loma bija vācu sabiedrībai, kuras aktivitātes diktēja tās kopības apziņa pāri atsevišķu valdījumu robežām. To savukārt veicināja ģeopolitiskajā faktorā sakņota ārējās apdraudētības sajūta, kā arī apziņa par etnisko un kultūras atšķirību no vietējām etnolingvistiskajām grupām un šīs apziņas izraisīta iekšējās apdraudētības sajūta.¹⁶⁹

Livonijas vācu sabiedrības aktivitāšu (kas norisa laikmetam raksturīgā kārtu pārstāvniecības formā) rezultātā iedibinātās zemes kungu un kārtu sanāksmes aizvietoja šai teritorijai kopīgu centrālo politisko varu, tādējādi nedaudz modificējot pārvaldes struktūru. Tomēr šeit nebija notikusi Rietumu kristīgajā sabiedrībā laikmetam raksturīgā varas elementu pārkārtošanās, tāpēc varas krīze Livonijā, tāpat kā citviet Austrumeiropā un Centrāleiropā, nerada stabilu risinājumu. Jau 15. gadsimta otrajā pusē zemes kungu savstarpējās nesaskaņas uzliesmoja no jauna.

Livonijas laukos, līdzīgi kā citur Centrāleiropā un Austrumeiropā, bija vērojama nevis Rietumeiropai raksturīgā tendence dzimtbūšanai izzust, bet gluži pretēji – tieši aplūkotajā laikposmā sākās būtiskas pārmaiņas zemnieku brīvības ierobežošanas virzienā.¹⁷⁰ Šī procesa galvenie cēloņi bija: 1) zemnieku parādi, ko izraisīja nodevu straujā palielināšanās 14. gadsimta vidū, kā arī neražas un kara postījumi,¹⁷¹ un 2) muižu saimniecību attīstība.¹⁷² Šie faktori bija saistīti ar vasaļu augošo ietekmi Eiropas austrumu un ziemeļu daļā¹⁷³ un produktu ražošanu tirgum, kas darīja materiāli izdevīgas lielas lauku saimniecības.¹⁷⁴

Ražošana tirgum bija saistīta ar strukturālām izmaiņām Rietumu kristīgās pasaules saimniecībā. Lielākās Rietumeiropas pilsētas, iedzīvotāju skaitam tajās pieaugot, bet zemkopības apjomiem to tiešā tuvumā krītoties,¹⁷⁵ vairs nespēja nodrošināt sev pārtiku no apkārtējām teritorijām un sāka eksportēt labību no Centrāleiropas un Austrumeiropas zemēm.¹⁷⁶ 14. gadsimta beigās – 15. gadsimta sākumā aizsākās labības eksports lielākos apjomos arī no Livonijas.¹⁷⁷

Parādu izraisītā zemnieku vēlme doties uz pilsētām, no vienas puses, un muižu saimniecību attīstība, no otras puses, motivēja lēnu turētājus piesaistīt darbaspēku saviem īpašumiem. Centieni to darīt sākās 14. gadsimtā; 15. gadsimtā tie kļuva arvien intensīvāki un pakāpeniski noveda pie dzimtbūšanas.¹⁷⁸ Straujāko sociāli etnisko pārmaiņu zonā – igauņu apdzīvotajās teritorijās – to radīta sociāli etniskā spriedze 1343.–1345. gadā izraisīja zemnieku nemierus.

Etniskajam un sociālajam dalījumam pamatā sakrītot,¹⁷⁹ sociālie procesi Livonijā norisinājās caur etnisko attiecību prizmu. Atšķirībā no citām Austrumeiropas zemēm izmaiņas zemnieku ekonomiskajā un sociālajā stāvoklī skāra tikai vietējās etnolingvistiskās grupas, jo

šeit zemniekus no lēņu turētājiem atdalīja ne vien sociālā, bet arī etniskā atšķirība.

Savukārt Livonijas pilsētās 14. gadsimta vidū sākās “nevācu” izspiešana no augstāk vērtētajiem, lielāku peļņu nodrošinošajiem un pilsētas politiskajā dzīvē iesaistītajiem sociāli reliģiskajiem un profesionālajiem grupējumiem. To pamatā izraisīja laikmetam raksturīgā ekonomiskās konkurences cīņa¹⁸⁰ mijiedarbībā ar augošo Livonijas vācu sabiedrības kopības apziņu attiecībā pret “nevāciem”.

Tādējādi 14. gadsimtā – 15. gadsimta pirmajā pusē Livonijā notiekošie procesi raksturo krīzi kā pretrunīgu faktoru mijiedarbībā ģenerētu pārmaiņu laiku, latīņu kristīgajai pasaulei kopīgām un konkrētā reģiona īpatnību ietekmētām tendencēm nonākot saskarsmē ar sabiedrību, kas bija veidojusies specifiskas lokālās attīstības rezultātā.

SECINĀJUMI

Norises Rietumu kristīgajā sabiedrībā 14. gadsimtā – 15. gadsimta pirmajā pusē atklāj krīzi kā būtisku pārmaiņu laiku, kurā uz politiska haosa, sociālas neapmierinātības un garīgu meklējumu fona sabrūk līdzšinējā sabiedrības kārtība un rodas jauna. Konkrēti ārēji faktori šo procesu paātrina un rada pamatu krīzes apziņai sabiedrībā. Process izpaužas pretrunīgās tendencēs, politiskajiem, sociālajiem un ekonomiskajiem spēkiem savstarpēji cīnoties par ietekmi. Kā rāda Livonijas piemērs, pārmaiņu process skar visu attiecīgās kultūras sistēmu, bet tā izpausmes konkrētā vietā būtiski ietekmē vietējās īpatnības.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Latviešu valodas vārdnīca. – Rīga: Avots, 2006. – 550. lpp.; Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. A. S. Hornby. – Delhi: Oxford University Press, 1974. – P. 204; Svešvārdu vārdnīca. – Rīga: Liesma, 1988. – 405. lpp.
- ² Borst A. Medieval Worlds: Barbarians, Heretics and Artists in the Middle Ages. – Cambridge: Polity Press, 1991. – P. 168; Buckl W. Das 14. Jahrhundert. Eine Einführung // Das 14. Jahrhundert. Krisenzeit / Hg. W. Buckl. – Regensburg: Pustet, 1995. – S. 10; Schuster P. Die Krise des Spätmittelalters, zur Evidenz eines sozial- und wirtschaftsgeschichtlichen Paradigmas in der Geschichtsschreibung des 20. Jahrhunderts // Historische Zeitschrift. – 1999. – Heft 269/1. – S. 7, 9.
- ³ Piemēram, 20. gadsimta otrās puses vācu vēsturnieks Hartmuts Bokmans (*Hartmut Boockman*) uzskatīja, ka “šķietami vispārējās krīzes cēloņi meklējami vairāk mūsdienu vēsturnieku cerībās atklāt bioloģiski ģenētisku vēstures gaitu nekā pašā pagātnē” (*Schuster P. Die Krise des Spätmittelalters* .. – S. 20). Savukārt viens no ievērojamākajiem vēlo viduslaiku krīzes teorētiķiem Ferdinands Zeibts (*Ferdinand Seibt*) rakstīja, ka tiem, kas noliedz 14. gadsimta krīzi, “ir nepareizs vai vismaz nepilnīgs priekšstats par

šo jautājumu”. Viņaprāt, ņemot vērā daudzveidīgos politisko un sociālo, ekonomisko un garīgo norišu aspektus Eiropā ap 1400. gadu un to, cik izplūduši un aiz matiem pievilkti spriedumi tiek attiecināti uz citiem laikmetiem, uzskats par visaptverošu Eiropas krīzi ap 13.–14. gadsimta miju ir samērā pamatots un ļoti vietā (*Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters // Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters / Hg. F. Seibt, W. Eberhard. – Stuttgart: Klett Gotha, 1984. – S. 7, 9).

Pēc raksta autores domām, diskusijā par to, vai 14.–15. gadsimta norises dēvējamas par “krīzi”, viedokļu dažādība bieži reducējama uz jēdziena “krīze” atšķirīgu izpratni. Var diskutēt arī par to, cik vispār pamatota ir mūsdienīgu jēdzienu attiecināšana uz pagātnes parādībām. Attiecīgajā periodā notikušo lūzumu sabiedrības attīstībā patiešām var arī nesaukt par krīzi. Tomēr laikā, kad krīzes jēdziens ir kļuvis īpaši populārs, ir būtiski izgaismot tāl patieso nozīmi. Tas palīdzētu arī labāk izprast pašreizējās norises, un pašreizējo par krīzi dēvēto pārmaiņu procesu kontekstā tieši šis jēdziens akcentē būtisku vēsturē piedzīvotu pārmaiņu pieredzes aktualitāti. Tāpēc šajā rakstā autore izvēlas fundamentālas pārmaiņas sabiedrības attīstībā apzīmēt ar jēdzienu “krīze”, un tā šis jēdziens arī tiek traktēts mūsdienu medievistikā.

⁴ *Eberhard W.* Die Krise des Spätmittelalters: Versuch einer Zusammenfassung // Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters / Hg. F. Seibt, W. Eberhard. – Stuttgart: Klett Gotha, 1984. – S. 319; *Topfer B. und Autorenkollektiv.* Allgemeine Geschichte des Mittelalters. – Berlin: Dt. Verlag der Wiss., 1985. – S. 141; *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 10.

⁵ *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 11.

⁶ *Бурихардт Я.* Размышления о всемирной истории. – Москва: РОССПЭН, 2004. – С. 141, 164. Jakobs Burkharts 19. gadsimta septiņdesmitajos gados attīstīja teoriju par krīzi vēsturē (*Schuster P.* Die Krise des Spätmittelalters .. – S. 23). Viņš krīzes definē kā plašas tautas kustības, ko izraisa masu neapmierinātība ar esošo kārtību, kuru laikā norisinās paātrināta procesu attīstība un kuru rezultātā notiek būtiskas pārmaiņas, kā, piemēram, lielā tautu staigāšana (5. gadsimtā), islāma izplatīšanās (7. gadsimtā) un tainīgi, tautas eksistencei un attīstībai nepieciešami kari. Burkharts, lielā mērā uz Franču revolūcijas (1789–1799) piemēra bāzes analizējot notikušās un nerealizētās krīzes vēsturē, izstrādāja krīžu rašanās mehānismu: sabiedrības dzīvei kļūstot pārāk komplicētai – valsts, reliģijas un kultūras abstrahētām formām savstarpēji krustojoties un vairumam fenomenu zaudējot saikni ar savu pirmavotu –, kādam no sabiedriskās kārtības elementiem ar laiku jāiegūst virsvara, pakļaujot pārējos. Pakļautie elementi var apjaust savu apspiesto stāvokli, kā rezultātā izlaužas enerģija, kas izjauc līdzšinējo sabiedrisko kārtību. Šī enerģija var tikt apspiesta vai arī izlauzties kā krīze, izvērsties plašā mērogā un aptverot visas attiecīgās formācijas lokā eksistējošās tautas (*Бурихардт Я.* Размышления о всемирной истории. – С. 140–167).

⁷ *Graus F.* The Crisis of the Middle Ages and the Hussites // *Graus F.* Ausgewählte Aufsätze (1959–1989) / Hg. H. J. Gilomen, P. Moraw, R. C. Schwinges. – Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag, 2002. – S. 415; *Schuster P.* Die Krise des Spätmittelalters .. – S. 21, 24.

- ⁸ *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 9.
- ⁹ *Abel W.* Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert. – Berlin, 1935; *Schuster P.* Die Krise des Spätmittelalters .. – S. 21, 27, 28.
- ¹⁰ *Schuster P.* Die Krise des Spätmittelalters .. – S. 24.
- ¹¹ Turpat. – 33. lpp.; *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters. Eine Endliche Geschichte. – Berlin: Siedler Verlag, 1987. – S. 325; *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 9, 12.
- ¹² *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 325.
- ¹³ *Cantor N.* Medieval History. The Life and Death of a Civilization. – New York: Macmillan Publishing Co, 1969. – P. 504–506. N. Kantors ir viens no vēsturniekiem, kurš atturas lietot jēdzienu “krīze”. Taču faktiski viņš tiecas ielūkoties pašā ar krīzes jēdzienu apzīmētā fenomena būtībā – izskaidrot sabiedrības attīstības gaitas lūzuma dziļākās saknes.
- ¹⁴ *Borst A.* Medieval Worlds .. – P. 181.
- ¹⁵ *Thompson J. W.* The Aftermath of the Black Death and the Aftermath of the Great War // *American Journal of Sociology.* – 1921. – No. 26. – P. 565.
- ¹⁶ Ar Rietumu kristīgo sabiedrību tiek saprasti latīņu kristīgās kultūras telpas iedzīvotāji.
- ¹⁷ *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – Harlow: Longman, 1987. – P. 225. – (A History of Europe); *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt. Spätmittelalter, Renaissance, Reformation. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1967. – S. 9, 16, 80. – (Fischer Weltgeschichte, Bd. 12); *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 7; *Блок М.* Феодалное общество. – Москва: Издательство имени Сабашниковы, 2003. – С. 431, 436.
- ¹⁸ *Blockmans W. A.* History of Power in Europe. – Antwerp: Harry N. Abrams, 1997. – P. 309.
- ¹⁹ *Huizinga J.* The Autumn of the Middle Ages. – Chicago: University of Chicago Press, 1996. – P. 12; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations. Their History and Culture. – New York; London: W. W. Norton & Co, 1988. – P. 398–400; *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 337, 347.
- ²⁰ Cīņa par Dānijas troni 14. gadsimta beigās izraisīja karadarbību Baltijas jūrā. Karojošās puses tajā iesaistīja kaperus (pirātus), kuri darbojās arī ārpus oficiālās karadarbības un uzbruka tajā neiesaistītajām pusēm. Hanzas tirgotāji – tostarp Livonijā bāzētie – cieta no kaperu uzbrukumiem un karadarbības izraisītiem kuģošanas ierobežojumiem. Karojošās puses tika iesaistītas arī vienā konkrētā Livonijas zemes kungu savstarpējo cīņu epizodē – 14. gadsimta beigās Tērbatas bīskapa Dītriha III (*Dietrich (Theoderic) Dameroff*, 1378–1400) veidotajā koalīcijā pret Vācu ordeni tika iesaistīts Pomerānijas-Štetīnes hercogs un Mēklenburgas hercogs, un kā galvenais militārais spēks tika izmantoti (kā apgalvoja ordenis, kopskaitā ap 500) kaperi (saukti par vitālīju brāļiem) (Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten (turpmāk – LUB) / Hg. F. G. von Bunge. – Bd. 4. – Reval, 1859. – Nr. 1425; *Stavenhagen O.* Der Kampf des Deutschen Ordens in Livland um den livländischen Einheitsstaat im 14. Jahrhundert // *Baltische Monatschrift.* – 1902. – Nr. LIII. – S. 211; *Тарвел Е., Пуллат Р.* История города Тарту. – Таллин: Eesti raamat, 1980. – С. 17).

- ²¹ *Blockmans W.* A History of Power in Europe. – P. 309, 310.
- ²² *Buckl W.* Das 14. Jahrhundert. Eine Einführung. – S. 9; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 45, 46, 68; *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 15.
- ²³ *Blockmans W.* A History of Power in Europe. – P. 309, 310.
- ²⁴ *Nicholas D.* The Northern Lands: Germanic Europe, c. 1270 – c. 1500. – Chichester; Malden: Wiley-Blackwell, 2009. – P. 105; *Блок М.* Феодалное общество. – С. 431, 432, 434.
- ²⁵ *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 285, 287, 288.
- ²⁶ *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 45, 46.
- ²⁷ Turpat. – 83.–85., 88. lpp.
- ²⁸ *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 389.
- ²⁹ Encyclopedia of the Middle Ages. 2 vol. / Ed. A. Vouchez et al. – Paris; Cambridge; Rome: James Clarke & Co, 2000. – P. 633–635; *Huizinga J.* The Autumn of the Middle Ages. – P. 19; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 90.
- ³⁰ *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – London: Longman, 1977. – P. 281.
- ³¹ Aviņonas pāvestu atbalstīja Francija un tās ietekmes sfērā esošās zemes – Skotija, Kastīlija, Aragona, Navarra, Neapole, bet Francijas pretinieki – Romas pāvestu (*Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 282; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 326; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 391).
- ³² *Huizinga J.* The Autumn of the Middle Ages. – P. 17, 19. Johans Heizinga to izskaidro arī ar laikmetam raksturīgo tieksmi uz konfliktiem starp dažādām grupām.
- ³³ *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 90.
- ³⁴ *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 282.
- ³⁵ *Previtè-Orton C. W.* A History of Europe, 1198–1378. – London: Methuen and Co., 1951. – P. 248.
- ³⁶ *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 37, 54; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 392; *Ziegler P.* The Black Death. – London: Readers Union Collins, 1969. – P. 269.
- ³⁷ *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 392.
- ³⁸ *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 37; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 392; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 87; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 269.
- ³⁹ *Duby G.* France in the Middle Ages, 987–1460: From Hugh Capet to Joan of Arc. – Oxford; Cambridge: Blackwell, 1997. – P. 281; *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 285; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 325; *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 20, 21.
- ⁴⁰ *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 284; *Jähnig B.* Johann von Wallenrode. O. T. Erzbischof von Riga, königlicher Rat, Deutschordensdiplomate und Bischof von Lüttich im Zeitalter des Schismas und des Konstanzer Konzils (um 1370–1419). – Bonn; Goddesberg: Verlag Wissenschaftliches Archiv, 1970. – S. 113. – (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 24); *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 54.

- ⁴¹ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500. – P. 327.*
- ⁴² Turpat. – 238.–242. lpp.
- ⁴³ *Seibt F. Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 344.*
- ⁴⁴ *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 89; Seibt F. Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 16; Seibt F. Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 327.*
- ⁴⁵ Konstances koncilā 1415. gada 6. aprīlī pieņemtajā dekrētā “Sacrosancta” tika deklarēts, ka ekumenisks koncils savas pilnvaras saņem tieši no Dieva un ka visiem cilvēkiem, to skaitā pāvestam, tam ir jāpakļaujas (dekrēts pieejams: <http://www.fordham.edu/halsall/source/constance1.asp> [aplūkots 12.12.2011.]).
- ⁴⁶ *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 89.*
- ⁴⁷ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500. – P. 238, 324, 327.*
- ⁴⁸ *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 54.*
- ⁴⁹ *Buckl W. Das 14. Jahrhundert. Eine Einführung. – S. 12.*
- ⁵⁰ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500. – P. 325, 328, 341.*
- ⁵¹ *Blochmans W. A History of Power in Europe. – P. 309.*
- ⁵² *Holmes G. Europe: Hierarchy and Revolt, 1320–1450. – New York [et al.]: Harper Torchbooks, 1975. – P. 13.*
- ⁵³ *Buckl W. Das 14. Jahrhundert. Eine Einführung. – S. 12.*
- ⁵⁴ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500. – P. 230; Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 43.*
- ⁵⁵ *Cantor N. Medieval History .. – P. 542, 543; Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 68.*
- ⁵⁶ *Nicholas D. The Northern Lands .. – P. 180, 192. Piemēram, lejasvācu valodas lietošanas telpā – arī Livonijā – 14. gadsimta otrajā pusē oficiālajos dokumentos (pilsētu statūtos, sanāksmju recesos u.tml.) notika pāreja uz šo valodu.*
- ⁵⁷ *The Atlas of the Crusades / Ed. J. Riley-Smith. – New York; Oxford: Times Books, 1991. – P. 23. Arī Baltijas krusta kari tika uzskatīti par visas kristīgās pasaules kopīgu cīņu, kas atspoguļojas Indriķa hronikā un Vecākajā atskaņu hronikā. Plašāku analīzi sk.: Eihmane E. The Baltic Crusades: a Clash of Two Identities // The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier / Ed. A. Murray. – Farnham: Ashgate, 2009. – P. 37–51.*
- ⁵⁸ Piemēram, Venēcija baidījās no Ungārijas, savukārt pārējām Itālijas pilsētām nepatika Venēcijas ietekme, Francija iebilda pret Burgundijas iesaisti kopīgā krusta karā, savukārt Svētās Romas impērijas firsti satraucās, ka liels krusta karš varētu stiprināt imperatora varu viņu teritorijās (*Housley N. The Crusading Movement 1274–1700 // The Oxford Illustrated History of the Crusades / Ed. J. Riley-Smith. – Oxford: University Press, 2001. – P. 281.*)
- ⁵⁹ *Housley N. The Crusading Movement 1274–1700. – P. 271, 276, 278–281; Huizinga J. The Autumn of the Middle Ages. – P. 13; Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500. – P. 333, 337, 340; Riley-Smith J. The Crusades. A Short History. – New Haven; London: Yale University Press, 1987. – P. 224, 229; Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 40, 66; Seibt F. Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 335, 336, 340; Ле Гоффе Ж. Цивилизация средневекового Запада. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – С. 130.*
- ⁶⁰ *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 18, 78.*

- ⁶¹ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500.* – S. 291; *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt ..* – S. 24–26, 34, 39, 41, 48; *Ле Гоффе Ж. Цивилизация средневекового Запада.* – С. 131.
- ⁶² *Epstein S. R. Freedom and Growth: the Rise of States and Markets in Europe, 1300–1750.* – London; New York: Routhledge, 2000. – P. 39, 40, 42, 52, 57, 60, 63, 69.
- ⁶³ Turpat. – 58., 62. lpp.; *Hay D. Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* – P. 38; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M. Western Civilizations ..* – P. 382.
- ⁶⁴ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500.* – P. 297; *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt ..* – S. 18, 19, 21, 22, 35; *Ле Гоффе Ж. Цивилизация средневекового Запада.* – С. 132, 133.
- ⁶⁵ *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt ..* – S. 36.
- ⁶⁶ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500.* – P. 287, 288.
- ⁶⁷ *Blockmans W. A History of Power in Europe.* – P. 111, 113; *Hay D. Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* – P. 17; *Schubert E. Einführung in die Grundprobleme der deutschen Geschichte im Spätmittelalter.* – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992. – S. 70; *Блок М. Феодалное общество.* – С. 434.
- ⁶⁸ *Hay D. Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* – P. 38, 40, 67, 68.
- ⁶⁹ *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt ..* – S. 35, 39, 79.
- ⁷⁰ *Epstein S. R. Freedom and Growth ..* – P. 64.
- ⁷¹ *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M. Western Civilizations ..* – P. 386; *Romano R., Tenenti A. Die Grundlegung der modernen Welt ..* – S. 45, 78; *Ле Гоффе Ж. Цивилизация средневекового Запада.* – С. 132.
- ⁷² *Niitemaa V. Die undeutsche Frage in der Politik der Livländische Städte im Mittelalter.* – Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1949. – S. 59.
- ⁷³ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500.* – P. 291.
- ⁷⁴ *Arbusow L. Studien zur Geschichte der Lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und 16. Jahrhundert // Latvijas Augstskolas raksti = Acta Universitatis Latviensis.* – Bd. I. – 1921. – S. 79, 80; *Johansen P., Mühlen H. von zur. Deutsch und Undeutsch im Mittelalterischen und Frühneuzeitlichen Reval.* – Köln; Wien: Bohlau Verlag, 1973. – S. 22; *Niitemaa V. Die undeutsche Frage ..* – S. 13, 59.
- ⁷⁵ *Ahvenainen J. Der Getreidehandel Livlands im Mittelalter.* – Helsinki; Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica, 1963. – S. 65. – (Commentationes Humanarum Litterarum, XXXIV, 2); *Seibt F. Glanz und Elend des Mittelalters ..* – S. 306.
- ⁷⁶ *Behringer W. A Cultural History of Climate.* – Cambridge: Polity Press, 2010. – P. 81; *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B. Europa im Spätmittelalter 1215–1378.* – München: Oldenbourg, 2009. – S. 18. – (Oldenbourg Grundriss der Geschichte); *Huppert G. After the Black Death: a Social History of Early Modern Europe.* – Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 1986. – P. 10; *Jordan W. Europe in the High Middle Ages.* – New York: Viking, 2003. – P. 297.
- ⁷⁷ *Behringer W. A Cultural History of Climate.* – P. 81, 104; *Cantor N. F. In the Wake of the Plague: the Black Death and the World It Made.* – New York [et al.]: The Free Press, 2001. – P. 68, 198; *Grupe G. Umwelt und*

- Bevölkerungsentwicklung im Mittelalter // Mensch und Umwelt im Mittelalter / Hg. B. Herrmann. – Köln: Komet, 1985. – S. 26, 27; *Jordan W.* Europe in the High Middle Ages. – P. 289, 317; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 219; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 379; *Mundy J. H., Riesenber P.* The Medieval Town. – Princeton; New York: Van Nostrand, 1958. – P. 70; *Nicholas D.* The Northern Lands .. – P. 273; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 31.
- ⁷⁸ *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 15; *Grupe G.* Umwelt und Bevölkerungsentwicklung im Mittelalter. – S. 27; *Huppert G.* After the Black Death .. – P. 11.
- ⁷⁹ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 68; *Huppert G.* After the Black Death .. – P. 10; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 217, 284. Piemēram, tiek uzskatīts, ka jaunu apmetņu ierīkošanas rezultātā līdz 14. gadsimtam mežu platība Eiropā bija samazinājusies no 90% līdz 20% visas teritorijas (*Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 80).
- ⁸⁰ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 68; *Huppert G.* After the Black Death .. – P. 10; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 217, 284.
- ⁸¹ *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 377.
- ⁸² *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 300; *Mundy J. H., Riesenber P.* The Medieval Town. – P. 68; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 44.
- ⁸³ *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 396.
- ⁸⁴ *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 327; *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 14, 15.
- ⁸⁵ *Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 86, 87; *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 68; *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 6; *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 32.
- ⁸⁶ Pētījumi klimata vēsturē liek pārskatīt agrākās nostādnes. Piemēram, uzskatu, ka aitkopības ieviešana izspieda līdz tam attiecīgajos reģionos piekoptās lauksaimniecības tradīcijas, nomaina secinājums, ka aitkopība bija reakcija uz zemes neauglību, bada izraisīto darbaspēka trūkumu un ganību platību samazināšanos, ledājiem un sniegam virzoties arvien zemāk kalna pakājē (*Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 96, 102).
- ⁸⁷ Šajā laikā vidējā temperatūra paaugstinājās par vienu diviem grādiem pēc Celsija (Eiropas ziemeļos – pat par četriem grādiem). Šis laikposms tiek dēvēts par “attīstīto viduslaiku silto periodu” (*The high medieval warm period*) (*Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 74; *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 68; *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 6; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 378).
- ⁸⁸ Šo jēdzienu 20. gadsimta trīsdesmitajos gados radīja ASV ledāju pētnieks Fransuā Matts (*François Matthes*), konstatējot ledāju platības palielināšanos attiecīgajā periodā Alpos, Skandināvijā un Ziemeļamerikā (*Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 85, 86). Gadsimta laikā vidējā temperatūra kritās vidēji par aptuveni vienu grādu pēc Celsija (*Ahvenainen J.* Der Getreidehandel Livlands im Mittelalter. – S. 66, 70; *Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 76; *Cantor N. F.* In the Wake of the

- Plague .. – P. 74; *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 6; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 378; *Schubert E.* Einführung in die Grundprobleme der deutschen Geschichte im Spätmittelalter. – S. 307).
- ⁸⁹ *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 32; *Schubert E.* Einführung in die Grundprobleme der deutschen Geschichte im Spätmittelalter. – S. 47.
- ⁹⁰ *Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 93–96, 104; *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 7.
- ⁹¹ *Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 104.
- ⁹² Izteikti lietaina bija 1315. gada vasara, kam sekoja auksta ziema. Arī nākamie divi gadi bija lauksaimniecībai nelabvēlīgi, tāpat periods no 1319. līdz 1322. gadam (*Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 93–96, 104, 105; *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 7; *Le Roy Ladurie E.* The History of Rain and Fine Weather // The Territory of the Historian. – Hassocks: The Harvester Press, 1979. – P. 302; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 379).
- ⁹³ *Ziegler P.* The Black Death. – P. 32.
- ⁹⁴ *Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 104; *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 32; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 379; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 10–12; *Mugurēvičs Ē.* Komentāri // Hermanni de Wartberge chronicon Livoniae = Vartberges Hermaņa Livonijas hronika. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 200. lpp.; *Vaxtre C.* Младшая Ливонская рифмовая хроника (1315–1348) как исторический источник. Автореферат. – Тарту, 1955. – С. 14.
- ⁹⁵ *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 7; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 32.
- ⁹⁶ *Behringer W.* A Cultural History of Climate. – P. 106.
- ⁹⁷ Turpat.
- ⁹⁸ Turpat. – 108. lpp.; *Grupe G.* Umwelt und Bevölkerungsentwicklung im Mittelalter. – S. 29, 30; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 283; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 9–12; *Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада. – С. 132.
- ⁹⁹ *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 281; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 40, 43.
- ¹⁰⁰ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 9.
- ¹⁰¹ Turpat. – 6., 25. lpp.
- ¹⁰² *Ziegler P.* The Black Death. – P. 82.
- ¹⁰³ *Ahvenainen J.* Der Getreidehandel Livlands im Mittelalter. – S. 68; *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 7, 8; *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 25; *Huppert G.* After the Black Death .. – P. 11; *Epstein S. R.* Freedom and Growth .. – P. 39, 50; *Keil G.* Seuchenzüge des Mittelalters // Mensch und Umwelt im Mittelalter / Hg. V. Herrmann. – Köln: Kommet, 1985. – S. 108, 111.
- ¹⁰⁴ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 7, 8.
- ¹⁰⁵ *Davies N.* Europe: a History. – New York: Harper Perennial, 1998. – P. 412; *Jordan W.* Europe in the High Middle Ages. – P. 297.
- ¹⁰⁶ *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 33.

- ¹⁰⁷ *Grube G.* Umwelt und Bevölkerungsentwicklung im Mittelalter. – S. 30; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 283; *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs). Promocijas darbs. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2003. – 31. lpp.
- ¹⁰⁸ *Duby G.* France in the Middle Ages .. – P. 269; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 9.
- ¹⁰⁹ *Davies N.* Europe: a History .. – P. 385, 412.
- ¹¹⁰ *Jordan W.* Europe in the High Middle Ages. – P. 297, 301.
- ¹¹¹ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 206; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 86, 262, 263.
- ¹¹² *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 34; *Schmölzer H.* Die Pest in Wien. – Berlin: Verlag der Nation Berlin, 1988. – S. 57; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 239.
- ¹¹³ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 89; *Fuhrmann B.* Die Stadt im Mittelalter. – Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 2006. – S. 87; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 284; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 382; *Schmölzer H.* Die Pest in Wien. – S. 56, 57.
- ¹¹⁴ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 91, 141, 202; *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 285; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 250.
- ¹¹⁵ *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 285; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 19, 21; *Schmölzer H.* Die Pest in Wien. – S. 56.
- ¹¹⁶ *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 45.
- ¹¹⁷ Piemēram, Anglijā sabiedrības augšslāņu mēģinājums pēc epidēmijas mākslīgi apturēt algu pieaugumu ar t.s. Laukstrādnieku statūtu (*Statute of Labourers*) palīdzību kalpoja kā viens no iemesliem zemnieku nemieriem 1381. gadā (*Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 385; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 249, 250, 273, 274).
- ¹¹⁸ *Ziegler P.* The Black Death. – P. 129, 130, 274.
- ¹¹⁹ *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 326.
- ¹²⁰ *Graus F.* The Crisis of the Middle Ages and the Hussites. – S. 413, 415, 417, 418, 428.
- ¹²¹ *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 13.
- ¹²² *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 379.
- ¹²³ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 23; *Tuchman B.* A Distant Mirror. The Calamitous 14th Century. – New York: Alfred A. Knopf, 1978. – P. 103; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 35, 36. Šāds skaidrojums sniegts daudzos avotos (piemēram: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Ред. А. Насонов. – Москва; Ленинград: Издательство Академии Наук, 1950. – С. 363). Intelektuāļu aprindās tika meklēti arī tā laika zinātniskajiem uzskatiem atbilstoši skaidrojumi. Populārākais no tiem bija saistīts ar nelabvēlīgu zvaigžņu stāvokli (*Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 23).
- ¹²⁴ *Tuchman B.* A Distant Mirror .. – P. 104; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 36.
- ¹²⁵ *Schmölzer H.* Die Pest in Wien. – S. 43, 46, 48; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 88, 92–96.
- ¹²⁶ *Ziegler P.* The Black Death. – P. 129, 130, 274.

- ¹²⁷ *Cantor N. F.* In the Wake of the Plague .. – P. 149; *Hartwig J.* Judenverfolgungen in den Hansestädten des Südwestlichen Östseeraums zur Zeit des Schwarzen Todes // *Hansische Geschichtsblätter.* – Jg. 113. – Köln; Weimar; Wien: Bohlau Verlag, 1995. – S. 29, 31; *Schmölzer H.* Die Pest in Wien. – S. 52; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 100–102.
- ¹²⁸ *Graus F.* The Crisis of the Middle Ages and the Hussites. – S. 423. Šī iemesla dēļ, piemēram, Františeks Grauss un Arno Borsts uzskata baznīcas šķelšanos par postošāko no attiecīgā perioda krīzes izpausmēm (*Borst A.* Medieval Worlds .. – P. 121; *Graus F.* Das Spätmittelalter als Krisenzeit. Ein Literaturbericht als Zwischenbilanz // *Mediaevalie Bohemica.* – Suppl. 1. – 1969. – S. 4–75).
- ¹²⁹ *Huizinga J.* The Autumn of the Middle Ages. – P. 34; *Tuchman B.* A Distant Mirror .. – P. 339.
- ¹³⁰ *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 83–85, 88.
- ¹³¹ *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 389, 392; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 267.
- ¹³² *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 88, 89.
- ¹³³ *Eberhard W.* Die Krise des Spätmittelalters .. – S. 313.
- ¹³⁴ Šī dievbijības izpausme visplašāk izplatījās Svētās Romas impērijas zemēs un Anglijā. Pazīstamākie mistiķi ir dominikānis Meistars Ekharts (*Eckhart* (ap 1260–1327) un Kempenes Toms (*Thomas a Kempis, Tomás de Kempis*, ap 1380–1471), kurš sarakstīja lielu popularitāti ieguvušu rokasgrāmatu ceļā uz pastāvīgas Dieva klātbūtnes apzināšanos “Kristus atdarināšana” (*De Imitatione Christi*). 14. gadsimtā vairums vadošo mistiķu bija garīdznieki, bet 15. gadsimtā misticisms jau bija izplatījies laicīgajā sabiedrībā (*Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 393, 394).
- ¹³⁵ Pazīstamākais šī perioda “ķeceris” angļu teologs Džons Viklifs (*John Wyclif*, ap 1330–1384) vērsās pret augstāko garīdzniecību, uzskatot, ka tā, nedzīvodama saskaņā ar Jauno Derību, ir neglābjami pazudusi. Viņš aicināja laicīgos valdniekus pārņemt baznīcas īpašumus un padzīt korumpētus garīdzniekus, kā arī sludināja baznīcas reformas nepieciešamību. Viklifa idejas, pārceļojušas uz Prāgu, guva plašu sabiedrības atbalstu Bohēmijā (*Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 392–395; *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 21; *Ziegler P.* The Black Death. – P. 267, 268).
- ¹³⁶ *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 88, 89.
- ¹³⁷ *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 392, 393; *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 13, 18, 19.
- ¹³⁸ *Previté-Orton C. W.* A History of Europe 1198–1378. – P. 193; *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 25.
- ¹³⁹ *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M.* Western Civilizations .. – P. 384; *Mundy J. H., Riesenberger P.* The Medieval Town. – P. 35; *Seibt F.* Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. – S. 16.
- ¹⁴⁰ *Davies N.* Europe: a History .. – P. 413; *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 329.
- ¹⁴¹ *Mundy J. H., Riesenberger P.* The Medieval Town. – P. 58.
- ¹⁴² *Niitemaa V.* Die undeutsche Frage .. – S. 59.
- ¹⁴³ *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 329.
- ¹⁴⁴ 1365.–1366. gadā sacelšanās notika Brēmenē, 1370. gadā un 1396. gadā – Ķelnē, 1376., 1380. un 1384. gadā, kā arī 1408.–1416. gadā – Lībekā,

1376. gadā – Stādē, 1378. gadā – Dancigā, 1380. un 1391.–1394. gadā – Štrālzundē un 1399. gadā – Dortmundē (*Hay D. Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* – P. 122; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M. Western Civilizations ..* – P. 385; *Militzer K. Ursachen und Folgen der innerstädtischen Auseinandersetzungen in Köln in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts.* – Köln: Verlag der Buchhandlung Dr. H. Wamper GmbH, 1980. – S. 151–182; *Nicholas D. The Northern Lands ..* – P. 297; *Puhle M. Die “Große Schicht” in Braunschweig // Die Hanse – Lebenswirklichkeit und Mythos / Hg. J. Bracker.* – Lübeck: Schmidt–Römhild, 1998. – S. 812–814; *Seifert D. Kompagnons und Konkurrenten. Holland und die Hanse im Späten Mittelalter.* – Köln; Weimar, Wien: Bohlau Verlag, 1997. – S. 95).
- ¹⁴⁵ *Huppert G. After the Black Death ..* – P. 81.
- ¹⁴⁶ *Schubert E. Einführung in die Grundprobleme der deutschen Geschichte im Spätmittelalter.* – S. 67.
- ¹⁴⁷ *Koenigsberger H. G. Medieval Europe 400–1500.* – P. 285.
- ¹⁴⁸ *Hay D. Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* – P. 37; *Huppert G. After the Black Death ..* – P. 101.
- ¹⁴⁹ *Davies N. Europe: a History ..* – P. 413; *Seibt F. Glanz und Elend des Mittelalters ..* – S. 161.
- ¹⁵⁰ *Huppert G. After the Black Death ..* – P. 87, 89.
- ¹⁵¹ *Hay D. Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries.* – P. 35, 36; *Lerner R. E., Meacham S., Burns E. M. Western Civilizations ..* – P. 384, 385; *Seibt F. Glanz und Elend des Mittelalters ..* – S. 329; *Ziegler P. The Black Death.* – P. 249.
- ¹⁵² *Buckl W. Das 14. Jahrhundert. Eine Einführung.* – S. 12.
- ¹⁵³ *Borgolte M. Europäische Geschichten. Modelle und Aufgaben vergleichender Historiographie // Die “Blüte” der Staaten des östlichen Europa im 14. Jahrhundert / Hg. M. Löwener.* – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2004. – S. 308, 309; *Löwener M. Gemeinsamkeiten und Unterschiede Staatlicher Entwicklung im östlichen Europa im 14. Jahrhundert // Die “Blüte” der Staaten des östlichen Europa im 14. Jahrhundert / Hg. M. Löwener.* – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2004. – S. 1, 3–5, 7. Pēc Mariana Digo (*Marian Dygo*) domām, Eiropas austrumos, kur arī augšupeja notika ar pusotru gadsimtu ilgu nobīdi, strukturālās izmaiņas sākās apmēram gadsimtu vēlāk nekā rietumos (*Dygo M. West-Ost-Gefälle? Krise und Blüte in Europa im 14. Jahrhundert // Die “Blüte” der Staaten des östlichen Europa im 14. Jahrhundert / Hg. M. Löwener.* – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2004. – S. 285, 288–295).
- ¹⁵⁴ Krīze izpaužas konkrētā telpā. Tā kā 14. gadsimtā notikušās pārmaiņas bija pagrieziena vērīga sabiedrības attīstībā, tas nozīmē, ka krīze attiecās uz visu latīņu katoliskās kultūras telpu (*Seibt F. Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters.* – S. 14). Tostarp uz Livoniju – krusta karu rezultātā Livonija bija kļuvusi par daļu no Rietumu kristīgās pasaules.
- ¹⁵⁵ Sīkāku 14.–15. gadsimta norišu analīzi Rietumu kristīgās sabiedrības pārmaiņu kontekstā sk.: *Eihmane E. Rietumu kristīgās sabiedrības 14. gadsimta krīze Livonijā? Promocijas darba kopsavilkums.* – Rīga: Latvijas Universitāte, 2011. – 71 lpp.; *Eihmane E. Rietumu kristīgās sabiedrības 14. gadsimta krīze Livonijā? Promocijas darbs.* – Rīga: Latvijas Universitāte, 2011. – 290 lpp.
- ¹⁵⁶ *Seibt F. Glanz und Elend des Mittelalters ..* – S. 306, 307. Liecības norāda uz salīdzinoši nelielu – divi trīs cilvēki uz kvadrātkilometru – apdzīvotības

- blīvumu Livonijā attiecīgajā periodā (*Benninghoven F.* Der Orden der Schwertbrüder. – Köln; Graz: Böhlau Verlag, 1965. – S. 390, 391; *Mühlen H.* von zur Livland von der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbständigkeit (etwa 1180–1561) // *Pistohlkors G. von.* Deutsche Geschichte in Osten Europas. Baltische Länder. – Berlin: Siedler Verlag, 1994. – S. 120). Sikāk par apdzīvotību Livonijā sk.: *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs.). Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. – 22., 28., 31. lpp.; *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija (7.–18. gs.). Promocijas darbs. – 47., 81., 127., 155. lpp.
- ¹⁵⁷ *Hermanni de Wartberge chronicon Livoniae = Vartberges Hermaņa Livonijas hronika / Ē. Mugurēviča tulkojums, priekšvārds un komentāri.* – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 89. lpp.; Latvijas vēstures avotu chrestomatija 1300.–1500. / Sast. A. Švābe. – Rīga: A. Gulbja apgāds, 1939. – Nr. 38, 40. lpp.; Nr. 49, 50.–51. lpp.; LUB. – Bd. 3. – Nr. 1140; Bd. 5. – Rīga, 1867. – Nr. 2516, Nr. 2508, Nr. 2515, Nr. 2532, Nr. 2634; *Zeids T.* Feodālisms Livonijā. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. – 92. lpp.; *Zeids T.* Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti (līdz 1800. gadam). – Rīga: Zvaigzne, 1992. – 82. lpp.
- ¹⁵⁸ *Die Jüngere Livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315–1348 / Hg. K. Höhlbaum.* – Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt, 1872. – S. 1, 2, 7; *Hermanni de Wartberge chronicon ..* – 66., 67., 77. lpp.; Latvijas vēstures avotu chrestomatija 1300.–1500. – Nr. 17, 20. lpp.; *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā // *Akadēmiskā dzīve.* – 1992. – Nr. 34. – 39. lpp. Arī Livonijā laikabiedri ziņoja par kanibālismu (*Die Jüngere Livländische Reimchronik ..* – S. 1, 2; *Hermanni de Wartberge chronicon ..* – 67. lpp.).
- ¹⁵⁹ Uz to norādaniecīgais labības eksporta apjoms no Livonijas 1400.–1415. gadā, kā arī bieži labības izvešanas aizliegumi 15. gadsimta sākumā (*Akten und Recesse der Livländische Standetage.* Bd. 1. Zweite Lieferung / Hg. O. Stavenhagen, L. Arbusow (jun.). – Rīga: Verlag von Joncj & Poliewsky, 1923. – Nr. 190; LUB. – Bd. 4. – Nr. 1873; Bd. 5. – Nr. 2132; *Ahvenainen J.* Der Getreidehandel Livlands im Mittelalter. – S. 55, 60, 73).
- ¹⁶⁰ Abi šie faktori bieži izpaudās vienlaikus, kā, piemēram, 1420. gadā (LUB. – Bd. 5. – Nr. 2532, Nr. 2634), un viens otru papildināja (*Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 13).
- ¹⁶¹ Šādu pieņēmumu atbalsta trīs konkrēti apsvērumi. Pirmkārt, aplūkotajā periodā Livonijā vienīgā fiksētā bruņotā sociālās neapmierinātības izpausme – zemnieku nemieri – sākās 1343. gadā – pirms mēra, bet pēc Lielā bada. Otrkārt, Livonija bija pārsvarā agrāra sabiedrība, kurā bija tikai trīs lielāki urbānie centri; šī teritorija bija samērā reti apdzīvota un atradās salīdzinoši aukstā klimata zonā. Treškārt, Vartberges Hermaņa hronikā badam ir veltīts astoņas reizes lielāks teksta apjoms nekā mērim (*Hermanni de Wartberge chronicon ..* – 67., 89. lpp.), kas liek domāt, ka bads bija atstājis spilgtākus aculiecinieku nostāstus. Arī G. fon Rauhs uzskata, ka ilgtermiņā neražas Livonijai nesa postošākas materiālās sekas nekā mēris (*Rauch G. von.* Schwedens Politik in den baltischen Ländern des 14. Jahrhunderts // *Beiträge zur baltischen Geschichte.* – Bd. 9. – Hannover; Döhren: Verlag Harro v. Hirshheydt, 1980. – S. 12).
- ¹⁶² *Jähnig B.* Die Rigische Sache des Deutschen Ordens zur Zeit des Erzbischofs Henning Scharpenberg bis zur Landeseinigung von 1435 // *Aus der Ge-*

- schichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag / Hg. B. Jähning, K. Militzer. – Münster: Lit Verlag, 2004. – S. 113.
- ¹⁶³ Ar Livoniju saistītie 14. gadsimta beigās – 15. gadsimta sākumā rakstītie avoti rada iespaidu, ka labvēļu apdāvināšanas tendence un apdāvināto alkatība bija sasniegusi ārkārtēju pakāpi – taisnībai pašai par sevi, bez naudas palīdzības pāvesta galmā vairs nebija izredžu uzvarēt. To vairākkārt atzīmēja Vācu ordeņa pārstāvji (ģenerālprokuratori) kūrījā. Piemēram, 1392. gadā ordeņa ģenerālprokurators rakstīja: “Dienžēl tā tas šai galmā tagad notiek – kam ir un kas dod, tas iegūst un uzvar” (“*Und leider in dem hove also nu ist gewand: wer do hat und gibt, der behelt und gewinnet*”) (LUB. – Bd. 3. – Reval, 1857. – Nr. 1321). Par korupciju pāvesta galmā sīkāk sk.: *Beuttel J. E.* Der Generalprokurator des Deutschen Ordens an der Römischen Kurie. Amt, Funktionen, personelles Umfeld und Finanzierung. – Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1999. – S. 552–564. – (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 55).
- ¹⁶⁴ Piemēram, atdodot pāvestam (Bonifācijam IX (1389–1404)) ienākumus, kas gūti no Rīgas arhibīskapijas laikā, kad arhibīskapa prombūtnē to pārvaldīja Vācu ordenis, ordenis panāca virsmestra brāļadēla Johanesa no Valenrodes iecelšanu par Rīgas arhibīskapu 1393. gadā, visu ordenim uzlikto garīgo sodu atcelšanu un Rīgas domkapitula faktisku inkorporāciju Vācu ordenī (LUB. – Bd. 4. – Nr. 1351, Nr. 1352, Nr. 1353, Nr. 1354; *Beuttel J. E.* Der Generalprokurator des Deutschen Ordens .. – S. 207, 558; *Jähning B.* Johann von Wallenrode .. – S. 17, 18; *Kallmeyer T.* Geschichte der Habits-Veränderung des Rigischen Domcapitels, nebst Untersuchungen über streitige Gegenstände in derselben mit urkundlichen Beilagen // *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands.* – Bd. 2. – Rīga, 1842. – S. 219).
- ¹⁶⁵ Piemēram, Vācu ordenim nekādu būtisku ļaunumu nenodarīja pat visbrutālākais tā varasdarbs Livonijā aplūkotajā periodā – Rīgas baznīcas provinces sinodes delegācijas noslepkavošana 1428. gadā (sūtņus – 16 cilvēkus, kas devās uz kūrīju apstiprināt ordenim nelabvēlīgus Rīgas provinces koncila lēmumus, Grobiņas fogts Gosvins no Ašebergas (*Goswin von Ascheberg*) Kurzemē sagūstīja un noslīcināja, pēc tam pats aizmūkot no Livonijas un tādējādi uzskatāmi atklājot ordeņa iesaisti). Vainu par šo slepkavību ordenim samērā sekmīgi izdevās novelt uz tiešo slepkavības izpildītāju, publiski distancējoties no viņa nodarījuma, bet slepus to atbalstot un panākot viņa noziegumu piedošānu kūrījā (LUB. – Bd. 7. – Rīga; Moskau, 1881. – Nr. 69, Nr. 718, Nr. 723, Nr. 733, Nr. 799; Bd. 8. – Rīga; Moskau, 1884. – Nr. 1, Nr. 36; *Beuttel J. E.* Der Generalprokurator des Deutschen Ordens .. – S. 217; *Hildebrand H.* Einleitung // LUB. – Bd. 7. – S. XIX; *Jähning B.* Die Rigische Sache des Deutschen Ordens .. – S. 123, 124; *Mühlen H. von zur.* Livland von der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbständigkeit .. – S. 81; *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500. – Rīga: Daugava, 1997. – 363. lpp.; *Urban W.* The Diplomacy of the Teutonic Knights at the Curia // *Journal of Baltic Studies.* – 1978. – Vol. IX. – P. 126).
- ¹⁶⁶ *Romano R., Tenenti A.* Die Grundlegung der modernen Welt .. – S. 45, 46, 65–68; *Seibt F.* Glanz und Elend des Mittelalters .. – S. 415.
- ¹⁶⁷ *Riley-Smith J.* The Crusades. A Short History. – P. 214.
- ¹⁶⁸ Turpat.
- ¹⁶⁹ *Kostrzak J.* Frühe Formen des altlivländischen Lantages // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* – Bd. 32, Heft 2. – Wiesbaden: Franz Steiner

- Verlag GmbH, 1984. – S. 168; *Kostrzak J.* Die Ständeprobleme in Altlivland im 15 Jahrhundert // Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarländern / Hg. H. Boockmann. – München: Oldenbourg, 1992. – S. 153. – (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 16).
- ¹⁷⁰ *Blockmans W.* A History of Power in Europe. – P. 113; *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 15, 40, 41.
- ¹⁷¹ *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500. – 564., 565. lpp.; *Zeids T.* Feodālisms Livonijā. – 86. lpp.
- ¹⁷² *Rauch G. von.* Schwedens Politik in den baltischen Ländern .. – S. 1–25.
- ¹⁷³ *Koenigsberger H. G.* Medieval Europe 400–1500. – P. 318; *Johansen P.* Nationale Vorurteile und Minderwertigkeitsgefühle als sozialer Faktor im mittelalterlichen Livland // Alteuropa und die moderne Gesellschaft. Festschrift für Otto Brunner / Hg. A. Bergengruen, L. Deike. – Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1963. – S. 89.
- ¹⁷⁴ *Dorošenko V.* Pāreja uz klaušu saimniecību Vidzemes bruņinieku muižās // Vēstures problēmas, 2 / Red. J. Zutis. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. – 8. lpp.; *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 40; *Zeids T.* Feodālisms Livonijā. – 88. lpp.
- ¹⁷⁵ *Ahvenainen J.* Der Getreidehandel Livlands im Mittelalter. – S. 76.
- ¹⁷⁶ *Dirlmeier U., Fouquet G., Fuhrmann B.* Europa im Spätmittelalter 1215–1378. – S. 13; *Hay D.* Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. – P. 32, 40, 41; *Niitemaa V.* Die undeutsche Frage .. – S. 106.
- ¹⁷⁷ *Zeids T.* Feodālisms Livonijā. – 88. lpp. Livonijas gaudi atrada noieta tirgu Holandē, kā arī Zviedrijā un Novgorodā (*Ahvenainen J.* Der Getreidehandel Livlands im Mittelalter. – S. 45–55).
- ¹⁷⁸ *Niitemaa V.* Die undeutsche Frage .. – S. 28, 75; *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500. – 566. lpp.; *Zeids T.* Feodālisms Livonijā. – 88., 89. lpp.
- ¹⁷⁹ *Selart A.* Russians in Livonian Towns in the Thirteenth and Fourteenth Centuries // Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe / Eds. D. Keene, B. Nagy, K. Szende. – Farnham: Ashgate, 2009. – P. 36.
- ¹⁸⁰ *Arbusow L.* Studien zur Geschichte der Lettischen Bevölkerung Rigas .. – S. 79, 80; *Johansen P., Mühlen H. von zur.* Deutsch und Undeutsch .. – S. 22; *Niitemaa V.* Die undeutsche Frage .. – S. 13, 59.

Eva Eihmane

CRISIS IN A HISTORICAL PERSPECTIVE:
THE 14th CENTURY – FIRST HALF OF THE 15th
CENTURY IN WESTERN CHRISTENDOM

Summary

The paper strives to offer an insight into the historical dimension of the notion “crisis”, arguing that it can help to achieve a healthier and broader understanding of the present-day processes, which it has be-

come a cliché to refer to as a “crisis”. The author treats crisis in history from the perspective pursued by the contemporary medievalists and based on the primary meaning of the respective notion: as a period of fundamental transformation of society.

The paper gives an insight into one such “crisis” period in history, namely the 14th – early 15th centuries, which was a time when the medieval structures collapsed to give way to those of the “modern times”. On the basis of historiographic analysis the paper offers a survey of the fundamental changes in all fields of life that this process entailed.

Transformation took place in the power structure, its elements fighting for power, relations among them changing and a modernised monarchy eventually consolidating its supremacy over the other political forces. The Roman Catholic Church suffered from deep institutional and moral crisis that called for fundamental organisational and moral reforms, which were not carried out, thus leaving the crisis in the Church unsolved. Transformation in the power structure and crisis in the Roman Catholic Church as well as the collapse of the unity of Western Christendom brought about change in the relations between the ecclesiastic and secular power, the Church losing its role of a universal institution and its supremacy over the secular power. A fundamental change took place in the economic structure of Western Christendom, political centralisation leading to the integration of markets, this development encouraging investment in infrastructure and specialisation of production. Economic and political changes led to social transformation, in rural areas serfdom giving way to the rent of land and in urban communities craftsmen gaining increasing economic influence.

These changes in society were substantially accelerated by external factors, some of which also contributed considerably to the crisis awareness among the contemporaries. At the beginning of the respective period Western Europe was overpopulated, making the balance between the agricultural production capacity and human needs increasingly fragile and exhausting the potential of internal expansion, which has been one of the growth factors in the High Middle Ages. The balance between agricultural capacity and consumption needs was thoroughly undermined by an adverse climatic change, which caused severe famines and made them chronic during the whole period covered in the present study. The transformation of Western Christendom was greatly affected by the plague that killed approximately one third of the population, thus aggravating crisis in the Church, considerably accelerating economic transformation as well as political and social processes and giving a heavy mental blow to the survivors.

The most important aspect of a crisis is crisis awareness. Since fundamental change reveals itself from a distance of time, crisis awareness among the contemporaries sprang from the sense of the collapse of the existing order of things, the practical problems naturally accompanying such major change as well as from natural and medical disasters.

Contemporaries were deeply shattered by famine and plague, regarding them as God's punishment for their sins. Striving towards a more personal relationship with God reveals the contemporaries' disappointment with the crisis-hit Church and their acute need for spiritual consolation. Social transformation processes caused social strain that led to rural and urban revolts of an unprecedented scale, craftsmen fighting for participation in urban administration and peasants striving to accelerate their release from serfdom and to resist restrictions that landowners tried to impose on them.

In Eastern Europe transformation processes were different yet closely related to those in the western part of Latin Christendom. Furthermore, in each concrete place of Western Christendom its structural transformation was affected by the local specifics. To illustrate it, the author offers a source-based case study of the processes taking place in Livonia in the 14th – early 15th centuries.

The specific local factors of Livonia, i.e. its geopolitical situation, unique power system and ethnic structure in interaction with the trends in broader Western Christendom caused changes in Livonia's power structure and social relations, while leaving its population insusceptible to the spiritual and mental upheavals of the age. Political crisis in Livonia grew out of its power structure and due to trends in broader Latin Christendom remained unsolved. Social processes in Livonia took place through the prism of its inter-ethnic relations, leading to the restriction of the economic and social rights and downgrading of the legal status of the local ethnolinguistic groups. Thus the processes taking place in Livonia in the 14th – early 15th centuries illustrate crisis as a time of change generated in the interaction of controversial factors as the common trends of Western Christendom, modified by the specifics of the respective region, came into contact with the local conditions of a concrete society.

The survey of the developments in Western Christendom in the 14th – early 15th centuries reveals the crisis as a period of fundamental change where the existing order collapses and a new one arises in the background of political chaos, social discontent, and spiritual quest. The processes are accelerated by external factors, some of which greatly contribute to the crisis awareness. The process of change takes expression in controversial trends as political, social and forces fight for power. As demonstrated by Livonia's example, the process of change affects the entire cultural system, in each concrete place, however, the local specifics considerably affecting its course.

Iesniegts 14.09.2011.

Guntis Gerhards

EPIDĒMIJAS VIDUSLAIKU UN JAUNO LAIKU RĪGĀ*

Rīgas vēsture mērāma vairāk nekā astoņos gadu simtos, tā ir bagāta ar dažādiem notikumiem un saglabāta gan arhitektūras, kultūras, arheoloģiskajos pieminekļos, gan neskaitāmos rakstu krājumos, teikās, nostāstos un atmiņās. Vairākas pētnieku paaudzes Rīgas vēsturi skatījušas no visdažādākajiem aspektiem. Gadu desmitu laikā uzrakstīts ne mazoms akadēmisku un populāru rakstu un grāmatu. Debates par un ap Rīgu ir senas, un tās vēl arvien nebeidzas. Būtībā katra jauna pētnieku paaudze nāk ar saviem jautājumiem, savu pasaules skatījumu un vērtīborientāciju, arī ar pagātnes izpratni un avotu interpretāciju. Pētniecība nav izolēta parādība – to ietekmē kā ārējie, tā iekšējie apstākļi, tāpēc svarīgs jautājums ir gan izpētes avots un metodes, gan arī paša pētnieka objektivitāte. Ne mazāka ietekme ir pētnieciskajai videi un pētniecības vēsturei, respektīvi, agrāk izteiktajiem spriedumiem, kas Rīgas gadījumā nereti jau ieguvuši aksiomas nozīmi. Kaut arī dažāda apjoma pētījumu par Rīgas vēstures jautājumiem netrūkst, tās viduslaiku un jauno laiku notikumu izpēte joprojām nav izsmelta.

Šajā rakstā skartās tēmas izvēli noteica vairāki apstākļi. Pirmkārt, mūsdienu vēsturnieki ir pārliecināti, ka viduslaikos un arī vēlāk līdz pat Pirmajam pasaules karam daudz vairāk cilvēku aizgājis bojā no bada, slimībām un sērgām nekā kritis kaujas laukā. Arī Rīgas vēsturē ir daudz dramatisku notikumu. Attiecībā uz epidēmiju nodarīto postu parasti tiek minēts vienīgi Lielais mēris (1710–1711), taču tā ir tikai viena no pilsētas vēstures drūmajām lappusēm, bet tādas gadsimtu gaitā noteikti bijušas vairākas.

Otrkārt, kā norāda vēsturnieks Indriķis Šterns, Livonijas perioda rakstītajos avotos epidēmiju posts ir maz minēts.¹ Jāņem vērā, ka viduslaiku rakstītajos avotos ikkatra slimība, kas izraisīja iedzīvotāju

*

Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

masveidīgu saslimstību un mirstību, gandrīz vienmēr tiek saukta par mēri, kas neatbilst reālajai situācijai. Taču tas nav traucējis vairumam pētnieku gan akadēmiska rakstura, gan populārzinātniskās publikācijas minēt mēra epidēmiju nodarīto postu, ļaujoties uz kāda viena pētījuma vai avota datiem bez izvērtējuma, nereti vispār uz avotu neatsaucoties. Tāpat literatūrā epidēmiju izpausme un apmēri bieži tiek pārspilēti, pārpublicējot kļūdainus aprēķinus un vispārinājumus, kas ieguvuši mītisku nokrāsu un ceļo no vienas publikācijas uz citām. Vēstures zinātnē par mītu tiek dēvēts nekritiski pieņemts, sabiedrībā noturīgs priekšstats par kādu vēsturisku notikumu vai parādību.

Treškārt, attiecīgo avotu fragmentārais raksturs un trūkums, sevišķi par 13.–15. gadsimtu, neļauj veikt sistemātisku analīzi un gūt pārlicību, ka uz atsevišķu dokumentu bāzes līdz šim izdarītie pieņēmumi par epidēmijām viduslaiku un jauno laiku Rīgā ir patiesi. Tā kā senākās rakstītās ziņas par Rīgu praktiski visas jau bija apzinātas un publicētas līdz 20. gadsimta sākumam, būtiski jaunu informāciju par epidēmijām un citām kataklizmām pilsētas dzīvē var gūt no lietiskajiem vēstures avotiem – arheoloģiskajiem datiem un arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla paleopatoloģiskās izpētes rezultātiem.

Šī pētījuma mērķis ir, balstoties uz rakstītajiem vēstures avotiem, arheoloģiskajiem un paleopatoloģiskajiem datiem, raksturot iespējamās epidēmijas Rīgā viduslaikos un jaunajos laikos (līdz 1711. gadam). Epidēmiju vēstures pētīšanai ir ne tikai teorētiska, bet arī praktiska nozīme, jo, izzinot epidēmiju rašanās un norises likumsakarības, iespējams sekmīgāk cīnīties ar tām. Daudzas slimības gadsimtu laikā nav izzudušas, bet ir sastopamas arī mūsdienās, dažas no tām, neskatoties uz 21. gadsimta medicīnas sasniegumiem, rada cilvēkiem tikpat lielus draudus kā senatnē.

Mūsdienās ar epidēmiju saprot kādas infekciju slimības izplatīšanos noteiktā apvidū, kura stipri pārsniedz parasto saslimstības līmeni. Atkarībā no slimības īpatnībām un izplatīšanās apstākļiem epidēmija var būt īslaicīga – uzliesmojuma veidā – vai arī attīstīties lēnām – tad tā turpinās ilgāku laiku un saslimstība ir liela. Ja slimība regulāri atkārtojas kādā apvidū, kur pastāv šīs slimības vai tās ierosinātāju attīstībai labvēlīgi apstākļi, to sauc par endēmiju. Ja epidēmija aptver vairākas valstis, kontinentus vai pat visu pasauli, tā ir pandēmija. Parasti epidēmijas saistītas ar sociāli ekonomiskiem satricinājumiem (karš, bads) vai stihiskām dabas parādībām (plūdi, zemestrīce). Epidēmijas intensitāte ir atkarīga no slimo cilvēku vai dzīvnieku, kā arī infekcijas nēsātāju daudzuma epidēmijas perēklī, no infekcijas pārnēsāšanas iespējamības, cilvēka uzņēmības pret infekcijas slimību. Atsevišķu slimību izplatība saistīta ar noteiktām ģeogrāfiskām un klimatiskām joslām, daudzām infekcijas slimībām raksturīga sa-

karība ar noteiktu gadalaiku. Tomēr daudz lielāka nozīme epidēmijas izraisīšanā ir iedzīvotāju dzīves apstākļiem un kvalitātei.²

Līdz ar epidēmijas definīcijas mūsdienu izpratni rodas zināmas metodoloģiskas problēmas attiecībā uz epidēmijām senatnē. Mūsdienās slimības izplatība tiek uzskatīta par epidēmisku tikai tad, ja tiek sasniegts t.s. epidēmiskais sliekšnis (saslimušo skaits uz noteiktu iedzīvotāju skaitu noteiktā laika posmā, piemēram, gripas epidēmija tiek izsludināta, ja nedēļas laikā tiek reģistrēti vismaz 100 saslimšanas gadījumi uz 100 000 iedzīvotāju), bet par saslimstības apjomiem un slimību dinamiku viduslaikos ziņu praktiski nav. Parasti rakstītajos vēstures avotos saslimstība tiek raksturota kā liela iedzīvotāju mirstība, liekot starp šiem jēdzieniem vienādības zīmi. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka iedzīvotāju paaugstinātu mirstību senatnē izraisīja arī militāri konflikti, dabas katastrofas, neražas un tām sekojošais bads.

Bez pašas epidēmijas konstatācijas fakta svarīgs ir arī konteksts, t.i., apstākļi, kas varēja izraisīt un sekmēt slimību izplatīšanos Rīgas pilsētā. Tas ir ļoti plašs jautājumu loks, tāpēc raksta ierobežotā apjoma dēļ minēšu galvenos priekšnoteikumus, kuri varēja ietekmēt epidēmiju izplatību viduslaiku un jauno laiku Rīgā.

Vispirms jāmin fakts, ka pati pilsētas vide ir potenciāls drauds iedzīvotāju veselībai, un Rīga nebija izņēmums. Rīga jau no tās celtniecības pirmsākumiem veidojās kā teritoriāli norobežota vieta ar samērā lielu iedzīvotāju skaitu un blīvumu. Jāņem vērā, ka mūros ieslēgtā Rīgas teritorija no 13. gs. beigām līdz pat 16. gs. palika gandrīz nemainīga – ap 28 hektāriem.³ Izdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ pilsēta jau kopš 13. gs. beigām ieguva aizvien svarīgāku nozīmi tirdzniecībā no Rietumeiropas uz Krieviju un citām zemēm, kas noteica iedzīvotāju skaita pieaugumu. Uzskata, ka jau ap 16. gs. sākumu pilsētas apbūves iespējas bija izsmeltas: uz 393 gruntsgabaliem bija uzbūvētas 353 dzīvojamās mājas, bet pārējo aizņēma saimniecības un sabiedriskās ēkas, noliktavas utt.⁴ Par Rīgas iedzīvotāju skaitu pētnieku domas dalās. Pieņem, ka ekonomiskā uzplaukuma laikā 16. gs. vidū Rīgā bija 12 000–16 000 iedzīvotāju.⁵ Nereti krīzes apstākļos (bads, karadarbība) pilsētai nācās papildus uzņemt lielas iedzīvotāju masas. Līdz ar to ierobežotā pilsētas teritorija ar lielu iedzīvotāju blīvumu ir viens no galvenajiem priekšnoteikumiem slimību un epidēmiju izplatībai, jo pasliktinās iedzīvotāju sanitāri higiēniskie apstākļi.

Arheoloģiskajos izrakumos ir konstatēts, ka kultūrslānis iekšpilsētas teritorijā sācis veidoties 12. gs. un laika gaitā pieaudzis līdz 3–6 metriem.⁶ Kultūrslāņa intensīvu veidošanos veicināja sadzīves atkritumi un dzīvnieku mēsli, kurus sākotnēji tikpat kā neizveda ārpus pilsētas. Atkritumu savākšanu ievērojami apgrūtināja arī tas, ka līdz 14.–15. gs. Rīgas ielas un pagalmus nesedza bruģis, bet dzīvnieku mēsli un sadzīves atkritumi veidoja grūti savācamu organisko vielu masu.

Ar laiku šīs vielas uzkrājās zemē un ar nokrišņiem nokļuva grunts-ūdeņos, līdz ar to tuvumā esošajās ūdenstilpēs – Daugavā, Rīdzenē, pilsētas grāvjos un kanālos, kas līdztekus ūdens ieguves vietām pildīja arī kanalizācijas funkcijas. Tas veicināja apkārtējās vides piesārņotību, nemaz nerunājot par nepatīkamo smaku, grauzējiem un dažādiem kukaiņiem, kuri bija daudzo slimību pārnēsātāji.⁷

Rīgas rāte centās ierobežot rīdzinieku paradumu – dažādu atkritumu, būvgružu un kūtsmēslu izgāšanu tuvumā esošajos ūdeņos un pie pilsētas mūra, sākotnēji nosakot, ka visi atkritumi jāved uz Smilšu kalnu, bet pēc tam izveidojot speciālu atkritumu izgāšanas pakalnu ārpus pilsētas.⁸ Diemžēl tas maz ko mainīja. Pilsētas kanāli, grāvji un Rīdzene pakāpeniski pārvērtās smirdošā stāvošā ūdenī. Tāpēc 18. gs. vidū Rīdzeni jau pa daļai oficiāli sāka aizbērt.

Viena no lielākajām epidemioloģiska rakstura problēmām rīdzinieku dzīvē bija tīrs dzeramais ūdens. Rīgā, tāpat kā vairumā pilsētu viduslaikos, ūdeni iedzīvotāju un amatniecības vajadzībām ieguva no kanāliem, kas aizsardzības nolūkos bija ierīkoti aiz aizsargmūra un pilsētu apjoza no visām pusēm. Kanālu ūdens bija netīrs, dzeršanai un māsaimniecības vajadzībām nederīgs. Kā jau iepriekš minēts, tajā nenovēršami ieplūda arī pilsētas atkritumi, tādēļ daļu ūdens savām vajadzībām senās Rīgas iedzīvotāji ņēma no Daugavas. Ūdeni uz mājām nesa ar nēšiem vai pieveda ar zirgiem. Kā liecina arheoloģiskie pētījumi, rīdzinieki ūdens ieguvei izmantoja akas, taču to piesārņojumu sekmēja pamatzemē iedziļinātās atejas bedres un vertikālās drenāžas sistēmas notekūdeņu novadīšanai.⁹ Pavasaros epidemioloģisko situāciju pasliktināja arī postošie Daugavas pali, jo sistemātiski tika applūdināta teritorija starp pilsētas mūri un Daugavas krastu, kas bija viena no iecienītākajām atkritumu izmešanas vietām. Nereti applūda arī ēkas ārpus pilsētas mūriem (pilsētas ateja Daugavas malā, tauku kaušētava, pilsētas lopkautuve u.c.) ar visām no tā izrietošajām sekām.¹⁰ Apkārtējās vides piesārņotība spieda rāti meklēt citus ūdens ieguves avotus. Lai pilsētai pievadītu tīru ūdeni, tika rakti kanāli, bet tas būtiski neatrisināja problēmu. 1663. gadā uzbūvēja pirmo centralizēto ūdensvadu – t.s. ūdensskunsti. Tas, protams, uzlaboja pilsētas ūdensapgādi, bet neatrisināja jautājumu par ūdens kvalitāti, jo ūdens tika ņemts apmēram 300 m leņpus piesārņotās Rīdzenes ietekas Daugavā, ūdensvada koka posmu sasaistē tika izmantotas svina caurules un arī pats torņa augšgalā izbūvētais koka baseins bija izklāts ar svīnu.¹¹

Tādējādi augšnes un ūdens piesārņojums viduslaiku Rīgā bija nopietns drauds iedzīvotāju veselībai un viens no galvenajiem priekšnoteikumiem slimību (galvenokārt zarnu infekcijas) izplatībai. Tikai 19. gs. ciņā ar holeras epidēmiju cilvēki saprata, ka kārtīgi jāmazgā rokas un dzert drīkst tikai vārītu ūdeni, jo tika atklāta saistība starp personisko higiēnu, lietoto ūdeni un slimības izplatīšanos.

Lai cik paradoksāli tas liktos, būtisks priekšnoteikums slimību izplatībai bija Rīgas izaugsme par lielu tirdzniecības centru Baltijas jūras krastā. Ar katru gadsimtu arvien vairāk attīstoties tirdzniecības sakariem, Rīgā piestāja kuģi no tuvām un tālām zemēm, atvedot ne tikai preces, bet arī dažādas slimības. Īpaši aktuāli tas kļuva pēc Jaunās pasaules atklāšanas 15. gs. beigās, kad Eiropā no Amerikas tika atvestas slimības, kuras agrāk nepazina un pret kurām iedzīvotājiem nebija imunitātes (piemēram, sifiliss). Visos laikmetos slimības izplatīšanās ātrums no populācijas uz populāciju ir atkarīgs no tā, cik ātri pārvietojas infekcijas pārnēsātājs. Mūsdienās ir nepieciešamas tikai dažas stundas, lai ar lidmašīnu šķērsotu veselus kontinentus. Senatnē slimības izplatījās galvenokārt pa tirdzniecības ceļiem, ostas pilsētām un karaspēka pārvietošanās vietām. Infekcijas draudus radīja ne tikai slimie cilvēki, bet arī dzīvnieki (piemēram, žurkas), kas bija dažādu slimību pārnēsātāji. Dažādās iedzīvotāju grupās pat vienas pilsētas ietvaros viena un tā pati slimība varēja izraisīt atšķirīgas smaguma pakāpes saslimšanu, jo to lielā mērā ietekmēja sociāli ekonomiskie apstākļi. Starp tiem nozīmīgākie ir iztikas resursu un medicīniskās palīdzības pieejamība. Tomēr, kā liecina arī Rīgas vēsture, vara un nauda ne vienmēr glāba no epidēmijām.

Svarīgs priekšnoteikums slimību un epidēmiju izplatībai 13.–18. gs. bija krasās klimata izmaiņas. Sākot ar 13. un 14. gs. miju līdz pat 19. gadsimtam, visā Zemes ziemeļu puslodē sākās temperatūras pazemināšanās. Ziemas šajā periodā bija bargākas nekā mūsdienās, pavasari iestājās vēlu, bet vasarās pastiprinājās dažādas anomālijas (liels sausums, ilgstošas lietusgāzes, agras salnas). Nelabvēlīgie klimatiskie apstākļi radīja ilgstošas neražas un tām sekojošu badu, pēc kā nereti uzliesmoja epidēmijas. Daļa pētnieku uzskata, ka aukstā laika dēļ valkātais biežākais apģērbs pasliktināja personisko higiēnu, kas veicināja blusu kā mēra pārnēsātāju izplatību.¹²

Attiecībā uz Rīgu nevar izdalīt kādu konkrētu priekšnoteikumu kopumu, kas teorētiski vairāk vai mazāk varēja sekmēt epidēmiju izcelšanās iespējamību 13.–18. gs. salīdzinājumā ar citām Hanzas savienības un Baltijas jūras pilsētām.

RAKSTĪTIE VĒSTURES AVOTI PAR EPIDĒMIJĀM SENAJĀ RĪGĀ

Izmantojot rakstītos vēstures avotus par slimībām un epidēmijām senajā Rīgā, jāņem vērā, ka nereti tiem ir subjektīvs raksturs, ko nosaka vairāki apstākļi. Pirmkārt, viduslaiku hronisti rakstīja rātes, ordeņa, bīskapa vai klostera uzdevumā un to vajadzībām, vispirms izceļot pasūtītāja varoņdarbus un nopelnus, reti minot pilsētas vienkāšos iedzīvotājus, kurus parasti epidēmiju posts skāra vissmagāk.

Otrkārt, ne visos gadījumos hronisti bijuši notikumu aculiecinieki. Sevišķi tas attiecas uz 13.–15. gadsimta notikumiem, kurus apraksta arī 16.–17. gadsimta hronisti, izmantojot sev pieejamo informāciju, kuras izcelsme bieži netiek norādīta. Var tikai pieņemt, bet ne dokumentāli pierādīt, ka hronisti savos darbos par iepriekšējiem gadsimtiem izmantojoši autentiskus dokumentus, kuri dažādu iemeslu dēļ līdz mūsdienām nav saglabājušies.

Šajā pētījumā izmantotas publicētās un tulkotās viduslaiku un jauno laiku hronikas, kurās rodama informācija par sērgām, neražām un badu Rīgā un tās apkārtnē.

Heinrici Chronicon Lyvoniae – “Indriķa hronika”, autors Latviešu Indriķis, sarakstīta 13. gs. 20. gados latīniski, apraksta 13. gadsimta notikumus, kuriem hronists bijis aculiecinieks.¹³

Die jüngere livländische Reimchronik – “Jaunākā atskaņu hronika”, autors Livonijas ordeņa kapelāns Bartolomejs Hēneke (*Bartholomäus Hoeneke*), sarakstīta 14. gs. 40. gados vāciski, apraksta notikumus no 1315. līdz 1348. gadam, aculiecinieks notikumiem Livonijā, sākot ar 1340. gadu.¹⁴

Hermann von Wartberge Chronicon Livoniae – “Vartberges Hermana Livonijas hronika”, autors Livonijas ordeņa mestra kapelāns Vartberges Hermanis (*Hermann von Wartberge*), sarakstīta 14. gs. 70. gados latīniski, apraksta notikumus Livonijā no 13. gadsimta līdz 1378. gadam, aculiecinieks notikumiem Livonijā, sākot ar 1358. gadu.¹⁵

Das rothe Buch inter Archiepiscopalia – “Sarkanā grāmata starp arhibīskapijas lietām”, t.s. Rīgas pilsētas pirmā hronika, sarakstījis Rīgas rātes sekretārs, vēlāk tās loceklis Hermanis Helevegis (*Hermann Helewegh*, ?–1489), apraksta notikumus no 1424. gada līdz pat hronista nāvei, aculiecinieks Rīgas pilsētas karam pret Livonijas ordeni.¹⁶

Chronica der Prouintz Lyfflandt – “Livonijas provinces hronika”, sarakstījis Tallinas luterāņu mācītājs Baltazars Rusovs (*Balthasar Rüssow*, 1542–1602), apraksta notikumus no 13. gadsimta līdz 1583. gadam. Kā pastāvīgam avotam nozīme, sākot tikai ar Livonijas kara notikumiem no 1561. gada.¹⁷

Liffländische Churlendische Chronica: was sich vom Jahr Christi 1554 biss auff 1590 – “Vidzemes un Kurzemes hronikas no 1554. līdz 1590. gadam”, sarakstījis Kurzemes un Zemgales hercoga Gotharda Ketlera padomnieks Salomons Hennings (*Salomon Henning*, 1528–1589), apraksta galvenokārt Livonijas kara (1558–1583) notikumus.¹⁸

Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse: 1593–1638 – “Bodekera Livonijas un Rīgas notikumu hronika: 1593–1638”, sarakstījis Rīgas rātskungs Johans Bodekers (*Johann Bodecker*), kā aculiecinieks apraksta tā laika notikumus Rīgā un tās apkārtnē.¹⁹

Livländische Chronik – “Livonijas hronika”, sarakstījis Rīgas birģermeistars Francs Nienstede (*Franz Nyenstede*, 1540–1622 (?)), apraksta notikumus no vissenākajiem laikiem līdz 1609. gadam, kā pastāvīgs avots izmantojams, sākot ar 1554. gadu.²⁰

Ehst-, Liv- und Lettländische Geschichte – “Igaunijas, Livonijas un Latvijas vēsture”, sarakstījis vēstures pētnieks Tomass Hjarne (*Thomas Hiärne*, 1638–1678), apraksta notikumus no 12. gadsimta līdz 1639. gadam. Pēc būtības šis darbs ir dažādu vēstures avotu kompilācija, jo hronists apskatītajiem notikumiem nav bijis aculiecinieks.²¹

Liefländische Historia, oder kurtze Beschreibung der Denkwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-, Lief- und Lettlandes bis 1689 – “Livonijas vēsture jeb īss Igaunijas, Vidzemes un Latvijas nozīmīgāko kara un miera notikumu apraksts līdz 1689. gadam”, sarakstījis Igaunijā darbojies vācu tautības luterāņu mācītājs Kristiāns Kelhs (*Christian Kelch*, 1657–1710), apraksta notikumus, sākot ar 13. gadsimtu. Kā pastāvīgam avotam nozīme, sākot ar 17. gadsimta pēdējo ceturtdaļu.²²

Bez jau iepriekš minētajām hronikām saistībā ar raksta tematiku nozīmīga informācija attiecībā uz 14.–15. gadsimta notikumiem rodama publicētajos dokumentu krājumos – *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*.²³ Galvenokārt tā ir Vācu ordeņa iekšējā korespondence starp tā amatpersonām (Livonijas mestru, virsmestru u.c.). Kopš 16. gadsimta otrās puses pieaug dienasgrāmatu kā vēstures avotu nozīme, lai gan šie avoti nereti ir ļoti subjektīvi. Mūsu gadījumā īpašu interesi izraisa 1711. gadā publicētā Joahima Andreasa Helmsa (*Joachim Andreas Helms*, 1646–?) dienasgrāmata par 1709.–1710. gada notikumiem Rīgā Lielā Ziemeļu kara laikā.²⁴

Saistībā ar rakstītajiem vēstures avotiem vispirms intriģējošs ir jautājums: kad Rīgā bija pirmā epidēmija? Vissenākās ziņas par epidēmijām tagadējās Latvijas teritorijā lasāmas Latviešu Indriķa hronikā, aprakstot 1211. gada vasaras notikumus: “Un visā Līvzemē izcēlās liela sērģa; cilvēki sāka slimot un mirt, un apmira tautas lielākā daļa, sākot ar Turaidu, kur pagānu liķi gulēja neapbedīti, līdz Metsepolei un tālāk uz Idumeju līdz letiem un Cēsīm; un nomira vecākie, vārdā Dabrelis un Ninnus, un daudzi citi. Arī Sakalā un Ugaunijā, un pārējos Igaunijas apgabalos uzkrita lielās miršanas posts, un daudzi, kas bēgdami bija izvairījušies no zobena cirtiena, nevarēja izvairīties no rūgtās nāves sērģā.”²⁵ Hronikas turpinājumā par notikumiem 1212. gadā Indriķis raksta: “Kad bija salīgts miers ar igauņiem, kā **Rīgā** [izcēlums mans. – G. G.], tā Līvzemē un Igaunijā izbeidzās cilvēku apmiršana, taču kari neaprima.”²⁶ Tas norāda, ka sērģa bija skārusi arī Rīgas iedzīvotājus, un tā ir pirmā rakstiskā liecība par kādu tuvāk nenosakāmu epidēmiju Rīgas vēsturē. Dažkārt literatūrā, minot šos 1211. gada notikumus, sērģa tiek identificēta ar mēri, taču tam nav nekāda pamata. Tā kā Indriķis hronikas nobēgumā raksta, ka

1225. gadā pēc kariem un daudzu cilvēku apkaušanas, pēc sērgām un daudzām citām likstām ir iestājies miers un drošība, tad iespējams, ka sērgas 13. gadsimta pirmajā ceturksnī bija realitāte.

Kopš 14. gadsimta rakstīto avotu ziņu par dabas katastrofām un iedzīvotāju paaugstinātu mirstību skaitliski kļūst vairāk. Vispirms jāmin ziņas par badu un neražām Livonijā, kas atrodamas Bartolomeja Hēnekes “Jaunākajā atskaņu hronikā”, kurā autors pēc laikabiedru atmiņām stāsta: “1315. gadā lielā sausuma un pārtikas trūkuma dēļ bija tik liels bads Livonijā, kāds nekad agrāk nav dzirdēts. Daudzi ļaudis mira aiz bada, tos apraka lielās bedrēs, no kurām dažus izzaga un apēda.”²⁷ Bads Livonijā turpinājies vairākus gadus. To apstiprina arī citi tā laika rakstītie avoti – Daugavgrīvas annāles un Libekas annāles.²⁸ Jāatzīmē, ka no bada 1315.–1322. gadā cieta lielākā daļa Eiropas iedzīvotāju. Daļa pētnieku uzskata, ka neražu cēlonis varētu būt globālas klimatiskas izmaiņas, ko varēja izraisīt vulkāna izvirdums Jaunzēlandē 1315. gadā.²⁹ Svarīgi atzīmēt, ka 14. gadsimta Livonijas hronisti iedzīvotāju paaugstināto mirstību 1315.–1318. gadā saista tikai ar neražām un to izraisīto badu, nevis slimībām. Taču 17. gadsimtā hronists Tomass Hjarne savā Livonijas hronikā rakstīja: “1315. gadā un divos turpmākajos gados Igaunijā, Vidzemē, arī Lietuvā un Prūsijā plosījās šausmīgs mēris. Daudzi tūkstoši cilvēku pilsētās nomira, bet uz laukiem vēl vairāk, līdz aprūka ļaužu zemes apstrādāšanai. Iepriekšējos gados bija lielas neražas un līdz ar mēri bads.”³⁰ Šis piemērs parāda, ka par vienu un to pašu notikumu, kas izraisīja iedzīvotāju lielu mirstību, vēstures avotos var būt dažādas interpretācijas. Attiecībā uz Rīgu Hēnekes hronikā tiek uzsvērts pārtikas trūkums 1330. gadā pilsētas aplenkuma laikā, kad pilsētā izcēlies bads, līdz rīdzinieki bijuši spiesti slēgt miera līgumu ar ordeni.³¹ Acīmredzot pilsētnieki pārtikas trūkumu visasāk izjuta tieši biežo viduslaiku karu dēļ, kad pilsēta nereti tika ilgstoši aplenkta un sākās bads. Tā iepriekš minētie 1315. un 1330. gada notikumi norisinājās laikā, kad Rīgas pilsēta cīnījās ar Livonijas ordeni (1297–1330). Arī turpmākajos vēsturiskajos notikumos, no kuriem galvenie bija Rīgas pilsētas karš ar Livonijas ordeni (1481–1491); Livonijas karš (1558–1583); Polijas–Zviedrijas karš (1600–1629); Krievijas–Polijas–Zviedrijas karš (1654–1667); Lielais Ziemeļu karš (1700–1710), Rīga atradās karu krustpunktā, un tas bija viens no cēloņiem, kas izraisīja paaugstinātu mirstību. Savukārt bads (nepietiekams un/vai nepilnvērtīgs uzturs) stipri novājināja iedzīvotāju imunitāti, samazinot spēju pretoties slimībām un epidēmijām. Tādējādi Rīgu nereti “apciemoja” Jaunās Derības “Jaņa Atklāsmes grāmatā” minētie četri Apokalipses jātņieki – Baltais jātņieks (sērgas), Sarkanais jātņieks (karš), Melnais jātņieks (bads) un Pelēkais jātņieks (nāve): “Pelēks zirgs, un tam, kas sēdēja zirgā, bija vārds – nāve, tai sekoja elle, un tika dota vara pār ceturto tiesu zemes nokaut ar zobenu, ar badu, ar mēri un ar zemes zvēriem.”³² Dažkārt

pa Rīgas ielām traucās viens, divi, bet reizēm arī visi četri Apokalipses jātnieki, paņemot līdzīgu daudzus pilsētas iedzīvotājus.

Viena no drūmākajām Eiropas vēstures lappusēm saistāma ar 1346.–1352. gadu, kad plašā teritorijā plosījās mēra pandēmija, kas tiek saukta par Melno nāvi. Mēris (latīniski *pestis*) ir akūta infekcijas slimība, kurai raksturīga vispārēja organisma intoksikācija, limfmezglu un plaušu bojājums. Mēra epidēmijās un pandēmijās gāja bojā miljoniem cilvēku. Mēri izraisīto mikroorganismu *Yersinia pestis* atklāja 1894. gadā trešās mēra pandēmijas laikā. Taču līdz pat šim laikam nav rimušas pētnieku debates par to, kas tad īsti izraisīja mēri viduslaikos. Vai tā bija *Y. pestis* baktērija, Ebolas veida vīruss vai kāda līdz šim nezināma slimība?

Latvijas vēstures historiogrāfijā ieraksts Vartberges Hermaņa hronikā – “1351. gadā bija ļoti liela mirstība”³³ līdz šim viennozīmīgi tiek uztverts kā neapstrīdams pierādījums mērim Livonijā, t.sk. arī Rīgā. Taču, manuprāt, tas nav pilnībā droši. Vispirms jāņem vērā, ka hronists lakoniskajā ierakstā nemin mēri un pat nenorāda vietu, kur šī mirstība bijusi. Tā kā Vartberges Hermanis šajā laikā uzturējās ārpus Livonijas, iespējams, domāta pavisam cita vieta. Bez tam, kā norāda Indriķis Šterns, nav neviena cita rakstītā vēstures avota, kas apstiprinātu iedzīvotāju lielo mirstību Livonijā 1351. gadā. Pēc viņa domām, tas liecina, ka mēra posts nav bijis pārāk liels. Savukārt rakstīto avotu trūkumu I. Šterns skaidro ar to, ka mēris bija jauna, agrāk nepazīstama sērga.³⁴ Eva Eihmane uzskata, ka pirmais mēra vilnis Livonijā salīdzinājumā ar pārējo Eiropu bija mērenāks. Savā promocijas darbā “Rietumu kristīgās sabiedrības 14. gadsimta krīze Livonijā?” viņa raksta: “Livonijā nebija tik blīva apdzīvotība un tik liels iedzīvotāju skaits, lai strauja mirstība būtu skaitliski ļoti iespaidīga un šokējoša.” Avotu trūkumu E. Eihmane saista ar apstākli, ka tad, kad mēris 1351. gadā sākās Livonijā, citās Hanzas rietumu pilsētās tas jau bija beidzies.³⁵ Liekas gan, ka rakstīto avotu trūkums vairāk liecina par mēra neesamību 14. gadsimta vidū, jo Rīga un Livonija nebija izolēta no informācijas apmaiņas ar pārējo Eiropas teritoriju, kur mēra posts tika plaši aprakstīts.

Attiecībā uz Rīgu un iespējamo mēra epidēmiju 14. gadsimta vidū jāmin vācu pētnieka Frīdriha Benninghofena (*Friedrich Benninghoven*) pētījums “Rīgas rašanās un agrās Hanzas tirgotājs”, kurā mēģināts noteikt mērī mirušo Rīgas iedzīvotāju skaitu. Ziņas par Rīgas iedzīvotāju skaitu pamatojas uz netiešiem datiem. Nosakot rīdzinieku skaitu pirms mēra epidēmijas, F. Benninghofens balstās uz Rīgas parādu grāmatas un 16. gadsimta (!) Lielās ģildes locekļu sarakstu, pieņemot, ka lielie tirgotāji veidoja 10% no pilsētas iedzīvotāju skaita (6000–7000).³⁶ Savukārt mērī mirušo skaita aprēķins balstās uz 1356. gada Rīgas rātes izejšo rakstu pamata, kad iedzīvotāju skaits vairs nepārsniedz 5000,

jo Rīgas baznīcas svētku dienās apmeklēja 4000 cilvēku (šim skaitlim tiek pieskaitīti iespējamie baznīcas neapmeklētāji – mazi bērni, slimnieki u.c.). Vēl kā argumentu mēra postošajām sekām F. Benninghofens atzīmē izmaiņas Rīgas rātes sastāvā desmit (!) gadus pirms un pēc mēra, konstatējot, ka pēc 1351. gada no iepriekšējā sarakstā minētajiem rātskungiņiem vēlreiz fiksēti tikai astoņi vārdi, 16 vārdi pazūd, bet 17 parādās no jauna.³⁷ Neapšaubāmi, F. Benninghofens savā pētījumā par Rīgas vēsturi izmantojis plašu avotu klāstu, bet iepriekš minētie pieņēmumi par postošo mēri Rīgā 1351. gadā tomēr rada pamatotas šaubas un, šķiet, vairāk ir pētnieka vēlme Rīgu pielīdzināt citām tā laika Hanzas rietumu pilsētām.

Kā liecina rakstītie avoti, Livoniju 15. gadsimtā vairākkārt piemeklēja neražas un bads. Sevišķi bieži neražas – galvenokārt klimatisko apstākļu dēļ – atkārtojās gadsimta pirmajā ceturksnī. Zināmā mērā par to liecina arīniecīgais labības eksports un biežie labības izvešanas aizliegumi līdz pat 1437. gadam.³⁸ No rakstā skartās tematikas īpašu uzmanību piesaista 1420. gads, kad Livonijas ordeņa mestrs savās vēstulēs virsmestram min mēra (?) izraisītu “neapšaubāmi lielu” mirstību Livonijā, kas skārusi daudzas vietas.³⁹ Savukārt Rīgas rāte virsmestram rakstīja par lielu mirstību un pilsētas iedzīvotāju bēgšanu uz laukiem.⁴⁰ Šie nedaudzie avoti norāda uz bada un sērgu savstarpējo mijiedarbību, kas samazināja iedzīvotāju skaitu. Tā, piemēram, 1422. gadā Livonijas mestrs ziņoja virsmestram uz Prūsiju, ka Vācu ordeņa Livonijas atzars, Rīgas arhibīskaps un Tērbatas bīskaps nevar palīdzēt ordenim Prūsijas karā pret poļiem un lietuviešiem, jo Livonijas zeme ir ļoti iztukšota un smagi cietusi no bada un mēra.⁴¹ Arī 15. gadsimta pēdējā ceturksnī neražas un bads ar jaunu spēku posta Livoniju, ko bruņniecības sanāksmē 1482. gada vasarā uzsver Livonijas vasaļi: “Un, ko ienaidnieks nav nopostījis vai aizvedis līdz, to noposta draugi no iekšpuses savā starpā [...] Tāpat visuvarēnais Dievs ir sodījis mūs ar badu, trūkumu un sausiem gadiem, tā ka katru gadu ir miruši vairāki tūkstoši, bez šaubām, ne aiz pašu vainas.”⁴² Neapšaubāmi, neražas, bads un sērgas ar lielāku vai mazāku intensitāti bija sastopamas Livonijā 15. gadsimtā. Vienīgi nav īsti skaidrs, vai ordeņa sarakstes dokumentos vārds *pestilentie* viennozīmīgi būtu saistāms ar mēri, kā tas tiek traktēts Latvijas historiogrāfijā (A. Švābe, I. Šterns, E. Eihmane), vai arī uztverams kā kādas citas sērgas apzīmējums. Piemēram, Eiropas pētnieki, rakstot apskatu par publicētajiem Vācu ordeņa dokumentu krājumiem, attiecībā uz Livoniju lieto nevis apzīmējumu mēris (angliski *plague*), bet gan sērgas (angliski *pestilence*), kas kopā ar badu un neražām bijušas 1420., 1422., 1436., 1456. un 1477. gadā.⁴³ Spriežot pēc tā, ka H. Helevega hronikā nav minēts bads, mēris vai citas sērgas, rīdzinieku dzīvi 15. gadsimta otrajā pusē šīs kataklizmas, domājams, nav būtiski ietekmējušas.

16. gadsimts Rīgas vēsturē iezīmējas ar vairākiem svarīgiem notikumiem – reformāciju, Livonijas karu un Kalendāra nemieriem. Livonijas kara (1558–1583) laikā Rīga tiešā veidā necieta. Varbūt tāpēc ziņu par kara un tā parasto pavadoņu – bada un sērgu izraisīto postu attiecībā uz Rīgas iedzīvotājiem rakstītajos avotos ir maz. B. Rusovs savā hronikā mēri min tikai dažas reizes. Interesants ieraksts ir par 1532. gadu, kad “mēris plosījies Rēvelē tik plašā mērā, kā tas agrāk nebija dzirdēts, ne pieminēts”.⁴⁴ Vai tas liecinātu, ka hronista rīcībā nebija dokumentu par agrākām mēra epidēmijām? Nākamais ieraksts attiecībā uz epidēmiju datēts ar 1549. gadu, kad Livoniju pie-meklējis mēris, kas plosījies piecus gadus un prasījis daudz cilvēku upuru.⁴⁵ Tālāk vēstīts, ka 1571. gada vasarā ap Jēkaba dienu Rēvelē un visā Livonijā atkal sākās mēra epidēmija.⁴⁶ Savukārt attiecībā uz Rīgu svarīgs ir šāds ieraksts: “Nākošā vasarā, 1579. gadā, Rīgā atkal parādījās mēris, kurš bija sācies jau pagājušā gada rudenī. Šis mēris prasīja daudz upuru. Tajā pašā laikā ap Jēkaba dienu izcēlās mēris arī Zviedrijā un plosījās tādā mērā, ka Stokholmā vien no Jēkaba dienas līdz Sv. Toma dienai nomira 12 000 cilvēku, jaunu un vecu.”⁴⁷ Jāatzīmē gan, ka autoram rakstītajos avotos nav izdevies gūt apstiprinājumu par mēri Rīgā 1578.–1579. gadā. 17. gadsimta hronisti T. Hjarne un K. Kelhs savos darbos šīs ziņas pārrakstījuši no B. Rusova. Tāpat nav rasts apstiprinājums par mēri Stokholmā. Bez tam minētajā laikā tur, pēc pašu zviedru pētnieku aplēsēm, dzīvoja tikai 6000–7000 cilvēku.⁴⁸ Par mēri Rīgā savā hronikā neko nestāta arī 16. gadsimta notikumu aculiecinieks S. Hennings. Šajā hronikā vienīgi tiek minēts bads Livonijā 1571. gadā, kas izraisījis vairāku tūkstošu cilvēku nāvi.⁴⁹ Līdz ar to nevar apgalvot, ka mēris kā postoša epidēmija būtu skāris Rīgu. Varbūt tieši tādēļ 16. gadsimts Rīgai bija ekonomiskā uzplaukuma laiks.

17. gadsimts nesa Rīgai lielus satricinājumus. Vispirms jāmin 1601.–1602. gada klimatiskā katastrofa, kad visā Ziemeļeiropā notika klimata krasa pasliktināšanās. Tā izpaudās kā vēla pavasara iestāšanās, vēsa, lietaina, salnām bagāta vasara un ļoti agra ziema (pēc Krievijas hronistu ziņām, pirmais sniegs uzsnīga augustā un nenokusa).⁵⁰ Kā liecina dendrohronologu pētījumu rezultāti, 1601. gads bijis koku augšanai pats nelabvēlīgākais pēdējo gadsimtu laikā.⁵¹ Mūsdienās uzskata, ka šo globālo klimata katastrofu izraisījis Peru vulkāna *Huanynaputina* izvirdums 1600. gada 19. februārī. Izvirduma laikā vulkāniskie pelni tika izsviesti 30 km augstumā, vēlāk, vēju dzīti, tie ziemeļu puslodi sasniedza 1601. gada pavasarī.⁵² Rezultātā saules stari tikai daļēji sasniedza zemi, pazeminot vasaras gaisa temperatūru un būtiski ietekmējot augu valsti. Plašās teritorijās bija neraža, kas izraisīja badu.

Rīgas Lielās ģildes eltermaņu grāmatā par 1601. gadu rakstīts, ka “rudenī nelaikā atnākušā sala dēļ bojā aizgājusi visa labība. Sācies tāds posts un nabadzība, ka cilvēki ēduši pat peles un žurkas. Cilvēkus

vajājis karš, bads un sērgas. Ziemā zemnieki devušies uz pilsētu, bet daudzi palikuši guļam uz ceļa gan jauni, gan veci. Citi, kas atnākuši līdz pilsētai, neesot nekur varējuši rast siltumu un ēdienu. Gaiss visapkārt smirdējis no mirušo pišļiem.”⁵³ Dabas radīto postu vēl vairāk pastiprināja Polijas–Zviedrijas karš, kad karapulki nereti aplaupīja vietējos iedzīvotājus, atņemot tiem pēdējās pārtikas rezerves. To dienu notikumi sevišķi spilgti aprakstīti Rīgas birģermeistara F. Nienstedes hronikā. Karadarbības rezultātā Vidzemē izcēlās liels bads, un cilvēki nelielās grupās devās uz Rīgu pēc palīdzības. Kad viņiem teica, ka tur visiem nevarēs palīdzēt, sekoja atbilde, ka vienalga, kur mirt, galvenais, lai viņus apglabātu Rīgā, citādi suņi un vilki tos apgrauzīs.⁵⁴ Kā liecina K. Kelha hronikas dati, 30 000 salstošu un izsalkušu cilvēku no tuvākas un tālākas apkārtnes pulcējās ārpus Rīgas mūriem pie Kubes kalna.⁵⁵ Rīga centās palīdzēt ar ēdienu badacietējiem, tomēr visiem izlīdzēt nespēja. Pēc J. Bodekera hronikas ziņām, 1602. gadā izcēlās mēris un daudz cilvēku nomira no aukstuma, bada un sērgas.⁵⁶ Nav tiešu dokumentālu avotu, cik daudz no bada un mēra cieta paši Rīgas iedzīvotāji.

Nākamais epidēmijas vilnis jau tiešā veidā skāra Rīgas iedzīvotājus. Pēc T. Hjarnes ziņām, 1623. gada augustā Rīgā izcēlies mēris, kas turpinājies līdz Mārtiņiem. Katru dienu ārpus pilsētas mūriem apbedīt tika izvesti 15–20 mirušie.⁵⁷ K. Kelhs savā hronikā atzīmē, ka no mēra miruši vairāki tūkstoši.⁵⁸ Pēc J. Bodekera datiem, mēris turpinājies līdz pat decembrim. Viņš min pat konkrētus pilsētnieku vārdus, kas miruši no mēra. Tur ir gan rātskungi, Lielās ģildes tirgotāji un Mazās ģildes namnieki, gan garīdznieki, amata meistari, zeļļi un mācekļi.⁵⁹ Svarīgi atzīmēt, ka J. Bodekers atšķirībā no T. Hjarnes un K. Kelha ir šo notikumu aculiecinieks. 1625. gada mēri netieši apstiprina linaudēju šrāgas jeb statūti, kur noteikts, kas jādara cunftes biedriem mēra laikā: “Ja mirst kāds no biedriem, tad tiek izvēlēti astoņi vīri, kas nesīs zārku. Pie vāķēšanas tiks izvēlētas vai nu zārku nesēju sievas, vai citas sievas. Nevienam piespiedu kārtā to neliks darīt, var arī atteikties.”⁶⁰ Interesanti, ka tās ir pirmās šrāgas, kas tulkotas latviski.

1656. gada augustā–oktobrī Rīgu aplenca Krievijas cara Alekseja Mihailoviča karaspēks, taču nespēja to ieņemt. Pēc krievu karaspēka atkāpšanās pilsētā izcēlās mēris, kas 1657. gadā prasīja daudzu dzīvības: “No rātes locekļiem nomira 7 rātskungi, no iekšpilsētas mācītājiem 12, miris Lielās ģildes eltermanis un 23 vecākie, 3 Domskolas skolotāji, 153 skolēni un daudzi citi pilsētas iedzīvotāji. Baznīcas, kur toreiz glabāja, tādā mērā bija uzraktas un liķiem pildītas, ka tur nevarēja ne stāvēt, ne staigāt, ne atrast vietas jauniem liķiem. Briesmīga smaka piespieda uz vairākiem mēnešiem pārcelt dievkalpošanas no baznīcām uz Lielās ģildes namu. Pavisam nomira 16 000 cilvēku.”⁶¹ Mirušo skaits, domājams, ir pārspilējums, kas radies, iespējams, pārskatīšanās dēļ. K. Kelhs savā hronikā lakoniski min, ka miruši daži

tūkstoši iedzīvotāju.⁶² Savukārt Stokholmas arhīvā rodams ieraksts, ka Rīgā 1657. gadā mēris prasījis 1600 dvēseļu.⁶³

Tomēr liekas, ka Rīgas viduslaiku un jauno laiku vēsturē vislielāko upuru skaitu nesusi 1710. gada Lielā mēra epidēmija. Tā laika Rīgas rātes protokolus, aculiecinieku dienasgrāmatas un citus dokumentus apkopojis un publicējis vēstures pētnieks Augusts fon Bulmerinks (*August von Bulmerincq*).⁶⁴ Šos materiālus izmantojis arī Žanis Karlsons rakstā "1710. gada mēris Rīgā un cīņa ar to", kas ir viena no plašākajām publikācijām par šo tēmu.⁶⁵ Liekas, ka par to ir tik daudz rakstīts, ka nekā jauna pateikt nevar. Tomēr, manuprāt, daži jautājumi būtu precizējami. Rīgas rātes arhīva materiāli liecina, ka 1710. gada 13. maijā rātei ienāca informācija, ka pie Kārļa vārtiem kādā mājā cilvēks miris no tīfam līdzīgas infekcijas slimības.⁶⁶ Iespējams, tas tomēr bija pirmais mēra gadījums pilsētas iekšienē. Interesanti, ka pirmais tāds gadījums aplencēju – krievu armijas pusē fiksēts 14. maijā un jau 18. maijā karaspēka virspavēlnieks B. Šeremetjevs izdod pavēli veikt nepieciešamos karantīnas pasākumus.⁶⁷ Tas nozīmē, ka gan pilsētas iekšienē, gan ārpusē mēris parādās vienlaikus. Nav šaubu, ka pilsētā mēris tiek ienests no ārpusē, bet ne ātrāk kā maija vidū. Aculiecinieks J. Helmss savā dienasgrāmatā raksta, ka ļoti liela pilsētas iedzīvotāju mirstība bija jau februārī, kad ik dienas mira 12–16 cilvēku, un ka Dievs vienlaikus uzlicis trīs sodus. J. Helmss tos gan tieši nenosauc.⁶⁸ Tātad karš, bads, un ar trešo Dieva sodu J. Helmss droši vien domājis kādu sērgu, bet tas visticamāk nebija mēris. Acīmredzot pilsētā plosījās cita infekcijas slimība, kam bada novārdzinātie iedzīvotāji nespēja pretoties. Kā raksta aculiecinieki – mācītājs B. Depkins, kurš pats jūlijā bija saslimis ar mēri, un J. Helmss, mēris spēkā vēl vairāk pieņēmas pēc Rīgas padošanās 5. jūlijā, t.i., krievu karaspēka ienākšanas pilsētā.⁶⁹ Savukārt Rīgas rātes dokumenti liecina, ka mēris turpinājās līdz vēlam rudenim.⁷⁰ Ja arī J. Helmsa dati par mirušo pilsētnieku skaitu (līdz 18. jūnijam miruši 22 000 pilsētnieku⁷¹) ir pārspilēti, domājams, ka bads un kādas citas slimības (tīfs?) epidēmija būs prasījusi pat vairāk upuru nekā mēris. Nav iespējams pat aptuveni noteikt pilsētas aplenkuma laikā bojā gājušo skaitu, jo vispirms jau nav precīzi zināms cilvēku skaits, kas atradās pilsētā, kad 1709. gada novembra sākumā krievu karaspēks nobloķēja ceļus. Bez pastāvīgajiem iedzīvotājiem un zviedru karaspēka pilsētā aplenkuma laikā varēja atrasties ievērojams skaits bēgļu un priekšpilsētu iedzīvotāju. Taču, vai to kopējais skaits sasniedza kādā Rīgas rātes dokumentā minētos 45 000–50 000,⁷² ir stipri jāšaubās. Par krievu armijas zaudējumiem saistībā ar mēra epidēmiju no 1710. gada maija līdz decembra beigām literatūrā tiek minēts iespaidīgs skaitlis – 9800 mirušo.⁷³

Avotu analīze liecina, ka mēris jeb Melnā nāve kā postoša epidēmija Rīgā visticamāk nav plosījies agrāk par 17. gadsimta sākumu.

Kā jau iepriekš atzīmēts, rakstītie vēstures avoti attiecībā uz epidēmijām viduslaikos un jauno laiku sākumposmā parasti min tikai vienu slimību – mēri. Var tikai pieņemt, bet ne dokumentāli pierādīt, ka ar mēri dažkārt apzīmētas arī citas epidēmijas – gripa, tīfs, bakas u.c., kas izraisīja cilvēku paaugstinātu mirstību. Pavisam retos gadījumos hronisti nosauc kādu citu slimību. Piemēram, B. Rusovs raksta, ka 1433. un 1501. gadā Livonijas ordeņa karaspēkā bija asinssērgas (dizentērijas) epidēmija.⁷⁴ Vēl B. Rusovs vēsta, ka 1561. gada augustā Rēvelē “ar kādu sevišķu slimību nomira kādi 2000 zviedru kareivji. Šī slimība neņēma citus iedzīvotājus, ne jaunus, ne vecus.”⁷⁵ Vairāk nekā trīs gadu simtus pēc šiem notikumiem vācu vēsturnieks Frīdrihs Amelungs (*Friedrich Amelung*, 1842–1909) šo slimību nosauc par tīfu.⁷⁶ Tieši ar F. Amelunga 1885. gadā izdoto darbu “*Baltische Culturstudien: Aus den vier Jahrhunderten der Ordenszeit, 1184–1561*” Latvijas vēstures historiogrāfijā parādās informācija par dažādām slimībām un epidēmijām Baltijā. Tā, piemēram, 1530.–1532. gadā Livonijā ar “angļu sviedriem” (vīrusa izraisīta akūta elpvadū infekcijas slimība Eiropā 15.–16. gs.) mirušas divas trešdaļas (!) iedzīvotāju. 1551. gadā Tērbatā un Vidzemē dažu mēnešu laikā miruši 14 000 cilvēku.⁷⁷ Jāatzīmē, ka šīs ziņas nav balstītas uz konkrētiem vēstures avotiem, vismaz F. Amelungs nav uz tiem atsaucies. Taču tas nav traucējis citiem pētniekiem, piemēram, Izidoram Brensonam (1854–1928) un Vilim Derumam (1899–1988), atsaukties uz F. Amelunga darbu saistībā ar slimībām un epidēmijām Livonijā.⁷⁸ Pēc tam jau uzticēšanās I. Brensonam un V. Derumam ir tik liela, ka neviens pat no medicīnas vēstures pētniekiem līdz šim nav apšaubījis šo faktu pareizību.

Starp rakstītajiem avotiem jāmin arī seno aptiekāru piezīmes un zāļu receptes. To izpēte saistās galvenokārt ar baltvācu medicīnas vēstures pētnieku vārdiem. Saistībā ar Rīgas medicīnas vēstures jautājumiem un šī raksta tematiku jāmin Jakoba Lembkes (*Jacob Lembke*, 1816–1899) darbi. Viņš pētījis vecos Rīgas aptieku manuskriptus, ārstu izrakstītās receptes, aptiekās pārdotos ārstniecības augus un līdzekļus, salīdzinājis tos ar tā laika medicīnas grāmatām un centies noskaidrot Rīgas iedzīvotāju slimības 16. gadsimta beigās un 17. gadsimtā.⁷⁹ Interesanti, ka 17. gadsimta pirmās puses receptēs konstatēts īpaša Rīgas teriaka (teiksmains universāls līdzeklis pret visām kaitēm, kas sastāvēja no ļoti daudzgu, vielu un čūskas gaļas maisījuma), ko izrakstīja pret drudzi un mēri, izmantošanas pieaugums. J. Lembke to skaidro ar mēri 1623.–1624. gadā.⁸⁰ Pēc medicīnas vēstures pētnieka A. Vīksnas domām, nav zināms, kāds bija Rīgā lietotā teriaka sastāvs, bet saglabājušās liecības no 18. un 19. gadsimta, ka zemnieki mēdza lietot teriaku bez odžu gaļas, toties ar kardamonu, ceriņu ziediem, rozmarīnu, paegļu ogām, noragām un pētersīļa sakni. Šo pulveri iekaisīja medus sīrupā un izdzēra ar siltu alu.⁸¹

ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS PAR EPIDĒMIJĀM RĪGĀ

Ņemot vērā, ka 13.–18. gadsimtā epidēmijas bieži izraisīja iedzīvotāju paaugstinātu mirstību, to vajadzētu fiksēt arī ar arheoloģiskās pētniecības metodēm. Parasti, lai apglabātu sērgu, epidēmiju, kara un dabas katastrofu upurus, izveidoja masu kapus, kuros apbedīja lielāku skaitu vienā laikā mirušo. Tādējādi apbedījumu vietu izpēte var sniegt būtisku informāciju par traģiskajiem notikumiem senatnē.

Tā kā kapsētas viduslaikos Rīgā līdz pat 1772. gadam atradās pie baznīcām, tad mirušos parasti apglabāja pie tās baznīcas, kuras draudzes locekļi tie bija. Bagātākos un ietekmīgākos draudzes locekļus apglabāja baznīcas iekšienē speciāli izbūvētās kapenēs. Lai gan Rīgā bija vairākas draudžu baznīcas, nav ziņu, ka tās teritorija būtu sadalīta draudžu novados, jo Rīgas pilsētas namnieki varēja piederēt pie jebkuras draudzes neatkarīgi no viņu dzīvesvietas. Kur apglabāja tos Rīgas iedzīvotājus, kas nepiederēja pie kādas draudzes, ziņu nav.

Vairākās senās Rīgas iekšpilsētas kapsētās veikti samērā plaši arheoloģiskie izrakumi (Doma baznīcas kapsētās – baznīcas iekšienē,⁸² Pelēkajā⁸³ un Zaļajā kapsētā,⁸⁴ Sv. Pētera baznīcas kapsētā,⁸⁵ Jaunielas kapsētā⁸⁶ u.c.). Tāpat pētītas atsevišķas apbedījumu vietas ārpus pilsētas mūriem (Sv. Ģertrūdes baznīcā,⁸⁷ Vīlandes ielā⁸⁸ u.c.). Kopumā izpētīts gandrīz 4000 apbedījumu, kas hronoloģiski attiecināmi uz 12.–18. gadsimtu.

Neskatoties uz izpētīto apbedījumu lielo skaitu, norāžu par epidēmiju upuru kapiem ir maz. Svarīgi atzīmēt, ka tas attiecas ne tikai uz Rīgu, bet arī uz visu pārējo Latvijas teritoriju. Pēc arheologa V. Muižnieka domām, mirušie lielākoties tika apglabāti ierastā veidā, individuālās kapa bedrēs. Tikai retos gadījumos – galvenokārt pie pilsētām un lielākajiem centriem – epidēmiju laikā mirušie tika apbedīti masu kapos.⁸⁹ Jāatzīmē, ka attiecībā uz Rīgas iedzīvotājiem masu kapus, visticamāk, nevarēs konstatēt baznīcas iekšienē, jo tur mirušos parasti apbedīja pa vienam attiecīgai dzimtai piederīgās kapenēs.

Līdz šim arheoloģiski nav gūtas liecības par Rīgā 1211. gadā piedzīvoto sērgu, 1315. un 1330. gada badu un iespējamo 1351. gada mēri. Ne Jaunielas (Sv. Paula baznīcas) kapsētā, kas tiek datēta ar 13.–14. gadsimtu,⁹⁰ ne Doma kapsētas senākajā daļā baznīcas austrumu pusē nav atsegti masu apbedījumi, kas liecinātu par lielāku skaitu vienlaikus mirušo.

Arheoloģiskie izrakumi liecina, ka kapsēta visapkārt Doma baznīcai nav radusies vienā laikā un nav izmantota vienlīdz intensīvi. Baznīcas austrumu pusē kapsētas izmantošana pārtraukta 16. gadsimtā, savukārt pie baznīcas ziemeļu sienas kapsēta izmantota mazāk intensīvi, bet apbedīšana šajā daļā turpinājusies ilgāk – līdz 17. gadsimtam ieskaitot.⁹¹ 1988. un 1989. gada izrakumos arheologu A. Caunes un

S. Tilko vadībā, izpētot 3. un 4. izrakumu laukumu, kas situēti baznīcas ziemeļu pusē, atklāti vairāki masu kapi. 3. izrakumu laukumā tika atsegta trīs lielākas bedres, kur mirušie cits virs cita likti vairākās kārtās. Visiem apbedījumiem konstatēti dēļu zārki. Zemes starp apbedījumu kārtām bija maz. 3×4 m lielā bedrē divās kārtās guldīti 16 mirušie: virsējā kārtā seši apbedījumi, apakšējā – desmit. 4×6 m lielā bedrē vairākās kārtās guldīti 34 mirušie. Pēc arheologu domām, bedre izveidojusies no trīs dažādos laikos blakus ieraktām mazākām bedrēm. Lielajā bedrē starp zārkiem ar individuāliem apbedījumiem atradās arī divas kaulu kaudzes, viena no tām (160.c kaps) bija ievietota koka kastē. Trešā bedre bija $3,2 \times 3,8$ m liela, un tajā piecās kārtās apbedīti 37 indivīdi. Jāatzīmē, ka šī masu apbedījumu bedre tika izpētīta tikai daļēji (apmēram $2/3$), jo to šķērsoja 20. gs. 60. gados ierīkotā kanalizācijas tranšejas trase, kas liedza veikt izpēti.⁹² 3. izrakumu laukumā atrasto masu apbedījumu izcelsmi arheologi skaidro ar mirušo pārapbedīšanu no Doma baznīcas, kas notikusi ne agrāk kā 17. gadsimtā. Par to liecinot kapa bedrēs atrastās koka kastes ar sasviestiem dažādiem cilvēka kauliem, bet vēl datējumu apstiprina bedres zemes pildījumā atrastās austeru gliemežnīcas, holandiešu pīpīšu fragmenti un glazētās sarkanā māla trauku lauskas.⁹³

Tomēr šo masu apbedījumu izcelsme varētu būt pavisam citāda, un to var pamatot ar vairākiem apsvērumiem. Pirmkārt, ņemot vērā, ka lielākā daļa skeletu bija anatomiski pareizā secībā, mirušie bija jāpārapbedda relatīvi neilgi pēc nāves, kamēr liķi nebija satrūdējuši. No šī viedokļa 3. laukumā masu kapos fiksētos apbedījumus nevar attiecināt uz 15.–16. gadsimtu.⁹⁴ Tāpat grūti iedomāties iemeslu, kas noteica šādu masveida pārapbedīšanu no Doma baznīcas kapenēm ārpus baznīcas 17. gadsimtā. Iemesls tam, ka daļa apbedījumu kauli ir šķietami anatomiski sajaukti un dažu kaulu vispār trūkst, varēja būt t.s. tafonomiskie procesi, kas atsevišķos gadījumos noteica kaulu slikto saglabātību vai pat pilnīgu iznīkšanu. Viens no šī procesa “katalizatoriem” varēja būt apstākļi, ka mirušie apbedīti zārkos cieši cits virs cita.⁹⁵ Otrkārt, lielais atsevišķo kaulu daudzums, kas konstatēts masu kapos, var būt saistīts ar apstākļi, ka, ierokot lielās bedres kap-sētas teritorijā, tika izpostīti daudzi senākie apbedījumi. Šo postīto apbedījumu kauli tika savākti un ielikti koka kastēs vai vienkārši tāpat samesti atpakaļ izraktajā bedrē. Kā liecina 2006. gada izrakumi Doma baznīcas iekšienē, kapenēs ierokot jaunus 17.–18. gs. apbedījumus, nereti tika savākti senāku apbedījumu atsevišķi kauli un pārapbedīti turpat baznīcā koka kastēs vai zārkos.⁹⁶ Šādu rīcību apstiprina arī ieraksti Rīgas Doma baznīcas tiesu grāmatās.⁹⁷ Liekas, ka iemesls masu kapu izveidei ir pavisam cits, nekā uzskatīja līdz šim. Nav šaubu, ka tajos apglabāti masveidā mirušie Doma draudzes locekļi. Tā kā tas noticis 17. gadsimtā, iespējams, ka tie ir 1657. gada mēri mirušie.

Kā jau iepriekš minēts, izceļoties 1657. gada mēra epidēmijai, Rīgas baznīcas bija pilnas ar mirušajiem, trūka vietas, kur tos apglabāt, un tās uz laiku tika slēgtas. Iespējams, ka, nepieciešamības spiesti, daļu mirušo no Doma baznīcas apglabāja ārpus baznīcas lielās bedrēs. Par to, ka Doma baznīcas kapsētā varētu būt apbedīti vēl citi sērgās un/vai no bada mirušie pilsētas iedzīvotāji, liecina arī vairāki masu apbedījumi, kas konstatēti 1989. gada izrakumos 4. laukumā. Atšķirībā no 3. laukuma šeit masu kapos mirušie apbedīti bez zārkiem (206., 209., 217. kaps).⁹⁸ Tā kā nav zināms šo apbedījumu datējums, tad grūti tos saistīt ar kādu konkrētu notikumu.

Viena no svarīgākajām arheoloģiskajām liecībām par masu apbedījumiem Rīgā gūta Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētas izrakumos. Senatnē Sv. Ģertrūdes baznīca atradās ārpus pilsētas mūriem. Izrakumu laikā tika atsegti 709 apbedījumi, no kuriem 283 indivīdi bija guldīti masu kapos. Tos veidoja divi savstarpēji paralēli, 2–3 m plati un līdz 1,5 m dziļi grāvji, kuros ļoti īsā laikā vienkopus bija apglabāti vairāki simti mirušo, jo grāvji turpinājās ārpus izpētes zonas. Mirušie masu kapos guldīti cieši cits citam līdzās, un, kad viena rinda bijusi piepildīta, vīrs tās likta nākamā apbedījumu rinda, vietām sasniedzot pat 7–8 kārtas. Pēc senlietu materiāla abi masu apbedījumi hronoloģiski tiek datēti ar 16. un 17. gadsimta miju.⁹⁹

Bioarheoloģiskās izpētes rezultāti liecina, ka Sv. Ģertrūdes kapsētas masu apbedījumos salīdzinoši maz bija bērnu vecumā līdz 7 gadiem. Savukārt pieaugušo indivīdu skeleta kaulos netika konstatētas vardarbīgas nāves pazīmes. Tāpēc iespējams, ka divos pētītajos masu kapos apbedītie indivīdi miruši no bada un/vai slimībām.¹⁰⁰

Kartogrāfiskie materiāli un rakstītie avoti liecina, ka 17. un 18. gadsimtā ārpus pilsētas mūriem atradušās vismaz divas lielākas kapsētas – Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsēta un Kubes kalna kapsēta. Pirmās ziņas par senāko Sv. Ģertrūdes baznīcu un kapsētu pie tās parādās 15. gadsimtā. Baznīca atradusies netālu no lielā Smilšu ceļa, kas savienoja Rīgu ar Vidzemi. Tā vairākkārt cietusi uzbrukumu laikā pilsētai, tikusi izlaupīta un nodedzināta vismaz četras reizes. Kartogrāfiskajā materiālā Sv. Ģertrūdes kapsēta parādās 17. gadsimtā. Piemēram, Georga Švengelna 1621. gadā zīmētajā Rīgas un tās apkārtnes plānā redzama nodedzinātā baznīca un kapsēta, uz kuru virzās karavīru grupa ar kritušo biedru nestuvēs.¹⁰¹ Savukārt Rīgas rātes dokumentos rodama ziņa, ka pilsētas aplenkuma laikā 1710. gada janvārī sāka parādīties problēmas ar mirušo apglabāšanu, jo apbedījumu vieta pie Kubes kalna bija pilna ar mirušajiem. Tādēļ rāte ierādīja vietu Raunas vārtu apkārtņē palisādes iekšpusē (Sv. Ģertrūdes kapsētā), kur izraka lielu bedri mirušo karavīru un nevāciešu glabāšanai.¹⁰² Nākamais ieraksts rātes protokolos 1710. gada 13. maijā vēsta, ka pilsētā mirušo ļoti daudz, bet no tiem tikai daļu (karavīrus un nevācus) izdodas

apglabāt pie Sv. Ģertrūdes baznīcas.¹⁰³ Liekas, ka tieši 1710. gada rātes protokolu ieraksti ir pamats H. Pīranga populārzinātniskā publikācijā paustajam viedoklim, ka “vecajos Ģertrūdes kapos, kuru pēdējās atliekas izpostīja Napoleona karagājiens 1812. gadā, vienmēr tikuši apglabāti tie, kam nebija dzimtenes”.¹⁰⁴

Kubes kalna kapsētas pirmsākumi acīmredzot saistāmi ar Sv. Jura hospitāli, ko ap 14. gadsimta beigām pārcēla ārpus Rīgas mūriem, starp Jēkaba un Smilšu vārtiem Kubes kalna pakājē.¹⁰⁵ Iespējams, ka sākotnēji tur apglabāja galvenokārt hospitāli mirušos. Tās loma mainījās, izceļoties poļu-zviedru karam, kad tā kļuva pa trūcīgo ļaužu kapsētu.¹⁰⁶ Jau minēts, ka 1601.–1602. gadā bada un kara dēļ pie Sv. Jura hospitāļa pulcējās lielas cilvēku masas. Daudzi mira no aukstuma, bada un slimībām un tika apglabāti Kubes kalna kapsētā. To, ka Kubes kalna kapsēta aizņēmusi samērā lielu platību, norāda 17. gadsimta kartogrāfiskais materiāls.¹⁰⁷ Vēlāk – 1784. un 1785. gadā Kubes kalns līdz ar kapsētu tika noraksts, ierīkojot Esplanādi. Iespējams, daļa kapsētas teritorijas mūsdienās vēl atrodas zem tagadējās pilsētas apbūves. Par to liecina 2004. gadā Krišjāņa Valdemāra ielā 17 pagrabu padziļināšanas darbos atrastie apbedījumi un atsevišķi cilvēku kauli.¹⁰⁸ Interesanti, ka pie viena apbedījuma atrasts monētu depoziits, kurā jaunākā monēta tiek datēta ar 1657. gadu,¹⁰⁹ kad Rīgā bija mēris.

Acīmredzot daļu bada, kara un sērgu upuru (vienkāršos pilsētniekus, kuriem nebija dzimtas kapenes baznīcās) apbedīja ārpus Rīgas pilsētas mūriem. Netieši par to liecina cilvēku kaulu atradumi vairākās pilsētas vietās,¹¹⁰ bet arheoloģiski plašāk pētīta ir tikai Sv. Ģertrūdes kapsēta. Tur atklātie masu apbedījumi tiek saistīti ar 1601.–1602. gadā no bada un/vai slimībām mirušajiem piepilsētas un tālākas apkārtnes iedzīvotājiem.

No arheoloģiski pētītajām vietām vēl jāmin Vilandes ielā atrastie 18. gadsimta apbedījumi, kuri, iespējams, piederīgi krievu armijas karavīriem, kas miruši kādā epidēmijā, jo to skeleta kaulos nav konstatētas nāvējošas traumas un ievainojumi.¹¹¹ Materiāls gan nedod atbildi uz jautājumu, vai tie bijuši 1710. gada Rīga aplenkuma laikā bojā gājušie (daži no mēra epidēmijas 9800 upuriem) vai vēlāk mirušie.

PALEOPATOLOĢISKIE DATI UN EPIDĒMIJAS

Zināmu priekšstatu par iedzīvotāju saslimstību un nāves cēloņiem sniedz to skeleta kaulu paleopatoloģiskā izpēte, lai gan pētniekam rezultātu interpretācijā nākas saskarties ar zināmām grūtībām. Tā, piemēram, bieži vien osteoloģiskajā materiālā nekonstatē nekādas patoloģiskas izmaiņas, lai gan lielākā daļa pieaugušo indivīdu miruši salīdzinoši jauni (piemēram, 20–30 gadu vecumā). Tas nenozīmē, ka viņu nāves cēlonis nav bijusi infekcija vai vardarbīga nāve.

Bioarheoloģiskajā literatūrā pastāv viedoklis, ka tieši infekcijas slimības ir viens no svarīgākajiem iedzīvotāju nāves cēloņiem gan tuvākā, gan tālākā pagātnē.¹¹² Tikai pagājušajā gadsimtā, kad uzlabojās iedzīvotāju higiēnas, vispārējie dzīves apstākļi un uzturs, parādījās vakcīnas un antibiotikas, iedzīvotāju mirstība strauji samazinājās.¹¹³ Līdz ar to infekcijas slimības ir svarīgs jebkuras populācijas epidemioloģiskās situācijas rādītājs. Diemžēl infekcijas slimību fiksācijas iespējas skeleta materiālā ir stipri ierobežotas. To nosaka apstākļi, ka osteoloģiskajā materiālā iespējams fiksēt tikai tos infekciju gadījumus, kas ir attīstījušies ilgstošākā laikposmā, no akūtas infekcijas pārejot hroniskā formā. Jāņem vērā, ka daudzas infekcijas slimības (mēris, tīfs, holera u.c.) izraisa ātru nāvi, neatstādamas izmaiņas skeleta sistēmā, un nav fiksējamās ar makroskopiskajām pētniecības metodēm.¹¹⁴ Taču mūsdienu tehnoloģiskās iespējas, kas saistītas galvenokārt ar molekulārās bioloģijas metožu izmantošanu pētniecībā, ļauj skeleta materiālā identificēt mikroorganismus, kas izraisījuši indivīda nāvi. Taču atsevišķos gadījumos tas no jauna izraisa diskusijas par slimībām un epidēmijām senatnē.

Pirmajā vietā ir diskusija par mēri. Mūsdienās pētnieki neapšaubā rakstītos avotus un arheoloģiskās liecības, ka daudzviet Eiropā 1346.–1352. gadā Melnās nāves epidēmijā mira tūkstošiem cilvēku. Taču ne visi piekrīt, ka šo epidēmiju un arī turpmākos buboņa mēra uzliesmojumus līdz pat 1772. gadam izraisīja 1894. gadā atklātā baktērija *Yersinia pestis*. Ņemot vērā, ka nav istas skaidrības arī par 14. gadsimta mēri Latvijā, nepieciešams īsumā iepazīties ar galvenajiem argumentiem.

Pētnieki konstatējuši slimības norises gaitā atšķirības starp mūsdienu un viduslaiku mēri. Nav skaidrs, kā viduslaikos mēris tik ātri “pārvietojās”, četros gados aptverot gandrīz visu Eiropas teritoriju. Mūsdienās Ķīnā mēris tādu pašu attālumu veica 100 gados.¹¹⁵ Melnā nāve viduslaikos izpaudās galvenokārt buboņu mēra formā, un tā pārnēsāšanā galvenā nozīmē ir melnajām žurkām. No žurkām uz cilvēku slimību pārnēsāšanas blusas. Tas notiek tikai tad, ja pirmais “saimnieks” – žurka ir jau no mēra miris. Tas nozīmē, ka buboņu mēra gadījumā līdz ar lielu skaitu mirušo cilvēku vajadzētu būt miljoniem beigtu žurku. Bet nevienā (!) Eiropas rakstītājā avotā netiek minēta žurku mirstība.¹¹⁶ Arī Latvijas teritorijā vislabāk dokumentētais 1710.–1711. gada Lielais mēris bija buboņu formas, kura aprakstu visspilgtāk savā dienasgrāmatā devis mācītājs B. Depkins,¹¹⁷ bet par žurku mirstību mēra laikā ziņu nav.

Jāatzīmē, ka buboņu mēris Eiropā konstatēts arī tādās vietās (Islande), kur žurkas vispār nedzīvoja. Tiek norādīts, ka klimatiskie apstākļi, kādos 14.–18. gadsimtā izplatījās Melnā nāve, nav piemēroti buboņu mēra baktērijām. Mūsdienu buboņu mērim, neskatoties uz

nosaukumu, nav raksturīga buboņu izplatīšanās pa visu ķermeni.¹¹⁸ Tāpēc vairāki pētnieki uzskata, ka Melno nāvi varētu būt izraisījis vīruss, nevis baktērija. Teorija pamatojas uz Anglijas baznīcu pierakstiem, pēc kuru izpētes secināts, ka Melnajai nāvei bijis daudz ilgāks inkubācijas periods nekā buboņu mēra epidēmijām, apmēram 37 dienas, kas varētu izskaidrot Melnās nāves plašo izplatību – ilgāka inkubācijas perioda laikā inficētais var pagūt ar slimību inficēt vairāk cilvēku plašākā apvidū – un infekcija tika izplatīta cilvēka kontaktu ceļā.¹¹⁹

Strīdā par to, kas izraisīja Melno nāvi, iesaistījušies ne vien vēsturnieki, bet arī citu zinātņu pārstāvji. Pēdējos desmit gados notiek intensīvs darbs, lai ar molekulārās bioloģijas palīdzību, pētot mēra upuru skeletus, noskaidrotu mikroorganismu, kas izraisīja postošās epidēmijas. Iegūtie rezultāti tiek vērtēti pretrunīgi, jo līdz šim tikai vienai starptautiskai pētnieku grupai it kā ir izdevies mēra upuru skeletos identificēt mūsdienu mēri izraisošās baktērijas *Yersinia pestis* pēdas.¹²⁰ Citām pētnieku grupām, lietojot to pašu metodi, nav izdevies atklāt mēri 14. gadsimta Melnās nāves upuru apbedījumos.¹²¹ Pavisam nesen iznākušā publikācijā tiek apgalvots, ka Melno nāvi izraisījusi īpaša baktērijas *Yersinia pestis* hromosomas mutācijas forma, kas mūsdienās vispār nav pazīstama, un tiek atzīts, ka tā vairs neeksistē. Šāds apgalvojums balstīts uz 1348.–1350. gadā Londonā mēri mirušo skeleta kaulu izpētes rezultātiem.¹²² Domājams, pētījumi un diskusija par šo tēmu nebūt nav beigusies.

Atgriežoties pie jautājuma, kāpēc līdz 17. gadsimtam nav pārlicenošu liecību par mēri Rīgā, interesi izraisa molekulāro biologu pētījumi, kas saistīti ar cilvēka hromosomas mutācijas CCR5delta32 izpēti. Pagājušā gadsimta 90. gadu vidū, pētot atsevišķu cilvēku rezistenci pret mūslaiku mēri – cilvēka imūndeficīta vīrusu jeb HIV (angliski *Human immunodeficiency virus*), tika atklāts, ka mūsdienās vidēji 10% Eiropas iedzīvotāju trešajā hromosomā vienam no olbaltumvielu receptoriem (CCR5) ir mutācija (trūkst 32 nukleotīdi), kas vīrusam liedz iespēju iekļūt veselajās šūnās.¹²³ Ja indivīds šo mutāciju ir mantojis no abiem vecākiem, viņš nevar saslimt ar HIV-1 tipa vīrusu. Veiktie aprēķini liecināja, ka šāda veida mutācija Eiropas iedzīvotāju populācijā veidojusies pirms apmēram 700 gadiem, un tika izteikts pieņēmums, ka tas saistīts ar viduslaiku epidēmijām.¹²⁴ Jāatzīmē – mūsdienās mutācijai CCR5delta32 ir skaidri izteikts ģeogrāfiskais gradients ar visaugstāko sastopamību Eiropas ziemeļos (Skandināvija, Krievijas Arhangeļskas apgabals), bet vismazāko – Eiropas dienvidu daļā. Šāda gēna mutācija nav konstatēta Āfrikas, Okeānijas, Austrālijas, Austrumāzijas un Amerikas pamatiedzīvotājiem.¹²⁵ Tāpēc daļa pētnieku uzskata, ka gēnu mutācija eiropiešiem notika, lai pasargātu organismu no mēra un bakām, jo tie, kuriem bija normāls CCR5, tika iznīcināti. Gēns CCR5 mutēja tādēļ, ka vīrusi to izmantoja

kā “ieeju” cilvēka imūnsistēmā. Ilgstošās epidēmijas veicināja mutāciju skaita palielināšanos. Cilvēka organisms pielāgojās jauniem apstākļiem. Kā zināms, 14. gadsimtā Melnās nāves epidēmijā visvairāk cieta Eiropas dienvidu daļa, kur nomira līdz pat 50% iedzīvotāju. Savukārt mirstība Eiropas ziemeļdaļā bija daudz mazāka.¹²⁶ Citi pētnieki noliedz, ka CCR5delta32 mutācija būtu radusies viduslaiku epidēmiju rezultātā, jo tā konstatēta jau akmens laikmeta (Skandināvija!) skeletu materiālā.¹²⁷ Tomēr iespējams, ka 14. gadsimtā Melnā nāve un arī vēlākās mēra epidēmijas līdz pat 17. gadsimta sākumam tik postoši neskāra Latvijas, t.sk. Rīgas iedzīvotājus, jo lielākā daļa iedzīvotāju bija ģenētiski rezidenta pret to. Tas gan nepasargāja viņus no citām slimībām, epidēmijām un bada. Iespējams, iedzīvotāju rezistence pret mēri 17. gadsimtā bija kļuvusi daudz zemāka – un tas bija iemesls, kāpēc tā sekas bija tik katastrofālas, it sevišķi Lielajā mērī 1710.–1711. gadā. Katrā gadījumā šis jautājums ir nākotnes pētījumu uzdevums, kur liela nozīme varētu būt Rīgas seno iedzīvotāju molekulāri bioloģiskajai izpētei.

Atsevišķas infekcijas slimības, kā lepra, sifiliss un tuberkuloze, ir ļoti labi diagnosticējamās skeleta kaulos. Lepra jeb spitālība, kas pazīstama kopš seniem laikiem, ir hroniska vispārēja infekcijas slimība, kas bojā galvenokārt ādu un nervu sistēmu, uz rokām un kājām veidojas grūti dzīstošas čūlas. Ar to var inficēties līdzīgi kā ar tuberkulozi, lai gan pat mūsdienu zinātne nevar sniegt tiešu atbildi, kā tas notiek. Lepru izraisošā mikroorganisma *Mycobacterium leprae* inkubācijas periods var būt ļoti ilgs, līdz pat 30 gadiem. Slimības gaitā āda atrofējas un rodas smagi locekļu izkropļojumi. Neārstēta lepra var radīt neatgriezeniskus bojājumus ādā, nervos, ekstremitātēs, acīs, un tā var ilgt pat desmitiem gadu. Pretēji mītiem lepra neizraisa ķermeņa daļu nokrišanu, tās tikai var kļūt nejutīgas.

Jau kopš senatnes kristīgajā pasaulē spitālība uzskatīta par vislielāko nešķīstību, kuras sekas bija slimnieka izolēšana no sabiedrības. Lepras slimnieku skaits Eiropā strauji pieauga 12.–13. gadsimtā. Spitālīgo izolācijai tika izveidoti leprozoriji. Rīgā bīskaps Alberts 1220. gadā cēla slimnīcu jeb hospitāli, kas sākotnēji atradās ārpus pirmajiem pilsētas mūriem,¹²⁸ taču nav nekādas norādes, ka tas būtu bijis leprozorijs. Var pieņemt, ka Rīgā, tāpat kā citās Rietumeiropas pilsētās, saskaņā ar katoļu baznīcas Laterāna III koncilā 1179. gadā apstiprinātajiem kanoniem lepras slimniekiem bija jābūt atsevišķai slimnīcai, baznīcai, mācītājam un kapsētai.¹²⁹ No šī viedokļa Rīgā spitālīgie varēja atrasties Sv. Jura hospitālī, kas no 14. gadsimta beigām atradās ārpus Rīgas mūriem Kubes kalna pakājē. Šeit bez hospitāļa bija ierīkotas arī saimniecības ēkas, baznīca un kapsēta.¹³⁰ Tomēr nav drošu ziņu par lepras slimnieku skaitu viduslaiku Rīgā. Kā pārpratums jāuzskata 19. gadsimtā paustais viedoklis, ka Livonijā 13. gadsimtā bija

100 (!) leprozoriju.¹³¹ Šis apgalvojums ir pilnībā noraidāms, jo nav balstīts uz rakstītiem avotiem vai citiem pārbaudāmiem faktiem.¹³²

Neskatoties uz salīdzinoši lielo izpētīto apbedījumu skaitu, lepras slimnieki Rīgas osteoloģiskajā materiālā nav konstatēti. Lepra nav konstatēta arī citur Baltijā. Mūsu gadījumā tas varētu būt saistīts ar apstākli, ka lepras pazīmes skeleta kaulos galvenokārt novērojamas tikai roku un kāju pirkstu kaulos, kas parasti ir slikti saglabājušies. Savukārt galvaskausā šīs pazīmes ir līdzīgas citām infekcijas (tuberkuloze, sifiliss) slimībām. Lepras gadījumā notiek kaula virsmas atrofija deguna un mutes rajonā.¹³³ Tāpat jāņem vērā, ka, ievērojot baznīcas prasības, lepras slimnieki varēja tikt apbedīti speciālās (leprozoriju) kapsētās. Domājams, ka lepra viduslaikos un jaunajos laikos Rīgā nav bijusi tik plaši izplatīta, lai izraisītu paaugstinātu mirstību, jo, kā iepriekš minēts, lepras slimnieki varēja nodzīvot pat vairākus desmitus gadu.

Tādu infekcijas slimību kā tuberkuloze un sifiliss gadījumu skaits Rīgas osteoloģiskajā materiālā ir neliels. Atsevišķi sifilisa gadījumi konstatēti Doma un Sv. Pētera baznīcas kapsētu osteoloģiskajā materiālā. Liekas, ka tuberkuloze bijusi izplatīta vairāk. Tā konstatēta arī Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētas materiālā.¹³⁴ Nav pamata uzskatīt, ka sifiliss un tuberkulozei Rīgā būtu bijis epidēmisks raksturs.

Izvērtējot mūsu rīcībā esošo informāciju, jāsecina, ka rakstītajos vēstures avotos informācijas par slimībām un epidēmijām, kas skāra Rīgu viduslaikos un jaunajos laikos, ir maz. Acīmredzot viens no iemesliem meklējams apstākli, ka parasti bads un sērgas visvairāk skāra vienkāršos pilsētas iedzīvotājus un tas maz interesēja hronistus. Iespējams, ka atsevišķas pandēmijas, kā 14. gadsimta Melnā nāve, gāja secen Rīgai. Šis ir viens no jautājumiem, kas būtu jārisina nākotnes pētījumos. Tāpat nepieciešams kritiski izvērtēt hronistu sniegto informāciju par 14.–16. gadsimtu, jo tikai atsevišķos gadījumos hronisti bijuši notikumu aculiecinieki. Liekas, ka mēris kā postoša epidēmija Rīgu skar ne agrāk par 17. gadsimtu. Līdz tam daudz postošāka ietekme bija badam un nemitīgajiem kariem, kuros Rīga tieši vai netieši piedalījās. Arheoloģiskās liecības apstiprina iedzīvotāju paaugstinātu mirstību Rīgā un tās tuvākajā apkārtnē 17. gadsimtā. Turpmākajiem pētījumiem vajadzētu būt starpdisciplināriem, lai apstiprinātu un/vai gūtu jaunus datus par epidēmijām Rīgas vēsturē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šterns I. Bads un mēris Livonijā // Akadēmiskā dzīve. – 1992. – Nr. 4. – 38.–41. lpp.
- ² Martin P. M., Martin-Granel E. 2,500-year evolution of the term epidemic // Emerging Infectious Diseases. – 2006. – Vol. 12 (6). – P. 976–980; Populārā medicīnas enciklopēdija. – Rīga, 1984. – 159. lpp.

- ³ *Stegman R.* Die Ausdehnung und Topographie Rigas im XVII und XVIII Jahrhundert // *Rigasche Industrie-Zeitung.* – 1889. – Nr. 22. – S. 258; *Feodālā Rīga.* – Rīga, 1978. – 145., 146. lpp.
- ⁴ *Straubergs J.* Vecā Rīga. – Rīga, 1951. – 82. lpp.; *Feodālā Rīga.* – 426. lpp.
- ⁵ *Benninghoven F.* Rīgas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. – Hamburg, 1961. – S. 168; *Dunsdorfs E.* Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados // *Senatne un Māksla.* – 1936. – Nr. 3. – 52.–64. lpp.; *Angermann N.* Die Stellung der livländischen Städte in der hansischen Gemeinschaft // *Hansische Geschichtsblätter.* – 1995. – Nr. 113. – S. 112.
- ⁶ *Caune A.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgā laikā no 1969. līdz 1980. gadam // *Arheoloģija un etnogrāfija.* – 14. laid. – Rīga, 1983. – 85.–120. lpp.
- ⁷ *Gerhards G.* Rīgas 13.–17. gadsimta bērnu un pusaudžu fiziskā attīstība // *Senā Rīga 4: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 2003. – 133., 134. lpp.
- ⁸ *Šterns I.* Viduslaiku Rīga ārpus Rīgas // *Senā Rīga 1: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 1998. – 334.–336. lpp.
- ⁹ *Celmiņš A.* Zemē apslēptā pilsēta. – Rīga, 1998. – 16. lpp.
- ¹⁰ *Gerhards G.* Rīgas 13.–17. gadsimta bērnu un pusaudžu fiziskā attīstība. – 134. lpp.
- ¹¹ *Celmiņš A.* Zemē apslēptā pilsēta. – 17. lpp.
- ¹² *Behringer W.* A Cultural History of Climate. – Cambridge: Polity Press, 2010. – P. 97, 98.
- ¹³ *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri.* – Rīga: Zinātne, 1993. – 453 lpp.
- ¹⁴ *Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke (1315–1348) / Hrg. von K. Höhlbaum.* – Leipzig, 1872. – 37 S.
- ¹⁵ *Vartberges Hermanņa Livonijas hronika / No latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ēvalds Mugurēvičs.* – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 334 lpp.
- ¹⁶ *Das rothe Buch inter Archiepiscopalia // Scriptorum rerum Livonicarum.* – Bd. 2. – Rīga; Leipzig, 1848. – S. 729–804.
- ¹⁷ *Rüssow B.* Chronica der Prouintz Lyfflandt // *Scriptores rerum Livonicarum.* – Bd. 2. – Rīga; Leipzig, 1848. – S. 1–180.
- ¹⁸ *Salomon Henning's lifflendische churlendische Chronica von 1554 bis 1590.* – Rīga: N. Kymmels Buchhandlung, 1857. – 176 S.
- ¹⁹ *Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse: 1593–1638.* – Rīga: N. Kymmels Buchhandlung, 1890. – 158 S.
- ²⁰ *Franz Nyenstädt's Livländische Chronik // Monumenta Livoniae Antiqua.* – Bd. 2. – Rīga; Leipzig: Verlag von Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1839.
- ²¹ *Thomas Hiärns Ehst-, Liv- und Lettländische Geschichte. Nach der Originalhandschrift herausgegeben // Sammlung Ehst-, Liv- und Kurländischer Geschichtschreiber.* – Bd. 1. – Mitau, 1794. – 261 S.; Nachtrag zu Thomae Hiaern's Ehst-, Lyf- und Lettländischer Geschichte, zum erstenmale herausgegeben // *Monumenta Livoniae Antiqua.* – Bd. 2. – Rīga; Leipzig, 1839. – S. 2–134.
- ²² *Kelch C.* Liefländische Historia, oder kurtze Beschreibung der Denkwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-, Lief- und Lettlandes. – Reval, 1695. – 639 S.

- ²³ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten (turpmāk – LUB). – Bd. 1. – Reval, 1853; Bd. 2. – Reval, 1855; Bd. 3. – Reval, 1857; Bd. 4. – Reval, 1859; Bd. 5. – Riga, 1867; Bd. 6. – Riga, 1873; Bd. 7. – Riga; Moskau, 1881; Bd. 8. – Riga; Moskau, 1884.
- ²⁴ *Гельмс И. А.* Достоверное описание замечательных событий при осаде города Риги и того, что случилось со дня ее блокады, а также во время жестокой бомбардировки и обстреливания ее с 1709 г., до сдачи ее в 1710 г., изо дня в день // Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. – Т. 2. – Рига, 1879. – С. 408–440.
- ²⁵ *Indriķa hronika.* – 161., 163. lpp. (XV: 7).
- ²⁶ *Turpat.* – 169. lpp. (XVI: 1).
- ²⁷ Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke. – S. 1, 2.
- ²⁸ *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā. – 38. lpp.
- ²⁹ *Hodgson K. A., Nairn I. A.* The c. AD 1315 syn-eruption and AD 1904 post-eruption breakout floods from Lake Tarawera, Haroharo caldera, North Island, New Zealand // *New Zealand Journal of Geology and Geophysics.* – 2005. – Vol. 48 (3). – P. 491–506.
- ³⁰ Thomas Hiärns Eht-, Liv- und Lettländische Geschichte. – S. 199.
- ³¹ Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke. – S. 6, 7.
- ³² *Jaunā Derība (Jāņa Atklāsmes grāmata,* 6: 8).
- ³³ *Vartberges Hermanņa Livonijas hronika.* – 89. lpp.
- ³⁴ *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā. – 39. lpp.
- ³⁵ *Eihmane E.* Rietumu kristīgās sabiedrības 14. gadsimta krīze Livonijā? Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 51.–53. lpp.
- ³⁶ *Benninghoven F.* Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. – S. 99.
- ³⁷ *Turpat.* – 99., 100. lpp.
- ³⁸ *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā. – 40. lpp.; LUB. – Bd. 4. – Nr. 1873; Bd. 6. – Nr. 25.
- ³⁹ LUB. – Bd. 5. – Nr. 2964.
- ⁴⁰ *Turpat.* – Nr. 2971; Nr. 2972.
- ⁴¹ *Turpat.* – Nr. 3090.
- ⁴² *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā. – 40. lpp.
- ⁴³ *Barracrough G.* Regesta historico-diplomatica Ordinis s. Mariae Theutonorum, 1198–1524 // *The English Historical Review.* – 1951. – Vol. 66, no. 260. – P. 405–415.
- ⁴⁴ *Rüssow B.* Chronica der Prouintz Lyfflandt. – S. 35.
- ⁴⁵ *Turpat.* – 38. lpp.
- ⁴⁶ *Turpat.* – 94. lpp.
- ⁴⁷ *Turpat.* – 136. lpp.
- ⁴⁸ *Ohlsen B., Bonetto C.* Sweden. – Stockholm, 2009. – P. 68.
- ⁴⁹ *Salomon Henning's* lifflendische churlendische Chronica von 1554 bis 1590. – S. 67, 68.
- ⁵⁰ *Борисенков Е. П., Пасецкий В. М.* Экстремальные природные явления в русских летописях XI–XVII вв. – Ленинград: Гидрометеоиздат, 1983. – С. 73–114.
- ⁵¹ *Shumilov O. I., Kasatkina E. A., Mielikainen K., Timonen M., Kanatjev A. G.* Palaeovolcanos, Solar activity and pine tree-rings from the Kola Peninsula (northwestern Russia) over the last 560 years // *International Journal Environmental Research.* – 2011. – Vol. 5 (4). – P. 855–864.

- ⁵² *De Silva S. L., Zielinski G. A.* Global influence of the AD 1600 eruption of Huaynaputina, Peru // *Nature*. – 1998. – No. 393. – P. 455–458.
- ⁵³ *Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde von 1540–1611 // Monumenta Livoniae Antiqua*. – Bd. 4. – Riga, 1844. – S. 249, 250.
- ⁵⁴ *Franz Nyenstädt's Livländische Chronik*. – S. 112, 113.
- ⁵⁵ *Kelch C.* Liefländische Historia .. – S. 477.
- ⁵⁶ *Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse ..* – S. 15.
- ⁵⁷ *Nachtrag zu Thomae Hiaern's Ehst-, Lyf- und Lettländischer Geschichte ..* – S. 5.
- ⁵⁸ *Kelch C.* Liefländische Historia .. – S. 532.
- ⁵⁹ *Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse ..* – S. 86–96.
- ⁶⁰ *Arbusow L.* Zwei Lettische Handschriften aus dem 16. und 17. Jahrhundert (1532–1625) // *Acta Universitatis Latviensis*. – Riga, 1922. – 55. lpp.
- ⁶¹ *Rigasche Stadtblätter*. – Riga, 1812. – Nr. 48. – S. 413–415.
- ⁶² *Kelch C.* Liefländische Historia .. – S. 584.
- ⁶³ *Schirren C.* Verzeichniss livländischer Geschichtsquellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken. – Dorpat, 1868. – S. 158, 159.
- ⁶⁴ *Bulmerincq A.* Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. – Bd. 1–3. – Riga, 1902–1904.
- ⁶⁵ *Karļsons Ž.* 1710. gada mēris Rīgā un ciņa ar to // *Latviešu vēsturnieku veļtījums prof. Dr. hist. Robertam Vīperam*. – Rīga, 1939. – 142.–153. lpp.
- ⁶⁶ *Документы, относящиеся к деятельности фельдмаршала графа Бориса Петровича Шереметева (годы с 1704 по 1722) // Сборник Императорского русского исторического общества*. – Т. 25. – Санкт-Петербург, 1878. – Nr. 226.
- ⁶⁷ *Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA)*, 749. f., 6. apr., 65. l., 223., 230. lp.
- ⁶⁸ *Гельмс И. А.* Достоверное описание .. – С. 425.
- ⁶⁹ *Turpat*. – 438. lpp.
- ⁷⁰ *Bulmerincq A.* Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. – Bd. 1.
- ⁷¹ *Гельмс И. А.* Достоверное описание .. – С. 437, 438.
- ⁷² *LVVA*, 673. f., 1. apr., 1109. l., 57. lp.
- ⁷³ *Широкопад А. Б.* Северные войны России. – Москва: АСТ; Минск: Харвест, 2001. – С. 196.
- ⁷⁴ *Rüssow B.* Chronica der Provuintz Lyfflandt. – S. 29, 33.
- ⁷⁵ *Turpat*. – 66. lpp.
- ⁷⁶ *Amelung F.* Baltische Culturstudien: Aus den vier Jahrhunderten der Ordenszeit (1184–1561). – Dorpat, 1884. – S. 194.
- ⁷⁷ *Turpat*. – 193. lpp.
- ⁷⁸ *Brennsohn I.* Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. – Mitau, 1905. – S. 61; *Derums V.* Baltijas sencilvēku slimības un tautas dziedniecība. – Rīga, 1988. – 167. lpp.
- ⁷⁹ *Lembke J.* Die rigasche Medicinal-Verfassung im 17. Jahrhundert // *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands*. – Bd. 11. – Riga, 1868. – S. 341–357.
- ⁸⁰ *Turpat*. – 352. lpp.
- ⁸¹ *Vīksna A.* Vecās aptiekas. – Rīga, 1992. – 60. lpp.

- ⁸² *Vilsone M., Pāvele T.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1960. gadā // Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1960. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām (turpmāk – RT). – Rīga, 1961. – 11., 12. lpp.; *Celmiņš A., Reinfelde I.* Pēdējo gadu arheoloģiskie pētījumi Rīgas Doma kompleksa apbedīšanas vietās // Arheologu pētījumi Latvijā 2008. un 2009. gadā (turpmāk – APL). – Rīga, 2010. – 91.–95. lpp.
- ⁸³ *Caune A., Tilko S.* Izrakumi Rīgā, Doma laukumā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1990. – 68.–70. lpp.
- ⁸⁴ *Celmiņš A.* Rīgas Doma pagalma izpēte // APL 2000 un 2001. – Rīga, 2002. – 337.–346. lpp.
- ⁸⁵ *Spirģis R.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētā // APL 2004 un 2005. – Rīga, 2006. – 45.–54. lpp.
- ⁸⁶ *Vilsone M.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 32.–34. lpp.
- ⁸⁷ *Lūsēns M.* Arheoloģiskie pētījumi Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētā Rīgā // APL 2006 un 2007. – Rīga, 2008. – 143.–151. lpp.
- ⁸⁸ *Lūsēns M., Kalējs U.* Arheoloģiskās uzraudzības darbi Rīgā 2006. un 2007. gadā // APL 2006 un 2007. – Rīga, 2008. – 151.–161. lpp.
- ⁸⁹ *Muižnieks V.* Neparasti guldīti mirušie Latvijas vēsturisko laiku kapsētās // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2007. – Nr. 1. – 36. lpp.
- ⁹⁰ *Celmiņš A.* Sv. Paula kapsēta Rīgā // Senā Rīga 6: Pilsētas arheoloģija, arhitektūra un vēsture. – Rīga, 2009. – 31. lpp.
- ⁹¹ *Tilko S.* Apbedīšanas tradīcijas Doma viduslaiku kapsētā // Senā Rīga 1: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – 282. lpp.
- ⁹² *Caune A., Tilko S.* Pārskats par 1988. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā Doma laukumā (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nod. fondos, nr. 632). – Rīga, 1988. – 23., 24. lpp.
- ⁹³ *Caune A., Tilko S.* Izrakumi Rīgā, Doma laukumā. – 67.–71. lpp.
- ⁹⁴ *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija, 7. g.t. pr.Kr. – 1800. g. – Rīga, 2009. – 131.–145. lpp.
- ⁹⁵ Līdzīgu situāciju autors konstatējis Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas izrakumos 2010. gadā.
- ⁹⁶ *Celmiņš A., Reinfelde I.* Pēdējo gadu arheoloģiskie pētījumi Rīgas Doma kompleksa apbedīšanas vietās. – 92. lpp.
- ⁹⁷ *Pētersone P.* Rīgas Doma baznīcas tiesu protokolu grāmatas – vēstures avots // Latvijas Arhīvi. – 2001. – Nr. 4. – 21. lpp.
- ⁹⁸ *Caune A., Tilko S.* Pārskats par 1989. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā Doma laukumā (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nod. fondos, nr. 669). – Rīga, 1989. – 8.–11. lpp.
- ⁹⁹ *Lūsēns M.* Arheoloģiskie pētījumi Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētā Rīgā. – 146.–150. lpp.
- ¹⁰⁰ *Gerhards G.* 2006. un 2007. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūtais antropoloģiskais materiāls paleopatoloģiskā skatījumā // APL 2006 un 2007. – Rīga, 2008. – 195., 196. lpp.
- ¹⁰¹ *Spārītis O.* Georga Švengelna 1621. gadā zīmētais Rīgas plāns kā kultūr-vēsturiskas un socioloģiskas izpētes dokuments // Letonikas avoti: Latvijas piekraste. Arheoloģija, etnogrāfija, vēsture. – Rīga, 2008. – 290., 291. lpp.
- ¹⁰² LVVA, 749. f., 6. apr., 64. l., 328., 329., 336., 384. lp.

- ¹⁰³ Turpat, 65. l., 371., 372. lpp.
- ¹⁰⁴ *Pīrangs H.* Rīgas kapsētas // Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. – Rīga, 1932. – 650. lpp.
- ¹⁰⁵ Feodālā Rīga. – 430. lpp.; *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1180–1290: Krusta kari. – Rīga, 2002. – 299. lpp.
- ¹⁰⁶ *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj.: Rīgas skati, ļaudis un ēkas. – Rīga: Zinātne, 1992. – 239. lpp.
- ¹⁰⁷ *Barzdeviča M.* Rīgas pilsētas attīstība 1621.–1710. gada kartogrāfisko attēlu atspoguļojumā // Senā Rīga 3: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 2001. – 178.–183. lpp.
- ¹⁰⁸ *Melne I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izpētes darbiem Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 17 (glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nod. fondos, nr. 846). – Rīga, 2004. – 6. lpp.
- ¹⁰⁹ *Ducmane K., Ozoliņa A.* Latvija Eiropā: Monētu depozīti 1.–20. gadsimtā. – Rīga, 2009. – 165. lpp. – (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 16).
- ¹¹⁰ *Lūsēns M., Kalējs U.* Arheoloģiskās uzraudzības darbi Rīgā 2006. un 2007. gadā. – 152.–154. lpp.
- ¹¹¹ *Gerhards G.* 2006. un 2007. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūtais .. – 194. lpp.
- ¹¹² *Larsen C. S.* Bioarchaeology (Interpreting behaviour from the human skeleton). – Cambridge University Press, 1997. – P. 64, 65.
- ¹¹³ *Cronberg S.* Infektioner. Mikrobiologi, klinik, terapi. – Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1986. – 518 s.
- ¹¹⁴ *Ortner D. J., Putschar G. J.* Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. – Washington, 1981. – P. 104–131; *Kelly M. A.* Infections Disease // Reconstruction of Life from the Skeleton. – 1989. – P. 191–199.
- ¹¹⁵ *Duncan C. J., Scott S.* What caused the Black Death? // Postgraduate Medical Journal. – 2005. – Vol. 81. – P. 315–320.
- ¹¹⁶ *Twigg G.* The Black Death: a biological appraisal. – London: Batsford Academic & Educational, 1984. – 254 p.
- ¹¹⁷ *Bulmerincq A.* Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. – Bd. 3. – Riga, 1904. – S. 219–226.
- ¹¹⁸ *Perry R. D., Fetherston J. D.* Yersinia pestis – etiologic agent of plague // Clinical Microbiological Review. – 1997. – Vol. 10. – P. 35–66.
- ¹¹⁹ *Scott S., Duncan C. J.* Return of the Black Death: the World's Greatest Serial Killer. – Hoboken, NJ: Wiley, 2004. – 318 p.; *Wood J. W., DeWitte-Avina S. N.* Was the Black Death yersinial plague? // Lancet. – 2003. – Vol. 3. – P. 327.
- ¹²⁰ *Raoult D., Aboudharam G., Crubezy E., Larrouy G., Ludes B., Drancourt M.* Molecular identification by “suicide PCR” of Yersinia pestis as the agent of Medieval Black Death // PNAS. – 2000. – Vol. 97 (23). – P. 12800–12803.
- ¹²¹ *Gilbert M., Cuccui J., White W., Lynnerup N., Titball R. W., Cooper A., Prentice M. B.* Absence of Yersinia pestis – specific DNA in human teeth from five European excavations of putative plague victims // Microbiology. – 2004. – Vol. 150. – P. 341–354.
- ¹²² *Schuenemann V., Bosb K., DeWittec S. et al.* Targeted enrichment of ancient pathogens yielding the pPCP1 plasmid of Yersinia pestis from victims of the Black Death // PNAS. – 2011 (www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1105107108).

- ¹²³ *Lusso P.* HIV and the chemokine system: 10 years later // The European Molecular Biology Organization Journal. – 2006. – Vol. 25. – P. 457–456.
- ¹²⁴ *Cohn S. K., Weaver L. T.* The Black Death and AIDS: CCR5-Delta32 in genetics and history // Quarterly Journal of Medicine. – 2006. – Vol. 99 (8). – P. 497–503.
- ¹²⁵ *Balanovsky O., Pocheshkhova E. et al.* Is spatial distribution of the HIV-1-resistant CCR5Delta32 allele formed by ecological factors? // Journal of Physiological Anthropology and Applied Human Science. – 2005. – Vol. 24. – P. 375–382.
- ¹²⁶ *Stephens J., Reich D., Goldstein D. et al.* Dating the origin of the CCR5-delta32 AIDS-resistance allele by coalescence of haplotypes // American Journal of Human Genetic. – 1998. – Vol. 62. – P. 507–155.
- ¹²⁷ *Lidén K., Linderholm A., Gotherstrom A.* Pushing it back. Dating the CCR5-D32 bp deletion to the Mesolithic in Sweden and its implications for the Meso/Neo transition // Documenta Praehistorica. – 2006. – Vol. 33. – P. 29–37.
- ¹²⁸ *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1290–1500. – Rīga, 1997. – 299., 300. lpp.
- ¹²⁹ *Eagle F. K., Younge E.* A collection of the reports of cases, the statutes, and ecclesiastical laws, relating to tithes: with a copious analytical index. – Vol. 4. – London, 1826. – P. 317; *Cunningham L.* Francis of Assisi: Performing the Gospel Life. – 2004. – P. 10.
- ¹³⁰ Feodālā Rīga. – 430. lpp.
- ¹³¹ *Amelung F.* Baltische Culturstudien: Aus den vier Jahrhunderten der Ordenszeit. – S. 177; *Bergmann A.* Die Lepra und ihre Gefahr für Riga // Baltische Monatschrift. – 1888. – Bd. 34. – S. 350.
- ¹³² Domājams, ka kļūda radusies, pārrakstot tekstu: “13. gadsimtā Eiropā bija 19 000 leprozoriju, Francijā 2000 un Anglijā vairāk nekā simt”, kur vārds *England* samainīts ar *Alt-Livland*.
- ¹³³ *Ortner D. J., Putschar W. G. J.* Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. – P. 176–178.
- ¹³⁴ *Gerhards G.* 2006. un 2007. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūtais .. – 194. lpp.

Guntis Gerhards

EPIDEMICS IN RIGA DURING THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN TIMES

Summary

The history of Riga city is more than eight hundred years long, including an abundance of dramatic events stored in written sources and archaeological monuments.

Nowadays historians are convinced that during medieval and early modern times more people died of hunger, disease and pestilence than on the battlefield. Unfortunately, little is mentioned in written sources

about epidemic scourges in Riga. In all medieval chronicles an epidemic disease, which had caused mass morbidity and mortality, is called a plague. However, this does not meet the real situation. But this has not prevented the majority of researchers and popular publications to mention the plague epidemic without source criticism, often without reference to them at all. Information about epidemics in Riga can be derived from written sources (chronicles, reports, medical documents etc.) as well as from archaeological and osteological material. It should be noted that archaeological material from Riga thus far has been sparsely used in the epidemic research. This study examines written sources, archaeological evidence and palaeopathological data of epidemics in Riga in the 13th–18th centuries.

The first pestilence in Riga, which appeared in 1211, is mentioned in the Livonian Chronicle of Henry. In Riga and Livonia, the epidemics of the 14th and 15th centuries are poorly documented and can barely be outlined. Available information typically consists of laconic entries in chronicles and annals. During this period Riga witnessed endemic episodes of famine and waves of pestilence. Malnutrition severely weakened the immune system making the people more vulnerable to contracting and dying of infections.

This was certainly the case in the 17th century, after which Riga and the surrounding area experienced major outbreaks of epidemics in 1601–1602, 1623–1625, 1656–1657. The archaeological data confirmed great population mortality in the 17th century. Mass graves have been found in the excavations of the Dom Church cemetery (Inner Riga) and in the cemetery of St Ģertrūde (outside the city walls). A palaeopathological investigation shows that with regard to individuals buried in mass graves there are no cases where these traumas might have been the cause of death.

In order to obtain new data on the epidemics in the history of Riga, future research work should be interdisciplinary including ancient DNA analysis of possible pathogens.

Iesniegts 27.10.2011.

Konrads Bobjaņskis

POLIJAS-LIETUVAS CĪŅA AR MASKAVAS VALSTI PAR DAUGAVPILI 17. GADSIMTA 60. GADOS

1600.–1629. gadā notikušās karadarbības rezultātā Zviedrijas rokās nonāca lielākā daļa no Vidzemē un Dienvidigaunijā 1566. gadā izveidotās Pārdaugavas hercogistes, atstājot Polijai-Lietuvai (Žečpospolitai) vien tās dienvidaustrumu daļu – Inflantiju jeb tagadējo Latgali. Šis Eiropas teritorijas, kas poļu historiogrāfijā pazīstama kā Inflantijas vaivadija, izdevīgais ģeogrāfiskais izvietojums tolaik izraisīja arī Maskavas valsts jeb Krievijas caristes interesi, sevišķi pēc tam, kad 1654. gadā reģionā izraisījās jauns militārais konflikts. Ar Daugavpils (Dinaburgas) ieņemšanu Krievijas cars Aleksejs Mihailovičs ne vien cerēja pārņemt savā kontrolē Lietuvas tirdzniecību, vispirms jau labības un kokmateriālu eksportu pa Daugavu līdz Rīgai, bet arī, atgriežoties pie kādreizējiem Ivana IV Bargā plāniem, vēlējās iegūt ērtu pozīciju tālākai iespēju paplašināšanai zviedru īpašumu virzienā Baltijas jūras krastā.

Iesākumā, lai nepiesaistītu zviedru uzmanību un neprovocētu tos uzsākt militāru darbību, Inflantijas vaivadijā iegāja skaitliski nelielas krievu militārās vienības – ap 1000 karavīru L. Saltikova un S. Jelagina vadībā. Kaut arī maskaviešiem bez cīņas izdevās ieņemt Rēzekni un Viļaku un 1654. gada 5. decembrī¹ pēc ilgāka aplenkuma arī Ludzu, viņi nespēja ieņemt Daugavpili. Tādēļ nākamajā gadā cars izlēma sūtīt spēcīgāku korpusu Afanasija Ordina-Naščokina vadībā. 1655. gada aprīļa beigās Ordins-Naščokins uzsāka Daugavpils aplenkšanu. Smagās artilērijas trūkums, augstais ūdens līmenis Daugavā, kā arī lielāku lietuviešu spēku pārdislocēšana uz cietoksni traucēja aplencējiem sasniegt cerētos rezultātus. Maskaviešu militārās aktivitātes drīz vien izraisīja pretreakciju no zviedru puses, kuri 1655. gada jūlijā bija uzsākuši plaša mēroga karadarbību pret Poliju-Lietuvu. Pirmā pilsēta reģionā, kas krita Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava padoto rokās, bija tieši Daugavpils, kas 1655. gada 11. jūlijā padevās G. A. Lēvenhaupta vadītajām vienībām.²

Šis notikums tomēr nepielika punktu cīņām par poļu Livonijas daļu. Pamiera noslēgšana ar Poliju-Lietuvu ļāva Aleksejam Mihailovičam 1656. gada vasarā uzsākt karadarbību pret Zviedriju. Par pirmo cara vadītā karaspēka mērķi tika izvēlēta tieši Daugavpils. Pēc nepilnu divu nedēļu aplenkuma 1656. gada 10. augustā Daugavpils aizstāvji kapitulēja. Turpmāk līdz pat kara beigām ar Maskavas valsti zviedri nebija spējīgi izveidot šajā frontes daļā pietiekami lielu spēku pārsvaru, lai mēģinātu atgūt pilsētu un krievu okupēto Inflantijas vaivadijas daļu, no kuras Zviedrija bija oficiāli atteikusies 1661. gada 1. augustā ar Krieviju noslēgtajā Kardisas miera līgumā.³

Par Borisogļebsku pārdēvētās Daugavpils krievu garnizona sa-
komplektēšana 1656. gadā⁴ nozīmēja, ka šī pilsēta tika uzskatīta par vienu no būtiskākajiem Krievijas aizsardzības punktiem Daugavas līnijā, kurā bez tam ietilpa Vitebska, Polocka un Koknese (Koknesi gan nācās nodot atpakaļ zviedriem 1661. gadā). Tas bija iespējams, pateicoties uz rietumiem no pilsētas izbūvētajam cietoksnim. 1656. un 1657. gadā cietokšņa fortifikācijas sistēma tika atjaunota un modernizēta, izbūvējot pēc itāļu sistēmas citadeli ar aizsargvalni un sešiem bastioniem. Cietoksnis atradās nelielā līdzenumā Daugavas labajā krastā, un piekļuvi tam apgrūtināja aizsargdambju sistēma, kas ļāva applūdināt upes krastā esošos laukus. Pirmais nocietinājums šeit bija uzbūvēts jau 1582. gadā pēc Polijas karaļa Stefana Batorija ierosinājuma, kura nolūks bija nosargāt svarīgu valsts satiksmes ceļu mezglu gan pret zviedru, gan maskaviešu uzbrukumiem no Pleskavas apgabala puses.⁵

1660. gadā Olivā noslēgtais miera līgums ar Zviedriju deva Polijai-Lietuvai iespēju atgūt 1654.–1655. gadā zaudētās austrumu provinces. Tomēr Daugavpils nomaļais ģeogrāfiskais izvietojums bija iemesls tam, ka 1660. gadā pilsētu neskāra Polijas-Lietuvas karaspēka uzbrukumi. Arī turpmākajos gados netika veiktas plašākas militārās aktivitātes pilsētas ieņemšanai. Tiesa, Lietuvas regulārās armijas kavalēristi 1661. gadā vairākkārt parādījās pie Daugavpils cietokšņa mūriem, tomēr, nesaņemot kājnieku un artilērijas atbalstu, nemēģināja uzbrukt nocietinājumu sistēmai, aprobežojoties ar nelielām sadursmēm ar maskaviešu jātnieku vienībām.⁶

1663.–1665. gadā, kad militārās operācijas pārsvarā tika vērstas Dņepras virzienā, Daugavas līnijā darbojās galvenokārt brīvprātīgo vienības pulkvežu S. Čerņavska un J. Lībeka vadībā. Tās vairākkārt tuvojās Daugavpilij un uzbruka vietējam garnizonam. Viena no nopietnākajām kaujām norisinājās 1663. gada jūlijā. Vispirms 11. jūlijā pilsētai tuvojās Lībeka jātnieku pulks, kuru krievu garnizons veiksmīgi atraidīja. Dažas dienas vēlāk, naktī no 16. uz 17. jūliju, Daugavpilij uzbruka jau no visām četrām pusēm, jo Lībekam palīdzīgu roku sniedza Čerņavska vienības. Lietuviešiem izdevās iebrukt Daugavpilī

un aizdedzināt daļu pilsētas, bet vairākas stundas ilgusī kauja, gaismai austot, beidzās ar aizstāvju uzvaru un uzbrucēju padzišanu viņpus pilsētas aizsargmūriem.⁷

Lai gan brīvprātīgajiem neizdevās ieņemt nedz Daugavpili, nedz tās cietoksni, viņu darbību rezultātā pilsētas apkārtnē daudzu kilometru attālumā tika pilnībā nopostīta, bet garnizons mēnešiem ilgi palika bez papildspēkiem. Tāpat garnizonam radās milzīgas grūtības ar pārtikas krājumiem, jo labību nācās ievest no Pleskavas apgabala, kura pakļautībā tolaik oficiāli atradās Inflantijas pilsētu garnizoni. Problēmas radās arī sakarā ar karavīru algu, jo algā izsniegtās vara monētas to zemās vērtības dēļ tirgotāji un citi iedzīvotāji atteicās pieņemt kā samaksu par pārtikas produktiem. Dzīves apstākļu pasliktināšanās veicināja dezertieru skaita strauju pieaugumu Daugavpils garnizonā, grūtības sagādāja arī disciplīnas saglabāšana. 1663. gada vasarā karavīriem alga netika izmaksāta trīs mēnešus un, kā liecina vietējo krievu vaivadu atskaites, kareivji masveidā mira no bada un slimībām. Garnizona stāvoklis uz īsu brīdi uzlabojās, kad pēc jūlija sadursmēm krieviem izdevās iegūt pārtikas krājumus no Lībeka nometnes. Taču gada beigās cietoksnī atradās vien 200 bezspēcīgi un novārguši cilvēki. Nav nekāds brīnums, ka 1664. gada 17. janvārī cars pavēlēja nomainīt visu garnizonu, un līdzšinējo aizstāvju vietu ieņēma no Novgorodas atsūtītie zaldātu un strēlnieku pulki. Karavīru nomaiņa gan radikāli nemainīja apstākļus. 1664. gada aprīlī Daugavpili atradās tikai 300 karavīri, no kuriem puse bija slimi, bet pārtikas un naudas krājumi draudēja izbeigties jau mēneša beigās.⁸

Polija-Lietuva nebija spējīga izmantot radušos situāciju. Sakarā ar Lietuvas armijas vājumu un to, ka viena tās daļa tika iesaistīta pilsoņu karā ar Ježiju Lubomirski (*Jerzy Lubomirski*), līdz pat 1665. gada vasaras beigām Daugavpils no lietuviešu puses netika apdraudēta.⁹ Notikumu gaita šajā Inflantijas vaivadijas daļā krasi izmainījās minētā gada septembra sākumā. 3. septembrī trīs verstis no pilsētas atkal parādījās pulkveža S. Čerņavska un J. Salomonoviča vadītās brīvprātīgo vienības, kas viņpus Daugavas izdzināja Kurzemes muižniekus, kuri apgādāja garnizonu ar maizes krājumiem. Daugavpils apgabalā šajā laikā bija izvietoti nozīmīgi maskaviešu militārie spēki, apmēram 8000 karavīru, kuru virsvadībā stājās viens no zināmākajiem, bet diemžēl ne veiksmīgākajiem cara komandieriem – Pleskavas vaivads kņazs Ivans Hovanskis. Viņa vienības jau augustā tika manītas Drujas apkaimē, pēc tam atkāpās līdz Daugavas labajam krastam, bet 4. septembrī, dzenoties pakaļ lietuviešu brīvprātīgajiem, atkal devās dienvidu virzienā un pēc Ilūkstes kaujas lika lietuviešiem atkāpties līdz Drisvjatiem (*Dryświaty*).¹⁰ Tai pašā laikā 10. septembrī no nometnes pie Viļņas Daugavpils virzienā devās Lietuvas hetmanis Mihals Kazimirs Pacs (*Michał Kazimierz Pac*), kuru bija satraukušas

pienākošās vēstis par pretinieka spēku pārsvaru. Viņa vadībā atradās 3000–4000 karavīru liela armija. Hovanskis izvairījās no kaujas un jau 12. septembrī sāka atkāpšanos Opočkas virzienā, ar mērķi izvietot savas vienības ziemas dzīvokļos. Neskatoties uz Lietuvas kavalērijas sīvo pakalīdzīšanos, Hovanskim izdevās atkāpties līdz Pleskavai.¹¹

Pirmie lietuviešu jātnieki no Paca armijas Daugavpils apkārtnē parādījās 17. septembrī, bet galvenie spēki – huzāri un kājnieki – Daugavu šķērsoja 25. septembrī pie Drujas. Smagās artilērijas trūkuma dēļ (sākotnēji bija tikai trīs lauka lielgabali; no Viļņas arsenāla tika atgādāti 30 centneri šaujampulvera un svins lodēm) Pacs nevēlējās riskēt un veikt vispārēju uzbrukumu. Paca stratēģija bija ieskaust Daugavpili ciešā blokādes gredzenā, tādējādi apcērtot sakaru līnijas un nolemjot garnizonu badam. Lietuviešiem triecienā arī izdevās ieņemt pilsētas priekšā ierīkoto skansti, kurā Hovanskis bija izvietojis 500 kājnieku. Līdz ar to lietuviešu gūstā nonāca Maskavas vaivada brālis Ivans Nekļudovs. Uzsākot Daugavpils blokādi, lietuviešu komandieri pavēlēja izbūvēt fortifikācijas joslu, kuras mērķis bija izolēt garnizonu un kontrolēt Daugavas ūdenstransportu. Augšpus pilij, aptuveni 4 km no Daugavpils, pie Laucesas ietekas Daugavā Kurzemes pusē tika uzbūvēts koka nocietinājums. Vēl viens nocietinājums tika uzcelts četras jūdzes no pils Daugavas otrā krastā, kuru apsargāja 700 kājnieku un divi tatāru jātnieku karogi, šeit bija izvietota arī baterija, no kuras Daugavpils virzienā lodes raidīja trīs lietuviešu lielgabali. Iepretim pilsētai Daugavas krastā Kurzemes pusē tika uzbūvētas vairākas skanstis, bet 5 km lejup pa upi ierīkots vēl viens neliels nocietinājums, kuru apsargāja 300 karavīru. Blokādes vadību hetmanis nodeva kanclera Kšištofa Paca (*Krzysztof Pac*) vācu kājnieku pulka pulkvedim Karlam Marsonam, bet pats ar galvenajiem spēkiem izvietojās nometnē pie Tinnena muižas (*Tyn Mujzq*), apmēram 10 km uz dienvidiem no Daugavpils.¹²

Labi noorganizētā aplenkuma sistēma deva cerību, ka garnizons drīz uzsāks sarunas par Daugavpils kapitulāciju. Lai gan Hovanskim izdevās iedabūt pilsētā labības krājumus un papildināt garnizonu ar 100 zaldātiem un 123 Donas kazakiem, jau oktobra beigās hetmanis Pacs ziņoja, ka zaldātiem “nav malkas un trūkst pilnvērtīgas pārtikas, bet Hovanska ievestā pārtika ir pilnībā sabojājusies un sapuvušie graudi ir jāizved no pils”, tālāk atzīmējot, ka “ne inaidniekam pa prātam mūsu karaspēka klātbūtne, ne arī tam no pils izklūt, ap kuru mūsējie izvietojusies”.¹³ Daugavpili trūka naudas maksājumiem, dezertēšana pieņēma teju vai draudīgus apmērus. No Hovanska atstātajām militārajām vienībām līdz oktobra beigām dezertēja 49 karavīri (vairāk nekā 20%!). Dumpīgs noskaņojums valdīja Donas kazaku pulkā, kuri, kā divus mēnešus vēlāk savā vēstulē norādīja Pacs,

“nespējot paciest trūkumu, pameta komandanta vadītās vienības un pārgāja lietuviešu pusē”. Hetmanis uzskatīja, ka aizstāvji neizturēšot ilgāk par diviem mēnešiem, savukārt Maskavas vaivads Bogdans Nekļudovs vērtēja, ka pārtikas pietikšot tikai līdz janvārim un, ja līdz tam laikam neatnāks papildspēki, garnizonam nāksies padoties bada dēļ.¹⁴

Baidoties zaudēt stratēģiski nozīmīgo pilsētu, maskavieši par katru cenu mēģināja pierunāt Pacu izbeigt blokādi. Militāro argumentu trūkuma dēļ šo mērķi krievi centās sasniegt ar diplomātijas palīdzību. Saraksti ar hetmani uzturēja vaivads Nekļudovs, kā arī viens no cara tā laika dižākajiem diplomātiem Afanasijs Ordins-Naščokins, kurš šajā laikā uzturējās Pleskavā. Būdams norīkots sarunām ar Poliju-Lietuvu, kuras krievi cerēja atjaunot 1666. gada janvārī, Ordins-Naščokins kategoriski pieprasīja pasludināt pamieru un pārtraukt blokādi, tādējādi atjaunojot brīvu satiksmi Daugavpils reģionā, kas bija nepieciešams, lai varētu netraucēti nokļūt paredzētajā sarunu vietā Smoļenskas apgabalā. Viņš arī norādīja, ka lietuviešu militārās operācijas kavējot miera noslēgšanu un ir radījušas kristiešu asiņu nevajadzīgu izliešanu.¹⁵

Protams, šie naīvie argumenti nevainagojās ar pretējās puses izpratni. Taču maskaviešiem palīgā nāca nestabilā iekšpolitiskā situācija Polijas-Lietuvas valstī. Vienošanās, kas tika panākta ar Lubomirski 1665. gada 9. oktobrī pie Palčinas (*Palczyn*), neizbeidza, bet tikai uz pāris mēnešiem pārtrauca pilsoņu karu, kura izšķirošie notikumi norisinājās jau nākamajā gadā. Tad Polijas karalis Jans Kazimirs plānoja iesaistīt cīņā pret dumpiniekiem daudz lielākus lietuviešu spēkus, nekā tas bija 1665. gadā, un to varēja panākt, tikai samazinot pret Maskavas valsti vērsto ofensīvu. Ziemeļu frontē notiekošo karadarbību būtiski ietekmēja nestabilā Lietuvas iekšējā politiskā situācija. Pirmkārt, gaidāmais seimiks, kam bija jānotiek pirms 1666. gada martā plānotā seima, bija iemesls tam, ka novembra vidū hetmanis pameta kara nometni. Otrkārt, lielhetmaņa un Viļņas vaivada Pāvela Jana Sapiehas (*Paweł Jan Sapieha*) nāve 1665. gada 30. decembrī pilnībā izmainīja spēku samēru Lietuvā. Sākās sīva cīņa starp magnātu grupējumiem par mirušā politisko mantojumu, kas dažu mēnešu laikā pilnībā sašķēla Sapiehas piekritējus, un vara pārgāja Paca grupējuma rokās.¹⁶

Daugavpils garnizonu izglāba ziemas tuvošanās. Pilsētas apkārtnē bija tik ļoti izpostīta, ka vairākus tūkstošus karavīru “ar plāno siena un barības kārtiņu” nebija iespējams nodrošināt. Tādēļ jau novembrī gandrīz visas kreisā flanga jātnieku vienības un daļa kājnieku pulkveža Gregorija Podbereska (*Hrehory Podbereski*) vadībā pameta pierobežas teritoriju, lai maršētu Zemgales plašumos jeb, precīzāk, Bauskas virzienā.¹⁷ Jāpiebilst, ka grupējums sadūrās ar kategoriskiem protestiem

no Kurzemes un Zemgales hercoga Jēkaba Ketlera puses. Hercogs Jēkabs par katru cenu gribēja saglabāt neitrālu nostāju Maskavas valsts konfliktā ar Poliju-Lietuvu un nepieļaut vietējo iedzīvotāju iznīcināšanu.¹⁸

1665. gada beigās tranšējās pie Daugavpils bija palikuši vairs tikai daži simti lietuviešu karavīru Karla Marsona vadībā. Līdz tam visai ciešā blokāde nu bija kļuvusi krietni vājāka, kas no bada gandrīz izmisušajos maskaviešos iededza cerības dzirksti, ka “ap Ziemassvētku laiku pa pirmo kamanu ceļu” varētu atvest pārtiku.¹⁹ Par Daugavpils ieņemšanu lietuviešiem nācās aizmirst 1666. gada pavasarī, kad šeit izvietotās vienības sāka pārceļot uz valsts iekšieni, kur tās plānoja izmantot cīņai pret nemierniekiem. Marta beigās un aprīļa sākumā jātnieki sāka gājieni no Zemgales cauri Žemaitijai Grodņas virzienā, kas tika nozīmēta par korpusa koncentrēšanās vietu. Turklāt Kurzemes hercoga Jēkaba uzstājības rezultātā Polijas karalis Jans Kazimirs aizliedza brīvprātīgajām jātnieku vienībām nakšņot Kurzemes hercogistes teritorijā un pat izdeva pavēli iznīcināt “pagājušajā gadā Kurzemes pusē pie Daugavas ierīkoto fortifikācijas sistēmu”, jo tā “neesot tik nepieciešama un kalpojot vien par iemeslu ienaidnieku iebrukumam”.²⁰

Maijā Daugavpils reģionā uzturējās vairs tikai pulkvežu Kšištofa Paca, Maceja Gonsevska (*Gosiewski*) un Jakoba Maili-Laskarisa (*Maily-Lascaris*) kājnieku pulki, kā arī dažas vienības, kas apsargāja ceļus.²¹ Pilsētu krievi jau pavasara sākumā sāka apgādāt ar pārtiku un munīciju, kas stipri uzlaboja garnizona vispārējo noskaņojumu.²² Visbeidzot – Daugavpils blokāde tika pārtraukta 17. jūnijā – deviņas dienas pēc pamiera noslēgšanas starp abām valstīm. Šajā pašā dienā K. Paca kājnieku pulks, “nojaucot nocietinājumus pie Daugavpils, devās uz Baisogalu Žemaitijā, lai tur atpūstos un sarūpētu maizi”. Reizē ar to Inflantiju atstāja arī tās atlikušās vienības, artilērija (tika pārvesta uz Viļņu) un tatāru jātnieki, kurus sākotnēji bija plānots sūtīt Grodņas virzienā.²³ Lietuvas lielkņazistes ziemeļu robeža palika praktiski bez aizsardzības, jo tās aizstāvības smagā nasta atkal krita uz Čerņavska brīvprātīgajiem, kam atbalstu sniedza vien skaitliski neliela regulārās armijas jātnieku vienība.²⁴

Daugavpils nākotnei bija jāizšķiras ne vairs militāro pasākumu, bet gan diplomātisko apsvērumu ceļā. Miera sarunām atjaunojoties Andrusovas ciemā 1666. gada 10. maijā, šis jautājums izraisīja strīdus abu pušu pārstāvju starpā, jo to uzskati izrādījās krasi atšķirīgi. Iepriekšējo sarunu laikā 1664. gadā maskavieši piedāvājis atkāpties no Daugavpils apmaiņā pret miera līgumu, turpretī divus gadus vēlāk par šādu risinājumu neviens vairs nevēlējās dzirdēt.²⁵ Cara pārstāvju piedāvājumā ietilpa vien Polocka un Vitebska, bet, runājot par Inflantijas vaivadiju, viņi uzstāja, ka Lietuvai uz šo teritoriju neesot

nekādu tiesību, jo Maskavas valsts to ieguvusi no Zviedrijas saskaņā ar Kardisas miera līgumu.²⁶

Bet, tā kā Polija-Lietuva ik pa brīdim spītīgi atgādināja par savām tiesībām uz Daugavpili, šī problēma līdz pat sarunu beigām deva iemeslu daudziem strīdiem un kļuva par šķērslī kompromisa sasniegšanai. Lietuvas puse joprojām cerēja piespiest maskaviešus piekāpties (“lai ienaidnieks mums Dineburgu un Inflantiju, bet Kijevu “Kronim” atdotu”), izmantojot militārus argumentus. Taču 1666. gada vēlā rudenī plānoto bruņoto demonstrāciju Smoļenskā nebija iespējams realizēt, jo no Polijas (“Kroņa”) atgriezušies Lietuvas armija bija katastrofālā stāvoklī – un to steidzami vajadzēja izvietot ziemas atpūtā Baltkrievijā.²⁷

Kad likās, ka Daugavpils palikšana cara varā jau izlemta, pēdējā sarunu etapā 1667. gada janvārī notika negaidīts pavērsiens. 1666. gada 30. decembrī Varšavu bija sasniegusi traģiska ziņa par Polijas armijas sakāvi pie Brailovas no tatāru un kazaku puses. Tādēļ senāta padome pieņēma lēmumu noslēgt sarunas ar maskaviešiem pēc iespējas ātrāk, lai izvairītos no karadarbības divās frontēs. Apmaiņā pret 15 gadu ilgu pamieru Polija-Lietuva bija gatava atteikties no Inflantijas vaivadijas, saņemot par to no krieviem vēl arī tuvāk nenoteiktu kompensācijas summu. Tolaik sarunas jau bija nonākušas strupceļā, jo abas puses nespēja vienoties par kopēju nostāju, un bija tuvu pārtraukšanai. Taču, vēl pirms Lietuvas un Krievijas robežu sasniedza vēstule, kam vajadzēja izšķirt Daugavpils likteni, 7. janvārī pārrunu vietā ieradās viens no cara pārstāvjiem Grigorijš Karpovičš Bogdanovs. Viņš atveda negaidītus jaunumus, jo cars Aleksejs Mihailovičš, kurš aridzan cerēja uz ātru kara izbeigšanu, piekrita atteikties no Daugavpils un Inflantijas vaivadijas par labu Polijai-Lietuvai, ja tā piekritīs noslēgt 15 gadu ilgu pamiera līgumu.²⁸ Šajā situācijā Polijas un Lietuvas pārstāvji nolēma neatklāt 11. janvārī saņemtās karaļa Jana Kazimira vēstules saturu.²⁹ 1667. gada 31. janvārī beidzot izdevās noslēgt pamieru uz trīspadsmitarpus gadiem. Līguma trešais paragrāfs noteica, ka Maskavas valsts atsakās par labu Polijai-Lietuvai no Polockas, Vitebskas, Daugavpils, Ludzas, Rēzeknes un Viļakas “ar visām dienvidu Inflantijām”. Maskaviešiem bija jāatbrīvo minētās teritorijas līdz 1667. gada 11. martam.³⁰ Vienošanās tika izpildīta, un 1667. gada martā – pēc 12 gadu prombūtnes – Daugavpili atgriezās lietuviešu garnizons, kas vēlākajos gados sasniedza pat 400 vīru. Par Daugavpils cietokšņa komandantu saskaņā ar Lietuvas kanclera Kšištofa Paca rekomendāciju tika iecelts pulkvedis Karls Marsons, kurš 1665.–1666. gadā bija vadījis tā blokādi.³¹ Gandrīz uzreiz tika uzsākta pēdējo gadu laikā stipri nopostītās fortifikācijas sistēmas atjaunošana, kas tika finansēta ar Lietuvas lielhetmaņa Mihala Kazimira Paca personisko atbalstu. Kopš 1666. gada 20. augusta Pacs ieņēma arī Daugavpils stārasta amatu,

un, lielā mērā pateicoties viņa pūlēm, Daugavpils drīz vien kļuva par vienu no vislabāk apgādātajiem Polijas-Lietuvas valsts cietokšņiem. Kā poļu Vidzemes jeb Inflantijas (no 1677. gada Inflantijas vaivadijas) administratīvais centrs Daugavpils pastāvēja vēl 105 gadus – līdz pat pirmajai Polijas dalīšanai 1772. gadā.³²

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Rakstā datumi doti pēc jaunā stila jeb Gregora kalendāra.
- ² Plašāk par šo tēmu sk.: *Bobiatyński K.* Dyneburg i Inflanty Polskie podczas wojny Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1656 // *Zapiski Historyczne.* – T. LXX, z. 2–3. – 2005. – S. 107–123; *Bobjatiński K.* Daugavpils un Poļu Inflantija (Latgale) Polijas-Lietuvas (Žečaspospoļitas) valsts kara laikā ar Maskaviju 1654.–1655. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata VI. – 2005. – 82.–95. lpp.
- ³ *Ivanovs A., Kuzņecovs A.* Dinaburga Krievijas Valsts seno aktu arhīva dokumentos (1656–1666). – Daugavpils, 2002. – I d. – 7. lpp.; *Angermann N.* Die russische Herrschaft im östlichen und mittleren Livland 1654–1667 // *Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag / Hg. B. Jähnig, K. Militzer.* – Münster, 2004. – S. 355–357. Maskavas valsts politiku Baltijas reģionā laika posmā no 1655. līdz 1661. gadam sīkāk analizējusi krievu pētniece Jeļena Kobzareva – *Кобзарева Е. И.* Дипломатическая борьба России за выход к Балтийскому морю в 1655–1661 годах. – Москва, 1998.
- ⁴ Autora rīcībā nav precīzu datu par Daugavpils garnizona lielumu krievu okupācijas agrīnajā posmā, bet ir zināms, ka karavīru skaits sasniedza 350–400.
- ⁵ *Encyklopedia wojskowa / Pod red. O. Laskowskiego.* – T. II. – Warszawa, 1931. – S. 408; *Plater L.* Krótka historyczno-chronologiczna wiadomość o dawnym Dynaburgu i o fortecy dynaburskiej od roku 1667, o jej garnizonie, arsenale, tudzież o starostach dynaburskich // *Rubon. Pismo poświęcone politycznej rozrywce / Pod red. K. Bujnickiego.* – T. I. – Wilno, 1842. – S. 21.
- ⁶ *Bobiatyński K.* Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa. – Warszawa, 2008. – S. 78, 79, 81, 84.
- ⁷ *Borisoglebovas vojevodas N.* Buhvostova atskaite caram. – *Ivanovs A., Kuzņecovs A.* Dinaburga .. – II d. – Nr. 42.
- ⁸ *Ivanovs A., Kuzņecovs A.* Dinaburga .. – II d. – Nr. 43, 45–50, 53; *Angermann N.* Die russische Herrschaft .. – S. 362, 363, 367. Par Daugavpils garnizona nomaiņu un tā sadursmēm ar brīvprātīgajiem sk.: K. Karlicka vēstule B. Radzivilam. Biržos (*Birže*), 1664. g. 9. martā. – Lietuvos Mokslu Akademijos Centrine biblioteka Viļņā (turpmāk – LMAB), 31. fonds, Nr. 946.
- ⁹ Garnizons joprojām cīnījās ar pārtikas piegādes grūtībām. 1665. gada pavasarī Lietuvas pusē tika uzskatīts, ka krievi “knapi pāris nedēļu izvilks”. – S. Čerņavska vēstule M. K. Pacam. Olšanos (*Olszany*), 1665. g. 28. aprīlī. – Biblioteka Muzeum im. Czartoryskich w Krakowie (turpmāk – BCzart.), manuskripts 394, Nr. 54, 355.–356. lp.

- ¹⁰ I. Hovanska ziņojums caram 1665. g. 12. septembrī. – *Ivanovs A., Kuzņecovs A.* Dinaburga .. – II d. – Nr. 52; A. K. Kalinovska vēstule B. Radzivilam 1665. g. 10. septembrī. – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów (turpmāk – AGAD, AR), dz. V, Nr. 6277, 2. lp.; K. Dobkēviča vēstules B. Radzivilam. Viļņa, 1665. g. 29. augustā, 5. un 12. septembrī. – Turpat, Nr. 3089, 60.–62., 64.–66., 69.–72. lp. Sk. arī: *Chrapowicki J. A.* Diariusz. Cz. II: lata 1665–1669 / Opr. A. Rachuba i T. Wasilewski. – Warszawa, 1988. – S. 69–71.
- ¹¹ M. K. Paca vēstule P. J. Sapieham. Nometnē pie Plātermuižas, 1665. g. 30. septembrī. – BCzart., manuskripts 394, Nr. 87, 555.–557. lp.; A. K. Kalinovska vēstule B. Radzivilam 1665. g. 10. septembrī. – AGAD, AR, dz. V, Nr. 6277, 2. lp.; K. Dobkēviča vēstule B. Radzivilam. Viļņa, 1665. g. 26. septembrī. – Turpat, Nr. 3089, 78.–84. lp.; *Chrapowicki J. A.* Diariusz. Cz. II. – S. 75; *Poczobut Odlanicki J. W.* Pamiętnik (1640–1684) / Opr. A. Rachuba. – Warszawa, 1987. – S. 71, 72, 216. Sk. arī Hovanska un Nekļudova ziņojumus caram. – *Ivanovs A., Kuzņecovs A.* Dinaburga .. – II d. – Nr. 52, 53.
- ¹² *Ivanovs A., Kuzņecovs A.* Dinaburga .. – II d. – Nr. 53; B. Nekļudova ziņojums 1665. g. 7. novembrī. – BCzart., manuskripts 399, 335. lp.; M. K. Paca vēstule P. J. Sapieham. Nometnē pie Plātermuižas, 1665. g. 30. septembrī. – BCzart., manuskripts 394, Nr. 87, 555.–557. lp.; K. Karlicka vēstule B. Radzivilam. Biržos, 1665. g. 7. oktobrī. – LMAB, 31. f., Nr. 968.
- ¹³ M. K. Paca vēstule P. J. Sapieham. Vidzē (*Widze*), 1665. g. 28. oktobrī. – BCzart., manuskripts 394, Nr. 104, 623.–624. lp.
- ¹⁴ M. K. Paca vēstule karalienei Ludvigai Marijai. Lipniškos (*Lipniszki*), 1665. g. 10. decembrī. – BCzart., manuskripts 400, 53.–54. lpp.; *Ivanovs A., Kuzņecovs A.* Dinaburga .. – II d. – Nr. 52, 53; K. Marsons vēstulē H. Podbereskim 1665. g. 5. novembrī rakstīja, ka dezertieri stāstījuši: “Ja no Maskavas nepiegādās pārtiku, tad ilgāk neizturēs kā tikai līdz Lieldienām.” – BCzart., manuskripts 394, Nr. 108, 641. lp.
- ¹⁵ A. Ordina-Naščokina vēstules M. K. Pacam. – BCzart., manuskripts 399, 299.–307., 321.–323., 419.–425., 433.–448., 455.–457. lp. Sk. arī B. Nekļudova vēstules M. K. Pacam. Daugavpilī, 1665. g. 28. oktobrī un 10. novembrī. – Turpat, 295.–297., 479.–481. lp.; M. K. Paca vēstule A. Ordinam-Naščokinam. Vidzē, 1665. g. 24. oktobrī; bez v., 1665. g. 12. novembrī. – Turpat, manuskripts 394, Nr. 103, 617.–618. lp.; manuskripts 399, 105.–106. lp.; Karaļa Jana Kazimira vēstule M. K. Pacam. Strikuvā (*Stryków*), 1665. g. 19. oktobrī. – Turpat, manuskripts 394, Nr. 100, 603.–604. lp.
- ¹⁶ *Bobiatyński K.* Michał Kazimierz Pac .. – S. 164–166, 183–184; *Rachuba A.* Boje Jana Kazimierza o Litwę w latach 1656–1668. Sukces stronnictwa dworskiego w walce z opozycją // Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy / Pod red. R. Skowrona. – Kraków, 2003. – S. 429–430.
- ¹⁷ K. Karlicka vēstules B. Radzivilam. Biržos, 1665. g. 20. oktobrī, 22. novembrī. – LMAB, 31. f., Nr. 969 un 971; M. K. Paca vēstules karalienei Ludvigai Marijai. Lipniškos, 1665. g. 10. decembrī. – BCzart., manuskripts 400, 53.–54. lp.; B. Radzivila vēstules K. Karlickim. Tilžē (*Tylży*), 1665. g. 12. decembrī. – AGAD, AR, IV kopija, IV sēj., Nr. 35.
- ¹⁸ Kurzemes hercoga Jēkaba atbilde Lietuvas armijas pavēlniekiem. Jelgavā, 1665. g. 19. novembrī. – BCzart., manuskripts 394, Nr. 114, 665.–668. lp.;

- Lietuvas armijas atbilde. Bauskā, 1665. g. 16. decembrī. – Turpat, Nr. 125, 709.–713. lp.; Hercoga Jēkaba vēstule M. K. Pacam, b.v., b.d. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs Rīgā (turpmāk – LVVA), 554. fonds, 1. apraksts, 308. lieta, 167. lp.; Hercoga puses memoriāls “Rationes Neutralitatem spectantes”. – Turpat, 489. l., 33., 36. lp.; sk. arī: *Dybaś B.* Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617–1717. – Toruń, 2004. S. 127.
- ¹⁹ K. Marsona vēstule H. Podbereskim. Ierakumos pie Daugavpils, 1665. g. 5. novembrī. – BCzart., manuskripts 394, Nr. 108, 639.–641. lp.
- ²⁰ Polijas karaļa Jana Kazimira universāls. 1666. g. maijs (bez norādīta datuma). – LVVA, 554. f., 1. apr., 308 l., 162. lp.; H. Podbereska vēstule hercogam Jēkabam. Ilūkstē, 1666. g. 23. martā. – Turpat, 168. lp.
- ²¹ K. Dobkēviča vēstule B. Radzivillam. Viļņā, 1666. g. 30. maijā. – AGAD, AR, dz. V, Nr. 3089, V daļa, 1.–7. lp.
- ²² D. Kostjuško (*Kościuszko*) vēstule B. Radzivillam. Biržos, 1666. g. 8. aprīlī. – LMAB, 148. f., Nr. 2, k. 36; sk. arī H. Podbereska vēstuli hercogam Jēkabam. Ilūkstē, 1666. g. 23. martā. – LVVA, 554. f., 1. apr., 308. l., 168. lp.
- ²³ D. Kostjuško vēstule B. Radzivillam. Biržos, 1666. g. 19. jūnijā. – LMAB, 148. f., Nr. 2, k. 26; S. Holovnas vēstule B. Radzivillam. Svjadoščā (*Świadomość*), 1666. g. 24. jūnijā. – AGAD, AR, dz. V, Nr. 5306, I daļa, 15.–16. lp.; K. Dobkēviča vēstules B. Radzivillam. Viļņā, 1666. g. 26. jūnijā un 17. jūlijā. – Turpat, Nr. 3089, V daļa, 24.–28., 43.–45. lp.
- ²⁴ Čerņavska pulks vēl 1666. g. decembrī stacionējās Drisvjos, lai varētu traucēt Daugavpils garnizonam piegādāt pārtiku no Kurzemes. – M. K. Paca vēstule M. K. Radzivillam, b.v., b.d. – AGAD, AR, dz. V, Nr. 11209, III daļa, 117.–119. lp.
- ²⁵ Savu nostāju jautājumā par atkāpšanos no Daugavpils un Inflantijas cara diplomāti izklāstīja sarunu laikā 1664. g. 15. jūlijā. – *Chrapowicki J. A.* Diariusz. Cz. I: lata 1656–1664 / Opr. T. Wasilewski. – Warszawa, 1978. – S. 501, 502; *Wójcik Z.* Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza. – Warszawa, 1959. – S. 174, 175.
- ²⁶ *Chrapowicki J. A.* Diariusz. Cz. II. – S. 146, 147, 201–203, 219, 221. Sk. arī ziņojumus par sarunu gaitu ar Maskaviju, kas nosūtītas M. K. Pacam 1666. g. 16. septembrī, 26. oktobrī. – BCzart., manuskripts 160, Nr. 285, 1241.–1244. lp.; manuskripts 161, Nr. 36, 137.–139. lp.; *Wójcik Z.* Traktat andruszowski .. – S. 236–240.
- ²⁷ K. Paca vēstules M. K. Pacam. Vilkovišķos (*Wilkowiszki*), 1666. g. 9. novembrī. – BCzart., manuskripts 413, Nr. 34, 111.–116. lp.; K. Paca vēstules sarunām nozīmētajiem komisāriem. Varšavā, 1666. g. 31. augustā. – Turpat, manuskripts 160, Nr. 270, 1155.–1158. lp.; Komisāru vēstules karalim Janam Kazimiram. Kadziņā (*Kadzyń*), 1666. g. 30. septembrī. – Turpat, Nr. 298, 1301.–1303. lp.; Komisāru vēstules M. K. Pacam, Kadziņā, 1666. g. 6. oktobrī. – Turpat, manuskripts 161, Nr. 6, 19., 20. lp. Sk. arī: *Bobiatyński K.* Michał Kazimierz Pac .. – S. 174–178; *Wójcik Z.* Traktat andruszowski .. – S. 242, 243.
- ²⁸ K. Paca vēstules pārstāvjiem sarunās. Varšavā, 1666. g. 30. decembrī, 1667. g. 8. janvārī. – BCzart., manuskripts 161, Nr. 116, 449., 450. lp.; manuskripts 162, Nr. 8, 33.–40. lp.; Jana Kazimira vēstules pārstāvjiem

- sarunās. Varšavā, 1666. g. 31. decembrī, 1667. g. 9. janvārī. – Turpat, manuskripts 161, Nr. 118, 453.–455. lp.; manuskripts 162, Nr. 11, 47.–49. lp.; Maskavas pārstāvju vēstules. 1667. g. 7. janvārī. – Turpat, manuskripts 162, Nr. 7, 29.–30. lp. Sk. arī: *Chrapowicki J. A. Diariusz. Cz. II.* – S. 252, 261–264; *Wójcik Z. Traktat andruszowski ..* – S. 248–252.
- ²⁹ Par to savā dienasgrāmatā rakstīja viens no Lietuvas pārstāvjiem (komišāriem) – *Chrapowicki J. A. Diariusz. Cz. II.* – S. 262, 263.
- ³⁰ *Pisma do wieku i spraw J. Sobieskiego / Wyd. F. Kluczycki.* – T. I, cz. I. – Kraków, 1880. – Nr. 261, s. 569; Komisāru vēstules M. K. Pacam. Kadziņā, 1667. g. 31. janvārī. – BCzart., manuskripts 162, Nr. 36, 163.–166. lp.; *Chrapowicki J. A. Diariusz. Cz. II.* – S. 252, 267; *Wójcik Z. Traktat andruszowski ..* – S. 254–257.
- ³¹ K. Paca vēstule M. K. Pacam. Varšavā, 1667. g. 23. janvārī. – BCzart., manuskripts 416, Nr. 28, 121.–124. lp.
- ³² M. K. Paca vēstule C. P. Bžostovskim, Lipniškos, 1669. g. 25. decembrī. – BCzart., manuskripts 2105, 239.–242. lp.; sk. arī: M. K. Paca vēstuli B. Radzivilam. Daugavpilī, 1667. g. 1. augustā. – AGAD, AR, dz. V, Nr. 11209, II daļa, 99. lp. Līdz 1671. gadam “pils atjaunošanai (*de novo* – gandrīz pilnīgai restaurācijai)”, artilērijai, samaksai garnizonam, tā apgādei ar pārtiku, kā arī spiegiem uz Zviedriju un Maskavu hetmanis Pacs izdeva vismaz 22 470 zlotu, kas viņam daļēji tika atdoti no kases (BCzart., manuskripts 404, 598.–603. lp.).

Konrad Bobiatyński

THE BATTLE FOR DÜNABURG BETWEEN THE POLISH-LITHUANIAN STATE AND THE MUSCOVITE STATE IN THE 1660s

Summary

This article outlines military and diplomatic aspects of competition between the Polish-Lithuanian State and the Muscovite State for the fortress of Dünaburg together with the so-called Polish Inflanty (present-day Latgale) in the final period of the Great War of 1654–1667. It was the final stage of the battle for the south-eastern part of Inflanty between the Polish-Lithuanian State, the Muscovite State and Sweden.

In July 1655, Dünaburg (Daugavpils) and Inflanty were taken by the Swedish army, but after the onset of the Russian-Swedish War in July 1656 the fortresses were occupied by the army of Tsar Aleksey Mikhailovich. In 1661 Sweden renounced its claim to this part of Inflanty by the provisions of the peace treaty in Kardis. The Grand Duchy of Lithuania was too weak to claim back the territory. Therefore till 1665 the fight was carried on by poorly trained and undisciplined volunteers (mainly S. Czarniawski's) who sabotaged supply and life in the fortress.

Finally in September 1665, after defeating the army of I. Chowanski, the Lithuanian hetman Michael Kazimierz Pac with 3,000 to 4,000 soldiers started the blockade of Dünaburg. The blockade was very effective and could have brought the capitulation of Dünaburg if it had not been for the very complicated internal situation in Lithuania and the necessity to bring back the Lithuanian army to Korona to fight the rebels led by Jerzy Lubomirski in 1666. On 28 March 1666, I. Chowanski broke the military encirclement and forced the Lithuanian army to retreat to the southern shore of Dzwice. Although the Lithuanian army was stationed there till the beginning of June, they were not a threat to Dünaburg.

In this article are also outlined the policies of the Kurland prince Gotthardt Kettler during this period and his efforts to maintain neutrality in the conflict between the Polish-Lithuanian State and Moscow. This policy made it difficult for Lithuania to undertake action to take back Infanty.

The problem of Infanty was solved during the peace negotiations in Andruszow.

Moscow stalled the negotiations for many months. Finally on 7 January 1667 the Zsar's commissioners declared readiness to concede Dünaburg which was accepted by Lithuania in March 1667.

Until the first partition of the Polish-Lithuanian State in 1772 Dünaburg stayed within the borders of the Polish-Lithuanian State as an important fortification on the northern border and as the administrative centre of Infanty.

Iesniegts 27.09.2011.

Jānis Bērziņš

KURZEMES SABIEDRĪBAS AKTIVITĀTES II VALSTS DOMES VĒLĒŠANĀS

1905. gada demokrātiskā revolūcija Krievijā turpinājās. Tā pastiprināja nepieciešamību strauji veikt modernizācijas procesu, kas aptvertu pilsoņu tiesību, politisko brīvību un valsts politiskās sistēmas reformēšanu. Revolūcija piespieda Krievijas impērijas patvaldniecisko režīmu uzsākt domāt par tā nomaņu ar konstitucionālo monarhiju. Par politiskās sistēmas modernizēšanas galveno instrumentu veidojās Valsts dome. I Valsts domi par nepaklausību Nikolajs II atlaida. Krievijas impērijas režīmam atkāpties no uzsāktā valsts pārkārtošanas ceļa revolūcija neļāva, un 1906. gada oktobrī sākās gatavošanās II Valsts domes vēlēšanām. Vēlēšanas notika četrās kūrijās: zemes īpašnieku, zemnieku, pilsētnieku un strādnieku. Vēlēšanas bija daudzpakāpju. Četrpakāpju vēlēšanas zemnieku kūrijā: vēlēšanu, pilnvarnieku, balsotāju un tikai tad piedalīšanās domes deputāta vēlēšanās. Trīspakāpju – strādnieku kūrijā: pilnvarnieku, balsotāju un dalība domes deputāta ievēlēšanā. Divpakāpju – pilsētnieku un zemesīpašnieku kūrijās: balsotāju un deputāta vēlēšanas. Pirms II Valsts domes vēlēšanām bija vērojami valsts pārvaldes centieni ierobežot vēlēšanu sociālo sastāvu. Valdība noteica katrai guberņai grafiku, pēc kura vajadzēja organizēt vēlēšanas.

No 1906. gada oktobra sākās darbs pie vēlēšanu sarakstu sastādīšanas, bet 1907. gada janvārī un februārī norisa vēlēšanu process. Vēlēšanas Kurzemē notika līdzīgi kā Vidzemē un Lagalē, izvēlot noteiktu skaitu pilnvarnieku, balsotāju un domnieku.

Rakstā turpināta autora aizsāktā izpētes problemātika par I un II Valsts domes vēlēšanām Latvijā.¹

Kurzemē, līdzīgi kā Vidzemē, II Valsts domes vēlēšanās visenerģiskāk piedalījās pilsētu iedzīvotāji. Kurzemē oficiāli skaitījās 11 pilsētas (Liepāja, Jelgava, Jaunjelgava, Ventspils, Bauska, Kuldīga, Jēkabpils, Aizpute, Tukums, Grobiņa, Piltene). Nevienai Kurzemes pilsētai nebija dotas tiesības, kā tas bija Rīgai, atsevišķi izvēlēt Valsts domes de-

putātu. Katrai pilsētai bija jāievēlē noteikts balsotāju skaits. Liepājas balsstiesīgajiem iedzīvotājiem bija dotas tiesības ievēlēt piecus balsotājus, Jelgavas – četrus, Ventspils – divus, bet pārējo Kurzemes pilsētu balsstiesīgajiem iedzīvotājiem – tikai pa vienam balsotājam. Vēlētāji grupējās galvenokārt pēc nacionālajām pazīmēm, taču II Valsts domes vēlēšanās līdztekus nacionālajām arvien vairāk sāka parādīties politiskās intereses. Kurzemes baltvācieši bija organizēti ultrakonservatīvajā Monarhistiski konstitucionālajā partijā, kas bija līdzīga Vidzemes Baltijas konstitucionālajai partijai, bet neliela daļa, kas galvenokārt nāca no rūpniecības buržuāzijas, pulcējās ap politiski mērenāko Kurzemes liberāli konstitucionālo partiju. Balsstiesīgie latvieši sadalījās starp latviešu kadetisko grupējumu un Demokrātisko darba grupu, kuras kodolu veidoja sociāldemokrāti. Krievu balsstiesīgie iedzīvotāji Kurzēmē vēlēšanu cīņās, līdzīgi kā Vidzemē, spēlēja mazsvarīgu lomu, atbalstot krievu kadetu vai oktobristu idejas.

Kurzemes balsstiesīgajiem iedzīvotājiem svarīgs jautājums bija par kopējas vienošanās noslēgšanu vēlēšanu kampaņā starp politiskajām un nacionālajām grupām. Galvenie vēlēšanu konkurenti bija latviešu un baltvācu balsstiesīgie iedzīvotāji. Latviešu grupējumi centās sev par sabiedrotajiem piesaistīt ebreju balsstiesīgos iedzīvotājus. Vidzemē tāda sadarbība norisa Rīgā Progresīvā bloka sastāvā. Kurzemes pilsētās šāda rīcība kļuva par svarīgāko I un arī II Valsts domes vēlēšanu taktikas jautājumu. To noteica vēstures pieredze.

Latvijas teritorijā 19. gadsimta beigās ebreji veidoja ap 7,4% no visiem iedzīvotājiem. Ebreji dzīvoja lielākoties pilsētās un miestos. Pilsētās visvairāk ebreju mita Latgalē, taču arī Kurzemes pilsētās viņu skaits bija krietni lielāks nekā Vidzemē. 19. gadsimta beigās no Kurzemes pilsētām vislielākais ebreju īpatsvars bija Jaunjelgavā (62,9%), Bauskā (42,0%), Piltenē (41,7%), savukārt vismazākais, kas tomēr bija ievērojams, – lielākajās Kurzemes pilsētās: Liepājā – 14,7%, Jelgavā – 16,7% un Ventspilī – 18,4%.²

Jāatzīmē gan, ka 1907. gadā, kad notika II Valsts domes vēlēšanas, ebreju īpatsvars bija izmainījies, arī balsstiesīgo ebreju skaits varēja atšķirties no ebreju iedzīvotāju īpatsvara. Tā, piemēram, Liepājā no visiem balsstiesīgajiem ap 13% bija ebreji, bet Bauskā balsstiesīgie ebreji veidoja tikai ap 27% no balsstiesīgajiem pilsētniekiem.³ Tomēr nemainīgs paliek secinājums, ka Kurzemes pilsētās nozīmīgu aktīvās sabiedrības daļu pārstāvēja ebreji.

Kurzemes pilsētās, kurās bija jāievēlē vairāk par vienu balsotāju, latviešu grupējumiem neradās sevišķi sarežģījumi, lai vienotos ar ebreju balsstiesīgajiem par kopēju balsošanas listu sastādīšanu un vēlēšanu gaitas organizēšanu. Pārējās pilsētās, kur bija jāievēlē tikai viens balsotājs, notika iepriekšēja apspriešanās, vai tas būs no latviešu vai ebreju grupējuma. Ebreju balsstiesīgie bija aktīva sabiedrības daļa,

kas kā minoritāte centās biedroties ar tādu grupējumu, kurš palīdzētu ebreju kandidātam iekļūt Valsts domē vai vismaz apņemtos aizstāvēt ebreju "pilntiesību". Ar šo terminu galvenokārt saprata ebreju tiesības brīvi izvēlēties Krievijas impērijā dzīvesvietu, nodarboties ar jebkuru biznesu, tiesības kā pilsētās, tā laukos iegūt zemes īpašumus, neierobežotas balsstiesības politiskajās un pašvaldību vēlēšanās, tiesības ieņemt visus pašvaldību amatus, vidējo mācību iestāžu un augstskolu apmeklēšanu bez skaita ierobežošanas.⁴

Gatavojot Valsts domes vēlēšanu likumu, Iekšlietu ministrija uzskatīja, ka vēlēšanu tiesības ebrejiem nav dodamas, jo viņiem šādu tiesību nebija arī vietējās pašpārvaldes vēlēšanās. Ministru padome tomēr nolēma pieiet pārdomātāk un sniegt ebrejiem Valsts domes vēlēšanu tiesības, lai ebrejus "nomierinātu", ņemot vērā, ka nedaudzie iespējamie viņu deputāti nevarēs radikāli iespaidot Valsts domes lēmumus.⁵

Kad 1917. gada martā Pagaidu valdība gatavoja ukazu par Krievijas tautu līdztiesību (указ о равноправии народов России), juristi secināja, ka ebreju tiesības impērijā vispār ierobežoja 150 likumi.⁶

Dažādo politisko uzskatu balsstiesīgie ebreji Valsts domes vēlēšanās parasti neizrādīja vēlmi sadarboties ar baltvāciešiem. Ebreji, dzīvojot Latvijā, bija pārliecinājušies, ka baltvācieši viņu vajadzības nekad nav atbalstījuši un arī neatbalstīs. Tā kā latviešu balsstiesīgie veidoja vēlētajū lielāko masu un paši cīnījās par savu tiesību paplašināšanu, ebreji parasti kļuva par latviešu politisko grupējumu sabiedrotajiem. Ebreju iedzīvotājiem gan bija raksturīgi, ka liela daļa no viņiem savās sabiedriski politiskajās aktivitātēs centās biedroties ar radikālākajiem politiskajiem spēkiem.⁷

Taču ne jau visi latvieši atbalstīja sadarbību ar ebrejiem domes vēlēšanās. Ultrakonservatīvi noskaņotie latviešu buržuāzijas pārstāvji uzskatīja, ka, ja ebrejiem izdosies iegūt viņu prasītās "pilntiesības", tas nāks par sliktu latviešiem: tādā gadījumā latviešu buržuāzijai radīsies bīstami konkurenti, kas to izstums no tirdzniecības, no namu īpašumu nozares un no sabiedriski politiskās dzīves.⁸ Līdzīgas bažas pauda Latvijas krievu oktobristu prese, baidoties, ka no visām tautas saimniecības nozarēm ebreji izkonkurēs arī krievus.⁹

Izteiktās bažas bija radušās uz pieredzes pamata: ebreju tautas pārstāvjus dzīves grūtības bija norūdījušas, un ar iegūtajām rakstura īpašībām viņi varēja veiksmīgi iesaistīties jebkuras iepriekš minētās nozares attīstībā. Tie bija atsevišķu buržuāzijas pārstāvju teorētiskie atzinumi, bet dzīvē sadarbība starp latviešu un ebreju balsstiesīgajiem grupējumiem notika gan I, gan II Valsts domes vēlēšanās. II Valsts domes vēlēšanu laikā šāda sadarbība norisa Liepājā, Jelgavā, Ventspilī, Kuldīgā, Tukumā un Aizputē.¹⁰

Vidzemē II Valsts domes vēlēšanu kampaņa visplašāko vērienu sasniedza Rīgā, un līdzīgi arī Kurzemē vēlēšanu aktivitātes augstāko

pakāpi guva lielākajās pilsētās Liepājā un Jelgavā. Kurzemē Piektā gada revolūcijas laikā Liepājas strādnieki bija aktīvākie revolūcijas atbalstītāji. Tas iespaidoja arī domes vēlēšanu kampaņu. Vēlēšanu cīņā izdalījās divi grupējumi: Demokrātiskā darba grupa un Liepājas baltvācu Liberāli konstitucionālā partija. Demokrātiskās darba grupas organizatorisko centru veidoja sociāldemokrāti. Latviešu un citu tautību kadetu politiskie spēki bija nelieli. Latviešu kadeti no paša sākuma uzskatīja, ka Liepājā iespējams izvirzīt tādus balsotāju kandidātus, ar kuriem gan Demokrātiskā darba grupa, gan kadeti būtu apmierināti.¹¹ Kadetu vēlēšanu komiteja pasludināja sevi par atlaistu un apsolīja savas balsis nodot par Demokrātiskās darba grupas kandidātiem, ja tie izvirzīs “populārus” balsotāju kandidātus.¹²

Liepājas tā sauktā tautiski noskaņotā balsstiesīgo latviešu daļa, ko, domājams, veidoja ultrakonservatīvi un konservatīvi noskaņotie, atteicās vēlēšanās iet kopā ar Demokrātisko darba grupu. Taču šie latviešu pārstāvji bija tik slikti organizēti, ka neizvirzīja pat savu balsotāju kandidātu listi.¹³

Liepājas Demokrātiskā darba grupa tāpat apvienoja dažādu tautību vēlētajus, starp kuriem bija LSD un Bunda organizācijai piederīgie, latviešu un krievu kadeti, strādnieki, sīkburžuāzijas un pat buržuāzijas pārstāvji. Liberāli konstitucionālās partijas baltvācieši gan bija cerējuši, ka latviešu kadeti – buržuji, kas bija aktīvi darbojušies I Valsts domes vēlēšanās, neies kopā ar Demokrātisko darba grupu.¹⁴ Taču dzīve ienesa savas korektīvas.

Demokrātiskā darba grupa par balsotāju kandidātiem izvirzīja aktīvo Piektā gada revolūcijas dalībnieku Liepājā advokātu Voldemāru Skari, veterinārārstu Pēteri Dreimani, amatnieku Fridrihu Steinu, grāmatvedi lietuvieti Franci Višintu un komiju ebreju Nosonu Solostjanski.¹⁵ Presē atzīmēts, ka no Demokrātiskās darba grupas kandidātiem plašāk sabiedrībai pazīstams bija vienīgi V. Skare.¹⁶

Jelgavā II Valsts domes vēlēšanās izdalījās četri politiski grupējumi: 1. Latviešu tautiskā grupa, kas savā politiskajā nostājā līdzinājās iepriekšējā gada latviešu kadetiem; 2. Demokrātiskā darba grupa; 3. Monarhistiski konstitucionālā partija; 4. Jelgavas krievu vīru savienība.

Jelgavā pirmā vēlēšanu sapulce tika sasaukta jau 1906. gada 10. decembrī krievu biedrības “Kružok” zālē. To organizēja vietējās Latviešu tautiskās grupas aktīvistis zvērināts advokāts K. Pauļuks, kas līdzīgu iniciatīvu Jelgavas balsstiesīgo vidū bija izvērsis arī I Valsts domes vēlēšanās. Šī balsstiesīgo sapulce apstiprināja Latviešu vēlēšanu komiteju, kurā ietilpa tie paši locekļi, kas bija darbojušies I Valsts domes vēlēšanās. Politiskajā ziņā šī grupa vismaz I Valsts domes vēlēšanu laikā pieskaitīja sevi pie latviešu kadetiem, bet tagad par to nerunāja.¹⁷

Šis grupējums, līdzīgi kā I Valsts domes vēlēšanās, uzskatīja, ka tam ir tiesības pārstāvēt visu latviešu tautu. Tā dalībnieki pulcējās ap laikrakstu "Tēvija". Galvenā doma, kas izskanēja pirmajā sapulcē, – vēlēšanu cīņā par visu augstāk ir jāstāda tautības intereses.¹⁸ Latviešu tautiskā grupa turpināja aktīvi darboties. Latviešu vēlēšanu komiteja 4. janvārī organizēja otro Jelgavas balsstiesīgo sapulci, kurā par balsotāju kandidātiem izvirzīja zvērinātu advokātu K. Pauļuku, zvērinātu advokātu A. Stērsti un pirkumu aktu nodaļas (krepostnodaļas) sekretāru M. Gobiņu.¹⁹

Ceturtnā balsotāja kandidāta vieta palika neaizņemta. Jelgavas Latviešu vēlēšanu komiteja un tās aktivists K. Pauļuks uzskatīja, ka domubiedriem nepieciešama vienotība un tāpēc Jelgavā varētu nodibināt legālu partiju, līdzīgu Rīgā tikko darbību uzsākušajai Latviešu reformu partijai.²⁰ Tā arī balstītos uz 17. oktobra manifesta dotajām tiesībām: "Tur apsolīts tik daudz, ka vairāk nevarot vēlēties."²¹

Šāda partija apvienotu visu latviešu tautu. Te vēl lieku reizi redzams, ka Latviešu tautiskā grupa jeb, kā tā sevi pirms gada dēvēja, latviešu kadeti nekādi negribēja pieņemt sabiedrībā notikušās pārmaiņas – latviešu tauta vairs nebija vienota sabiedriska struktūra. Par Jelgavas latviešu balsstiesīgās sabiedrības uzskatu atšķirību liecināja arī turpmākie notikumi. No Latviešu vēlēšanu komitejas 27 jockļiem 13. janvārī atdalījās astoņu cilvēku liela jeb tā sauktā Ģ. Pūciša (Eulenberg) grupa ar Kristoforu Zēvaldu priekšgalā.²²

No Latviešu vēlēšanu komitejas aizgājušie piedalījās Jelgavas Demokrātiskās darba grupas veidošanā. Šī grupējuma dalībnieki pulcējās ap laikrakstu "Jaunatne". Demokrātiskajā darba grupā iesaistījās arī sociāldemokrāti. Prese norādīja, ka Demokrātiskā darba grupa nenostājas "šaurajā tautības aplokā, bet runā ar visiem Jelgavas demokrātiskajiem vēlētajiem, neraugoties uz viņu piederību pie vienas vai otras tautības". Šī grupa uzstājās par "tautas zemāko slāņu interesēm".²³

18. janvārī notikušajā vēlēšanu sapulcē, kurā bija pulcējušies balsstiesīgie ar dažādiem uzskatiem, sapulces vadītājs Ģ. Pūcītis no demokrātu grupas izteicās, ka latviešu "tauta savā attīstībā iet arvien uz priekšu. Mūsu tauta savā vairākumā sastāv no nemantīgas šķiras, un tikai viena maza daļa no tās pieder pie bagātnieku šķiras. Runājot tādēļ par tautu, mums zem tās jāsaprot viņas lielākā daļa, t.i., bezmantīgā, un, runājot par tautas vajadzībām, mums vienmēr jātur priekš acīm šī vairuma vajadzības."²⁴

"Rīgas Avīze", analizējot izveidojušos situāciju, norādīja, ka Jelgavas sociāldemokrātiem bija piebiedrojušies daudzi godkārīgi cilvēki, kas bija "tīri demokrāti".²⁵ Kā parādīja turpmākā vēlēšanu gaita, šim personu raksturojumam bija savs pamats.

Ebreji vēlēšanu kampaņas sākumā nodemonstrēja, ka viņi ir ļoti aktīva Jelgavas sabiedrības daļa. Viņu balsstiesīgie iedzīvotāji 13. jan-

vārī sapulcējās biedrības “Kružok” zālē un uzstādīja trīs savus balsošanas kandidātus: ārstu Rubiņšteinu, Jelgavas galveno rabīnu Mordehaju Nuroku un inženieri Vilhelmu Jaffi. Sākumā viņi vēlēšanās gribēja uzstāties atsevišķi no citu tautību balsstiesīgajiem. Tā kā dažas dienas vēlāk Demokrātiskā darba grupa savā balsotāju kandidātu sarakstā ierakstīja inženiera V. Jaffes kandidatūru, tad šī ebreju grupa, domājams, pievienojās tai.²⁶

Demokrātiskā darba grupa vēlētajū sapulcēs pauda sociāldemokrātu idejas, izvirzīja savus darbības uzdevumus: “.. mums vajadzīgas radikālas reformas 1905. g. 17. oktobra Visaugstākā Manifesta garā, un par tādām stāvēs Demokrātiskās darba grupas deputāti nākamajā domē.”²⁷ Demokrātiskās darba grupas aktīvākie dalībnieki bija apšaubāmi sociāldemokrāti. Starp viņiem darbojās turīgais namīpašnieks Kristofors Zēvalds, namīpašnieks Heinrihs Brikmanis, Jelgavas zemnieku virstiesas priekšsēdētājs Aleksandrs Davids. Presē atrodami izteikumi, ka K. Zēvalds un H. Brikmanis bija nepopulāri pat savā grupējumā. Par K. Zēvaldu atzīmēts, ka viņš ir kapitālists, bet tagad tēlo kapitāla pretinieku, tāpēc šāds kungs nevar pārstāvēt Demokrātisko darba grupu.²⁸ Presē pausts zināms izbrīns, kāpēc “apzinīgi proletārieši” laiž “mākslīgus sociālistus” savā vidū. Izteikts minējums, ka šis grupējums varbūt domā, ka, par balsotāju kandidātiem uzstādot šādus “veiklus” darbiniekus, varēs panākt lielāku piekritēju skaitu.²⁹ Varbūt tāda arī bija Demokrātiskās darba grupas vēlēšanu taktika, jo galarezultātā tā par balsotāju kandidātiem izvirzīja K. Zēvaldu, H. Brikmani un kopā ar viņiem Jelgavas zemnieku virstiesas priekšnieku A. Davidu un inženieri ebreju V. Jaffi.³⁰

Pēc dažādām vēlēšanu kampaņas aktivitātēm noskaidrojās, ka Jelgavas balsstiesīgie iedzīvotāji izvirza četras balsotāju kandidātu listes:

- Latviešu tautiskās grupas,
- Demokrātiskās darba grupas,
- Monarhistiski konstitucionālās partijas,
- Jelgavnieku krievu grupas.

Latviešu tautiskās grupas balsotāju kandidātu sarakstā bija notikušas izmaiņas: tika izvirzīta K. Pauļuka, M. Gobiņa un P. Strautseļa kandidatūra. No sākotnēji plānotā saraksta bija pazudusi A. Stērstes un tā vietā nākusi P. Strautseļa kandidatūra. Tā kā arī Latviešu tautiskā grupa bija panākusi vienošanos ar vienu Jelgavas ebreju grupējumu, par ceturto balsotāju kandidātu tā izvirzīja ebreju N. Rabinoviču.³¹ Ir pamats uzskatīt, ka Jelgavas ebreju vairākums vēlēšanās gāja kopā ar Latviešu tautisko grupu.³²

Nezināmu apsvērumu dēļ A. Stērstes kandidatūru izvirzīja Dobeles apriņķī. Tur bija jāievēlē divi balsotāji. Bez A. Stērstes uz šīm balsotāju vietām kandidēja advokāts P. Juraševskis un jaunais Svētes pagasta

saimnieks sociāldemokrāts V. Dermanis. Iespējams, tas tika darīts tāpēc, lai vēlēšanās izkonkurētu V. Dermani. A. Stērste savos politiskajos uzskatos bija vismērenākais un reizē sabiedrībā vispazīstamākais ar savu sabiedrisko darbību.³³ A. Stērste bija pazīstams gan kā advokāts, gan kā literāts, gan arī kā bijušais Jelgavas Latviešu biedrības priekšnieks. Vācu prese šinīs dienās bija izteikusi atzinumu, ka nav izslēgts, ka A. Stērste grib kandidēt par II Valsts domes deputātu.³⁴

Vēlēšanu cīņa Jelgavā norisinājās starp Latviešu tautiskās grupas un Demokrātiskās darba grupas vēlētājiem, savukārt pret tām abām uzstājās Monarhistiski konstitucionālā baltvāciešu partija. Šī partija bija izteikti konservatīva. Baltvācieši saprata, ka pēc esošajiem vēlēšanu noteikumiem latviešu vēlētājus to skaitliskā pārsvarā dēļ nebūs iespējams tieši uzvarēt. Cerības tika liktas uz Monarhistiski konstitucionālās partijas pārdomātu vēlēšanu taktiku, uz to, ka latviešu vēlētāji savu dažādo politisko uzskatu dēļ sašķelsies vairākos grupējumos, un jāatzīst, ka Monarhistiski konstitucionālā partija Kurzemē un Baltijas konstitucionālā partija Vidzemē taktiskā ziņā bija pārākas par visām citām tur darbojošajiem legālajām partijām un politisko domubiedru grupām. Šis nacionālās baltvāciešu partijas nevirrīgās savā sastāvā uzņemt arī reakcionārus cittautiešus. Tādā veidā partijas centās radīt iespaidu, ka tās kalpo politiskiem ideāliem un nebūt ne baltvācu nacionālajām interesēm. Šāda taktika tika izmantota, arī izvirzot balsotāju kandidātus. Monarhistiski konstitucionālā partija par Jelgavas balsotāju kandidātiem blakus kredītbiedrības direktoram baronam Maksimam fon der Roppam un pilsētas pārvaldes loceklim E. Ulmanim izvirzīja miertiesnešu sapulces priekšsēdētāju krievu V. Svistunovu un elementārskolas skolotāju latvieti A. Gudši.³⁵ Kā noskaidrojās, V. Svistunovs baltvācu listē tika ierakstīts bez paša kandidāta atļaujas un tikai tāpēc, ka viņš pilsētas sabiedrībai bija pazīstams kā cienijams cilvēks.³⁶ Bija zināms, ka latvietis skolotājs A. Gudše darba attiecībās bija atkarīgs no vietējiem baltvāciešiem: "Gudši izmanto kā makšķeri, lai ķertu latviešus."³⁷ Nereti baltvācieši savus uzsaukumus izplatīja trijās vietējās valodās. Līdzīgi Monarhistiski konstitucionālā partija rīkojās Jēkabpilī. Partija par balsotāja kandidātu gribēja virzīt pilsētas galvu vācieti K. Osterhofu. Pēc tam, pārdomājot, ka viņam ir izteikti vācisks uzvārds un tāpēc par viņu daudzi var nebalsot, par balsotāju kandidātu izvirzīja latvieti G. Mieseri, kas bija zināms kā baltvācu politikas atbalstītājs.³⁸

Nedaudzie Jelgavas krievu kadeti pievienojās Demokrātiskajai darba grupai. Pārējiem krievu balsstiesīgajiem vēlētājiem neviens no lielākajiem politiskajiem grupējumiem nepiedāvāja balsotāja kandidāta vietu, tāpēc tie izveidoja ceturto – Jelgavnieku krievu grupas balsotāju kandidātu listi.³⁹ Šis grupējums izvirzīja četrus balsotāju kandidātus: skolotāju Vasiļkovu, inženieri Mihailovu, namīpašnieku

Nesterovu un tautskolu inspektoru Šatalovu.⁴⁰ Jau iepriekš bija zināms, ka, ņemot vērā balsstiesīgo spēku samērus, šim grupējumam nav cerības gūt pat visniecīgākos panākumus. Šajā gadījumā notika vienīgi krievu šovinistu idejas demonstrācija, lai sabiedrībai parādītu, ka viņi izsaka savu nostāju vēlēšanās nevienoties ar cittautiešiem un reizē pauž neapmierinātību par to, ka krieviem Baltijā Valsts domes vēlēšanās netiek dotas priekšrocības salīdzinājumā ar vietējiem iedzīvotājiem.

21. janvārī Ventspils Latviešu biedrības telpās notika vispārēja vēlēšanu sapulce. To sasauca Latviešu tautiskā grupa. Sapulce par balsotāju kandidātiem ieteica izvirzīt tikai tādus cilvēkus, kas pazīst tautas vajadzības.⁴¹ Latviešu vēlētaji noslēdza vienošanos ar ebreju vēlētajū grupu un izveidoja savienoto Ventspils latviešu–ebreju vēlētajū grupu. Par balsotāju kandidātiem izvirzīja Pēterburgā dzīvojošo žurnālistu un grāmatu izdevēju latvieti Henriju Visendorfu un Ventspils koktrotājū ebreju Jakovu Šapiro.

Monarhistiski konstitucionālajai partijai izdevās piesaistīt nelielu krievu balsstiesīgo grupu. Par kopējiem balsotāju kandidātiem izvirzīja valsts padomnieku V. Golubovu un A. Kupferu.⁴²

12. janvārī Liepājā sākās strādnieku pilnvaroto vēlēšanas. Strādnieku ievēlētīe pilnvarnieki 22. janvārī, sapulcējušies Jelgavā, no sava vidus ievēlēja divus balsotājus: P. Tamužu no Tēraudliešanas un drašu rūpnīcas bij. “Bekers un Ko” un J. Ernstonu no Liepājas jūras ostas darbnīcām.⁴³

26. janvārī notika Kurzemes pilsētu kūrījas balsotāju vēlēšanas. Liepājā ar vairāk nekā četrkārtēju balsu pārsvaru pār Liberāli konstitucionālās partijas kandidātiem tika ievēlētī visi pieci Demokrātiskās darba grupas balsotāju kandidāti: V. Skare, P. Dreimanis, F. Steins, F. Višints un N. Solostjanskis.⁴⁴

Ievēlētīe balsotāji pēc savas politiskās pārliecības visi nebūt nebija sociāldemokrāti. Tālākie notikumi nebija prognozētī: no Demokrātiskās darba grupas ievēlētājīem balsotājīem N. Solostjanskis tika apcietināts. Izrādījās, ka viņš vēlēšanās bija piedalījies ar viltotīem dokumentīem. Sakarā ar to Demokrātiskā darba grupa zaudēja šo balsotāja vietu.⁴⁵

Viņa vietā par Liepājas balsotāju kļuva no Liberāli konstitucionālās partijas listes visvairāk balsis saņēmušāis miertiesnesis J. Jemeļjanovs.⁴⁶

Jelgavā balsotāju vēlēšanās uzvarēja Latviešu tautiskā grupa. Ievēlēja visus četrus izvirzītos kandidātus: zvērīnātū advokātū K. Pauļuku, pirkumu aktu nodaļas sekretāru M. Gobiņu, ārstū P. Strautseli un N. Rabinoviču.

Jelgavā Demokrātiskā darba grupa atšķirībā no Rīgas un Liepājas vēlēšanās cieta sakāvi. Ne tāpēc, ka grupā bija sociāldemokrāti un

vēlētāji par tiem nebalsoja. Domājams, ka tieši otrādi: grupa bija izvirzījusi tādus kandidātus, kam ar sociāldemokrātiju bija apšaubāms sakars. Mantiski turīgākie H. Brikmanis un K. Zēvalds no visiem četriem kandidātiem saņēma vismazāk balsu.⁴⁷

Pārējās Kurzemes pilsētās II Valsts domes vēlēšanu norise bija līdzīga kā I Valsts domes vēlēšanu laikā. Tajās noteicošā vadība bija latviešu tautiskajiem grupējumiem, kuros varēja atrasties gan ultra-konservatīvi, gan konservatīvi, gan arī liberāli noskaņotie balsstiesīgie: sociāldemokrāti šajās pilsētās Valsts domes vēlēšanās nekādas pārmaiņas neienesa.

Ventspils vācu amatniecības biedrības telpās notika pilsētas divu balsotāju vēlēšanas. Par balsotājiem ievēlēja latvieti H. Visendorfu un ebreju J. Šapiro. Baltvāciešu partijas kandidāti V. Golubovs un A. Kupfers saņēma piecas reizes mazāk balsu.⁴⁸

Bauskas latviešu tautiskos vēlētājus atbalstīja ebreju balsstiesīgie. Latviešu tautiskie vēlētāji par kandidātu izvirzīja J. Bekmani, Monarhistiski konstitucionālā partija – Bauskas pilsētas galvu O. Brandenburgu. Ar gandrīz četrkārtīgu balsu pārsvaru par balsotāju ievēlēja J. Bekmani.⁴⁹

Kuldīgas un Saldus balsstiesīgajiem vēlētājiem bija jāievēlē viens balsotājs. No visām Kurzemes pilsētām vislielākais baltvāciešu iedzīvotāju īpatsvars bija Kuldīgā.⁵⁰ Kuldīgas vēlēšanu kampaņu sarežģīja tas, ka pilsētas vadību savās rokās turēja baltvācieši, kas, cik nu bija viņu spēkos, kavēja savus pretiniekus vēlēšanu kampaņas norisē.⁵¹

Vēlēšanu organizēšanu sarežģīja arī tas, ka Kuldīgu no Saldus šķīra ap 60 km attālums. Latvieši vienojās ar ebreju vēlētājiem un par balsotāja kandidātu izvirzīja latvieti diakonu Laubergu. Baltvācieši atkārtoti uzstādīja Krauzes kandidatūru, kas nebija guvis panākumus jau I Valsts domes vēlēšanās. Monarhistiski konstitucionālās partijas aktivisti par savu kandidatūru izvērsa plašu aģitācijas darbu. Tika izplatītas proklamācijas, “kurās vācu kandidāts bij par tādu tautas labdari uzlielīts, ka pat sociālisti to savās proklamācijās neprot labāki darīt savu ideju cildināšanā”.⁵² Ar divkārtu balsu pārsvaru uzvarēja savienotās latviešu–ebreju vēlētāju grupas kandidāts Laubergs.⁵³

Arī Tukumā tautiskie latvieši noslēdza vienošanos ar ebreju vēlētājiem un uz vienīgo balsotāja vietu izvirzīja provizora latvieša J. Saveļa kandidatūru.⁵⁴ Presē tika publicēts speciāls uzaicinājums, kurā sevišķi bija uzsvērts visiem būt vienprātīgiem: “Kauns un negods par katru, kas uzdrīkstētos jaukt un traucēt latviešu vienprātību tik svarīgā lietā, kāda ir Valsts domes vēlēšanas!”⁵⁵ Uzvarēja savienotais latviešu–ebreju grupējums, un par balsotāju ievēlēja J. Saveli.⁵⁶

Jaunjelgavā un Jēkabpilī arī uzvarēja latviešu un ebreju kopīgais balsotāja kandidāts ebrejs ārsts E. Gurevičs.⁵⁷

Aizputē par balsotāju, tautiskajam latviešu grupējumam vienojoties ar ebrejiem, ievēlēja rabīnu Jēkabsonu. Grobiņā un Ilūkstes miestā par balsotājiem ievēlēja latviešu tautiskā grupējuma kandidātus.⁵⁸

Talsos, Kandavā, Sabilē un Sasmakā latviešu balsstiesīgie vēlētāji vienojās par viena balsotāja kandidāta uzstādīšanu. Tas bija Kandavas miesta galva un provinciālpadomes loceklis J. Rupais, kas par balsotāju bija izvirzīts arī I Valsts domes vēlēšanās. Talsu apriņķa latviešu vēlētāji atšķirībā no parastās Kurzemē izmantotās vēlēšanu taktikas, līdzīgi kā I Valsts domes vēlēšanās, negāja kopā ar ebrejiem.⁵⁹ Vienošanās ar ebrejiem par kopēju darbību, domājams, nenotika tāpēc, ka balsstiesīgo ebreju vēlētāju skaits te bija ievērojams un viņi jutās pietiekami spēcīgi, lai vēlēšanās uzstātos atsevišķi: 19. gadsimta beigās Talsos vien iedzīvotāju vidū bija ap 34% ebreju.⁶⁰ Tāpat nav izslēdzama iespēja, ka tautiskie latvieši vēlēšanās gribēja iet atsevišķi. Baltvācieši par savu kandidātu izvirzīja zvērinātu advokātu Forkampfu-Lai, bet ebreji – Lipkinu. Par apriņķa balsotāju ar lielu balsu pārsvaru gan pār ebreju, gan baltvācu kandidātu uzvaru svinēja latviešu tautiskais kandidāts J. Rupais.⁶¹

Ar revolūcijas laikam raksturīgām iezīmēm norisa balsotāju vēlēšanas dažos apriņķos. Plašai sabiedrībai negaidīts bija 23. janvārī notikušā Dobeles apriņķa pagastu pilnvarnieku sapulces balsojuma rezultāts. No trijiem uzstādītiem kandidātiem (A. Stērste, P. Juraševskis, V. Dermanis) vajadzēja ievēlēt divus balsotājus. Sociāldemokrāts V. Dermanis tikai nesen ar LSD partijas palīdzību bija ieguvis zemnieku saimniecību, lai oficiāli varētu piedalīties vēlēšanās Svētes pagastā.⁶² Viņš pagasta sabiedrībai bija svešinieks, bet, pateicoties sociāldemokrātu aģitācijai, tomēr tika ievēlēts par pilnvarnieku.

Dobeles apriņķa 64 pilnvarnieku sapulcē V. Dermanis uzstājās ar plašu propagandas runu, kurā izklāstīja sociāldemokrātu uzskatus. Galvenais viņa runas uzsvērums – II Valsts domei ir stingri jāuzstājas par Satversmes sapulces sasaukšanu.⁶³ Skatot šo faktu, nekādā gadījumā nevajadzētu aizmirst, ka pilnvarnieku vidū lielākoties bija latviešu saimnieki. Latviešu reformu partijai simpatizējošais laikraksts “Latvija” atzīmēja, ka saimnieki gan “nedrīkstēja tiekties pēc sociāldemokrātu solītās nākotnes leiputrijas”.⁶⁴ Taču notikumi risinājās pilnīgi citādi, jo pēc nodoto balsu skaita balsošanas kandidāti sarindojās šādā secībā: P. Juraševskis, V. Dermanis un tikai tad A. Stērste.⁶⁵

Divi visvairāk balsu saņēmušie kandidāti kļuva par balsotājiem, un viņiem bija jāpiedalās gubernas balsotāju sapulcē, kurai bija jāizvēl dome deputāts. “Rīgas Avīze” par šo faktu bija šokā un norādīja, ka tas ir nožēlojami: “Ar to Dobeles pilnvarnieku sapulce devusi latviešu lietai vissmagāko spērienu. Līdz šim bija ierasts tik no fabriku strādniekiem, kas atrodas zem sociāldemokrātisku organizāciju terora, gaidīt sociāldemokrātu iecelšanu. [...] Bet tagad pirmo reizi

latviešu laucenieku iecirknis iecēlis sociālistu. To līdz šim neviens negaidīja.”⁶⁶

Vēlēšanu iznākums liecināja, ka revolūcijas klātbūtnes atskaņas jūtamas ne tikai Kurzemes lielākajā pilsētā Liepājā, bet vēl vienā otrā lauku pagastā un apriņķī. Savukārt pilnvarnieku saimnieku nostāja, par cik galvenokārt aktīvākos pagasta locekļus ievēlēja par pilnvarniekiem, pret sociāldemokrātiem un reizē arī revolūciju šīni gadījumā nebija noliedzoša.

Neskatoties uz balsstiesīgo dažādo politisko orientāciju un savstarpējām attiecībām, Baltijas konstitucionālās, Monarhistiski konstitucionālās un Liberāli konstitucionālās partijas vadītie baltvācieši vēlēšanās Kurzēmē visās vietās cieta sakāvi. Tikai vienu balsotāja vietu Liepājā pēc Demokrātiskās darba grupas balsotāja apcietināšanas automātiski saņēma Liberāli konstitucionālās partijas kandidāts mīertiesnesis J. Jemeļjanovs. Avīze “Mūsu Laiks” atzīmēja: “Tā nav uzvara pār vāciešiem tik daudz nacionālā ziņā, tā ir uzvara pār to snaudošo reakcionārismu, ko vācieši reprezentē.”⁶⁷

II Valsts domes vēlēšanu laikā tika izteikti dažādi minējumi par iespējamiem domes deputātiem, kurus varētu ievēlēt no Kurzemes. Tas nozīmēja, ka sabiedrībā bija interese par vēlēšanām. Šīni sakarībā tika nosaukti dažādi uzvārdi: advokāts V. Skare no Liepājas, advokāts G. Savelis no Liepājas, zvērināts advokāts A. Stērste no Jelgavas, žurnālists un grāmatizdevējs H. Visendorfs no Pēterburgas.⁶⁸ Taču sarežģītajā daudzpakāpju vēlēšanu sistēmā prognozēt galarezultātu bija grūti – un neviena no nosauktajām personām nekļuva par II Valsts domes deputātu.

Katram politiskajam grupējumam bija savas vēlmes un mērķi. Ultranacionāli noskaņotie latvieši sabiedrībā netika plaši atbalstīti, un viņi arī necentās izvirzīt savus kandidātus, bet ļoti baidījās, ka no Kurzemes var ievēlēt sociāldemokrātu. Viņi uzskatīja, ka nekādā gadījumā nedrīkst par domnieku ievēlēt “ne sociālistu, ne pussociālistu”: “Tāda vīra iecelšana dotu latviešu lietai nāvīgu spērienu un būtu priekš latviešiem neizdzēšams kauns [...] Revolucionāra valsts domnieka iecelšana uzspiestu visiem Kurzemes latviešiem revolucionārisma zīmi, un, ja tas notiktu, tad būtu bērnišķīgi vēl ticēt, ka latviešiem atvēlēs kādas plašākas pašvaldības tiesības.”⁶⁹

5. februārī Jelgavā notika Kurzemes guberņas paredzēto triju Valsts domes deputātu vēlēšanas. Pirms oficiālajām vēlēšanām Jelgavas Latviešu biedrībā uz iepriekšējām pārrunām par domes deputāta kandidāta uzstādīšanu sapulcējās zemnieku kūrijas balsotāji. Par kandidātiem uz vienu domnieka vietu izvirzīja Grobiņas apriņķa balsotāju K. Burkevicu un Dobeles apriņķa balsotāju V. Dermani.⁷⁰ Domnieku kandidātiem nācās atbildēt uz balsotāju sapulces dalībnieku jautājumiem. V. Dermanis veselu pusstundu skaidroja savus

uzskatus un to, kādas reformas viņš ieteiks, ja viņu ievēlēs II Valsts domē. Šīs runas saturs netiek presē atklāts, taču skaidrs ir viens – V. Dermanis turpināja klātesošos iepazīstināt ar sociāldemokrātu uzskatiem. K. Burkevics paskaidroja, ka viņš domē turēsies pie mēreniem politiskajiem uzskatiem, līdzīgi kā to darīja, strādājot Kurzemes guberņas provinciālpadomē. Paziņoja, ka viņš daudziem V. Dermaņa izteiktajiem secinājumiem nepiekrīt.⁷¹ K. Burkevics ieņēma līdzīgu politisku nostāju kā latviešu I Valsts domes deputāti, kas uzstājās zem kadetu nosaukuma. Pēc kandidātu uzklaušanās notika balsošana divās kārtās. Otrreizējā balsošanā par kandidātu uz domnieka vietu zemnieku kūrijā tika izvirzīts K. Burkevics.⁷²

Pēc tam oficiālajās vēlēšanās bez kādiem sarežģījumiem zemnieku kūrijā par Valsts domes deputātu tika ievēlēts K. Burkevics. Jaunais deputāts Liepājā bija strādājis nodokļu iestādē (*Steuerältester*) un pildījis viņam uzticētos pienākumus Kurzemes provinciālpadomē.⁷³

Tika noturēta arī iepriekšēja zemnieku un pilsētu kūriju balsotāju apspriede par priekšā esošajām divu domnieku vēlēšanām. K. Pauļuka vadītais Latviešu tautiskais balsotāju grupējums atteicās domnieku vēlēšanās uzstāties kopā ar Demokrātiskās darba grupas balsotājiem, bet plānoja atrast kompromisu ar ebrejiem. Pēc šī jautājuma apspriešanas tika nolemts vienoties ar ebreju balsotājiem, par to viņiem izdalot vienu deputāta vietu. K. Pauļuka pārstāvētajam balsotāju grupējumam bija 20 balsis, un tam tagad pievienojās 4 ebreju balsotāji. Saņemot 24 balsis, tomēr absolūtais balsotāju pārkums, kas veidoja 25 balsis, vēl netika sasniegts (kopējais Kurzemes balsotāju skaits – 48). K. Pauļuka Latviešu tautiskais grupējums pirms balotēšanās izvirzīja trīs domes kandidātus: advokātu P. Juraševski, Kandavas miesta galvu J. Rupo un žurnālistu, grāmatu izdevēju H. Visendorfu. Pēc iepriekšējās balsošanas visvairāk balsis saņēma P. Juraševskis un J. Rupais.⁷⁴

5. februārī Jelgavā notika Kurzemes guberņas kopējā zemesīpašnieku, zemnieku, pilsētu un strādnieku kūrijās ievēlēto balsotāju sapulce. Tajā vajadzēja ievēlēt divus domniekus. Balsotāju sapulce, kā jau iepriekš minēts, sastāvēja no 48 dalībniekiem. Mēģinot balsotājus sagrupēt pēc to aptuveniem politiskajiem uzskatiem, veidojas šāda aina: 12 zemnieku un 10 pilsētu balsotāji pieskaitāmi pie tautiskajiem latviešiem (tostarp, iespējams, bija kāds atsevišķs ultrakonservatīvi vai konservatīvi noskaņotais, bet, cik var spriest no balsotāju vēlēšanu gaitas, tie lielākoties tomēr bija latviešu kadeti un kadetu uzskatu atbalstītāji); 14 bija Monarhistiski konstitucionālās partijas balsotāji, tas ir, ultrakonservatīvie baltvācieši; seši – Demokrātiskās darba grupas balsotāji (četri ievēlēti no Liepājas pilsētas un divi no strādnieku kūrijas, starp tiem bija arī sociāldemokrātu ideju piekritēji); viens – sociāldemokrāts – zemnieks; četri – ebreju balsotāji, kam

politiskā piederība nav zināma; viens – Liberāli konstitucionālās partijas balsotājs. Grupējot pēc tautībām, balsotāju vidū bija 28 latvieši, 14 vācieši, četri ebreji, viens lietuvietis un viens krievs.⁷⁵

Oficiālajā kopējā zemespašnieku, zemnieku, pilsētu un strādnieku balsotāju sapulcē tika uzstādīti trīs Latviešu tautiskās grupas kandidāti – P. Juraševskis, J. Rupais un ebrejs J. Šapiro, divi Demokrātiskās darba grupas kandidāti – sociāldemokrāti V. Dermanis un V. Skare un viens Monarhistiski konstitucionālās partijas kandidāts – barons fon Brinkens. Lai balsis nesadalītos, J. Rupais savu kandidatūru noņēma. Visvairāk balsu saņēma P. Juraševskis (23) un J. Šapiro (22). Tā kā trūka absolūtā balsu vairākuma, pirmajā dienā abus domniekus nevarēja ievēlēt. Pēc vēlēšanu likuma noteikumiem otrajā dienā vēlēšanas bija jāatsāk no jauna, neņemot vērā iepriekšējās dienas vēlēšanu rezultātus. Ja arī šinī kārtā kandidāti nevarētu gūt absolūto balsu vairākumu, tad trešajā dienā uzvarētu tie divi kandidāti, kas saņemtu relatīvi lielāko balsu skaitu. Līdz otrajai balsošanas kārtai, kurai bija jānotiek 6. februārī, viens baltvācu balsotājs mainīja savus sākotnējos uzskatus. Apzinoties, ka fon Brinkenu par domes deputātu nekādā gadījumā ievēlēt neizdosies, viņš nolēma balsojumā atbalstīt latvieti P. Juraševski un ebreju J. Šapiro. Tāpēc jau otrajā dienā gan P. Juraševska, gan J. Šapiro kandidatūra balsojumā saņēma nepieciešamo balsu skaitu.⁷⁶ Par II Valsts domes deputātiem beidzot tika ievēlēts latviešu kadets Jelgavas advokāts P. Juraševskis un Ventspils koktirgotājs oktobrists J. Šapiro.⁷⁷

Politiskajā ziņā starp visiem trijiem Kurzemes deputātiem – K. Burkevicu, P. Juraševski un J. Šapiro nekādas būtiskas atšķirības nebija. Savos uzskatos viņi līdzinājās no Latvijas ievēlētajiem I Valsts domes deputātiem. Pat deputātu sadalījums pēc nacionālās piederības palika tāds pats. Par pēdējo jautājumu savu piezīmi sniedza “Rīgas Avīzes” redakcija: “Mēs neesam žīda iecelšanas piekritēji latviešu apgabalos. Bet, ja jāizvēlas starp godīgu žīdu tirgotāju, kas nav bundists, un sarkaniem sociālistiem, kādi ir Dermans un biedri, nevaram ne acumirkli šaubīties, ka žīdam jādod priekšroka.”⁷⁸ Uztraukums par iespējamu sociāldemokrāta un revolucionāra ievēšanu domniekos ultranacionāli noskaņotos latviešus spieda atteikties no saviem iepriekšējiem uzskatiem, ka ar ebrejiem vēlēšanās nevajag sadarboties.

17. februāra vakarā Kurzemes II Valsts domes deputāti pirms izbraukšanas uz Pēterburgu pulcējās Jelgavas Latviešu biedrības telpās. Atbildot uz apsveikumiem, gan K. Burkevics, gan P. Juraševskis uzsvēra, ka viņi uz domi neiet kā “sevišķas šķiras reprezentanti, bet gan kā visas latviešu tautas aizstāvji.”⁷⁹ Kurzemes deputāti K. Burkevics, P. Juraševskis, J. Šapiro kopā ar Vidzemes deputātiem E. Treimani, K. Kārkliņu, Rīgas deputātu J. Ozolu un Latgales deputātu E. Kazriču bija tiesīgi ieņemt vietu Krievijas impērijas II Valsts domē.

Vēlētāju aktivitāte II Valsts domes vēlēšanās Kurzemes pilsētās salīdzinājumā ar I Valsts domes vēlēšanām bija mazinājusies. It sevišķi tas novērojams lielākajās Kurzemes pilsētās Liepājā un Jelgavā. Liepājā II Valsts domes balsotāju vēlēšanās piedalījās 61,5%, bet I Valsts domes – 70–80% balsstiesīgo.⁸⁰ Jelgavā II Valsts domes balsotāju vēlēšanās piedalījās ap 70% balsstiesīgo vēlētāju, kamēr I Valsts domes vēlēšanās šis rādītājs bija ap 77%.⁸¹

Tanī pašā laikā galvenajā Latvijas pilsētā Rīgā II Valsts domes vēlēšanās no balsstiesīgajiem vēlētājiem piedalījās 69,3%, kamēr I Valsts domes vēlēšanās tikai 62,1%.⁸² Atšķirību skaidrojumi var būt vairāki, taču autors par galveno uzskata, ka Rīgā vēlēšanu aktivitātes pieauguma dinamika skaidrojama ar ļoti enerģisku sociāldemokrātu līdzdalību vēlēšanās: vēlēšanās aktivizējās gan sociāldemokrātu piekritēji, gan arī to pretinieki. Kuldīgā, Saldū un Talsu apriņķī II Valsts domes balsotāju vēlēšanās piedalījās ap 60% balsstiesīgo iedzīvotāju.⁸³

Sabiedrības locekļiem, kas sekoja līdzī domes vēlēšanu kampaņai Latvijas teritorijā, nebija noslēpums, ka II Valsts dome būs politiski radikālāka nekā iepriekšējā. Pie līdzīgiem atzinumiem varēja nonākt arī, vērojot vēlēšanu gaitu visā Krievijas impērijā. Sabiedrībā, vadoties no I Valsts domes darbības rezultātiem, bija zudušas sākotnējās cerības par domes iespējām reformēt valsts pārvaldi. Zīmīgi jau janvāra sākumā par II Valsts domes likteni izteicās latviešu sabiedrības tautiskās aprindas: “Visur valda pārliecība, ka gaidāmai jaunai domei nekādas lielas nozīmes nebūs. Pēc piedzīvojumiem ar pagājušo Valsts domi neviens netic, ka dome varēs ko ievērojamu caurvest. Vispārīgi sagatavojas uz to, ka dome pēc kādiem mēnešiem atkal tiks atlaista.”⁸⁴ Radikāli noskaņoto pārstāvju un vispirms jau sociāldemokrātu prognozes bija līdzīgas, taču viņi bija pārliecināti, ka Valsts domes pastāvēšanas laikā varēs izmantot tās tribīni sociālistisko ideju paušanai. Abu šo sabiedrības grupējumu paredzējumi piepildījās. Savukārt balsstiesīgie iedzīvotāji, iesaistoties dažādajos vēlēšanu procesos, iepazīnās ar pašiem pirmajiem demokrātijas skolas soļiem.

ATSAUCES

- ¹ Sk.: *Bērziņš J.* Pirmās Valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2009. – Nr. 3. – 71.–92. lpp.; *Bērziņš J.* Vidzemes sabiedrības dalība II Valsts domes vēlēšanās // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2011. – Nr. 2. – 101.–124. lpp.
- ² *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1927. – 308.–310. lpp.
- ³ Balss. – 1907. – 20. janv.; Darba Vēstnesis. – 1907. – 27. janv.
- ⁴ Rīgas Avīze. – 1907. – 8. janv.
- ⁵ *Демин В. А.* Государственная дума России (1906–1917): механизм функционирования. – Москва, 1996. – С. 15, 16.
- ⁶ *История России, XX век: 1894–1939.* – Москва, 2009. – С. 137.

- ⁷ Рижский вестник. – 1907. – 12 янв.
⁸ Rīgas Avīze. – 1907. – 8. janv.
⁹ Рижский вестник. – 1907. – 12 янв.
¹⁰ Latvija. – 1907. – 30. janv.; 31. janv.; Mūsu Laiki. – 1907. – 29. janv.
¹¹ Balss. – 1907. – 29. janv.
¹² Darba Vēstnesis. – 1907. – 27. janv.
¹³ Rīgas Avīze. – 1907. – 29. janv.
¹⁴ Balss. – 1907. – 29. janv.
¹⁵ Darba Vēstnesis. – 1907. – 27. janv.
¹⁶ Latvija. – 1907. – 24. janv.
¹⁷ Jaunatne. – 1907. – 13. dec.
¹⁸ Turpat.
¹⁹ Mūsu Laiki. – 1907. – 10. janv.; Jaunatne. – 1907. – 13. janv.
²⁰ Jaunatne. – 1907. – 13. janv.
²¹ Turpat. – 3. janv.
²² Latvija. – 1907. – 19. janv.
²³ Jaunatne. – 1907. – 17. janv.
²⁴ Turpat. – 20. janv.
²⁵ Rīgas Avīze. – 1907. – 24. janv.
²⁶ Rigasche Rundschau. – 1907. – 17. Januar.
²⁷ Jaunatne. – 1907. – 20. janv.
²⁸ Latvija. – 1907. – 19. janv.; 20. janv.
²⁹ Turpat. – 9. febr.
³⁰ Turpat. – 19. janv.; Jaunatne. – 1907. – 20. janv.
³¹ Рижский вестник. – 1907. – 29 янв.
³² Rīgas Avīze. – 1907. – 24. janv.
³³ Turpat. – 26. janv.
³⁴ Rigasche Rundschau. – 1907. – 17. Januar.
³⁵ Рижский вестник. – 1907. – 29 янв.
³⁶ Jaunatne. – 1907. – 24. janv.
³⁷ Mūsu Laiki. – 1907. – 23. janv.
³⁸ Latvija. – 1907. – 31. janv.
³⁹ Rīgas Avīze. – 1907. – 25. janv.; 29. janv.
⁴⁰ Рижский вестник. – 1907. – 29 янв.
⁴¹ Latvija. – 1907. – 22. janv.
⁴² Rigasche Rundschau. – 1907. – 22. Januar.
⁴³ Šalda V., Ūdre A. Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome. – Rīga, 1988. – 59. lpp.
⁴⁴ Darba Vēstnesis. – 1907. – 27. janv.; Latvija. – 1907. – 29. janv.
⁴⁵ Rigasche Rundschau. – 1907. – 27. Januar; Latvija. – 1907. – 29. janv.
⁴⁶ Latvija. – 1907. – 25. janv.; 29. janv.; Mūsu Laiki. – 1907. – 29. janv.; Rigasche Rundschau. – 1907. – 29. Januar.
⁴⁷ Rigasche Zeitung. – 1907. – 29. Januar.
⁴⁸ Latvija. – 1907. – 29. janv.; Mūsu Laiki. – 1907. – 29. janv.
⁴⁹ Latvija. – 1907. – 29. janv.
⁵⁰ Skujenieks M. Latvija. Zeme un iedzīvotāji. – 293. lpp.
⁵¹ Latvija. – 1907. – 25. janv.
⁵² Turpat. – 30. janv.
⁵³ Turpat.
⁵⁴ Turpat. – 18. janv.

- ⁵⁵ Turpat. – 25. janv.
⁵⁶ Mūsu Laiki. – 1907. – 29. janv.
⁵⁷ Latvija. – 1907. – 31. janv.; Mūsu Laiki. – 1907. – 29. janv.
⁵⁸ Mūsu Laiki. – 1907. – 29. janv.
⁵⁹ Latvija. – 1907. – 19. janv.
⁶⁰ *Skujenīeks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. – 309. lpp.
⁶¹ Latvija. – 1907. – 31. janv.
⁶² Rīgas Avīze. – 1907. – 3. febr.
⁶³ Turpat. – 27. janv.
⁶⁴ Latvija. – 1907. – 31. janv.
⁶⁵ Turpat. – 25. janv.
⁶⁶ Turpat. – 27. janv.
⁶⁷ Mūsu Laiki. – 1907. – 29. janv.
⁶⁸ Jaunatne. – 1907. – 13. janv.; Rigasche Zeitung. – 1907. – 16. Januar.
⁶⁹ Rīgas Avīze. – 1907. – 30. janv.
⁷⁰ Latvija. – 1907. – 6. febr.
⁷¹ Turpat.
⁷² Darba Balss. – 1907. – 14. febr.; Latvija. – 1907. – 6. febr.
⁷³ Rigasche Zeitung. – 1907. – 8. Februar.
⁷⁴ Rīgas Avīze. – 1907. – 19. febr.
⁷⁵ Latvija. – 1907. – 30. janv.; Rīgas Avīze. – 1907. – 30. janv.
⁷⁶ Darba Balss. – 1907. – 14. febr.
⁷⁷ Balss. – 1907. – 15. febr.; Darba Balss. – 1907. – 14. febr.; Rigasche Zeitung. – 1907. – 8. Februar.
⁷⁸ Rīgas Avīze. – 1907. – 19. febr.
⁷⁹ Turpat. – 20. febr.
⁸⁰ Turpat. – 29. janv.; *Bērziņš J.* Pirmās Valsts domes vēlēšanu ietekme Latvijas sabiedrībā. – 86. lpp.
⁸¹ Latvija. – 1907. – 27. janv.; Rīgas Avīze. – 1907. – 29. janv.; Rigasche Rundschau. – 1907. – 29. Januar; Рижский вестник. – 1907. – 29 янв.
⁸² Aprēķināts pēc: Latvija. – 1907. – 17. febr.
⁸³ Aprēķināts pēc: Latvija. – 1907. – 18. janv.; 30. janv.; 31. janv.
⁸⁴ Rīgas Avīze. – 1907. – 10. janv.

Jānis Bērziņš

AKTIVITÄTEN DER KURLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT BEI DEN WAHLEN ZUM II. STAATSRAT

Zusammenfassung

Die demokratische Revolution von 1905 verursachte im Russischen Reich die dringende Notwendigkeit, einen Modernisierungsprozess, der die Reform des Bürgerrechts, der politischen Freiheiten und des Staatssystems umfassen würde, rasch durchzuführen. Zum wichtigsten Ansatzinstrument der Modernisierung des politischen Systems bildete

sich der Staatsrat. In Kurland verliefen die Wahlen genauso wie in Lief-land, indem man eine bestimmte Anzahl von Bevollmächtigten, Wählern und Abgeordneten wählte. Wichtig war die Frage der Schließung eines Abkommens zwischen den politischen und nationalen Gruppen. In Kurland erfuhren die Wahlen die größte Aufmerksamkeit seitens der Gesellschaft in den Städten. Die kurländischen Wähler gruppier-ten sich immer noch vorwiegend nach nationalen Kennzeichen, doch begannen die politischen Interessen bei den Wahlen zum II. Staatsrat immer stärker die nationalen Interessen zu überholen. Die stimmbe-rechtigte lettische Bevölkerung verteilte sich zwischen der lettischen nationalen Gruppierung und der Demokratischen Arbeitsgruppe. Die Deutschbalten gruppier-ten sich um die Monarchistisch-Konstitutionelle Partei und die Kurländische Liberal-Konstitutionelle Partei. Die Juden näherten sich während den Wahlen verschiedenen politischen Kräften, des öfteren bevorzugten sie lettische Gruppierungen und Vertreter radikaler politischer Einschlüge. Die stimmberechtigte russische Be-völkerung spielte keine bedeutende Rolle, sie unterstützte vorwiegend Kadetten oder Oktobristen. Die Hauptkonkurrenten bei den Wahlen waren lettische und deutschbaltische Stimmberechtigte. Die lettischen politischen Gruppierungen versuchten, die Juden als ihre Verbündete anzuschließen. In den kurländischen Städten wurde solches Verfahren zur wichtigsten Frage der Wahltaktik zum I. und II. Staatsrat. Die höchste Stufe in Kurland erreichten die Wahlaktivitäten in Liepāja (Libau) und Jelgava (Mitau). In Liepāja hoben sich im Wahlkampf zwei politische Kräfte ab: die Demokratische Arbeitsgruppe, deren organisatorisches Zentrum die Sozialdemokraten und die deutschbaltische Liberal-Kon-stitutionelle Partei bildeten. In Jelgava trat bei den Wahlen die lettische nationale Gruppierung, die Demokratische Arbeitsgruppe mit Einfluss von Sozialdemokraten und die deutschbaltische Monarchistisch-Kon-stitutionelle Partei auf. In Ventspils (Windau) konkurrierte die lettische nationale und die jüdische Gruppierung mit den Stimmberechtigten der Monarchistisch-Konstitutionellen Partei. In Liepāja erlangte die Demo-kratische Arbeitsgruppe den Sieg bei den Wahlen, während in Jelgava und Ventspils die im Kadettensinn gestimmten lettischen nationalen Gruppierungen gewannen. Die Wahlen zeugten davon, dass der Wider-hall der Revolution nicht nur in Liepāja, der größten kurländischen Stadt, sondern auch in manchen Landgemeinden und -kreisen zu spüren war.

Zu Abgeordneten aus Kurland wurden die Letten K. Burkevics und P. Juraševskis sowie der Jude J. Šapiro gewählt. In politischer Hinsicht waren die gewählten Abgeordneten in ihren Anschauungen nicht revolutio-när, sie ähnelten den aus Lettland gewählten Abgeordneten des I. Staatsrats.

Der bedeutendste Gewinn der Gesellschaft bestand darin, dass die Wähler beim Durchmachen von vielfältigen Wahlaktivitäten, an die Prozesse der Agitation und Aufnahme der Zusammenarbeit zwischen unterschiedlichen politischen Kräften gebunden, mit den allerersten Schritten der demokratischen Schule bekannt wurden.

Māris Zunde

PAR RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA (^{14}C) DATĒŠANAS METODI UN TĀS PIELIETOŠANU ARHEOLOĢIJĀ

IEVADS

Senāka laikmeta, t.i., akmens, bronzas un dzelzs laikmeta arheoloģisko objektu absolūtai datēšanai mūsdienās bieži izmanto radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datēšanas metodi. Arheoloģisko atradumu datēšanai šo metodi finansiālo iespēju robežās izmanto arī mūsu – Latvijas arheologi. Piemēram, nesen mēs varējām lasīt informāciju par 2010. gadā ar ^{14}C metodi datētu Kurzemes pusē atrastu senu ziemeļbrieža raga priekšmetu – t.s. Lingbi cirvi, kurš, kā izrādās, attiecināms uz laikposmu no 10 500. līdz 10 047. g. pr. Kr.¹ Specializētas radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratorijas Latvijā jau ilgāku laiku nav, tāpēc mūsdienās seno priekšmetu vecuma noteikšanai to materiāla paraugus nogādā uz kādu no radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratorijām citās valstīs (piemēram, Igaunijā, Somijā vai Vācijā).

Vēsturiskajam priekšmetam noteikto datējumu laboratorija parasti atsūta īsas rakstiskas atskaites veidā. Atbilde var būt uzrādīta, piemēram, šādi (angļu valodā):

^{14}C age: 3200±60; dendrochron. cal. age: 3550±120; vai arī šādi:

Ta-2720: 3200±60BP

68.2% probability

1530BC (68.2%) 1410BC

95.4% probability

1620BC (93.7%) 1370BC

1340BC (1.7%) 1310BC.²

Pirmo reizi saņemot šādu informāciju, šķiet, ne vienam vien ir radušies jautājumi: kāds galu galā ir nodotā parauga faktiskais datējums, un kāpēc uzrādītā atbilde ir tik plaša un it kā nenoteikta? Dažkārt vēl citas laboratorijas ir atsūtījušas savus reklāmas materiālus ar

piedāvājumu veikt "AMS vai radiometriskās datēšanas pakalpojumus". Ko šie metožu apzīmējumi īsti nozīmē? Latviešu valodā izdotajās zinātniskajās publikācijās tieši par arheoloģijas tēmu atbildes uz šiem jautājumiem nav izdevies atrast, toties tās plašā skaidrojumā ir sniegtas, piemēram, angļu un vācu, mazākā apjomā arī krievu valodā.

Pieņemot, ka atbildes uz minētajiem jautājumiem, kā arī īss skaidrojums par radioaktīvā oglekļa datēšanas metodes principiem varētu interesēt vēl citus Latvijas senās vēstures pētniekus, kuri šo izpētes lauku vēl tikai iepazīst vai apgūst, šo rindu autors ir centies daļu no publikācijās iegūtās informācijas apkopot šajā rakstā. Tātad tā mērķis ir a) palīdzēt Latvijas senvēstures pētniekiem labāk izprast šīs datēšanas metodes pamatus un iespējas, b) īsi paskaidrot par datējamo paraugu sagatavošanas prasībām, c) sniegt īsu skaidrojumu par iegūto datējumu kalibrēšanu un tās nepieciešamību, kā arī d) palīdzēt saprast no radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratorijām saņemto informāciju un veikt tās interpretāciju.

Rakstā, iespējams, varētu trūkt radioaktīvā oglekļa datēšanas metodē ieviesto un iegūto jaunāko sasniegumu raksturojums. Tāpēc autors cer, ka šis raksts mudinās, piemēram, fizikas speciālistus par šo datēšanas metodi sagatavot plašāku un attiecībā uz tehniskiem un fizikāliem jautājumiem precīzāku publikāciju latviešu valodā.

RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA DATĒŠANAS METODE UN TĀS PAMATPRINCIPI

Radioaktīvā oglekļa datēšanas metode ir nogulumu un arheoloģisko objektu absolūtā vecuma noteikšanas metode pēc radioaktīvā oglekļa izotopa ^{14}C daudzuma oglekli saturošos materiālos, kā arī augu un dzīvnieku atliekās, piemēram, koksnē, oglēs, riekstu čaumalās, sēklās, kūdrā, kaulos, gliemju čaulās, kaļķakmens iežos, karbonizētos pazemes ūdeņos.³ Metodi ir izstrādājis amerikāņu fizikālķīmiķis V. F. Libijs (*W. F. Libby*) 20. gs. 40. gadu otrajā pusē.

Lasītājus, kuri vairāk interesējas par Latvijas un citu valstu vēsturi, diez vai varētu saistīt, bez tam arī šajā žurnālā faktiski neiederētos metodes skaidrojuma daļa, kuras istā vieta drīzāk būtu kādā kodolfizikas mācību grāmatā. Tomēr raksta sākumā nepieciešams kaut pavisam īsi atgādināt skolā mācīto gan par oglekli, gan par tā izotopiem, jo bez šīm pamatzināšanām izprast radioaktīvā oglekļa datēšanas metodes principus nav iespējams.

Ogleklis (elementa simbols C) ir ķīmiskais elements, kurš dabā ir sastopams arī tīrā veidā (dimants un grafiīts), taču pārsvarā tas ir sastopams ķīmisko elementu savienojumos – visās organiskajās vielās, minerālos (karbonātos un hidrokarbonātos) un oglekļa dioksīdā. Tāpat kā vairākums dabā esošo ķīmisko elementu, arī ogleklis sastāv

no izotopu maisījuma. Izotopi ir attiecīgā ķīmiskā elementa atomi ar atšķirīgu atommasu, kuru nosaka atomu kodolā esošo neitronu skaits. Oglekļa atoma kodols sastāv no 6 protoniem (protonu skaits ikviena ķīmiskā elementa atomu kodolā ir konkrēts un nemainīgs, tas nosaka pašu ķīmisko elementu) un 6, 7 vai 8 neitroniem. Atkarībā no protonu un neitronu kopīgā skaita atoma kodolā, t.i., no tā atommasas, ir sastopami trīs oglekļa izotopi: ^{12}C , ^{13}C un ^{14}C . To daudzums ogleklī ir atšķirīgs: no oglekļa izotopiem 99% veido ^{12}C , ap 1% – ^{13}C , bet mūs visvairāk interesējošais ^{14}C veido tikai $1/10^{12}$ daļu no visu oglekļa izotopu kopskaita. Šo daudzumu labāk ilustrē salīdzinājums, ka vienā tonnā oglekļa ir tikai 1 mikrograms ^{14}C izotopu. Protonu un neitronu skaita attiecība nosaka, vai attiecīgais izotops ir stabils vai nestabils, t.i., radioaktīvs. ^{12}C un ^{13}C ir stabili izotopi, bet ^{14}C – nestabils, tātad radioaktīvs izotops (tā radioaktivitāte gan ir ļoti vāja). Tāpēc šo oglekļa izotopu mēdz dēvēt arī par radioaktīvo oglekli jeb radiooglekli (angliski – *radiocarbon*), ievērojami retāk to angliski sauc arī par *carbon fourteen* (ogleklis 14). Kā jau norāda pats stabilo izotopu apzīmējums, to kodola uzbūve laika gaitā nemainās. Turpretim nestabilie izotopi, izstarojot enerģiju (pēc tam tā pārmainās citā enerģijas stāvoklī), savus pāri esošos neitronus zaudē, līdz ar to pārvešoties par stabilajiem izotopiem (konkrēti radioaktīvie ^{14}C atomi pārveidojas par stabilajiem ^{14}N atomiem). Ja attiecīgajā vidē netiek pievadīti klāt citi nestabilie izotopi, laika gaitā to skaits un līdz ar to arī šo izotopu skaita attiecība pret stabilo izotopu, piemēram, ^{12}C , skaitu pakāpeniski samazinās.

Noskaidrots, ka nestabilo jeb radioaktīvo atomu izzušanas process noris ar visai konstantu ātrumu. Oglekļa radioaktīvo atomu sākotnējais skaits samazinās uz pusi aptuveni 5730 gados. Šo laikposmu apzīmē par oglekļa radioaktīvo atomu *pussabrukšanas periodu*.

Dabā starp ^{14}C rašanos un izzušanu ir izveidojies aptuvenš, dinamisks līdzsvars. Izzudušo nestabilo izotopu vietā arvien veidojas jauni nestabilie ^{14}C izotopi. Tie rodas atmosfēras augšējos slāņos, savstarpēji iedarbojoties ar enerģiju bagātā kosmiskā starojuma veidotajiem neitroniem un atmosfēras slāpekļa sastāvā esošajiem atomiem (^{14}N). Pēc izveidošanās ^{14}C atomi strauji savienojas ar skābekļa atomiem, veidojot oglekļa dioksīdu, kuru ķīmiski ir grūti atšķirt no oglekļa dioksīdiem, kas satur kādu no abiem pārējiem (stabilajiem) oglekļa izotopiem. Oglekļa dioksīds sajaucas ar atmosfēru, izšķīst okeānu ūdeņos un fotosintēzes procesā un pēc tam pa barības ķēdi ienāk visu augu, dzīvnieku un, protams, arī cilvēku organismā. Tādējādi arī to oglekļa radioaktīvo un stabilo atomu skaita attiecība, kurus sevī uzņēma augi, dzīvnieki un cilvēki, ir gandrīz konstanta.

Jebkurš organisms, pārstājot funkcionēt, līdz ar elpošanas un barības vielu uzņemšanas pārtraukšanu izbeidz uzņemt arī jaunus oglekļa

radioaktīvos izotopus. Vienpusēji turpinoties tikai iepriekš uzņemto ^{14}C izotopu sabrukšanas procesam, faktiski no šī brīža sākas organisma dzīves laikā uzņemto ^{14}C izotopu skaita pakāpeniska samazināšanās. Nosakot organisma paliekās atlikušo oglekļa nestabilo izotopu daudzumu, to salīdzinot ar šo izotopu koncentrāciju mūsdienu organismos un zinot oglekļa radioaktīvo atomu pussabrukšanas perioda ilgumu, var aptuveni aprēķināt organisma atmiršanas sākuma laiku, t.i., tā aptuvenu absolūto vecumu. Kā tiks parādīts tālāk, ar iepriekš ļoti vienkāršoti aprakstīto datēšanas metodi noteikto datējumu precizitāti būtiski ietekmē vairāki faktori. Ja šo faktoru ietekmes nebūtu, datēšanas principu varētu precīzi ilustrēt ar šādu piemēru: konstatējot, ka kāda sena organiskas izcelsmes materiāla paraugā izotopu ^{14}C daudzums, to salīdzinot, piemēram, ar izotopu ^{12}C daudzumu, laika gaitā ir samazinājies precīzi uz pusi, t.i., 50% apjomā, varētu secināt, ka šo radioaktīvo atomu sabrukšana sākusies pirms aptuveni 5730 gadiem, bet, ja izotopi ^{14}C saglabājušies vairs tikai 25% apjomā no to sākotnējā daudzuma, tad no šī notikuma aizritējuši jau $5730 \times 2 = 11\,460$ gadi. Varētu šķist, ka, nosakot organiskas izcelsmes materiālā saglabājušos izotopu ^{14}C daudzumu, tā vecumu pēc šāda principa var pietiekami precīzi aprēķināt, izmantojot pat parasto galda kalkulatoru! Taču patiesībā šis aprēķins nav tik vienkāršs – un iegūtais datējums būtu neprecīzs: pieņēmums, ka izotopu attiecība $^{14}\text{C}/^{13}\text{C}$ vai $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ ogleklī laika gaitā bijusi nemainīga, nav gluži pareizs, jo, kā jau iepriekš minēts un kā būs īsumā paskaidrots arī tālāk, gan šo attiecību, gan datējumu precizitāti kopumā ietekmē vairāki būtiski faktori.

RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA MĒRĪŠANA

Pirms aplūkojam datējumu ietekmējošos faktoros, ir svarīgi īsumā iepazīt galvenās radioaktīvā oglekļa mērīšanas metodes. Radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratorijas mūsdienās principā izmanto vienu no divām galvenajām radioaktīvā oglekļa mērīšanas metodēm, un klientiem, piemēram, arheologiem, pašiem ir jāizvēlas, kādas laboratorijas pakalpojumus, t.i., kādas radioaktīvā oglekļa mērīšanas metodes pielietojumu, viņi grib vai var atļauties izmantot. Iepazīstot šīs metodes, ikvienam būs arī labāk saprotami termini no citām radioaktīva oglekļa datēšanas laboratorijām saņemtajos reklāmu izdevumos.

Vecākā no abām metodēm ir t.s. *^{14}C konvencionālā mērīšanas metode* (nosaukums atvasināts no angļu valodas vārda *conventional* – vispārpieņemts, parasts). Šo radioaktīvā oglekļa mērīšanas metodi līdzīgā nosaukuma dēļ nedrīkst sajaukt ar radioaktīvā oglekļa datēšanas rezultātu – konvencionālo ^{14}C vecumu, par kuru runa būs tālāk (102. lpp.). Lai šos terminus nejauktu, ir bijis ieteikums izotopu konvencionālo mērīšanas metodi dēvēt par radiometrisko mērīšanas metodi, taču

šo terminu plaši nelieto. Tam acīmredzot ir zināms pamatojums: pastāv cits ļoti līdzīgs termins – *radiometriskā datēšana* jeb *radioaktīvā datēšana*, ar kuru apzīmē visas datēšanas metodes, kuru pamatā ir attiecīgajā vielā atlikušo radioaktīvo izotopu daudzuma salīdzināšana ar to sākotnējo daudzumu (radioaktīvā oglekļa datēšanas metode ir viena no radiometriskās datēšanas metodēm). Tātad reklāmas izdevumos uzrādītais piedāvājums veikt radiometrisko datēšanu varētu nozīmēt, ka attiecīgā laboratorija veic ne tikai organiskas, bet arī dažu neorganiskas izcelsmes materiālu datēšanu. Šo materiālu radioaktīvo izotopu ļoti ilgā pussabrukšanas perioda dēļ to datējums galvenokārt varētu interesēt ģeologus.

Pēc ^{14}C konvencionālās mērīšanas metodes radioaktīvo izotopu līdzšinējās sabrukšanas pakāpi materiālā nosaka, noskaidrojot šo izotopu turpmāko sabrukšanas gadījumu skaita noteiktā laikposmā (nosaka beta daļiņu skaitu, kas rodas, ^{14}C sabrukšanas procesam turpinoties). Pēc šī skaita aprēķina parauga atlikušās radioaktivitātes intensitāti jeb aktivitāti un, to savukārt salīdzinot ar zināmo aktivitāti, kas noskaidrota jaunam – mūsdienu organiskā materiāla paraugam, nosaka senā parauga vecumu. Lai pēc iespējas izvairītos no fona radiācijas un cita radioaktīvā piesārņojuma, kas nelabvēlīgi ietekmē datēšanas rezultātu precizitāti, laboratorijas savulaik no cietā oglekļa radioaktīvo izotopu noteikšanas pakāpeniski pārgāja uz gāzveida, vēlāk arī uz šķīdumā (scintilatorā) esoša oglekļa radioaktīvo izotopu daudzuma noteikšanu. To zināt ir lietderīgi tāpēc, ka parauga sagatavošanas veids ne vien zināmā mērā ietekmē datēšanas precizitāti, bet no tā ir atkarīgs datēšanai sagatavojamais paraugu daudzums (svars) un arī datēšanas izmaksas. Piemēram, aptuveni pirms 20 gadiem (to-reizējā metodes attīstības fāzē) bija nepieciešams, lai paraugs, kuru sadedzinot iegūst gāzi vai arī oglekli iesaista šķīduma sastāvā, saturētu aptuveni 5–10 g oglekļa (atbilstošais parauga svars, kas atkarīgs no materiāla un kurā ietilpst minētie 5–10 g oglekļa, parādīts tabulā). Tanī pašā laikā dažas laboratorijas jau bija izveidojušas *maza apjoma paraugu datēšanas* sistēmas, taču tajās parauga radioaktīvā oglekļa noteikšanas laiks palielinājās no parasti nepieciešamās vienas vai divām dienām līdz apmēram vienam – diviem mēnešiem. Mūsdienās šis laika posms gan varētu būt īsāks.

Otra radioaktīvā oglekļa mērīšanas metode, kas ir jaunāka (radīta 20. gs. 80. gados) un reizē modernāka, ir *akselatora maspektrometrija (AMS)*. Šī metode ļauj tieši noteikt ^{14}C atomu skaitu vai tā proporciju attiecībā pret ^{13}C un ^{12}C atomiem. Salīdzinājumā ar iepriekš minēto ^{14}C konvencionālo mērīšanas metodi šī metode ir precīzāka, turklāt ar to aptuveno absolūto vecumu var noteikt ievērojami mazākiem paraugiem (tab.). Tas nozīmē, ka no maza priekšmeta, kurš būtu iznīcināts, to datējot ar ^{14}C konvencionālo mērīšanas metodi,

AMS datēšanas metodes vajadzībām daudzos gadījumos var sagatavot pietiekamas kvalitātes paraugu, lielāko daļu priekšmeta saglabājot nebojātu. Tas ir īpaši svarīgi, datējot vērtīgas senlietas un mākslas priekšmetus. ^{14}C mērīšanai ar AMS metodi ir arī visai augsta ražība: vienas vai divu dienu vietā procesa izpildlaiks aizņem tikai dažas stundas. Par šīs metodes trūkumu varētu uzskatīt iekārtas iegādes un uzstādīšanas lielās izmaksas (nepieciešams visai dārgais masspektrometrs), kā arī salīdzinoši augstās tās lietošanas un apkopes izmaksas. Turklāt ļoti precīzai jābūt paraugu pirmapstrādei, lai izvairītos pat no zema līmeņa piesārņojuma: tas var izraisīt ievērojamas kļūdas datējumā. Pirmapstrādes procesā jāiegūst atsevišķa organiskā viela, kura jāreducē līdz tīram ogleklim.

Tabula

DAŽĀDĀM ^{14}C DATĒŠANAS METODĒM NEPIECIEŠAMO
DAŽĀDA MATERIĀLA PARAUGU DAUDZUMA SALĪDZINĀJUMS⁴

Materiāls	Konvencionālā metode (g)	Maza apjoma paraugu datēšana (g)	AMS (g)
Koksne (vesela)	10–25	0,1–0,5	0,05–0,1
” (celuloze)	50–100	0,5–1,0	0,2–0,5
Kokogle (un citi pār-ogļojušies materiāli)	10–20	0,1–0,5	0,01–0,1
Kūdra	50–100	0,5–1,0	0,1–0,2
Tekstilija	20–50	0,05–0,1	0,02–0,05
Kauls	100–400	2,0–5,0	0,5–1,0
Gliemju čaula vai gliemežvāks	50–100	0,5–1,0	0,05–0,1
Nogulumi, augsne	100–500	2,0–10,0	0,5–25

Ļoti senos organiskas izcelsmes materiālos izotopi ^{14}C var būt saglabājušies tik niecīgā skaitā, ka tos konstatēt un fiksēt ir ļoti grūti vai pat neiespējami (tos grūti izšķirt no fona, kuru rada, piemēram, mūsaiķu dabiskās radiācijas piesārņojums). Tādējādi pastāv seno organisko materiālu absolūtā vecuma robeža, līdz kurai radioaktīvā oglekļa datēšanas metodes pielietojums vispār ir iespējams. Iz-mantojot ^{14}C konvencionālo mērīšanas metodi, šī vecuma robeža ir aptuveni 40 000 gadu pirms mūsdienām. Lietojot AMS metodi, datējamā objekta vecuma robeža var atvirzīties pagātnē līdz pat aptuveni

50 000 gadiem pirms mūsdienām. Tiesa, mūsdienās vēl ir izstrādāts izotopu “bagātināšanas” (*isotopic enrichment*) paņēmieni, ar kuru iespējams datēt pat līdz 75 000 gadus senus objektus. Šis gan ir darbietilpīgs un visai dārgs paņēmieni, kura izmantošanai nepieciešams sagatavot salīdzinoši lielu datējamo paraugu. Organiskas izcelsmes materiāliem vecuma robežu, līdz kādai tos ar ^{14}C datēšanas metodi var datēt, nosaka šī izotopa minimālā koncentrācija. Šī robeža ir sasniegta tad, kad izotopu ^{14}C daudzums ogleklī samazinājies līdz $1/10^{15}$ daļai jeb kad ^{14}C koncentrācija sasniedz $1/1000$ daļu no tās sākotnējā apjoma dzīvā organismā. Līdz tādām daudzumam šie izotopi samazinās pēc gandrīz 10 pussabrukšanas periodiem jeb aptuveni 55 000 gados. Organiskas izcelsmes materiālu datēšanai, kuri jaunāki par aptuveni 300 gadiem, radioaktīvā oglekļa metodi parasti vairs neizmanto.

RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA DATĒŠANAS REZULTĀTUS IETEKMĒJOŠIE FAKTORI

Ja laboratorijā ir konstatēts, ka, piemēram, 2010. gadā atklāta sena organiskas izcelsmes materiāla paraugā saglabājusies tieši puse no oglekļa nestabilo izotopu sākotnējā skaita, tad, kā jau iepriekš minēts, tas tomēr nenozīmē, ka attiecīgajam paraugam būs norādīts vecums 5730 BP (*Before the Present* – pirms mūsdienām; šis starptautiski pieņemtais saīsinājums turpmāk lietots arī šeit, taču, domājams, arī to varētu latviskot, piemēram, “p.md.”) un ka attiecīgais organisms gājis bojā ap 3721. gadu pr. Kr. (jeb BC – *Before Christ*; rezultāts aprēķināts pēc vienādojuma $(2010 - 1) - 5730 = -3721$. Tajā no 2010 gadiem iepriekš atņemts viens, t.i., 0. gads, kurš vēsturē reāli nav pastāvējis). Atšķirībai starp materiāla vecumu, kas noteikts ar radioaktīvā oglekļa datēšanas metodi, un attiecīgā organisma bojāejas faktisko kalendāro laiku ir vairāki iemesli, no kuriem iepazīsim galvenos.

1) atšķirība starp oglekļa nestabilo izotopu praktiski ievēroto un faktisko pussabrukšanas perioda ilgumu. Oglekļa radioaktīvo izotopu pussabrukšanas periods aptuveni 5730 gadu ilgumā tika no jauna aprēķināts pēc tam, kad jau zināmu laiku bija valdījis nedaudz kļūdainais priekšstats par mazliet īsāku (par aptuveni 3%) periodu. Šī neprecizitāte tika atklāta, uzkrājoties papildus zināšanām un izmantojot aizvien vairāk pilnveidotas mērierīces. Sākotnēji V. F. Lībija vadībā tika noteikts, ka oglekļa izotopa ^{14}C pussabrukšanas periods ilgst īsāku laiku – aptuveni 5568 gadus. Līdz ar to runa ir par a) senāko t.s. Lībija ^{14}C pussabrukšanas periodu (aptuveni 5568 g.) un b) pēc tam precizēto Kembridžas ^{14}C pussabrukšanas periodu (aptuveni 5730 g.). Tā kā līdz Kembridžas ^{14}C pussabrukšanas perioda ilguma atklāšanas brīdim bija jau publicēti daudzi datēšanas rezultāti, kuru aprēķinos bija ņemts vērā Lībija ^{14}C pussabrukšanas perioda ilgums,

lai nodrošinātu iepriekš datēto un turpmāk datējamo objektu absolūtā vecuma datu salīdzināšanas iespējas un tās rezultātu objektivitāti, zinātnieki vienojās, ka Lībija ^{14}C pussabrukšanas perioda ilgumu ar datēšanu saistītajos aprēķinos ievēros arī turpmāk, bet iegūtā radioaktīvā oglekļa datējuma nepieciešamo korekciju izdarīs vēlāk, veicot šī datējuma pārrēķināšanu faktiskajā kalendārajā laikā jeb *kalibrēšanu* (sk. 106. lpp.). Tas nozīmē, ka mūsdienās radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratorijas kā datēšanas sākotnējo rezultātu parasti norāda parauga nekoriģēto datējumu, kurš ir aprēķināts, pieņemot, ka izotopu ^{14}C pussabrukšanas periods ilgst 5568 gadus. Šo vecumu, kura atskaites laiks ir mūsdienas (BP), apzīmē par *konvencionālo ^{14}C vecumu*. Gadījumā, ja kāda laboratorija parauga vecumu tomēr būtu aprēķinājusi, ņemot vērā 5730 gadus ilgo ^{14}C pussabrukšanas periodu, tad šis vecums tomēr būtu jāpārrēķina atbilstoši saīsinātajam 5568 gadus ilgajam ^{14}C pussabrukšanas periodam. Tā būtu jādara tāpēc, ka specializētajās konvencionālā ^{14}C vecuma kalibrēšanas datorprogrammās jau ir iekļauta funkcija – datējuma pārrēķināšana atbilstoši 5730 gadus ilgajam ^{14}C pussabrukšanas periodam. Praktiski to veic, konvencionālo ^{14}C vecumu reizinot ar skaitli 1,029 (jo $5730 : 5568 = 1,029$). Ja patiesais Kembridžas ^{14}C pussabrukšanas perioda ilgums ņemts vērā, nosakot jau sākotnējo radioaktīvā oglekļa datējumu, tad kalibrēšanas programma nosacīti pareizo radioaktīvā oglekļa datējumu, to automātiski reizinot ar 1,029, pārveido par nepareizu.

Šeit jāprecizē, ko saistībā ar radioaktīvā oglekļa datēšanu nozīmē iepriekš minētais jēdziens “mūsdienas” (BP). Pēdējos gadsimtos izotopu ^{14}C procentuālā daudzuma pārmaiņas atmosfērā aizvien būtiskāk ietekmējis antropogēnais faktors. Piemēram, industrializācijas attīstība atmosfērā izraisīja ^{14}C daudzuma samazināšanos: sadedzinot lielos daudzumos fosilos kurināmos (akmeņogles, brūnogles, naftu, arī deggāzi), kuros oglekļa nestabilie izotopi saglabājušies vairs tikai niecīgā daudzumā, ar to gāzēm un tvaiku atmosfērā relatīvi vairāk ievadīja tieši oglekļa stabilos izotopus (^{12}C un ^{13}C). Radioaktīvo izotopu ^{14}C daudzums atmosfērā visbūtiskāk izmainījās, turklāt pretējā virzienā, laikposmā starp 1945. un 1963. gadu, kad izmantoja un vēlāk turpināja izmēģināt kodolieročus. Šo izmēģinājumu dēļ minētajā laikposmā ^{14}C īpatsvars atmosfērā savukārt ļoti ievērojami palielinājās, un līdz ar to 50. gadu vidū radās problēmas pat ar precīzu oglekļa daudzuma noteikšanu. Tāpēc zinātnieki vienojās par konvencionālā ^{14}C vecuma atskaites laiku uzskatīt vienu konkrētu – 1950. gadu, kad oglekļa izotopu proporcijas izmaiņas atmosfērā vēl nebija tik būtiskas. Tas nozīmē, ka konvencionālais ^{14}C vecums faktiski nozīmē gadu skaitu pirms 1950. gada (protams, izlaižot atsevišķi neizdalīto 0. gadu starp laika periodiem pirms un pēc Kristus dzimšanas). Tātad radioaktīvā oglekļa datēšanas metodē ar vārdu “mūsdienas” ir apzīmēts 1950. gads,

un saskaņā ar šo pieņēmumu, piemēram, datējums 350 BP būtībā ir attiecināts uz 1600. gadu pēc Kr. (jeb AD – *Anno Domini*).

Šeit būtu jāpievērš pastiprināta uzmanība jēdzieniem “vecums” un “datējums”. Skaidrības labad jēdzienu “vecums” vajadzētu lietot tikai tad, kad ir runa par kāda objekta pastāvēšanas ilgumu kopš kāda laika atskaites punkta (biežāk – no mūsdienām vai, runājot par ^{14}C datēšanas metodi, no 1950. gada), bet “datējums” – par konkrētu gadu vai garāku laikposmu, kopš kura objekts pastāv. Taču ar konvencionālā ^{14}C vecuma apzīmējumu vismaz latviešu valodā varētu būt zināmi pārpratumi. Piemēram, iepriekš minēto apzīmējumu “350 BP” var lasīt kā “trīs simti piecdesmit gadi pirms mūsdienām (pirms 1950. gada)”, un tādā gadījumā tas ir uztverams kā tāda objekta *vecums*, kuram precīzi nosakāms datējums. Savukārt, lasot “trīs simti piecdesmitais gads pirms mūsdienām (pirms 1950. gada)”, šis apzīmējums ir uztverams tieši jau kā objekta *datējums*.

2) radioaktīvo un stabilo oglekļa izotopu proporcijas izmaiņas atmosfērā laika gaitā. Organiskas izcelsmes objekta faktiskais vecums, kurš iepriekš aprakstītajā vienkāršajā veidā aprēķināts no tam noteiktā konvencionālā ^{14}C vecuma, būtu patiesi tikai tad, ja oglekļa izotopu ^{14}C un ^{12}C proporcija atmosfērā visā laikposmā, sākot ar noskaidrojamo laiku pagātnē līdz pat mūsdienām, būtu bijusi vienmēr konstanta. Patiesībā, kā to pirmoreiz 1958. gadā atzīmēja nīderlandiešu fiziķis H. de Vriss (*Hessel L. de Vries*), oglekļa nestabilo un stabilo izotopu daudzuma attiecība atmosfērā vienmēr ir nedaudz mainījusies (bijusi pakļauta fluktuācijām). Šo pārmaiņu cēloņi ir Saules aktivitātes maiņa, kas savukārt ietekmē procesus Zemes atmosfērā un Zemes magnētisko lauku, vulkānu darbība, iespējams, dažu mūsu planētai tuvāk esošo supernovu eksplozijas gadījumi, kā arī vēl citi faktori.

Doma par radioaktīvo un stabilo oglekļa izotopu proporcijas iespējamām fluktuācijām un to ietekmi uz datēšanas rezultātiem sākotnēji radās, kad zinātnieki konstatēja, ka Senās Ēģiptes organiskas izcelsmes priekšmetu datējums, kas noskaidrots ar radioaktīvā oglekļa datēšanas metodi, izrādījās pat par vairākiem gadsimtiem jaunāks par šķietami tā paša laika seno priekšmetu domājamo aptuveno datējumu, kurš bija noskaidrots ar citām metodēm, kā arī vadoties pēc raksturīgām pazīmēm. Minēto cēloni šim datējuma nesaskaņām 20. gs. 60. gadu pirmajā pusē izdevās skaidri pierādīt, pateicoties nozīmīgajiem panākumiem, kas jau bija gūti *dendrohronoloģijā* – tolaik relatīvi jaunajā zinātnes nozarē, kas datē koku gadskārtas, analizē to parametru ikgadējās pārmaiņas un pēc tām nosakāmo informāciju. Kā zināms, Zemes mēreno joslu mežu zonās augušo koku stumbrā veģetācijas sezonā, t.i., katrā kalendārajā gadā, parasti izveidojas viena jauna koksnes kārtā – gadskārtā. Koksnes veidošanās procesā ļoti būtiska loma ir tieši ogleklī: tas aizņem aptuveni 45–50% no absolūti sausas

koksnes organiskās daļas. Augi, to skaitā arī kokaugi, oglekli uztver tieši no atmosfēras, caur lapām uzņemot oglekļa dioksīdu (CO_2). No oglekļa dioksīda un no ūdens zaļajās, hlorofilu saturošajās lapās gaismā fotosintēzes procesā kā galaprodukts veidojas organiskie savienojumi – ogļhidrāti, kas ir galvenais augu šūnu materiāls. Caur lapām līdz ar oglekļa dioksīdu kokaugi ik gadus no atmosfēras uzņem gan stabilos, gan nestabilos oglekļa izotopus, turklāt gandrīz tādā proporcijā, kādā šie izotopi ir atmosfērā to piesaistīšanas brīdī. Dendrohronoloģijas speciālisti var ļoti precīzi (ar viena gada precizitāti) noteikt katras gadskārtas absolūto vecumu ne vien mūsdienās, bet arī pagātnē augušie koki, kuru stumbra koksne saglabājusies līdz mūsdienām pietiekami labā kvalitātē. Izmantojot vēl augošu, bet ļoti vecu koku (piemēram, Amerikas rietumdaļā augošās senās (*Pinus longaeva*) un akotainās (*Pinus aristata*) priedes, no kurām vecākās pārsniegušas pat 4800 gadu vecumu), kā arī Īrijā un Vācijā ūdenī ļoti ilgstoši gulējušu senu ozolu un priežu stumbru koksnes paraugus, izveidota precīzi un absolūti datētu gadskārtu kolekcija–kalendārs 12 500 gadus ilgam laikposmam, sākot no mūsdienām (šobrīd zinātnieki vēl strādā pie tā pagarināšanas). Nosakot oglekļa izotopu ^{14}C un ^{12}C daudzumu gadskārtās, kuras vienā un tanī pašā kalendārajā gadā veidojušās vairāku vai pat daudzu koku stumburā, var noskaidrot abu veidu izotopu skaita vidējo aptuveno proporciju, kādā tos oglekļa dioksīda molekulu sastāvā koki ir uzņēmuši no atmosfēras attiecīgajā gadā. Pēc oglekļa izotopu ^{14}C skaita, ko zinātnieki noteica secīgās koku gadskārtās vai to nelielās grupās, viņi pārliecinājās, ka izotopu ^{14}C un ^{12}C proporcija atmosfērā pa gadiem tiešām bijusi nevis pastāvīga, bet gan ir mainījusies fluktuāciju veidā. Tas nozīmē, ka arī virzienā no senākām uz jaunākām cita citai sekojošās gadskārtās, kuras attiecināmas uz vairākiem gadsimtiem, oglekļa radioaktīvo izotopu daudzums palielinās nevis vienmērīgi un pakāpeniski, bet gan fluktuējot, t.i., pa gadiem dažādā mērā kļūstot te lielāks, te mazāks. Šī iemesla dēļ, kā to pierādīja gadskārtās konstatēto oglekļa izotopu skaita proporcijas salīdzināšanas rezultāti, dzīvie organismi oglekļa abu minēto veidu izotopus precīzi tādā pašā proporcijā pēc kāda laika var uzņemt atkārtoti. Izriet, ka radioaktīvā oglekļa datešanas laboratorijā noteiktais kāda sena organiska materiāla izotopu ^{14}C skaits un tādējādi arī konkrētā ^{14}C un ^{12}C proporcija var atbilst nevis vienam, bet gan diviem vai pat vairākiem dažādiem īsiem vēsturiskiem laikposmiem.

3) **izotopu frakcionēšanās efekts.** Oglekļa izotopi augu šūnās tomēr nenonāk precīzi tādā proporcijā, kādā tie ir atmosfērā. Runa ir par t.s. *izotopu frakcionēšanos*: izotopi ar relatīvi mazāku atommasu kustas straujāk, līdz ar to tie ķīmiskajās reakcijās tiek iesaistīti ātrāk un tāpēc arī – mazliet vairāk nekā relatīvi smagākie izotopi. Ja izotopu ^{14}C skaits, salīdzinot ar skaitu, kādā tiem attiecībā pret vieglākajiem

^{13}C vai ^{12}C izotopiem vajadzētu būt pareizā proporcijā, konstatēts kaut nedaudz mazāks, tad rezultātā iegūst nepatiesu, t.i., attiecīgi senāku, datējumu. Piemēram, koksnē (pēc tās gadskārtās esošo oglekļa izotopu proporcijas izstrādā arī ^{14}C datēšanas kalibrēšanas liknes) relatīvi vieglākā izotopa ^{13}C daudzums ir neproporcionāli palielināts par vidēji 25‰ (jeb 2,5%), un tas var izraisīt senas koksnes vai kūdras datējuma novirzi no patiesā pat par 400 un vēl vairāk gadiem. Lai no šīs kļūdas izvairītos, izotopa ^{13}C koncentrāciju ($\delta^{13}\text{C}$) datējamās koksnes paraugā jāsamazina par 25‰. Ja pēc labošanas ^{13}C daudzuma palielinājumu nav izdevies pilnībā neitralizēt, tad katra atlikusī, neizlabotā novirze tikai par 1‰ datējuma izmaiņu ietekmē attiecīgi par aptuveni 16 gadiem. Citiem organiskas izcelsmes materiāliem vai augiem labojamā $\delta^{13}\text{C}$ vērtība ir mazāka.

4) baseina (rezervuāra) efekts. To zināmā mērā var uzskatīt par piesārņojuma efektu. Runa ir par galvenokārt vēl senāk sabrukšanas procesam pakļautu oglekļa izotopu nokļūšanu no to sākotnējās vides dzīvajos vēlāk datējamajos organismos. Tāda ietekme var būt, piemēram, no cieta ūdens, kas radies saskarē ar kaļķakmeni vai dolomītu, no vulkānu gāzēm, kā arī no dziļāko jūru un okeānu apakšējo slāņu ūdens, kur vielu aprīte noris lēnāk. Dzīvajos organismos nonākot "svešiem" oglekļa radioaktīvajiem izotopiem salīdzinoši samazinātā skaitā, pastāv risks, ka šādiem organismiem var noteikt senāku datējumu, nekā tas ir patiesībā.

5) atmosfēras oglekļa izotopu maisījuma atšķirības Zemes ziemeļu un dienvidu puslodes daļās. Par cēloni šīm atšķirībām uzskata okeānu platības nevienādo sadalījumu abās Zemes puslodēs: dienvidu pusē okeānu kopējā platība un līdz ar to ietekme uz atmosfēras sastāvu ir lielāka. Oglekļa izotopu ^{14}C un ^{12}C proporciju atšķirības dēļ ar radioaktīvā oglekļa metodi iegūtie datējumi dienvidu puslodē salīdzinājumā ar ziemeļu puslodi sistemātiski ir par apmēram 30 vai pat 40 gadiem senāki. Jāpiezīmē, ka aptuveni pēc 1850. gada, jādodomā, galvenokārt industriālo dūmgāzu ietekmes dēļ, šī atšķirība starp Zemes puslodēm ir samazinājusies.

6) neizbēgamās kļūdas nestabilo izotopu uzskaitē. Izotopu daudzuma un to proporcijas noteikšanas procesā nenovēršamas ir kaut salīdzinājumā nelielas sistemātiskās un statistiskās kļūdas. Šīs kļūdas un to ietekme lielā mērā ir atkarīga no konkrētajā laboratorijā lietotā aprīkojuma un metodes.

7) vēl citi faktori.

Var rasties pamatoti jautājumi: kāda tad galu galā ir parauga konvencionālā vecuma precizitāte, un kā ir nosakāms objektīvs tā kalendārais datējums, ja to ietekmē tik daudzi un dažādi faktori?

Te beidzot jāatgriežas pie iepriekš pieminētā jēdziena – ^{14}C konvencionālā vecuma un datējuma *kalibrēšanas*.

RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA DATĒJUMU KALIBRĒŠANA

Vismaz dažu iepriekš minēto faktoru ietekmi uz seno organiskas izcelsmes materiālu datējumu ir izdevies novērtēt un aptuveni izteikt skaitļos, līdz ar to mūsdienās šo faktoru ietekmi var ātri vai nu gandrīz novērst, vai vismaz būtiski samazināt. Pilnīgi likvidēt visu ietekmju sekas nevar. Te nav runa vēl par citiem radioaktīvā oglekļa datējumu ietekmējošiem faktoriem, kurus nevar iepriekš paredzēt un kuru ietekmes sekas nevar precīzi novērtēt (sk. 114. lpp.).

Organiskas izcelsmes materiāla konvencionālā ^{14}C vecuma kalibrēšana ir tam atbilstošā *kalibrētā kalendārā datējuma* noteikšana, ņemot vērā un pēc iespējas samazinot noteiktā laika novirzi no patiesā. Novirzi izraisījušas oglekļa un tā izotopu $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcijas zināmas pārmaiņas (fluktuācijas) atmosfērā, saīsinātā, t.i., Lībija ^{14}C pussabrukšanas perioda ilguma ievērošana konvencionālā ^{14}C vecuma noteikšanas procesā, kā arī dažu citu faktoru ietekme. Piemēram, ietekmi, ko izraisījusi oglekļa izotopu frakcionēšanās vai oglekļa izotopu sastāva atšķirības Zemes dienvidu un ziemeļu puslodē, var izlabot jau iepriekš, aprēķinot konvencionālo vecumu, bet vajadzības gadījumā šo ietekmju sekas var gandrīz pilnībā likvidēt vienlaikus ar konvencionālā ^{14}C vecuma kalibrēšanu. Kalibrējot konvencionālo ^{14}C vecumu, rēķinās arī ar izotopu uzskaites un mērījumu neizbēgamām neprecizitātēm un kļūdām.

^{14}C datējumu kalibrēšanā pamatā izmanto skaitļu tabulas, kurās starp radioaktīvā oglekļa konvencionālo ^{14}C vecumu un kalibrēto kalendāro vecumu ir uzrādīta iepriekš aprēķināta atbilstība. Šī atbilstība noteikta tā, lai kalibrētais datējums a) atbilstu datējumam, kurš noteikts, ievērojot ^{14}C pussabrukšanas periodu 5730 gadu garumā, b) būtu koriģēts, ievērojot, ka $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcija, pēc kuras nosaka ^{14}C vecumu, vienmēr ir bijusi pakļauta fluktuācijām un varēja pat pēc relatīvi neilga laika ar vienādu vērtību atkārtoties, un c) tiktu pēc iespējas samazināta datējuma novirze, kas radusies vēl dažu citu faktoru ietekmē, kā arī tiktu ievērota citu nelielu kļūdu un neprecizitāšu neizbēgamā klātesamība.

Mūsdienās konvencionālā vecuma kalibrēšana ir ātri un ērti veicama ar šim nolūkam izstrādātu datorprogrammu palīdzību (piemēram, CALIB, OxCal, CalPal, BCal, IOSACal u.c.). Kalibrēšanas principu, pēc kāda būtībā strādā arī šīs programmas, vieglāk ir paskaidrot un uztvert, ja tas attēlots grafiskā veidā.

Abu minēto vecumu atbilstību var uzskatāmi parādīt taisnleņķa koordinātu sistēmā, kurā uz vertikālās y (ordinātu) ass parasti ir atlikta konvencionālā ^{14}C vecuma skaitļu skala, bet uz horizontālās x (abscisu) ass – konvencionālajam vecumam atbilstošo kalendāro datējumu skaitļu skala. Šīs koordinātu sistēmas plāknē atliekot iepriekš

minētajā skaitļu tabulā uzrādīto konvencionālā ^{14}C vecuma un tam atbilstošā kalibrētā kalendārā datējuma vērtību koordinātas, iegūst punktus, kurus secībā savienojot ar līniju iegūst noteiktā virzienā orientētu, taču laužītas vai viļņotas formas līniju, kuru dēvē par *radioaktīvā oglekļa kalibrācijas līkni*. Tās nelīdzena forma ļoti uzskatāmi atspoguļo $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcijas, kas noteikta precīzi datētajās koku gadskārtās, pārmaiņu (fluktuāciju) dinamiku laika gaitā.

Kad minētā koordinātu sistēma ar plaknē attēloto radioaktīvā oglekļa kalibrācijas līkni grafiskā veidā reiz ir sastādīta, jebkuras tālāk veicamās konvencionālā ^{14}C vecuma kalibrācijas princips šķiet ļoti vienkāršs. Vispirms uz ordinātu ass ir jāsameklē punkts, kas attiecas uz noteikto konvencionālo ^{14}C vecumu, un caur to jāvelk perpendikuls, līdz tas šķērso kalibrācijas līkni. Tā kā kalibrācijas līkne vietām ir gan kāpjoša, gan krītoša, var gadīties, ka vilktais perpendikuls to šķērso vairākās vietās. Tad no katra kalibrācijas līknes un iepriekš vilktā perpendikula kopīgā punkta savukārt jāvelk perpendikuls pret abscisu asi. Punkts vai punkti, kuros šis viens vai vairāki perpendikuli krusto abscisu asi, t.i., kalibrēto datējumu skalu, tad arī norāda attiecīgajam konvencionālajam ^{14}C vecumam atbilstošo(s) kalibrēto(s) kalendāro(s) datējumu(s).

Konvencionālā ^{14}C vecuma kalibrēšana, kas veikta pēc šāda vienkārša principa, uzrādītu pareizu(s) datējumu(s) tikai tadā gadījumā, ja pats konvencionālais ^{14}C vecums būtu noteikts un norādīts ar viena gada precizitāti un ja būtu izslēgta datēšanas rezultāta jebkuras kļūdas vai neprecizitātes varbūtība, t.i., jebkura faktora ietekme. Patiesībā no dažādo faktoru ietekmes ir būtiski atkarīgs gan konvencionālais ^{14}C vecums, gan arī ^{14}C vecuma kalibrēšanas līkne. Tāpēc nedz konvencionālais ^{14}C vecums, nedz kalibrācijas līknes punktu koordinātas nav uzrādītas absolūti precīzi, bet gan zināma ticamības intervāla robežās. No tā savukārt ir atkarīgs kalibrētais datējums. Lai gūtu priekšstatu par datēšanas rezultātu ticamības intervāla aprēķināšanu, izvēli un interpretāciju, šeit īsumā jāaplūko arī jautājums par radioaktīvā oglekļa datējumu un to kalibrēšanas rezultātu precizitāti un kļūdu pielaujamību.

Tā kā radioaktīvā oglekļa datēšanas rezultātu kalibrēšanas līknes punktu koordinātas uzrādītas ticamības intervāla robežās, pašas līknes faktiski sastāv nevis no vienas, bet no trim cita citai tuvu esošām paralēlām līnijām. Vidējo līniju iezīmē konvencionālā ^{14}C vecuma un tam atbilstošo kalibrēto datējumu punktu koordinātas, bet abas malējās – šo punktu vērtībai aprēķinātā ticamības intervāla robežvērtību koordinātas. Kalibrēšanas līknes grafiskajos attēlos dažkārt ir attēlota tikai centrālā līnija vai gluži pretēji – tikai abas malējās līnijas.

Kalibrācijas līknes punktu koordinātas ir uzrādītas ticamības intervāla robežās divu galveno iemeslu dēļ. Pirmkārt, iepriekš minēto

faktoru dēļ, kuri ietekmē gan ^{14}C daudzumu, gan tā uzskaiti, bez kļūdām $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporciju nevar noteikt arī dendrohronoloģiski precīzi datētajās koku gadskārtās. Jāņem vērā, ka arī šo gadskārtu ^{14}C vecumu vispirms vajadzēja kalibrēt. Bez tam, nosakot atbilstību starp konvencionālo vecumu un kalibrēto datējumu, ņemtas vērā gadu skaitļu vērtības, kuras pašas ir uzrādītas zināmā ticamības intervālā. Otrkārt, visam aptuveni 12 500 gadu ilgajam laikposmam $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcija atmosfērā pēc gadskārtām nav noteikta gluži katram gadam. Piemēram, senākajiem periodiem noteiktās $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcijas attiecas tikai uz katru 10 vai pat 20 gadu ilgu laikposmu. Praktiski šo proporciju pēc kārtas noteica koksnes paraugiem ar attiecīgi 10 vai 20 gadskārtām un iegūtās vērtības pēc tam izmantoja slidošā vidējā vērtību aprēķināšanai katram, piemēram, 100 gadu ilgām laika intervālam. Tas darīts ne vien tāpēc, lai darba un laika ietilpīgie katram gadam atbilstošie mērījumi nebūtu jāveic tik ļoti lielā skaitā, bet arī tāpēc, ka liela vecuma kokiem, īpaši to mūža otrajā pusē, gadskārtas parasti ir ļoti šauras, tādējādi katras gadskārtas atdalīšana no pārējām un apstrāde kļūst apgrūtināta. Turklāt pēc kārtas katrā un pat divās–piecās gadskārtās noteiktās $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcijas vērtības dažādos ģeogrāfiskos rajonos tajā pašā laikā parasti ir savstarpēji mainījušās atšķirīgi, t.i., to augstas frekvences fluktuāciju raksturs katrā teritorijā ir nedaudz atšķiries. Zemes ziemeļu puslodē šo teritoriālo atšķirību dēļ noteiktas radioaktīvā oglekļa vecums var atšķirties kopumā par līdz pat 20 gadiem. Lai samazinātu gan šo vērtību fluktuāciju biežumu, gan amplitūdu un panāktu, ka a) dažādās laboratorijās iegūtās $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcijas vērtības būtu savstarpēji vieglāk salīdzināmas, b) tām būtu precīzāk nosakāmas kopīgās, t.i., globālā mērogā nozīmīgās, pārmaiņas un līdz ar to, c) lai arī korelācijas liknes dati būtu nozīmīgi ne vien vietējā, bet globālā mērogā, kalibrēšanas likne ir sastādīta no vairāk vai mazāk izlīdzinātām vērtībām un šo vērtību koordinātas uzrādītas zināmā ticamības intervālā.

Korelācijas liknes punktu koordinātu robežvērtības var sasniegt ± 16 gadus, bet dažreiz tās ir tikai ± 3 gadi.

Kā jau minēts, zināma ticamības intervāla robežās laboratorijas uzrāda arī noteikto konvencionālo ^{14}C vecumu. Piemēram, organiskas izcelsmes atradumiem, kuri attiecas uz holocēna sākuma posmu, datējuma ticamības intervāla robežas no vidējās vērtības šķir pat 100–130 gadu ilgs laikposms, t.i., lai tik senam datējumam būtu pietiekami augsta varbūtība, tas var būt uzrādīts pat vairāk nekā 250 gadu ilgā laika periodā. Raksta sākumā minētajos piemēros aplūkotajam paraugam, kura pastāvēšanas laikā izotopu ^{14}C skaits tajā samazinājies tieši uz pusi, ^{14}C konvencionālo vecumu ticamības intervāla robežās laboratorijas reāli uzrādītu šādā pierakstā: 5568 ± 30 BP.

No kā ir atkarīgs konvencionālajam ^{14}C vecumam uzrādītais ticamības intervāls? Līdzīgi kā citos ar matemātisko statistiku saistītos eksperimentos, ja kādam organiskas izcelsmes priekšmetam ^{14}C datējumu noteiktu daudzas reizes atkārtoti, vairums iegūto rezultātu savstarpēji kaut nedaudz atšķirtos, t.i., iegūtie dati būtu ar noteiktu izkliedi (atšķirību galvenie cēloņi minēti jau iepriekš). To sadalījumam attiecībā pret konvencionālā ^{14}C vecuma laika skalu vajadzētu atbilst Laplasa un Gausa formulētajam nepārtraukti variējošu pazīmju varbūtību normālajam sadalījumam. Tas nozīmē, ka mēģinājumos iegūtās vērtības visbiežāk atbilstu vai būtu tuvu to vidējai vērtībai, bet, jo vairāk (lielākā amplitūdā) pozitīvā vai negatīvā virzienā iegūtās vērtības atšķirtos no to vidējā lieluma, jo attiecīgi mazāks būtu šo īpašo gadījumu skaits. Funkcija, kas izsaka varbūtību sadalījuma blīvumu, grafiski ir attēlojama kā simetriska zvana formas likne (tās vidusdaļa ir paaugstināta), un to sauc par *normālā sadalījuma* jeb *Gausa līkni*. Līdzīgi kā citas novirzes, arī laika vērtību novirzi no to vidējā lieluma visobjektīvāk raksturo *vidējā kvadrātiskā novirze* jeb *standartnovirze*, kuru apzīmē ar grieķu alfabēta burtu σ (sigma). Lielāka standartnovirze norāda uz iegūto datu tālāku izkliedi, un šādu datu sadalījumu grafiski ilustrē lēzenāka, zemāka likne ar vienu no otra tālāk atvirzītiem galiem. Saskaņā ar t.s. Laplasa funkciju jeb varbūtību integrāli (tuvāka informācija ir atrodama grāmatās, kurās skaidrota varbūtību teorija) normālā sadalījuma liknes ierobežojošā laukuma daļā, kura platumu nosaka no izklidēto rezultātu vidējai vērtībai atbilstošās centrālās ass uz abām pusēm atlikta pa vienai standartnovirzes vērtībai (tātad $+1\sigma$ un -1σ jeb kopā $\pm 1\sigma$), koncentrējas 68,27% no visiem izklidētajiem rezultātiem (aptuveni 34,14% rezultātu uz katru pusi no centrālās ass). Divreiz platākā laukumā, kura sānu malas attālumu no centrālās ass katrā pusē nosaka divas standartnovirzes (tātad $\pm 2\sigma$), ietilpst 95,45% no izklidētajiem rezultātiem, bet laukums sešu standartnoviržu platumā ($\pm 3\sigma$) ietvertu gandrīz visas (99,73%) izklidētās vērtības. Minētās procentos izteiktās izklidēto vērtību daļas grafiski precīzi uzrādās kā $\pm 1\sigma$ (vienai standartnovirzei), $\pm 2\sigma$ un varētu uzrādīties arī kā $\pm 3\sigma$ atbilstošās laukuma daļas platības attiecība (procentos) pret visa laukuma platību, kuru ierobežo normālā sadalījuma likne (2. att.). Konvencionālā ^{14}C vecuma vienas standartnovirzes skaitlisko lielumu nosaka gan datējamā materiāla vecums, gan vēl citi ietekmējošie faktori.

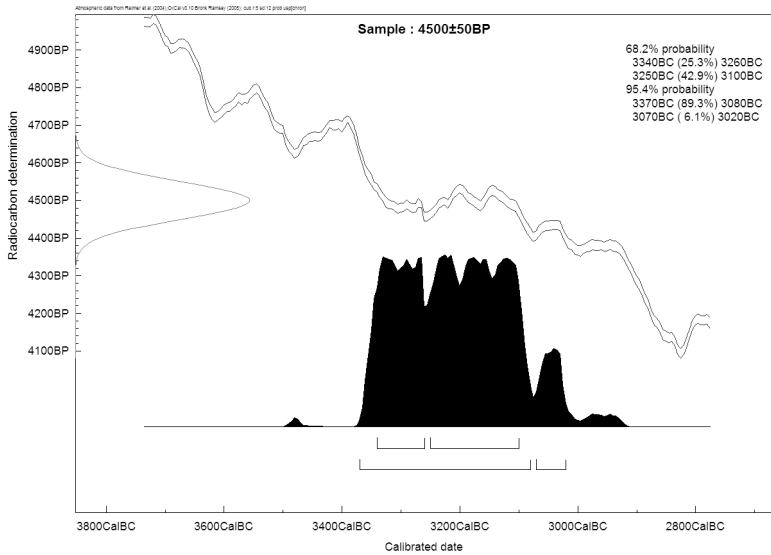
Tātad konvencionālajam ^{14}C vecumam uzrāda ticamības intervālu, kura robežvērtība atbilst šī rezultāta vienai standartnovirzei ($\pm 1\sigma$). No iepriekš skaidrotā izriet, ka šādā ticamības intervālā uzrādīta konvencionālā ^{14}C vecuma varbūtība ir 68,27% (aptuveni 68%). Kalibrējot šo konvencionālo ^{14}C vecumu kopā ar tā ticamības intervālu, kalendāro datējumu iespējams noteikt nevis kā precīzu skaitli, bet gan kā laika

periodu (vai periodus), kuram patiesais datējums var būt piederīgs attiecīgi arī ar 68% varbūtību. Tas nozīmē, ka atlikušajos aptuveni $100 - 68 = 32\%$ gadījumu faktiskais datējums šajā(-os) laikposmā(-os) var vispār neietilpt. Lai minēto varbūtību palielinātu, konvencionālā ^{14}C vecuma kalibrācijas procesā papildus tiek noteikts arī kalendārā datējuma varbūtējais laikposms, kas attiecas uz plašāku, t.i., divām standartnovirzēm ($\pm 2\sigma$) atbilstošu konvencionālā ^{14}C vecuma ticamības intervālu. Piemēram, ja konvencionālais ^{14}C vecums laboratorijā ir uzrādīts 1000 ± 30 BP gadi, tad papildus nosaka arī kalibrēto datējumu, atbilstošu konvencionālajam vecumam 1000 ± 60 BP gadi. Šajā gadījumā varbūtība, ka patiesais datējums ir attiecināms uz gadu, kurš ir ārpus kalibrēšanas procesā noteiktā kalendārā laikposma, kļuvusi pietiekami maza – tā ir tikai $100 - 95,45 \approx 5\%$.

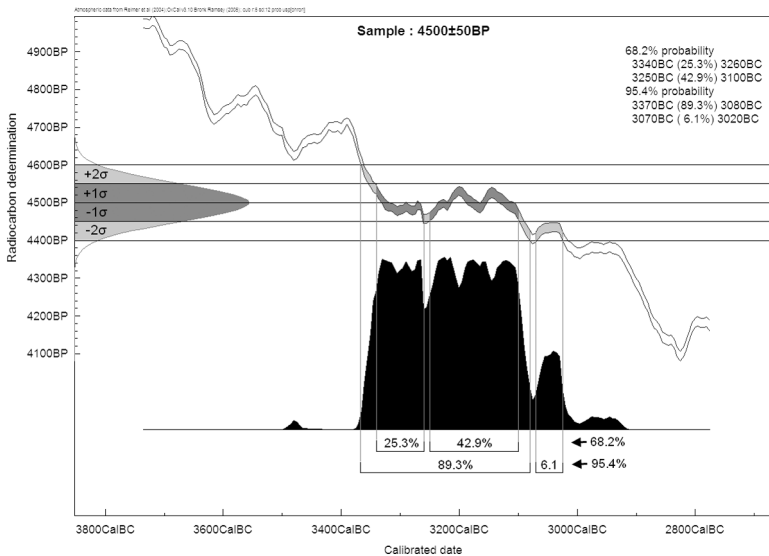
Izriet, ka, kalibrējot jebkuru konvencionālo ^{14}C vecumu, kā kalibrēto datējumu var noteikt nevis kādu konkrētu kalendāro gadu, bet gan divus atšķirīga ilguma nepārtrauktus vai saliktus laika periodus, uz kuriem precīzais datējums ir attiecināms vai nu ar aptuveni 68%, vai 95% varbūtību. Abi atšķirīgā ilguma periodi var sastāvēt no diviem vai vairākiem ar starposmiem atdalītiem laikposmiem. Šie periodi vienlaikus viens no otra atšķiras ar to noteiktību. Piemēram, garākais veselais vai saliktais periods, uz kuru patiesais precīzais kalendārais datējums ir attiecināms ar lielāku varbūtību, faktiski ir datēšanas rezultāts ar mazāku noteiktību. Šajā periodā tiek iekļauti arī īsāki kalendārie laikposmi, par kuriem ticamība, ka uz tiem varētu attiekties faktiskais datējums, ir mazāka. Tātad pētniekam pašam ir jāveic izvēle starp datēšanas rezultātu ar lielāku varbūtību un rezultātu ar lielāku noteiktību. Būtībā viņam ir jāizšķiras starp kalibrētā datējuma noteikšanas drošākām kvantitatīvām un kvalitatīvām pazīmēm.

Iepriekš minēto var uzskatāmi ilustrēt ar tālāk sniegtu konkrēta konvencionāla ^{14}C vecuma kalibrēšanas grafisku piemēru. Jāpiebilst, ka autors tam ar nolūku ir izvēlējis tādu konvencionālo ^{14}C vecumu, kuram ir atbilstoši vairāki kalibrēšanas līknes punkti (1. att.).

Piemērā redzams koordinātu sistēmas grafiskais attēls, kāds iegūts, veicot konvencionālā ^{14}C vecuma 4500 ± 50 BP kalibrēšanu ar datorprogrammu OxCal V.3. Attēlā, kurā ir parādīts konvencionāla ^{14}C vecuma kalibrēšanas rezultāts, bez diagonāli orientētā kalibrēšanas līknes posma vēl redzamas trīs informatīvas vienības. Tieši pretī ordinātu ass skalas punktam, kas uz konvencionālā ^{14}C vecuma skalas apzīmē 4500 BP gadus, koordinātu plaknes virzienā ir uzzīmēta varbūtību sadalījuma funkcijas līkne. Attēla labajā augšējā stūrī norādītas 68,2% un 95,4% varbūtībai atbilstošo kalibrēto (kalendāro) datējumu intervālu robežvērtības. Savukārt zem kalibrēšanas līknes posma ir attēlots grafiks, kas uzskatāmi parāda gan minētos intervālus, gan tos

1. att. Konvencionālā ^{14}C vecuma 4500 ± 50 BP kalibrēšanas rezultāta grafiskais attēls, iegūts ar kalibrēšanas datorprogrammu OxCal V.3

2. att. Diviem varbūtības līmeņiem atbilstošo kalibrētā datējuma periodu noteikšanas princips

veidojošo laikposmu salīdzinājumu pēc ticamības, ka uz tiem varētu attiekties faktiskais datējums.

Princips, kā iegūts kalibrētais laika intervāls, parādīts 2. attēlā. Patiesībā tā ir iepriekšējā attēla kopija, kura skaidrošanas nolūkā papildināta ar līnijām, kuras parasti neuzrāda. Tās ir vilktas no ordinātu ass caur visiem pieciem punktiem, kas uz skalas apzīmē gan konvencionālajam ^{14}C vecumam, gan abu līmeņu ticamības intervālu robežvērtībām atbilstošos gadskaitļus. Tātad līnijas ir vilktas no punktiem, kas apzīmē 4500 BP gadus (noteiktais konvencionālais ^{14}C vecums), 4450 BP un 4550 BP gadus (abas robežvērtības ticamības intervāliem, kuri atbilst $\pm 1\sigma$), kā arī 4400 BP un 4600 BP gadus (abas robežvērtības ticamības intervāliem, kuri atbilst $\pm 2\sigma$). Kalibrēšanas līkni veidojošo visu trīs līniju posmi, kas atrodas precīzi starp $\pm 2\sigma$ atbilstošām papildu līnijām, uz abscisu ass iezīmē laika periodus, uz kuriem patiesais kalendārais datējums attiecas ar 95,4% varbūtību. Savukārt tie kalibrēšanas līknes posmi (ieskaitot līknes ārējās līnijas), kurus precīzi ierobežo $\pm 1\sigma$ atbilstošās papildu līnijas, uz abscisu ass iezīmē laika periodus, uz kuriem patiesais kalendārais datējums attiecas ar 68,2% varbūtību. Un, jo tuvāk centrālā papildu līnija, kas ir vilkta caur varbūtību sadalījuma funkcijas līknes virsotni, atrodas kalibrēšanas līnijai, jo ticamība, ka patiesais datējums varētu attiekties uz attiecīgo kalendāro laika posmu, ir lielāka. Tas ir vizuāli redzams pēc zem kalibrēšanas līnijas attēlotā grafika atsevišķo posmu augstuma.

Šajā piemērā uzrādītajam konvencionālajam ^{14}C vecumam 4500 ± 50 BP atbilstošie kalibrēto kalendāro gadu periodi, uz kuriem precīzo datējumu var attiecināt ar kopā 68,2% varbūtību, ir divi: no 3340. g. pr. Kr. līdz 3260. g. pr. Kr. (varbūtība, ka datējums attiecas uz šo periodu, ir 25,3%) un no 3250. g. pr. Kr. līdz 3100. g. pr. Kr. (varbūtība – 42,9%). Tātad uz abiem periodiem kopā precīzo datējumu var attiecināt ar $25,3\% + 42,9\% = 68,2\%$ varbūtību, bet vēl pastāv 31,8% varbūtība, ka nosakāmais datējums varētu attiekties uz laika posmu starp šiem periodiem vai nedaudz pirms pirmā vai pēc otrā perioda. Šo datējuma neatbilstības varbūtību var samazināt līdz 4,6%, izvēloties divus citus kalibrēto gadu periodus, uz kuriem precīzo datējumu savukārt var attiecināt ar kopā 95,4% varbūtību. Pirmais no šiem kalendārajiem periodiem ir no 3370. g. pr. Kr. līdz 3080. g. pr. Kr. (varbūtība – 89,3%), bet otrs – no 3070. g. pr. Kr. līdz 3020. g. pr. Kr. (varbūtība – 6,1%). Varam pārliecināties, ka vislielākā ir varbūtība, ka precīzais datējums attiecas uz kalendāro periodu no 3370. g. pr. Kr. līdz 3020. g. pr. Kr. Taču šis periods salīdzinājumā ar pārējiem minētajiem ir visilgākais, tas aptver kopā 350 gadus, līdz ar to uz šo periodu attiecinātajam datēšanas rezultātam ir vismazākā noteiktība, kas dažos gadījumos var būt nepietiekama.

Kopā ar paskaidrojumu, ka datējums attiecas uz kādu konkrētu kalendāro periodu, datēšanas rezultāts ir nepārprotams. Tomēr bieži vien ar arheoloģiju saistītā publikācijā, rakstot par kāda priekšmeta vai lielāka objekta ar ^{14}C datēšanas metodi noteikto absolūto vecumu, tas uzrādīts, piemēram, “3350 gadu pirms mūsdienām” jeb “3350 BP”. Šādos gadījumos varētu rasties pamatotas bažas par to, ka autors ir minējis konvencionālo ^{14}C vecumu, to uzskatīdams par pareizo kalendāro datējumu. Lai šādu pārpratumu nebūtu, kalibrēto datējumu starptautiski papildus apzīmē ar “Cal” (no angļu valodas vārda *calibrated* – kalibrēts). Runa var būt attiecīgi par šādiem apzīmējumiem: Cal AD (kalibrētais gads pēc Kr.), Cal BC (kalibrētais gads pr. Kr.), kā arī Cal BP (kalibrētais gads pirms mūsdienām jeb pirms 1950. gada). Zinot to, ka senajiem organiskajiem materiāliem ar ^{14}C datēšanas metodi var noteikt gan nekalkibrētu (konvencionālo), gan kalkibrētu vecumu, skaidrības labad pie kalkibrētajiem gadskaitļiem lieto apzīmējumu “Cal”.

Šajā skaidrojumā par konvencionālā ^{14}C vecuma kalibrēšanu iepriekš ar nolūku nebija tuvāk apskatīts jautājums par tādu organiskas izcelsmes materiālu kalibrētā datējuma noteikšanu, kuri ir vēl senāki par laiku, kuram ir sastādītas koku gadskārtu absolūtās hronoloģijas (aptuveni 12 500 gadiem). Tik senu materiālu datēšana Latvijās arheologiem nav vairs aktuāla. Varētu būt vienīgi interesanti zināt, ka tik liela konvencionālā ^{14}C vecuma kalibrēšanai izmanto kalibrēšanas līknes datus, kuri iegūti, nosakot $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporciju tādu organiskā materiāla paraugu kārtās, kurām var aptuveni noteikt absolūto datējumu, kā gliemeņu vāki, paraugi no koraļļiem, ezeru ikgadējo nogulumu un dziļo okeānu nogulumu urbumu serdeņi, ledus urbumu serdeņi no Zemes mūžīgā sasaluma zonām, stalaktīti un stalagmīti kaļķakmens un dolomītakmens alās. Protams, no šiem datiem sastādīto kalibrācijas līkņu precizitāte ir ievērojami mazāka nekā līknēm, kuras sastādītas, izmantojot precīzi datētās koku gadskārtās noteiktos $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcijas datus. Piemēram, laikam ap 26 000 gadu BP kalibrēšanas līknes sastādīšanai izmantoto vērtību ticamības intervāls jau sasniedz ± 163 gadus.

PIEZĪMES PAR RADIOAKTĪVĀ OGLEKĻA DATĒŠANAS METODES LIETOJUMU ARHEOLOĢIJĀ

Acīmredzot vēsturiska objekta kalendārā vecuma noteikšana ar ^{14}C datēšanas metodi, izmantojot tikai vienu paraugu, var dot visai aptuvenu rezultātu, kura noteiktību var ietekmēt arī subjektīva izvēle. Samērā plašo laika intervālu, kas uzrādīts kā kāda sena organiskas izcelsmes priekšmeta ^{14}C kalibrētais datējums, domājams, bieži vien ir vieglāk attiecināt nevis uz pašu priekšmetu, bet gan kādu izdalīta

vēsturiska perioda posmu, uz kāda objekta pastāvēšanas laiku vai kāda vēsturiska procesa norises laiku, kuru šis priekšmets pārstāv. Daudzos gadījumos zināt šo periodu, objektu vai norišu laiku ir pat svarīgāk nekā zināt atsevišķā priekšmeta datējumu. Taču jāapzinās, ka no šāda atsevišķa priekšmeta ^{14}C datējuma par interesējošā perioda kalendāro laiku dažreiz var gūt arī samērā neprecīzu, pat maldīgu priekšstatu. Cēlonis šādei neprecizītai var būt dažu faktoru ietekme, kuru vēlāk konstatēt un novērtēt ir grūti vai pat neiespējami.

Piemēram, nosakot ^{14}C datējumu, paliek nenoskaidrota informācija par laikposma ilgumu starp attiecīgā organisma vai tā daļas bojāejas un tajā esošo oglekļa radioaktīvo izotopu sabrukšanas sākuma brīdi. Bieži vien nav arī zināms, cik ilgs laiks pagājis starp organisma bojāejas brīdi un šī organisma daļas (vai daļu) kā materiāla izmantošanas sākšanas laiku. Pētniekam varētu būt svarīgi zināt, vai datētais materiāls izmantots visā interesējošā periodā vai tikai kādā tā laikposmā. Dažreiz tas varētu pārstāvēt arī kādu senāku laikposmu, piemēram, materiāla atkārtotas izmantošanas gadījumā. Tomēr ir arī iespējams, ka materiāls par vidi ir jaunāks, piemēram, ja tas ir nokļuvis (pieņemsim, ierakts) kultūrslāņa attiecīgās kārtas līmenī kaut kad vēlāk.

Tāpēc, lai iegūtu precīzāku un drošāku rezultātu, ar radioaktīvā oglekļa metodi vēlams veikt nevis vienu, bet vairāku vienlaicīgas izcelsmes organiska materiāla priekšmetu paraugu datēšanu. Ja šo paraugu kalibrēto datējumu var attiecināt uz vienu kopīgu kalendāro laikposmu, kurš atbilst 68,2% varbūtības līmenim, tad to var uzskatīt par visvairāk iespējamo un salīdzinājumā precīzāko laikposmu, kura robežās nosakāmais datējums varēja reāli būt. Noteiktāku rezultātu var iegūt, arī atkārtoti datējot vienu un tā paša materiāla divus vai vairākus paraugus. Ir labāk, ja to dara dažādās laboratorijās, jo katra laboratorija atšķiras pēc datēšanas procesā radušos neizbēgamo kļūdu rakstura un lieluma. Mūsdienās viena parauga analīze salīdzinoši augstākas precizitātes ^{14}C datēšanas laboratorijā var dot precīzāku rezultātu nekā parastākā laboratorijā vairāku paraugu izpēte.

Precīzāks datējums iegūstams arī, palielinot parauga lielumu un izotopu skaitīšanas laiku. To palielināšanu gan var veikt tikai zināmās robežās, jo, analizējot pārāk lielus paraugus vai izotopu skaitīšanai veltot pārāk ilgu laiku, turpina pieaugt darba apjoms un izpētes procesa izmaksas, toties rezultātu kvalitāte tālāk vairs neuzlabojas. Var arī gadīties, ka, izpildot gan vienu, gan otru iepriekš minēto ierosinājumu, datējuma vēlamā precizitāti nodrošināt tomēr nav izdevies.

Iepriekš minētais zināmā mērā norāda, ka būtiska nozīme ir datējamo paraugu pareizai izvēlei un sagatavošanai, par ko atbildīgs ir pats arheologs. Datējamie paraugi var attiekties uz kādreizējo dzīvo organismu ar relatīvi īsu vai garu mūžu, un tas nosaka datējuma teorētiski iespējamo precizitāti un noteiktību. Piemēram, labības graudi, riekstu

čaumalas, niedres, meldri, salmi, mazie zariņi izveidojas viena gada laikā, toties vecāka koka koksne var veidoties 200–300 gadu un vēl ilgāk. Tāpēc īsā laikposmā veidojušos organiskas izcelsmes materiālu kalibrētais ^{14}C datējums parasti ir noteiktāks. Turklāt, ja datējamais koksnes paraugs ir no koka stumbra iekšējās, senākās daļas, tad tās faktiskais absolūtais datējums, salīdzinot ar kalendāro laiku, kad attiecīgais koks nocirsts (un vēl pat nav bijis izmantots objektam, kura datējuma noskaidrošana ir galvenais uzdevums!), var atšķirties jau par, piemēram, 150–180 līdz 250–280 gadiem. Tas nozīmē, ka, datējot koksni, ieteicams izmantot paraugu no jauna koka koksnes vai, ja koks bijis salīdzinoši vecāks, no tā stumbra ārējās daļas. Tiesa, bieži vien līdz mūsdienām ir saglabājusies tikai stumbra iekšējā, senākā daļa, un tādos gadījumos noteikt trūkstošo ārējo gadskārtu skaitu ir grūti vai pat neiespējami. Datējot šādas koksnes paraugus, iepriekš minētais par liela vecuma koku koksnes datējuma iespējamām atšķirībām noteikti ir jāņem vērā.

Lai gan, ar ^{14}C datēšanas metodi nosakot absolūto vecumu ilgus gadus augušu senu koku koksnei, kā iepriekš minēts, var iegūt visai neprecīzu rezultātu, tā ļauj izmantot vismaz pāris īpašus datējamo paraugu izvēles paņēmienus, kurus pielietojot savukārt var iegūt pat precīzāku datējumu, nekā datējot materiālus, kas attiecināmi uz organismiem ar īsu mūžu. Tā, datējot koka priekšmetu, kura koksne vēl ir samērā daudz gadskārtu, var izdoties iegūt precīzāku rezultātu, ja sagatavo un datēšanai izmanto pa vienam koksnes paraugam vismaz no divām atsevišķām gadskārtām vai blakusesošu gadskārtu pavisam nelielām grupām, kurām ir skaidri zināms to relatīvais datējums. Piemēram, vispirms jāatzīmē kāda no koksnes ārējām gadskārtām un no tās stumbra serdes virzienā jānoskaita un jāatzīmē, piemēram, 100. vai, ja tas iespējams, pat 150. vai 200. gadskārta. Tātad datēšanai paraugus sagatavo vai nu no tikai abu atzīmēto gadskārtu koksnes, vai, ja šīs gadskārtas ir šauras, paraugos ietver ne vien iezīmētās, bet arī tās aptverošās 1–3 gadskārtas. Pēc datēšanas salīdzinot abu koksnes paraugu kalibrētos ^{14}C datējumus (kalendārā laika periodus), to robežās būtu jāsameklē īsi laikposmi ar augstu ticamību, kuriem būtu savstarpēji jāatšķiras vai nu attiecīgi par 100, vai 150, vai 200 gadiem. Ja starp abu paraugu visticamākiem kalibrētiem datējumiem tiešām konstatē attiecīgo atšķirību (gados), tad to var uzskatīt par būtisku pazīmi vai pat pierādījumu, ka priekšmets ir datēts pareizi, turklāt salīdzinoši precīzi.

Citam, vēl precīzākam pieauguša vecuma koku koksnes absolūtās datēšanas paņēmienam specializētajos zinātniskajos rakstos, kas publicēti angļu valodā, ir dots apzīmējums *wiggle matching* jeb *carbon-14 wiggle-match dating* (*WMD*) (latviski to varētu netieši tulkot kā “izliekumu saderības jeb saskanības noteikšana”). Arī izmantojot

šo paņēmieni, ir nepieciešams ^{14}C datējumu noteikt koksnes parauga konkrētām gadskārtām. Šajā gadījumā nepietiek, ka $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporciju nosaka tikai divām vai trim gadskārtām, tā jānoteic kādām 10 gadskārtām, piemēram, pēc kārtas katrai 10. vai 20. gadskārtai. Uz zinot $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporciju katrā izvēlētajā gadskārtā, ir pietiekami, ja konvencionālo ^{14}C vecumu šajā gadījumā nosaka tikai pāris gadskārtām. Šoreiz nozīmīgāko informāciju veido noteiktās un hronoloģiski pareizā secībā sarindotās $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcijas vērtības. Iegūto īso laikrindu nepieciešams salīdzināt ar $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ proporcijas vērtību laikrindu, no kurām ir sastādīta kalibrēšanas likne, un pēc tam šis laikrindas posmā, kurš, aptuveni datējot, lokalizēts jau iepriekš, jāsameklē pēc kārtas katram 10. vai 20. gadam atbilstošās vērtības, kuru laikrindas grafiskā forma būtu līdzīga īsās, datējamās laikrindas grafiskajai formai. Pēc abu īso laikrindu saderīgā savietojuma atrašanās parauga konkrēto gadskārtu kalibrēto datējumu ir iespējams attiecināt jau uz tik īsu kalendāro periodu, kas pēc ilguma parasti nepārsniedz kalibrēšanas liknes posmu sastādošo laika vērtību ticamības intervālu (± 16 gadi). Tādējādi šis paņēmieni nodrošina salīdzinājumā augstu ^{14}C datēšanas precizitāti, taču jāreķinās, ka tā izmantošanas izmaksas ir vairākas reizes lielākas nekā viena parauga parastās ^{14}C datēšanas izmaksas. Gadījumā, ja koksnes paraugs nesatur koka ārējās gadskārtas un nav zināms trūkstošo gadskārtu skaits, t.i., ja koka ciršanas laiku tik un tā nevarēs precīzi noteikt, būtu jāapsver, vai aprakstīto paņēmieni atmaksājas izmantot.

Sīkākus paskaidrojumus par paraugu sagatavošanu vajadzētu lūgt no laboratorijas, kurā ir paredzēts tos datēt. Ir svarīgi saņemt iepriekšēju informāciju ne tikai par konkrētu organiskas izcelsmes materiālu datēšanas iespējām, ilgumu, izmaksām un paraugu vēlamu svaru, bet arī, piemēram, par to, uz kāda mitruma materiālu norādītais parauga svars ir attiecināts. Ir svarīgi zināt, vai attiecīgā laboratorija dod priekšroku mitriem vai izžāvētiem arheoloģiskās koksnes paraugiem. Pakāpeniskas žāvēšanas laikā koksne var sākt augt koksnes sēņu sēņotne, kas var būtiski piesārņot koksni ar mūsdienu oglekli. Svarīgs ir arī laboratorijas speciālistu viedoklis par paraugu iesaiņojumu un lietotajiem konservēšanas līdzekļiem. Faktiski tik pierasti iesaiņošanas materiāli kā, piemēram, papīrs, kartons, kokvilnas vate, audekls un aukla, arī polivinilacetāta (PVA) līme satur oglekli un tāpēc var būt potenciāli piesārņojuma avoti. Oglekļa piesārņojuma avots var būt arī uz datējamā parauga nejauši uzbiuruši tabakas pelni. Dažreiz ir izteikts viedoklis, ka senu materiālu paraugus ieteicams ievietot nevis polietilēna maisiņos (polietilēna sastāvā arī ir ogleklis!), bet gan alumīnija folijā. Šim ieteikumam ir arī pretarguments: no folijas ielocēm laboratorijā ir grūti dabūt laukā ļoti mazos paraugus, kuru datēšanā paredzēts izmantot AMS metodi. Visbeidzot, arheologs, pa-

rādot zināmu priekšstatu par ¹⁴C datēšanas metodi, var painteresēties, vai un kā var sagatavot paraugus, lai iegūtie datēšanas rezultāti būtu ar pēc iespējas mazāku izkliedes intervālu, līdz ar to – noteiktāki.

Nobeigumā vēlreiz jāatzīmē, ka šajā rakstā par ¹⁴C datēšanu sniegta tikai pamatinformācija, kas domāta galvenokārt labāka priekšstata gūšanai par šīs metodes principiem. Pat ja mūsdienās tiek ieviesti kādi metodes uzlabojumi, kuri te nav minēti, tie, visticamāk, tomēr pamatojas uz metodes pamatprincipiem. Plašu informāciju par metodes pielietojamību, par gūtajiem datēšanas rezultātiem, kā arī par meklējumiem un sasniegumiem metodes turpmākajā attīstīšanā var atrast gan izdotajās publikācijās, gan internetā. Interesentiem var ieteikt pašiem iepazīties ar rakstu krājumā “Radiocarbon” regulāri kopš 1959. gada publicēto profesionālo rakstu pilnajiem tekstiem (<http://www.radiocarbon.org> vai <https://journals.uair.arizona.edu/index.php/radiocarbon/issue/archive>). Vienas no informatīvi bagātākajām vietnēm internetā jautājumā par ¹⁴C datēšanu ir <http://www.c14dating.com/> un <http://www.detectingdesign.com/carbon14.html>. Radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratoriju potenciālajiem klientiem ieteicams iepazīties ar radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratoriju sarakstu, kurš atrodams vietnē <http://www.radiocarbon.org/Info/lablist.html>. Šajā sarakstā sniegtā informācija, visticamāk, tomēr nav gluži pilnīga vai absolūti precīza, taču Latvijas vārda trūkums tajā, cik zināms, nav pavisam kļūdas dēļ. Latvijai šādas laboratorijas tiešām trūkst. Jācer, ka raksts palīdzēs arī objektīvāk izvērtēt ¹⁴C datēšanas laboratorijas lietderību Latvijā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Zagorska I.* Jauna liecība par ziemeļbriežu medniekiem Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2010. – Nr. 4. – 105.–112. lpp.
- ² Piemērā minēto datējumu 2000. gadā bija noskaidrojuši un atsūtījuši Tartu Universitātes Ģeoloģijas institūta Radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratorijas speciālisti. Tas noteikts ozolam, kura stumbru 1999. gadā atklāja Rīgā, atjaunojamā Melngalvju nama būvbedrē. Lielākā daļa no šī stumbra tagad saglabāta un izlikta apskatei Rātsnama (Rātes) pasāžā.
- ³ Latvijas padomju enciklopēdija. – 8. sēj. – Rīga, 1986. – 227. lpp.
- ⁴ *Sheridan B.* Interpreting the Past: Radiocarbon Dating. – Berkeley, Los Angeles, 1990. – P. 34 (table 3).

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Abrams I.* Mērījumu rezultātu matemātiskā apstrāde. – Rīga, 1983. – 39 lpp.
- Friedrich M., Remmele S., Kromer B., Hofmann J., Spurk M., Kaiser K. F., Orce C., Küppers M.* The 12,460-year Hohenheim oak and pine chronology

- from Central Europe – a unique annual record for radiocarbon calibration and paleoenvironment reconstructions // *Radiocarbon*. – 2004. – Vol. 46, no. 3. – P. 1111–1122.
- Greene K. *Archaeology: An Introduction*. 4th edition. – London; New York, 2002. – P. 161–168.
- Kraštinš O. *Varbūtību teorija un matemātiskā statistika*. – Rīga, 1978. – 269 lpp.
- Kromer B. Radiocarbon and dendrochronology // *Dendrochronologia*. – 2009. – No. 27. – P. 15–19.
- Kromer B. Radiokohlenstoffdatierung // *Einführung in die Archäometrie / Hrsg. G. A. Wagner*. – Berlin; Heidelberg, 2007. – S. 3–10.
- Pearson G. W., Stuiver M. High-precision bidecadal calibration of the radiocarbon time scale, 500–2500 BC // *Radiocarbon*. – 1993. – Vol. 35, no. 1. – P. 25–33.
- Sheridan B. *Interpreting the Past: Radiocarbon Dating*. – Berkeley; Los Angeles, 1990. – 64 p.
- Stuiver M. A note on single-year calibration of the radiocarbon time scale, AD 1510–1954 // *Radiocarbon*. – 1993. – Vol. 35, no. 1. – P. 67–72.
- Stuiver M., Becker B. High-precision decadal calibration of the radiocarbon time scale, AD 1950–6000 BC // *Radiocarbon*. – 1993. – Vol. 35, no. 1. – P. 35–65.
- Stuiver M., Pearson G. W. High-precision bidecadal calibration of the radiocarbon time scale, AD 1950–500 BC and 2500–6000 BC // *Radiocarbon*. – 1993. – Vol. 35, no. 1. – P. 1–23.
- Stuiver M., Polach H. A. Discussion reporting of ^{14}C data // *Radiocarbon*. – 1977. – Vol. 19, no. 3. – P. 355–363.
- Stuiver M., Reimer P. J. *CALIB User's Guide Rev. 3.0*. – Washington, 1993. – 23 p. + App.
- Vasiliev S. S., Bokovenko N. A., Chugunov K. A., Dergachev V. A., Sementsov A. A., Sljusarenko Ju., Zaitseva G. I. Tree-rings, “wiggles matching” and statistics in the chronological studies of Scythian age sites in Asia // *Geochronometria: Journal on Methods and Applications of Absolute Chronology*. – 2001. – Vol. 20. – P. 61–68.
- Radiocarbon dating. – http://en.wikipedia.org/wiki/Radiocarbon_dating
- Radio carbon dating. – <http://wikipedia.qwika.com/de2en/Radiokohlenstoffdatierung>
- Radiokohlenstoffdatierung. – <http://de.wikipedia.org/wiki/Radiokohlenstoffdatierung>

Māris Zunde

ON THE RADIOCARBON (^{14}C) DATING METHOD
AND ITS APPLICATION IN ARCHAEOLOGY

Summary

In Latvia, too, archaeologists often make use of the radiocarbon (^{14}C) dating method to determine the absolute age of finds, and this method is being applied more and more commonly. The services of ^{14}C dating laboratories abroad are utilised, since Latvia currently has no such laboratory. The datings obtained from laboratories abroad sometimes differ from the expected results, and sometimes misunderstandings arise in interpreting the datings or comparing them with those given in earlier publications. Discussion of such issues can be found in specialist scientific literature published abroad, but there has been no such publication in Latvian, covering the radiocarbon dating method, its principles, potential applications, requirements with regard to archaeological samples etc. In view of this, the author has attempted to bring together in a paper in Latvian basic information from various sources on the most important questions relating to the radiocarbon dating method, which archaeologists should be familiar with in order to better understand the method. It is hoped that the article will give readers a better grasp of this dating method and that it may stimulate physicists to publish a more extensive and in some senses more precise treatment of this theme in the future.

Iesniegts 21.11.2011.

ĪSZIŅAS

Juris Urtāns

LIEPNAS PURNAVA

Purnava ir plašs ciems (vietējie ļaudis stāsta, ka kādreiz bijušas 15 saimniecības; tieši to pašu ciparu apliecina arī padomju militārā kartē¹), kas atrodas Alūksnes rajona Liepnas pagasta rietumu daļā un robežojas ar Mārupes pagasta lielo Ķīkšu purvu (1. att.). Purnavas vārds vēsturnieku pētījumos, diskusijās un arī dažādās citādās publikācijās² bieži pieminēts saistībā ar vēsturnieku meklēto Adzeles zemes Purnavas novadu. Kā zināms no rakstītajiem avotiem, 1224. gadā Rīgas bīskaps Alberts un Zobenbrāļu ordeņa mestrs Folkvīns sadalīja iekarotos latgaļu novadus. Sadalot Adzeles zemi, bīskapam piekrita četri novadi – *Berezne, Pornuwe, Abelen* un *Abrene*.³ Šo novadu un to centru lokalizēšanā vēsturnieku vidū vienprātība nekad nav valdījusi. Pēdējais Purnavas novada un tā iespējamā centra lokalizācijas mēģinājums pieder vēsturniekam Muntim Aunam.⁴ Viņš atreferējis iepriekšējo paaudžu vēsturnieku uzskatus par Purnavas atrašanās vietu, minot, ka pirmo reizi seno Purnavu Liepnas Purnavā 1924. gadā lokalizēja baltvācu pētnieks K. Šterns, kurš arī pieņēma, ka Bereznes novads būtu lokalizējams Liepnas Bērziņos, kas atrodas uz ziemeļaustrumiem no Liepnas centra.⁵ Savukārt Lietgalietis uzskatīja, ka Purnavas novads aptvēris Balvus un Viļaku.⁶ Arī H. Lākmans Purnavu identificēja ar Liepnas Purnavu, tomēr Purnavas kā novada jēdzienu saistīja ar Viļakas apkārtni.⁷ Vilbalds Krasnais Purnavu identificēja ar Viļaku.⁸ Pats M. Auns strikti noraida Purnavas novada lokalizāciju Liepnas Purnavā, norādot, ka Liepnas Purnavā nav atbilstošu arheoloģisko pieminekļu un ka ģeogrāfiski Liepna atradās nomaļus. M. Auns arī atzīmē, ka vēlinie Livonijas laika dokumenti ar Purnavu saprot Viļakas novadu, tomēr uzsver, ka nez vai Liepnas Purnavas nosaukums būtu pārnesti uz Viļaku, jo Liepnas Purnavas un Viļakas nozīmība ir stipri atšķirīga. Viņš piemin, ka 1480. gadā Livonijas ordeņa mestrs Bernds fon der Borhs kādā vēstulē norādījis, ka karaspēks no Alūksnes, izejot cauri

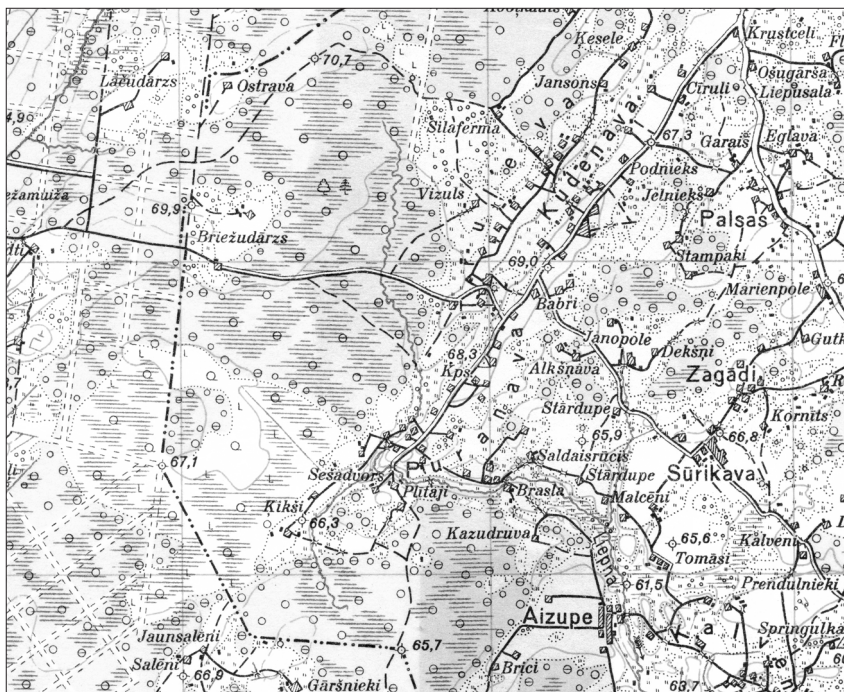
1. att. Purnavas ciema vieta, Liepnas upe un Purnavas senkapi (attēla centrā) skatātā no putna lidojuma. Foto: J. Urtāns 2008. gada 22. aprīlī

Purnavai (*Pernow*), iebrucis Krievijā un nopostījis lielu koka pili, kas, spriežot pēc citiem rakstītajiem avotiem, ir bijusi Višgorodoka. M. Auns uzskata, ka karaspēka ceļš no Alūksnes uz Višgorodoku caur Liepnu vērtējams kā visai neērts; tai pašā laikā bija zināms ceļš caur Liteni, Balviem un Viļaku, kas tālāk veda līdz Višgorodokai. Te varbūt ir vietā norādīt, ka liepnieši tomēr lielceļu no Liepnas uz Viļaku uzskata par senu ceļu (*.. šitais senais ceļš ir vienīgais šeit garām no Alūksnes, kas bija vissenākais ceļš. Šitais bija uz Viļaku. Uz Balviem kādreiz nav bijis ceļa .. ir braukusi pa šito uz Viļaku un tad uz Balviem..*⁹), lai gan tiek arī atzīmēts, ka 20. gs. sākumā Liepnai ar apkārtējiem centriem bija ļoti slikta satiksme. Liepnai tuvākā pasta nodaļa bija tikai Marienburgā (Alūksnē) 40 verstu un Pitalovā (Abrenē) 50 verstu attālumā no Liepnas. Liepnas–Viļakas ceļa posms no Liepnas līdz Kupravas stacijai 13 verstu garumā izbūvēts 1906.–1907. gadā,¹⁰ tomēr nebūtu jādodomā, ka iepriekš te ceļa nav bijis.

M. Auns izvirza un pamato jaunu hipotēzi, ka Purnavas centrs atradies Šķilbēnu Mistra kalnā – pilskalnā, bet Purnavas novads aptvēris Viļakas un Šķilbēnu apkārtni, iesniedzoties arī Purvmalas pagastā tagadējās Krievijas teritorijā.¹¹ Agrāko paudžu vēsturnieki

Šķilbēnu Mistra kalnu sasaistīt ar seno Purnavu nevarēja tā vienkāršā iemesla dēļ, ka pilskalns atklāts tikai 1952. gadā.¹²

Liepnas Purnavas ciems vēlāku laiku rakstītajos avotos parādās, sākot ar 1737. gadu. Apdzīvotā vieta atzīmēta arī 1765., 1770. un 1784. gada dokumentos. Ciems dažādos rakstītajos avotos ir ticis saukts par Pūrnavu, Puronovu, Purnavu, Purnovu un Purnovo.¹³ Viļakas stāstījās 1738. gada inventārā teikts, ka Purnavā (*Wioska Purnowo*) ir četras saimniecības, kas maksā nodokļus – kopumā 11 dālderus. Divi no saimniekiem ir ienācēji no Moskovijas.¹⁴ Neapšaubāmi, ka Purnavas ciems ir sena apdzīvota vieta, kas droši vien bija izveidojusies jau pirms 18. gadsimta. Latgales agrākais kartogrāfiskais materiāls, kas izmantojams lokālāku apdzīvoto vietu pētniecībai, ir J. Šmita 1775. gada Pleskavas guberņas karte.¹⁵ Kartē norādīta Liepna (*Lipna*) un citas apkārtnes lielākās apdzīvotās vietas, tomēr Purnava, iespējams, tās mazākās nozīmības dēļ kartē nav atzīmēta.¹⁶ Pirmā karte, kur fiksēta Purnava (*Пурнова*), ir 1784. gada Ludzas pilsētas un apriņķa zemju ģenerālmērīšanas karte.¹⁷ Gan Latvijas, gan Igaunijas 20. gs. 30. gadu militārajās kartēs Purnava apzīmēta kā Purnava (2. att.).¹⁸ Mūsdienu Purnavas iedzīvotāji pašu ciema

2. att. Purnavas un Kudinavas ciems 1932. gada kartē

3. att. Liepnas upes ieleja Purnavā

nosaukuma izcelsmi nevar izskaidrot. Jādomā, nosaukums ir saistīts ar baltu vārdu *pūrs*, *purvs*, jo Purnavas ciems tiešām atrodas lielā Ķikšu purva austrumu malā.

Galvenā problēma senā Purnavas novada centra identificēšanai ar Liepnas Purnavu ir tā, ka Liepnas Purnavā nav zināms pilskalns, kam it kā noteikti vajadzētu būt senā novada centrā. 2007. gada 27. jūnijā tika arheoloģiski apsekots Purnavas ciems un tā tuvākā apkārtnē, mēģinot konstatēt kādas senākas apdzīvotības pazīmes, tomēr tādas ieraudzīt neizdevās. Purnavas ciems izvietots līdzenā vietā; to ieloko lēzenā, dažus metrus dziļā ielejā tekošā Liepnas upē un tās pietekas (3. att.). Vienīgais kaut cik vērā ņemamais norobežotais reljefa izcēlums Purnavas tuvumā ir Liepnas upes labajā krastā pie Braslu ciema, tomēr šis izcēlums ir dabisks veidojums bez jebkādām mākslīgā pārveidojuma pazīmēm. Kopumā jāatzīst, ka ne Purnavā, ne tās tuvākajā apkārtnē nav tādu reljefa formu, kādas parasti ir tikuši ierīkoti tradicionālie pilskalni.

Purnavā atrodas valsts aizsargājams arheoloģiskais piemineklis – Purnavas senkapi,¹⁹ kuru datējuma un kultūrpiederības skaidrojums varētu dot papildu liecības Purnavas kā novada centra identifikācijai. Purnavas senkapi, atsaucoties uz 1873. gada ziņām, pirmo reizi literatūrā minēti 1903. gadā.²⁰ Uz šo pieminējumu ir norāde arī

4. att. Purnavas senkapi

vēlāka laika literatūrā.²¹ Pirmo ziņojumu par Purnavas senkapiem toreizējai Pieminekļu valdei 1924. gadā iesniedza Liepnas skolotājs K. Ropšs.²² Vēlāk Purnavas senkapus bieži apmeklējuši un aprakstījuši arheologi un novadpētnieki, tomēr arheoloģiskie pētījumi tur nav izdarīti – un, lai gan ir ziņas par senlietu atradumiem kā senkapos, tā to tuvumā, līdz muzejiem senlietas nav nonākušas, kas pagaidām liedz Purnavas senkapus precīzāk datēt.

Purnavas senkapi atrodas Purnavas ciema centrā un ir ierīkoti 3 m augstā, ap 25 × 20 m lielā uzkalnā, kas vienmēr bijis apaudzis ar lieliem kokiem, tostarp priedēm (4. att.). Lielas priedes bieži ir sastopamas kā agrāku laiku, tā arī mūsdienās izmantotās Latvijas kapsētās. 1973. gadā novadpētnieks A. Egle bija saskaitījis, ka Purnavas senkapos auga piecas lielas priedes, seši bērzi un viena egļe; divi bērzi nokaltuši.²³ Senkapi postīti ar dažādiem rakumiem, no kuriem daži uzskatāmi par senām kartupeļu bedrēm, bet citi – par mantraču rakumiem. Senkapos nelikumīgi un nelegāli mantraču rakumi izdarīti vēl pirms dažiem gadiem. Mūsdienās senkapi bieži pārauguši ar krūmiem un rakumu bedres vairs nav tik izteikti redzamas. Spriežot pēc vietējo iedzīvotāju stāstītā, kādreiz kalnā Lieldienās kārtas šūpoles. No trijām pusēm senkapu uzkalnu ieloko kādreizējie tūrismi, ziemeļu pusē agrāk gar senkapu pakāji gājis lauku ceļš, kas

5. att. Purnavas senkapi 1961. gadā. Foto: O. Klints

6. att. Purnavas senkapi 1963. gadā. Foto: A. Egle

tagad netiek lietots un ieaudzis krūmos. Līdzās šim ceļam senkapu uzkalna malā vēl 20. gs. 70. gados nedaudz tika raktas smiltis;²⁴ tagad šī rakumu bedre aizaugusi. Purnavas senkapus labi raksturo kā agrāku laiku fotoattēli (1924., 1948., 1961. (5. att.), 1963. (6. att.), 1973., 1978. gada un jaunāki),²⁵ tā arī 1981. gada uzmērījums.²⁶

Purnavas senkapi tautā saukti par Franču kara kapiem, Zviedru kara kapiem vai vienkārši Kara kapiem, un stāstīts, ka tie esot no zviedru laikiem vai ka tie esot 100 gadus seni. Ar tautībām saistītu nosaukumu lietojums tautas mutē, lai apzīmētu un raksturotu senkapus, Latvijā ir plaši izplatīts. Ar franču vārdu un laiku parasti tiek saistīti senkapi Augšzemē un Dienvidlatgalē, ar zviedru – Vidzemē.²⁷ Abu šo tautu nosaukumu lietojums vienu senkapu apzīmēšanai varētu apliecināt Liepnas pagasta atrašanos starp Vidzemi un Latgali.

Par Purnavas senkapu raksturu un gadījuma atradumiem tajos ir samērā daudz liecību. Jau 1873. gadā tika ziņots, ka senkapu kalnā izraktas vairākas kartupeļu bedres un atrasti cilvēku kauli.²⁸ Novadpētnieks Viktors Grāvītis 1948. gadā ziņoja, ka pēc nostāstiem šajā uzkalnā vai pie tā bijusi baznīca, kuras zvans zviedru kara laikā nogremdēts Liepnas upē Zvana atvarā, kas atrodoties ap 300 m uz dienvidaustrumiem no uzkalna. Pie uzkalna bijis krogs un katoļu baznīca. Senkapos atrasts dzelzs šķēps, dzelzs cirvis un bronzas zvārguļi.²⁹ Skolotāja un novadpētniece A. Brice, rakstot par Liepnas senvēstures pieminekļiem, par Purnavas senkapiem norādīja: *Pēc seniem nostāstiem, kara kapukalnā* [? – J. U.] *karājiem zvans, kas, zviedru kara laikā to vedot, ievēlies Liepnas upē zvana atvarā jeb bezdibeņa atvarā. Kalnā agrāk atrasts dzelzs šķēps, cirvis un “trīkaļi” (zvārguļi?), bet kādu kilometru tālāk arot izcelts zobens.*³⁰ Iespējams, ka ar seno baznīcas jeb zvana tradīciju sasaistāms paradums uzkalnā dedzināt jāņugunis.³¹ Atzīmēsim, ka baznīcas zvana kā lielas materiālas vērtības slēpšana ūdeņos juku laikos ir visai izplatīta paraža. Tā J. K. Broce ir dokumentējis, ka Straupes baznīcas zvanu izlēja 1684. gadā, *bet pēc laika šo zvanu kara nemieros nogremdēja kādā tuvējā ezerā un aizmirsa*; vēlāk zvanu atkal atrada.³² Spriežot pēc tā, ka zvans izgatavots 1684. gadā, domājams, tas slēpts ezerā Ziemeļu kara laikā. Zvanu slēpšana ūdeņos ir dokumentēta arī vēl jaunākos laikos. Tā Lazdonas luterāņu baznīcas zvanu II pasaules kara laikā, glābjot no pārkausēšanas, nogremdēja kūdras mārķā, no kura to izcēla tikai 1954. gadā.³³ Pirms pāris gadiem no Mergupes ticis izvilks Mālpils baznīcas zvans, par kura nogremdēšanu upē tika stāstītas teikas. Atradējs par zvanu prasījis 3000 latu; zvanu nopircis Turaidas muzejs.³⁴ Ir gan zināmas aizdomas, ka zvans varētu nebūt autentisks. Baznīcu zvanu nogremdēšana un izcelšana no ūdeņiem ir radusi plašu atspoguļojumu folklorā.

Vēsturniece Olga Klints savā 1961. gada Purnavas senkapu aprakstā min, ka senkapos bez bronzas zvārguļiņiem un citiem priekš-

metiem atrasts arī *bronzas spirālveidīgs gredzens*.³⁵ 1978. gadā vietējie iedzīvotāji stāstīja, ka agrākos laikos senkapos uzieti kādi bronzas *ķibuļi*.³⁶ Baltvācu novadpētnieks Oto Bongs, pēc II pasaules kara iztaujājot Latvijas karagūstekņus Rietumu nometnēs, bija ieguvis ziņas, ka Purnavas senkapos atrasta plakaniska riņķsakta. O. Bongs pēc stāstītāja teiktā atradumu uzskicēja. Sakta ir bijis samērā plats, pumpām rotāts loks un plata zosla.³⁷ Spriežot pēc skices, sakta kopumā varētu tikt attiecināta uz 13.–16. gs. un ir tipiska sava laika rota.³⁸

1996. gadā arheologs Ritvars Ritums konstatēja, ka nesen raktā mantraču bedrē Purnavas senkapu uzkalna virsotnē redzamas dzeltenas smiltis, bet bedres profilos atsegti akmeņi, no kuriem daži varētu būt deguši.³⁹ Akmeņi senkapu kalna pakājē konstatēti arī 1978. gadā. Toreiz tika stāstīts, ka cilvēku kaulus atrodot zem akmeņiem.⁴⁰ Arī V. Grāvīša ziņojumā norādīts, ka pakalnā izraktajās bedrēs redzami akmeņi.⁴¹

Lai arī senlietas no Purnavas senkapiem līdz muzejiem nav nonākušas, nevarētu rasties šaubas, ka tādas senkapos ir atrastas. Ja pieņem, ka ziņojumos minētās senlietas tiešām ir tās, par kādām tās teicēju nosauktas (dzelzs cirvis un šķēps, bronzas zvārguļi, riņķsakta un spirālgredzens), tad jānorāda, ka visumā šādas senlietas ir raksturīgas vidējam un vēlajam dzelzs laikmetam un arī agrajiem viduslaikiem, tas ir, m.ē. I g.t. otrajai pusei un II g.t. pirmajiem gadsimtiem.

Pieminekļa aprakstītāji vairākkārt ir atzīmējuši, ka senkapos bijuši akmeņi, pat akmeņu konstrukcijas, saistītas ar apbedījumiem. Norādīsim, ka Ziemeļlatgalē Liepnai kaimiņos esošajos pagastos samērā bieži ir konstatēti senkapi, kur mirušie apglabāti dažādās akmeņu konstrukcijās. Daļa šo konstrukciju varētu būt saistāma ar somugrisko etnosu vai vietējām baltu tradīcijām, citas – ar agrīnajiem pareizticīgo apbedījumiem jeb tā sauktajiem žaļņikiem. Purnavas senkapiem tuvākie senkapi ar akmeņu konstrukcijām – iespējams, akmeņu aplikumu ap senkapu uzkalniņu – konstatēti Žīguru Cirnavā. Tur 1932. gadā arheologa Raula Šnora vadībā pētīti 15 uzkalniņi; diemžēl izrakumu materiāls nav plašāk publicēts.⁴² 2007. gada 28. jūnijā, kopīgi ar igauņu arheologu Heiki Valku apsekojot Cirnavas senkapus, viņš izteicās, ka vismaz ārēji Cirnavas senkapi atgādinot žaļņikus. Savukārt arheologs Vladislavs Urtāns uzskatīja, ka Cirnavas senkapi raksturīgi Novgorodas slovēņiem, tomēr senkapu senlietas vērojama arī votu vai citu somugru klātbūtnē. Cirnavas senkapi datējami ar m.ē. I g.t. beigām un II g.t. pirmajiem gadsimtiem.⁴³ Žīguru novadpētniece Anna Āze 2007. gada 30. jūnijā norādīja, ka Cirnavas senkapiem līdzīgi apbedījumi ar akmeņiem bijuši arī Žīguru Katlešos (kas agrāk ietilpa Liepnas pagastā), bet šie senkapi vēlākos laikos, izlaužot akmeņus un rokot kara laika

tranšejas, ir nopostīti.⁴⁴ Arī Purnavas senkapiem relatīvi netālaļos Igaunijas pierobežā esošajos Siksalas senkapos 12.–14. gs. un, iespējams, arī vēlāku laiku apbedījumiem noteikti ir konstatējamas akmeņu konstrukcijas; arī kapu bedres ir pildītas ar akmeņiem.⁴⁵ Purnavas senkapiem netālaļos Šķilbēnu Daņilovkas senkapos arheoloģes Elvīras Šnores vadībā pētītas četras apbedījumu vietas, kuras iezīmēja virszemes akmeņu konstrukcijas.⁴⁶ Šādas konstrukcijas senkapu izveidojumā plaši izplatītas kaimiņos esošajos Pleskavas un Novgorodas apgabalos, krievu valodā tās tiek dēvētas par žaņņikiem un ir saistāmas ar agrīno pareizticīgo apbedījumiem.⁴⁷ Šķilbēnu Daņilovkas senkapu žaņņikus E. Šnore datēja ar 13.–14. gadsimtu.⁴⁸

Akmeņu konstrukciju klātbūtne Purnavas senkapos vairāk vedina uzskatīt, ka senkapi attiecināmi uz m.ē. II g.t. pirmajiem gadsimtiem, kam pretim nerunā arī tur atrasto un ziņojumos pieminēto senlietu iespējamais datējums. Kopumā varētu pieņemt, bet ne pierādīt, ka Purnavas senkapu datējums saistāms ar m.ē. II g.t. pirmo pusi. Līdzīgi ar 12.–15. gs. tiek datēti tuvējie Viļakas senkapi,⁴⁹ kuru vietā vēlāk uzbūvēta Viļakas luterāņu baznīca. Somugriskā un igauņiskā klātbūtne Liepnā vēl nesenākos laikos apliecināta arī 2007. gada Latvijas Kultūras akadēmijas studentu folkloras vākumā. Varētu vēl norādīt, ka Liepnas pagasts arī mūsdienās ir visai bagāts ar akmeņiem, tāpēc par pārsteigumu nebūtu uzlūkojams fakts, ka akmeņi izmantoti arī senajās apbedīšanas tradīcijās.

Par to, ka Purnavas ciema vietā cilvēki dzīvojuši ilgus gadus, liecina ne tikai senkapu esamība, bet arī to aptuvenais agrais datējums. Tomēr ar senkapiem saistītās apmetnes vieta pagaidām nav konstatēta. Mūsdienās to liedz atklāt ilgus gadus nepļautā zāle un krūmi, kas pārņēmuši lielāko daļu Purnavas ciema teritorijas un kavē meklēt senās apmetnes kultūrslāni. Dažos ciema bijušajos laukos atrastās ripas keramikas lauskas attiecināmas uz Purnavas pastāvēšanu pāris pēdējos gadsimtos. Par kādu jau vēlāku laiku centra vietu Purnavas ciemā varētu liecināt folkloras dotumi par krogu un baznīcu Purnavā,⁵⁰ kas varēja iezīmēt šādu lokālu centralitāti. Ja Purnavā tiešām bijusi baznīca, tā, jādūmā, nebūtu veidota kā monumentāla celtnē. Ticamāk, ka tā bijusi neliela kapēla, kādas joprojām ir sastopamas kaimiņos esošās Igaunijas pierobežā pareizticīgo setu apdzīvotajos novados. Par Purnavas vietas hierarhiski augstāku nozīmi varētu liecināt ziņas par zobēna atradumu, kas esot iegūts ap kilometru attālu no Purnavas senkapiem.⁵¹ Zobens ir prestiža, dārga un parasti ar sabiedrības virsslāni saistīta lieta.

Purnavas krogs norādīts ne tikai folkloras dotumos, bet arī kādā 1770. gada dokumentā (*karczma Purnowska*).⁵² Atzīmēsim, ka arī Liepnas centra tuvumā esošie Franciskopoles senkapi tautas nostāstos ir saistīti ar baznīcas celšanas tradīciju.⁵³ Arī šos senkapus

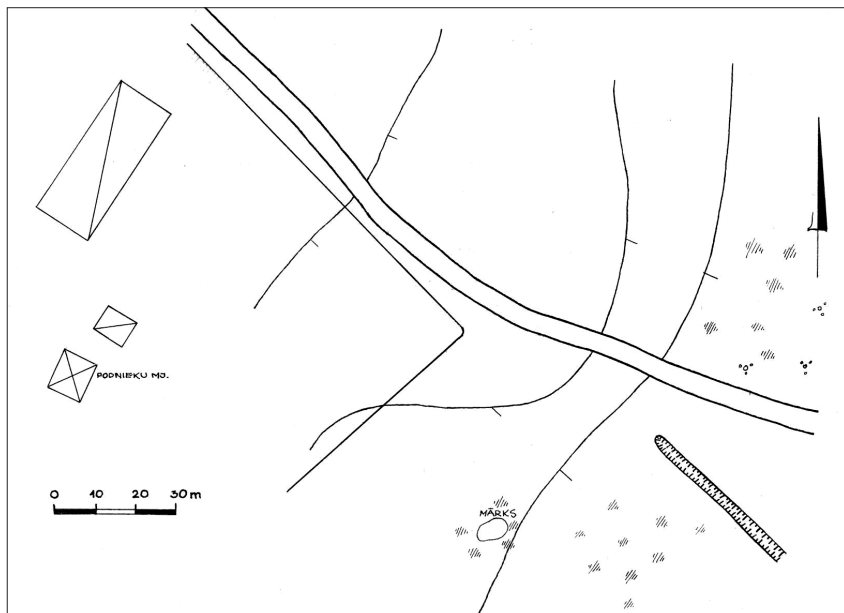
7. att. Krustakmens
Purnavas kapsētā

iezīmēja lielas priedes,⁵⁴ no kurām patlaban Franciskopolē gan ir saglabājies tikai viens koks. Varbūt ar šo vēlāko laiku centralitāti Purnavā ir saistīta arī Purnavas mūsdienu mazizmantotā kapsēta, kurā pēc nostāstiem esot atrasti agrāku laiku apbedījumi. Purnavas kapsētas agrākie datētie čuguna krusti attiecas uz 19. gs. beigām un 20. gs. sākumu. Kapsētā ir arī kāds samērā arhaisks un vienkārši veidots akmens krusts (7. att.), kādi diezgan bieži sastopami agrīnajās kristiešu kapsētās netālajā dienvidaustrumu Igaunijā.⁵⁵

Gar Purnavu bija iecerēta un, iespējams, varbūt pat reāli kādu laiku 18. gs. beigās pastāvēja Krievijas Pleskavas, Vitebskas un Vidzemes guberņas robeža. Par to liecina kāds krustakmens Ķikšu purvā Krustakmens salīņā ap 1,5 km uz rietumiem no Purnavas, uz tagadējās Liepnas pagasta robežas. Šis akmens varēja atrasties uz tās pašas robežlīnijas, kuru iezīmēja pazīstamais Pededzes Silenieku krustakmens,⁵⁶ kas atrodas kaimiņos Liepnas pagastam.

Sprīžot pēc nostāstiem par cilvēku kaulu atradumiem un vietas saistību ar zviedru laikiem, vēl kāda ar viduslaiku lokālo centralitāti saistīta vieta Liepnas pagasta teritorijā būtu meklējama Bērziņu rajonā uz ziemeļaustrumiem no Liepnas.⁵⁷ Šāda centra pastāvēšanu eventuāli varētu stiprināt senas soda vietas – Karātavu kalna

8. att. Kudinavas Podnieku senkapu 1981. gada uzmērījums

atrašānās šajā rajonā, jo publiskas sōda vietas nereti bija viduslaiku un jauno laiku sākuma centru raksturīgs atribūts.⁵⁸

Purnavas ciemam ziemeļos ir plašais Kudinavas (jeb Kudenavas) ciems (2. att.), kur līdzenā, agrāk artā un noartā uzkalnā pie Podnieku mājām ir senkapi (8. att.), kas tautā saukti par Zviedru kapiem. Nekādu ziņu par senlietu atradumiem no Kudinavas senkapiem nav, un pat aptuvenus senkapu datējums pagaidām nav nosakāms. Arī tautas tradīcijās tie pieminēti daudz retāk nekā netālie Purnavas senkapi. Atliek vienīgi norādīt, ka Kudinavas senkapi atrodas nepilnus trīs kilometrus no Purnavas senkapiem.

Purnavas situācija Livonijas pierobežā, kas manifestējusies vēl jaunākos laikos ar robežu noteikšanu tiešā Purnavas tuvumā, Purnavas senkapi, pagaidām tikai vāji nojaušamie atradumi tajos un ziņas par iekārtojuma īpatnībām, apkārtnes senvietas un folkloras tradīcijas Purnavas arheoloģisko kompleksu ļauj salīdzināt un rast tam paralēles ar plaši pētīto Sīksalas kompleksu, kas atrodas Igaunijā trīs kilometru attālumā no tagadējās Latvijas robežas un taisnā līnijā 25 km uz ziemeļrietumiem no Purnavas. Sīksalas kompleksā ietilpa senkapi, atbilstošas apmetņu un dzelzs ieguves vietas, kapelas jeb baznīcas vieta, sens ceļš, svētbirzs un mazizveidots nocietinājums jeb pilskalns.⁵⁹ Sīksalas komūnu tās pētītāji ietilpināja plašākā, relatīvi

norobežotā kultūretniskā veidojumā, kurā ietverta arī Purnava un kas nosacīti būtu vienādojams ar Adzeles jeb Očelas zemes teritoriju tagadējās Igaunijas, Latvijas un, iespējams, arī Krievijas teritorijā.⁶⁰ Livonijas laika sākumā 13. gs. un 14. gs. pirmajā pusē šīs robežteritorijas iedzīvotāji, pildot robežsardzes un militāros pienākumus, saglabāja nosacītu neatkarību. Par to liecina arī skaitliski lielā ieroču klātbūtne Siksalas apbedījumu inventārā. Atzīmēsim, ka mutvārdu liecības stāsta par ieroču atradumiem arī Liepnas Purnavas senkapos. Liepnas Purnava tāpat ir situēta relatīvi netālu no krievu zemēm aiz plašajiem Liepnas un Kupravas mežiem, kas veidoja valstu dabisko robežu, un Purnavas senajiem iedzīvotājiem, tāpat kā siksaliešiem, bija jābūt gataviem dažāda veida militārām konfrontācijām.

Varētu secināt, ka Liepnas Purnava viduslaikos un jauno laiku sākumā tiešām ir bijusi vieta ar kādām centralitātes pazīmēm (baznīcas un kroga tradīcija, rakstīto avotu ziņas par krogu, apdzīvotība, kapsēta, folkloras liecinājumi), tomēr, balstoties tikai uz Purnavas ciema un tā apkārtnes arheoloģisko vietu un ziņu par atradumiem analīzi, uzskatīt, ka mūsdienu Purnavas vietā meklējams 13.–15. gs. rakstos minētā Purnavas novada centrs, kas būtu visai vilinoši, pagaidām nav iespējams. Būtu daudz vienkāršāk, ja Purnava būtu minēta tikai 14.–15. gs. dokumentos, jo tad pilskalns Liepnas Purnavā vairs it kā nebūtu meklējams – šajā laikā vietējo tautu koka pilis pilskalnos vairs gandrīz netika izmantotas. Protams, var tikt uzdots arī jautājums, vai tiešām visos 13. gs. novadu centros vajadzētu atrasties pilij, respektīvi, pilskalnam.

ATSAUCES

- ¹ Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР. Составлен по материалам съёмки 1967 г. М 1: 25 000 (С-53-28-Г-г).
- ² Piemēram: *Selarts A.* Vendi, ziemeļlatgaļi un Livonijas–Krievzemes attiecības 13. gadsimtā // *Cēsīm 800. Quo vadis, Cēsis? Vēsture un mūsdienu nosacījumi pilsētas attīstībai.* Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Cēsis, 2006. gada 6.–7. aprīlis. – Cēsis, 2007. – 98. lpp.; *Ziedonis R.* Austrumu robeža. – Rīga: Zvaigzne ABC, [2008]. – 92., 93. lpp.; u.c.
- ³ Senās Latvijas vēstures avoti. – I sēj. 1. burtn. – Rīga, 1937. – 108. dokuments.
- ⁴ *Auns M.* Adzeles zeme // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.* – 1999. – Nr. 3. – 27.–43. lpp.
- ⁵ *Stern C.* Livlands Ostgrenze im Mittelalter vom Peipus bis zur Düna // *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte.* – Rīga, 1924. – Bd. 23. – S. 224.
- ⁶ *Lietgalietis.* Latvju senās zemes Adzele un Latgale // *Latvijas Saule.* – 1927. – Nr. 53/54. – 585.–587. lpp.; *Lietgalietis.* Papildu ziņas par latvju seno zemi Adzeli // *Latvijas Saule.* – 1927. – Nr. 59/60. – 654.–656. lpp.
- ⁷ *Laakmann H.* Zur Geschichte Heinrichs von Lettland und seine Zeit. Beiträge zur Kunde Estlands. – Bd. XVIII, H. 2. – Reval, 1933. – S. 96, 97.
- ⁸ *Krasnais V.* Latviskā Jaunlatgale. – Rīga, 1937. – 7. lpp.

- ⁹ Latviešu folkloras krātuve. Nr. 2156, 1052. Teicēja Valida Bērziņa, dzimusi Ilšjāna, dzīvo Liepnā, pierakstīja Linda Zonne un Santa Adakovska 2007. g. 27. jūnijā.
- ¹⁰ *Spirka L.* Liepnas pagasta skolas (1879–2000). – Alūksne: Selja, 2007. – 13. lpp.
- ¹¹ *Auns M.* Adzeles zeme. – 28., 32., 33. lpp.
- ¹² *Šnore E.* Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā un antropoloģiskā ekspedīcijā // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1957. – Nr. 4. – 170. lpp.
- ¹³ *Zeps V. J.* The Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms. – Madison, Wisconsin: Baltic Studies Center, 1984. – P. 401.
- ¹⁴ *Brežgo B.* Latgolas inventari un generalmēreīšonas zem'ū aproksti. 1695.–1784. – Daugavpils: Vl. Lōča izdevnīceiba, 1943. – 23. lpp.
- ¹⁵ *Dunsdorfs E.* Latgales vēsturiskās kartes. – Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1991. – 63. lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 76. lpp.
- ¹⁷ *Brežgo B.* Latgolas inventari .. – 385., 386. lpp.
- ¹⁸ Armijas štāba Ģeod.-Top. daļas 1932. g. izdevums pēc 1923. g. uzņēmuma. M 1: 75 000; Kv. St. Topo – Hüdrograafia osakonna vāljaanne 1933 a. M 1: 200 000.
- ¹⁹ Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksts // Latvijas Vēstnesis. – 1998. – Nr. 369/372 (1430/1433).
- ²⁰ Сведения 1873 г. о городищах и курганах. С предисловием А. А. Спицина // Известия Императорской Археологической комиссии. – Вып. 5. – Санкт-Петербург, 1903. – С. 19.
- ²¹ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – Rīga: Latvijas vēstures muzejs, 2002. – 249. lpp. – (Latvijas kultūrvēsturiskais mantojums ārzemju krātuvēs. Nr. 1. Arheoloģija).
- ²² K. Ropša 1924. g. 10. jūlija ziņojums. Glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā (turpmāk – LNVMA).
- ²³ A. Egles 1973. g. 19. februāra ziņojums. Glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā (turpmāk – VKPAI PDC).
- ²⁴ A. Egles 1976. g. 19. maija ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- ²⁵ Glabājas LNVMA un VKPAI PDC.
- ²⁶ Purnavas senkapi. D. Čudara un B. Bārzdiņas 1981. g. 18. augusta uzmērījums. Glabājas VKPAI PDC.
- ²⁷ *Graudonis J.* Par dažiem arheoloģijas pieminekļi nosaukumiem // Dabas un vēstures kalendārs 1973. – Rīga: Zinātne, 1972. – 308. lpp.
- ²⁸ Сведения 1873 г. о городищах и курганах .. – С. 19.
- ²⁹ V. Grāviša 1948. g. 14. oktobra ziņojums. Glabājas LNVMA.
- ³⁰ *Brice A.* Liepnas skolas jubileja un tās mikrorajonā esošie pieminekļi // Dabas un vēstures kalendārs 1979. gadam. – Rīga: Zinātne, 1978. – 257., 258. lpp.
- ³¹ J. Urtāna 1978. g. 20. novembra ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- ³² *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. 4. sēj.: Latvijas mazās pilsētas un lauki / Manuskriptu publicēšanai sagatavojis M. Auns. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 88., 89. lpp.
- ³³ *Trečaks A.* Sarkanu pagasts. Vēsture. Izglītība. Kultūra. – Rīga: SIA Haidenfelde, 2007. – 27. lpp.
- ³⁴ *Patmalnieks G.* Mergupe. Suda. Lielā Jugla. Rīgas ūdensceļi. – Rīga: Starburaga bērni, 2007. – 27. lpp.

- ³⁵ O. Klints 1961. g. 20. jūnija ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- ³⁶ J. Urtāna 1978. g. 20. novembra ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- ³⁷ Kopija no O. Bonga materiāliem. Glabājas VKPAI PDC.
- ³⁸ *Kirme K.* Eesti sõled. – Tallinn: Kunst, 1986. – Lk. 25, 26; *Valk H.* Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. – Visby; Tartu: Gotland University College Centre for Baltic Studies & University of Tartu Archaeology Centre, 2001. – P. 46. – (CCC papers: 3); *Laul S., Valk H.* Siksälä: A Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval. – Tallinn; Tartu, 2007. – P. 69, 70. – (CCC papers: 10); u.c.
- ³⁹ R. Rituma 1996. g. 10. novembra ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- ⁴⁰ J. Urtāna 1978. g. 20. novembra ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- ⁴¹ V. Grāvīša 1948. g. 14. oktobra ziņojums. Glabājas LNVMA.
- ⁴² Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga: Zinātne, 1974. – 326. lpp.
- ⁴³ *Urtāns V.* Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g.t. otrajā pusē // Arheoloģija un etnogrāfija. – VIII laid. – Rīga: Zinātne, 1968. – 72. lpp.
- ⁴⁴ J. Urtāna 2007. g. 30. jūnija ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- ⁴⁵ *Laul S., Valk H.* Siksälä: A Community at the Frontiers .. – P. 38–41.
- ⁴⁶ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа на северо-востоке Латвии // Известия Академии наук Латвийской ССР. – 1980. – № 12 (4011). – С. 38–54.
- ⁴⁷ *Грушина Л. Е.* Курганный и жальничный могильники у дд. Лопатого и Новая в округе Изборска // К 1125-летию Изборска. Тезисы докладов предстоящих Юбилейных чтений. – Изборск, 1987. – С. 10–12; *Грушина Л. Е.* Курганно-жальничный могильник у деревни Веребково // Земля псковская, древняя и современная. Тезисы докладов. – Псков, 1990. – С. 22, 23; *Рябинин Е. А.* Финно-угорские племена в составе Древней Руси. К истории славяно-финских этнокультурных связей. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 25–27; u.c.
- ⁴⁸ *Шноре Э. Д.* Погребения жальничного типа .. – С. 53.
- ⁴⁹ *Bitner-Wróblewska A., Ciglis J., Radiņš A.* Latvijas arheoloģiskās senlietas Polijas krātuvēs. Zabytki Łotewskie w zbiorach Polskich. – Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Państwowe muzeum archeologiczne, 2005. – 73. lpp. – (Latvijas kultūrvēsturiskais mantojums ārzemju krātuvēs. Nr. 2).
- ⁵⁰ V. Grāvīša 1948. g. 14. oktobra ziņojums. Glabājas LNVMA.
- ⁵¹ *Brice A.* Liepnas skolas jubileja .. – 258. lpp.
- ⁵² *Zeps V. J.* The Placenames of Latgola .. – P. 401.
- ⁵³ *Brice A.* Liepnas skolas jubileja .. – 257. lpp.
- ⁵⁴ V. Grāvīša 1943. g. 23. maija ziņojums. Glabājas LNVMA.
- ⁵⁵ *Valk H.* Rural Cemeteries of Southern Estonia .. – P. 26, 27, plate I, VII, VIII.
- ⁵⁶ *Urtāns J.* Par dažiem robežakmeņiem // Zvaigžņotā Debess. – 1989. g. pavasaris (123). – 40., 41. lpp.
- ⁵⁷ V. Grāvīša 1943. g. 25. maija ziņojums. Glabājas LNVMA; J. Urtāna 1978. g. 20. novembra ziņojums. Glabājas VKPAI PDC.
- ⁵⁸ Sal.: *Dunsdorfs E.* Latgales vēsturiskās kartes .. – 42., 43. lpp.
- ⁵⁹ *Laul S., Valk H.* Siksälä: A Community at the Frontiers .. – P. 13–25.
- ⁶⁰ Turpat. – 118.–122. lpp.

VĒSTURES AVOTI

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTAM – 75 Institūta etnogrāfi ekspedīcijās

Latvijas vēstures institūta 75 gadu atcerei veltītajā publikāciju sērijā šoreiz ieskats etnogrāfisko ekspedīciju norisē pagājušā gadsimta 50. gados – 80. gadu sākumā, atsaucot atmiņā vai skatot no jauna daudzo braucienu darba un sadzīves mirkļus un vismaz daļu ekspedīciju dalībnieku, kuri parasti paliek “aiz kadra”.

Šīs ekspedīcijas aizsākās 1947. gadā ar toreizējā LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfu grupas braucienu valodnieces Dainas Zemzares vadībā uz Ilūkstes apriņķi. Etnogrāfijas sektors¹ pēc dažādām reorganizācijām par Vēstures institūta pastāvīgu struktūrvienību atkal kļuva 1959. gadā. Neskatoties uz padomju režīma ideoloģiskajām prasībām un pētījumu ierobežoto tematiku, šajā laikā notika gan teritoriāli, gan tematiski, gan dalībnieku skaita ziņā plašākās etnogrāfiskās ekspedīcijas.

Gandrīz sešdesmit gadu laikā etnogrāfisko lauka pētījumu rezultātā Latvijas vēstures institūtā pakāpeniski izveidojās pašlaik plašākais rakstīto etnogrāfisko pirmavotu arhīvs – LVI Etnogrāfisko materiālu krātuve ar bagātu ekspedīciju lauka pierakstu, zīmējumu, fotonegatīvu, fotogrāfiju, dokumentu u.c. materiālu kopu, kas joprojām ir vērtīgs avots mūsdienu pētniekiem. Ekspedīciju darba rezultātā tapusi un top lielākā daļa no Latvijas vēstures institūta pētnieku latviešu tradicionālajai kultūrai veltītajām monogrāfijām un zinātniskajiem rakstiem.

Publicētās fotogrāfijas un fotonegatīvi glabājas LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē un Latvijas vēstures institūta attēlu krājumā. To autori (izņemot pēdējo attēlu) ir etnogrāfisko ekspedīciju dalībnieki.

Lilīta Vanaga

¹ No 1951. g. – Etnogrāfijas sektors Etnogrāfijas un folkloras institūtā, no 1956. g. – Vēstures un materiālās kultūras institūtā, no 1959. g. – Vēstures institūtā. No 2003. g. – LU Latvijas vēstures institūta Etnoloģijas nodaļa.

Ekspedīcijas dalībnieku grupa gatava doties braucienā pa Gulbenes rajonu.
1956 (M. Slavas foto)

Anna Krastiņa fotografē vietējās meitas ikdienas apģērbos.
Gulbenes rajons, 1956 (M. Slavas foto)

Etnogrāfu arhīva pārzīne
Milda Kazeka (no kreisās)
sarunā Beļavas ciema
Krūmiņos. 1956
(A. Krastiņas foto)

Vakariņu gatavošana Litenes
vidusskolas internātā. Stāv va-
lodnieks Aleksandrs Jansons
(no kreisās) un Anatolijs Bi-
rons, no labās – Aldona Rāve,
Milda Kazeka un Rudīte
Gundega. 1956
(A. Krastiņas foto)

Mirdza Slava (no labās),
Etnogrāfijas sektora vadītājs
Marģers Stepermanis, Ruta
Kalniņa (no kreisās) kopā
ar mājas iedzīvotājiem
Beļavas ciema Veckrieviņos.
1956 (A. Krastiņas foto)

Skats 1958. gada
etnogrāfiskās
ekspedīcijas izbraukuma
sesijas izstādē Valkas rajona
kultūras namā
(S. Cimermaņa foto)

Etnogrāfijas sektora darbinieku grupa 60. gados. 1. rindā no kreisās: Lidija Jefremova, Elga Čivkule, Antoņina Zavarina, Marta Kirša, Aina Alsupe, Linda Dumpe; 2. rindā: sektora vadītājs Heinrihs Strods, Mirdza Slava, Anna Krastiņa (S. Cimermaņa foto)

Ekspedīcija ierodas Bērzpils ciema Salā. Balvu rajons, 1963 (H. Stroda foto)

Mirdza Slava sarunā ar kolhoza klētnieku Jēlnieku ekspedīcijas autobusā. Balvu rajona Liepnas ciems, 1963 (A. Krastiņas foto)

Ekspedīcijā Ludzas rajonā. No kreisās: Elga Čivkule, Antoņina Zavarina, Heinrihs Strods, V. Štikāne, Aina Alsupe, Lidija Jefremova. 1964 (M. Kazekas foto)

Anna Krastiņa (no labās) sarunā Salacgrīvas Patkuļos. 1968 (E. Kēzes foto)

Uz lauku ceļa Viesītes
apkārtnē. No kreisās –
Linda Dumpe. 1969
(H. Stroda foto)

Milda Kazeka ekspedīcijas darbā Zalves
ciema Puņģos. 1970

Ekspedīcijas dalībnieki Neretas
Riekstiņos (J. Jaunsudrabiņa
“Mūsmājās”). Centrā Heinrihs Strods
un māju saimnieks Pēteris Čakanovskis.
1970 (M. Kiršas foto)

Apskatot
pamestu
māju Liepājas
rajona Papes
ciemā. 1971
(A. Krastiņas
foto)

Etnogrāfu grupa
pie Daugavas
Viļņu tuvumā.
Daugavpils
rajons, 1974.
No kreisās: Valdis
Kronis, arhitekts
Modris Liepa,
Etnogrāfijas
sektora vadītājs
Saulvedis
Cimermanis,
šoferis Hugo
Bezbaillis, Valda
Bērziņa (?),
divas neatpazītas
dalībnieces,
Anna Krastiņa

Strādā
mākslinieces
Anda
Celmiņa,
Ieva Bute
un Sandra
Kalniete.
Ventspils
rajona
Zlēku ciema
Jorģi. 1982
(A. Jansones
foto)

Etnogrāfijas sektora darbinieki 80. gadu sākumā. 1. rindā no kreisās: Mirdza Slava, Lidija Jefremova, Aina Alsupe; 2. rindā: sektora vadītājs Saulvedis Cimermanis, Jāzepts Rudzītis, Antoņina Zavarina, Austra Žeikare, Linda Dumpe, Aija Tūna, Māra Matuzāne; 3. rindā: Lilita Skadiņa, Inese Lase, Maija Opse, Aija Jansone, Inta Sarkane, Ina Belindževa, Ilze Ulmane, Valfrīds Podnieks

Eduards Bīriņš,
bij. Latvijas Republikas ģenerālkonsuls Londonā

MANAS ATMIŅAS

*(Turpinājums. Sākumu sk. žurnāla 2006. g. 3. nr., 2007. g. 2. nr.,
2008. g. 2., 4. nr., 2009. g. 2. nr., 2010. g. 1.–3. nr., 2011. g. 1. nr.)*

CETURTĀ DAĻA

1908. g. – 1909. g.

Šīs atmiņas veltītas manai dārgajai sieviņai Lidijai.
Rīgā 1935. gadā [paraksts]

V

Stājos sakaros ar savienībniekiem, kuru bija labs pulciņš Londonā. Satikos ar veciem pazīstamiem – rakstnieku un dzejnieku Andrievu Kalniņu,¹ skolotājiem Ludvigu Sēju,² Juri Dabertu,³ Jāni Vagneri,⁴ Apsīti⁵ un daudziem citiem, kuri Londonā jau bija nodibinājuši Latviešu sociāldemokrātu savienības nodaļu, kaut gan pati savienība faktiski jau sen vairs neeksistēja. Mani uzaicināja lasīt referātu par stāvokli Baltijā. Šim referātam vajadzēja notikt Ernesta Miņķa “Latviešu jūrnieku lasītavā”. Bija sapulcējušies apmēram 30 cilvēki. Pēc mana ziņojuma pacēlās Miņķis un sacīja:

“Tas jau viss labi diezgan, ko Bīriņš šeit mums stāstīja, bet es neatzīstu šo savienības nodaļu, jo tā nav pilnīga.”

Opozicionārais Miņķis stāvēja no tās ar dažiem saviem domubiedriem savrup. Bija skaidrs, ka nav vienprātības pat šai mazajā saujiņā atlikušos savienībniekos. Visa šī nepilnība savienības nodaļā Londonā pastāvēja iekš tam, ka pēc 1905. gada saradušos politisko emigrantu savienībnieku starpā bija viens otris inteligentāks par Miņķi un caur to ieņēma vairāk redzamāku vietu starp tiem. Miņķis jutās it kā aizēnots, jo līdz tam starp tiem nedaudzajiem savienībniekiem Londonā viņš taču bija galvenais literatūras un ieroču transportu organizētājs, galvenais darbu darītājs un vadītājs un savienības linijas ieturētājs pret partijniekiem Frīdrihu Vesmani (Blēdi)

un Frici Roziņu (Āzi). Blēdis un Āzis taču bija sociāldemokrātu partiju līderi Londonā, un Miņķim kā kārtīgam opozicionāram savienībniekam taču nācās savienības godu aizstāvēt tik svarīgā lietā kā drukātavas burtu zādzības lietā, kurus no viņa piesavinājušies Āzis un Blēdis. Par šo “vēsturisko” burtu zādzību liela plēšanās notika starp savienībniekiem un partijniekiem Vakareīropā, un šis cīņas atbalsis vēl saskatāmas Arņa grāmatā “Latvju tautas politiskā atmoda”.

Mums šī “līderu” kņada ap drukātavas burtiem neinteresēja, jo galu galā šie burti bija ņemti uz nomaksu, vēl nesamaksāti un faktiski piederēja to pārdevējam, un vai nav vienalga, kurš tos paņem un kurš par tiem samaksā, jo līdz šai “briesmīgai zādzībai” burti atradās savienībnieka Miņķa un partijnieku Blēža un Āža kopīgā lietošanā. Kad šie vīri savā starpā saplēsās un veiklākie aizšmauca ar drukātavu, tad tas vēl nav nekāds vēsturisks izcils fakts, par kuru revolucionāriem būtu šķēpi jālauž.

Grupai savienībnieku, kuri nodibināja savu nodaļu Londonā, bija citi nolūki. Tie mēģināja pulcēt ap sevi savienības biedrus, lai atjaunotu savienības darbību. Uzsākām sarakstīšanos ar savienībniekiem Šveicē, Beļģijā, Amerikā un Baltijā. Projektējām sasaukt savienībnieku konferenci un lemt par tās darbības atjaunošanu Baltijā. Meklējām sakarus ar biedriem cietumos un Sibīrijā.

Miņķis ar Strošu šīnī darbā nebija mums pa ceļam, viņi palika iesāņus, viņi jutās sarūgtināti, it kā viņu nopelnus neatzītu.

Savienībnieku nodaļa Londonā noturēja sapulces, sprieda un lēma, bet drīz vien nācām pie slēdziena, ka liels vairums politisko emigrantu palika savrup no savienības un partijas nodaļām. Viņi jau bija novērsušies no internacionālajiem sociāldemokrātu lozungiem, viņi vairs neticēja to vadoņiem, nedz viņu mācībām par nākotnes sociālisma valsti. Starp tiem bija daudzi inteligenti un krietni amatnieki, kuri ātri bija iedzīvojušies labās vietās un turībā Londonā. Savienībnieki nolēma ar šiem latviešiem sadarboties. Tā kā mūsu nodaļā tas nebija iespējams, tad kopīgi ar viņiem nodibinājām “Londonas latviešu izglītības biedrību”. Ārpus katras politikas, ārpus katras politiskās partijas programmas izglītības biedrība sprauda par savu mērķi tīri kulturālu darbību starp latviešiem Londonā. Mani ievēlēja par Londonas latviešu izglītības biedrības sekretāru. Izstrādājām statūtus un iesākām kulturālu darbu, priekšlasījumus un teātra izrādes. Pirmā latviešu teātra izrāde notika kādā protestantu lūgšanas namā Whitechapel'ē [Vaitčepelā]. Biedru skaits pieauga līdz 48 cilvēkiem. Partijniekiem šis darbs nepatika, jo latvieši sāka atturēties no viņu sarīkojumiem. Sākās aģitācija un ķengas pret latviešu izglītības biedrību un savienībniekiem, kas noveda pie nesaskaņām un šķelšanās. Tā jau bija partiju laiku raksturīgākā īpašība, ka neiecietībai pret saviem pretiniekiem nebija nekādu ro-

politisko spīdzināšanām Baltijas cietumos. Nebija nozīme šīs atmiņas publicēt strādnieku presē, uz kuru skatījās kā uz tendenciozu un kura samērā ar lielajām Londonas dienas avīzēm bija maz izplatīta. To lasīja tikai nedaudzi, turpretim lielo angļu dienas laikrakstu lasītāju skaits sniedzās simtos tūkstošos.

Vispirms mēs aizgājām pie neatkarīgā strādnieku partijas parlamentārā sekretāra Grīna (*Green*), tad nodevām savu vizīti dažiem citiem parlamenta deputātiem, un drīz vien enerģiskais Dr. Soskis jau bija visu sagatavojis, ka varēju ķerties pie savu atmiņu uzrakstīšanas, kuras laipni apsoliya nodrukāt angļu liberāļu lielais un iespaidīgais dienas laikraksts "The Daily News". 1908. gadā liberāļi sastādīja Anglijas valdību un Askvits⁸ bija ministru prezidents. Tādēļ labāku neko nevarējām vēlēties par šo laipno pretimnākšanu no liberāļu avīzes puses, kura faktiski bija valdošās partijas orgāns.

Ar pacilātu garastāvokli ķēros pie darba savā mazajā istabiņā Whitchapel'ē. Liku darbā visas savas labākās atmiņas spējas, un īsā laikā mans plašais ziņojums bija gatavs, kuru Dr. Soskisa kundze pārtulkoja no krievu valodas angļu valodā.

Pienāca norunātais laiks, kad manam rakstam vajadzēja parādīties atklātībā. 1908. gada 17. augustā pa Londonas ielām skrēja avīžu zēni ar "The Daily News" rokās, skaļi izkliegdami: "Spīdzināšanas Rīgas cietumos! Rīgas moku kambari!" Drīz vien pie visiem avīžu pārdevējiem uz ielu stūriem parādījās "The Daily News" plakāti ar uzrakstiem: "Spīdzināšanas Rīgas moku kambaros! Cietušā stāsts!" Tā bija sensācija, kuru visi kāri lasīja un pārrunāja, mēs bijām izspēlējuši lielu trumpi.

Mana raksta, kuru pievedu visā pilnībā savu atmiņu trešā daļā, pirmo pusi – ap 350 rindiņu "The Daily News" nodrukāja zem sekoša redakcijas ievada: "Krievijas cietumi: Rīgā cietušā drausmīgs stāsts. Moku kambari. Cilvēki iet dziedādami uz savas nāves vietu. Mēs zemāk nodrukājam pirmo daļu no kāda politiskā ieslodzītā, kurā viņš apraksta, kā ar viņu apgājušies, kad viņš atradies Krievijas administrācijas un virsnieku rokās.

Ši cilvēka īstais vārds mums ir zināms, bet mēs viņu sauksim X. Z. tā vienkāršā iemesla dēļ, lai, cik tālu vien iespējams, mēs viņu pasargātu no Krievijas valdības turpmākās atriebības.

Viņš ir latvietis, no Baltijas provinces, izglītots un patiesīgs cilvēks. Kāds no mūsu redakcijas pārstāvjiem ir pārbaudījis viņa stāstu un ir pārliecināts, ka viss, ko viņš stāsta par savām ciešanām un tāpat par citu politisko mocīšanām Krievijas cietumos, ir pilnīga patiesība.

Kā mēs redzam no viņa paša stāsta, X. Z. arestēja ap divi gadi atpakaļ, tas ir, nepilnu gadu pēc zemnieku nemieriem Baltijas provincēs. Pēc visām pārnestām mocībām viņš nesen izbēga no cietuma

un atrada patvērumu mūsu zemē, kur viņš patlaban atrodas starp draugiem.”

Mēs civilizētai Anglijai rādījām visā kailumā tās šausmas un briesmu darbus, kādi valdīja Baltijas cietumos, un “The Daily News” redaktors sevišķā ievada rakstā par šo jautājumu izsakās sekojoši:

“Uz citas lapas puses mēs šodien nodrukājam pirmo daļu no viena no visbriesmīgākajiem atklājumiem, kādu var celt pret kaut cik civilizētu valsti. Tas ir vienkāršs un taisnīgs apgalvojums, ar kuru nāk atklātībā kāds no cietušiem Rīgas moku kambaros. Mēs viņa apgalvojumu esam burtiski pārtulkojuši, izlaižot dažas vietas, kuras bija pārāk drausmīgas, lai tās publicētu. Mēs negribam sacīt, ka brutālā apiešanās ar šo politisko būtu kāds jauns atklājums pasaulei. Vēl nesen otrā Valsts dome izmeklēja sūdzības par mocībām tā sauktajā muzejā jeb Rīgas slepenpolicijas aresta telpās un publicēja plašu interpolāciju par briesmu darbiem, kādi tur strādāti. Bet pie mums ir kāda partija, kura atbalsta politisko saprašanos starp mūsu valsti un Krievijas valdību, un daži iespaidīgi cilvēki pēdējā laikā cenšas attaisnot Krievijas ministru prezidenta Stolipina rīcību un citas Krievijas režīma metodes, ar kādām apspiež progresīvo kustību. Tādēļ mēs domājam – ir tikai taisnīgi, ka mēs atklājam angļu publikai no pirmavotiem, ar kādu valdību mums liberāļiem liek priekšā sabiedroties un kas tas ir par vīru, kuru mums liek apbrīnot ministru prezidenta personā, kuru, kā mēs redzam, daži apraksta kā “pēc rakstura un izturēšanās ļoti līdzīgu labākam angļu džentlmeņa tipam”.

Mums sacīs, ka ne caru, nedz Stolipina kungu nevar turēt atbildīgus par tādām mocībām, kādas pārcietis šis latviešu jauneklis. Mēs vēlētos, kaut mēs šādu taisnošanos varētu pielaist, bet tas nav iespējams pēc tam, kad Valsts domes atklājumi par spīdzināšanām ir jau katram zināmi Krievijā. Dažus no spīdzinātājiem nodeva tiesai, un tiem piesprieda cietuma sodu. Tomēr cars nekautrējās viņus apžēlot. Mums liekas, ka viņš atzina, ka tomēr tie bija viņa dabīgie aģenti, kuri nepieciešami, lai viņš varētu uzturēt savu despotismu. Stead kungam vai kādam citam Stolipina kungs var iestāstīt, ka viņš neko nezina, un atkratīties no visa, kā viņam patīk. Tomēr viņš nevar izbēgt kailiem faktiem, ka viņa administrācijas laikā nāves soda izpildīšana pie politiskajiem turpinājās pa četriem dienā, ka izglītotu vīriešu un sieviešu ieslodzīšana un izsūtīšana turpinājās bez tiesas un tāpat turpinājās drausmīgās mocīšanas cietumos. Ja šādas lietas notiek bez viņa ziņas, ja tās notiek pret viņa gribu, tad pat vienam ministru prezidentam arvien ir iespējams atteikties no sava amata. Viņš taisnojās, ka nepieciešamība nepazīstot likumus. Bet nevar būt tāda nepieciešamība, kura cilvēku varētu ievilkt noziegumos un nežēlībā, kuri tik drausmīgi, ka par tiem pat grūti domāt un

tos aprakstīt. Tas viss ir ļoti labi, kad mums saka, ka mēs nevaram iemaisīties citas valsts iekšējās darīšanās. Mēs nevēlamies, lai mūsu valsts tur iemaisītos, bet mēs arī nevēlamies, lai mūsu valsts stāvētu visas Eiropas priekšā kā draugs un atbalstītājs tirānijai, kura skaita spīdzinātājus starp saviem draugiem un pabalstītājiem.

Laiku pa laikam mēs kā tauta esam atzinuši, ka ir daži noziegumi, kuri ne vien izslēdz valdības no mūsu politiskās alianses, bet arī no parastās humānās sadarbības. Mēs atstājam saviem lasītājiem spriest, vai cara metodes, lai uzturētu savu autokrātiju, ir vai nav starp šiem noziegumiem.”

Noteiktu un skaidru valodu runāja liberālais “The Daily News” redaktors. Pirmās dienas gūtais iespaids bija liels, un es – nabaga latviešu politiskais emigrants jutos lepns savā jumta istabiņā par padarīto darbu. Šāda stingra uzstāšanās no mūsu angļu draugu puses bija ļoti nepatīkama Krievijas varasvīriem Londonā, sūtnim un konsuliem. Viņu slepenie taustekļi sāka meklēties pa politisko emigrantu aprindām Londonā.

(Turpinājums sekos)

PIEZĪMES

- ¹ Kalniņa īstais vārds ir Andrejs, viņš dzimis 1882. gada 19. jūnijā Cesvaines pagastā, strādājis par skolotāju, 1905. gada revolūcijas laikā iesaistījies Latviešu sociāldemokrātu savienībā. Viņu aizturēja 1906. gada 6. septembrī Lielajā Ņevas ielā 9–30, Jūlijas Pilsētnieces dzīvoklī, kur istabu īrēja arī Konstance Grencone (Zemgaliešu Biruta). Dzīvoklī atrada daudz nelegālās literatūras un koplietošanas telpās arī bumbu. A. Kalniņu apcietināja pēc Eduarda Baumaņa liecības, ievietoja Centrālcietumā, 16. septembrī aizsūtīja uz Aleksandra augstumu psihiatrisko slimnīcu, no kurienes viņš 13. oktobra vakarā aizbēga. A. Kalniņš neilgu laiku dzīvojis Anglijā, Austrālijā, tad apmeties uz dzīvi Kanādā, kur 70. gadu sākumā viņa mūžs aprāvās.
- ² Ludvigs Sēja (1885–1962) – dzimis Džūkstē, 1904. gadā beidzis Valmieras skolotāju semināru. 1905. gadā emigrējis, dzīvojis Francijā, Vācijā. 1909. gadā atgriezies, strādājis par skolotāju. No 1919. gada līdz 1940. gadam strādājis Ārlietu ministrijā. Vācu okupācijas laikā pasniedzējs Rīgas Universitātē. Par darbību Latvijas Centrālajā padomē 1944. gadā apcietināts, ievietots Salaspils un Štuthofas nometnē. 1946. gadā viņu apcietināja NKVD, notiesāts ar 25 gadiem ieslodzījuma. 1954. gadā atbrīvots. Miris Rīgā.
- ³ Juris (arī Georgs) Daberts (1890–1959) – dzimis Kuldīgā, beidzis Baltijas skolotāju semināru, strādājis par skolotāju Priekules Ordangas skolā. Sociāldemokrātiskās kustības dalībnieks no 1904. gada. 1905. gadā piedalījies skolotāju kongresā. Ienākot soda ekspedīcijai, emigrējis uz ārzemēm, dzīvojis Anglijā. Pēc Februāra revolūcijas atgriezies Krievijā, strādājis pedagoģiskajā un diplomātiskajā darbā. No 1949. gada dzīvojis Rīgā.

- ⁴ Jānis Vāgners (1869–1955) – aktīvs Jaunās strāvas dalībnieks, 1896. gadā beidzis Pēterburgas Universitātes Juridisko fakultāti. 1905. gada revolūcijas dalībnieks. Pēc tās sakāves emigrējās uz Angliju. Latvijā atgriezies 1921. gadā, strādājis par zvērīnātu advokātu. Latvijas Tautas saeimas deputāts 1940. gadā. Vācu okupācijas laikā apcietināts. Pēc 2. pasaules kara strādājis par juriskonsultu LPSR Lauksaimniecības ministrijā.
- ⁵ Visticamāk, šeit domāts skolotājs Jānis Apsītis, kurš pēc Irlavas skolotāju semināra beigšanas no 1901. gada strādājis Mazsalacas pagasta Raganas skolā, bijis LSDSP biedrs. 1905. gadā ievēlēts Valtenbergas rīcības komitejā, skolā īstenoja tautskolotāju kongresā pieņemto programmu. Ienākot soda ekspedīcijai, emigrējās uz Angliju, kur strādājis par galdnieku, darbojies LSD Londonas grupā. 1906. gada ziemā Raganas skolā, kas bija palikusi bez skolotāja, par skolotāju tika ievēlēts kāds Bērziņš pretēji nelegālā skolotāju biroja lēmumam, kas aizliedza ieņemt aizbēgušo skolotāju vietas. Naktī uz 1906. gada 11. jūliju mežabrāļi Bērziņu nāvīgi ievainoja. Par to 1906. gada 9. septembrī pēc lauka karatiesas lēmuma sodīja ar nāvi mežabrāļi no Mazsalacas Augustu Strazdiņu. J. Apsītis atgriezās Mazsalacā pēc Februāra revolūcijas, kādu laiku strādāja turpat par skolotāju, ienākot vācu karaspēkam, pārcēlās uz dzimto Ļaudonas pagastu. No turienes pieitecās latviešu strēlnieku pulkos. Kritis 1919. gada vasarā pie Ļaudonas.
- ⁶ Dāvids Soskis (1866–1941) – dzimis Berdičevā, studējis jurispredenci. 1893. gadā emigrējās uz Šveici, 1898. gadā – uz Angliju. 1902. gadā otro reizi apprecējies ar Džuljetu Hjuferi. Darbojies sociālistu revolucionāru partijā. Viņa mājā Londonas Hammersmita rajonā kādu laiku uzturējies Georgs Gapons. Gapona autobiogrāfijas “Istorijs mojej žizņi” faktiskais autors. 1905.–1908. gadā bijis avīzes “The Tribune” korespondents. Pēc Februāra revolūcijas atgriezies Krievijā, bijis A. Kerenska personiskais sekretārs. Pēc Oktobra apvērsuma atgriezies Anglijā, kur 1924. gadā saņēmis pavalstniecību.
- ⁷ Vladimirs Puriškevičs (1870–1920) – mācījies Novorosijskas Universitātes Filoloģijas fakultātē. Krievu monarhistisko organizāciju biedrs, II, III un IV Valsts domes deputāts no Besarābijas guberņas. Pēc Oktobra apvērsuma arestēts, bet drīz atbrīvots. Piedalījies monarhistisko spēku organizēšanā Pilsoņu kara laikā. Miris no izsitumu tīfa Novorosijskā.
- ⁸ Askvits – Herberts Henrijs Eskvits (*Asquit*, 1852–1928) – Liberālās partijas politiķis Lielbritānijā, premjerministrs no 1908. gada aprīļa līdz 1916. gada decembrim. Viņa valdības laikā valstī tika ieviesta sociālā apdrošināšana bezdarba un slimību gadījumā, kā arī pensijas.

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi

Līga Lapa

ZINĀTNES DZĪVE

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESS

Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas divdesmitā gadskārtā bija labs iemesls, lai, atskatoties uz šajos gados paveikto un sasniegto, 2011. gada 16.–17. septembrī Latvijas Universitātes telpās uz savu pirmo kongresu sapulcētos vēstures mūzas Klio padevīgie sekotāji un pielūdzēji. Kongress bija pulcējis gandrīz 400 dalībniekus, un kopā ar Latvijas vēsturniekiem tajā piedalījās arī vēstures pētnieki no Vācijas, Krievijas, ASV. Kongresa galvenā vienojošā tēma bija formulēta tā nosaukumā – “Latvijas vēsture: pētniecības stāvoklis, izpētes problēmas un risinājumi”.

Kongresu rikoja Latvijas vēstures mazās bibliotēkas atbalsta fonds sadarbībā ar Latvijas Vēsturnieku komisiju, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtu, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti, Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūtu. Kongresu finansēja no Eiropas Komisijas un Latvijas valdības noslēgtās Vadības partnerības līdzekļiem.

Kongresu ievadīja Latvijas Valsts prezidenta Andra Bērziņa uzruna. Uzsvērot vēstures īpašo nozīmi sabiedrības nacionālās identitātes apzināšanā un veidošanā, Valsts prezidents vienlaikus atzīmēja arī vēstures pētījumu lomu dažādu, īpaši 20. gadsimta, vēstures notikumu vienotas izpratnes veidošanā, kas ļautu izvairīties no šo notikumu politizētiem traktējumiem un interpretācijām. Latvijas vēstures pētījumos ir svarīgi atcerēties, ka tā ir daudzu šeit dzīvojošo tautu vēsture, un šāds vēstures skatījums ir būtisks, lai sekmētu sabiedrības kopības un piederības izjūtas. Tāpat ir nepieciešams Latvijas vēstures skatījums plašāku Eiropas un pasaules vēstures procesu kontekstā. Uzrunas nobeigumā Valsts prezidents novēlēja kongresam veiksmīgu darbu.

Ar uzrunu kongresu sveica Latvijas izglītības un zinātnes ministrs Rolands Broks, atgādinot sentenci, ka tam, kas nezina savu pagātņi, nav arī nākotnes. Latvijas Universitātes rektors Mārcis Auziņš savā uzrunā norādīja, ka tieši valodas, kultūras un vēstures jautājumi un to pētniecība ir galvenā Latvijas zinātnes misija, jo nekur citur pasaulē šo jautājumu nozīme un aktualitāte nav tik liela kā tieši Latvijas sabiedrībai. Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta priekšsēdētājs Jānis Stradiņš, sveicot kongresu, atgādināja par 1896. gadā Rīgā sanākušo X Starptautisko arheoloģijas kongresu, kurā pirmoreiz ar publiskiem ziņojumiem bija uzstājušies latviešu zinātnieki, un šogad atzīmēto Latvijas vēstures institūta 75. gadskārtu, kas ir apliecinājums Latvijas vēstures zinātnes pietiekami senajām tradīcijām.

Tomēr šodien vairāk vajadzētu pievērsties konkrēto Latvijas vēstures notikumu skatījumam plašākā Eiropas kontekstā, novērtējot arī to, ko un kā par Latvijas vēsturi raksta citu valstu pētnieki. LU Latvijas vēstures institūta direktors Guntis Zemītis uzrunā kongresam atgādināja, ka vēstures zinātnes attīstība 20. gadsimtā ir notikusi reizē ar visas sabiedrības procesiem un, tāpat kā visa sabiedrība, arī Latvijas vēstures zinātnieku sabiedrība ir pārdzīvojuši gan autoritārisma, gan okupāciju gadus, un visā šajā laikā vēstures zinātnei ir bijusi būtiska loma tautas vēsturiskās atmiņas saglabāšanā. LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Andris Šnē, raksturojot vēstures lomu un misiju sabiedrībā, vēlēja kongresa dalībniekiem interesantu darbu, kas rosinātu arī interesi sabiedrībā.

Kongresa divu dienu darbu ievadīja plenārsēde, kuras pirmajā daļā ar ziņojumiem uzstājās ārvalstu vēsturnieki. Dr. phil., Dr. h.c. Ervīns Oberlenders (Vācija) ziņojumā “Kādēļ Baltijas vēsture? Baltijas un Austrumeiropas vēstures pētniecība Vācijā” raksturoja šī reģiona un Latvijas vēstures pētījumu stāvokli un tendences Vācijā. Dr. hist. Andrejs Plakans (ASV) ziņojumā “Rietumu un latviešu historiogrāfisko saikņu veidošanās un attīstība kopš 1991. gada” analizēja Rietumu angļu valodā rakstošo vēstures pētnieku pieejas, kas pēc 1991. gada tika iepazītas un ietekmēja arī Latvijas vēsturnieku pētījumus. Šajā laikā sākās arī Rietumu vēstures zinātnes sasniegumu “zināšanu pārneses” posms uz Latviju, kurā būtiska nozīme ir bijusi latviešu trimdas vēsturnieku darbiem un jaunām studiju un pētnieciskā darba iespējām Rietumu augstskolās un arhīvos. Atbildi uz jautājumu, cik daudz šī “zināšanu pārnese” ir mainījusi šodienas Latvijas vēsturnieku pieeju un skatījumu, referents atstāja kā ierosinājumu pārdomām. Detlefs Hennings (Vācija) referātā “Vācbaltiešu minoritātes vēstures izpētes līmenis un perspektīvas” raksturoja šīs minoritātes nozīmīgo vietu Latvijas vēsturē un tās 20. gadsimta vēstures svarīgākos posmus no 1905. līdz 1944. gadam. Referents norādīja arī uz vairākiem pētniecības aspektiem un Latvijas vācbaltiešu minoritātes stāvokļa paradoksiem, kam turpmākajos pētījumos būtu pievēršama lielāka uzmanība. Dr. phil. Boriss Sokolovs (Krievija) ziņojumā “Otrā pasaules kara tematika mūsdienu Krievijas historiogrāfijā” raksturoja Krievijas vēstures zinātnē pastāvošo divu galveno – t.s. nacionāli patriotiskās un demokrātiskās – pieeju skatījumu uz Otrā pasaules kara izcelšanās un gaitas problemātiku. Šīs tēmas politisko jutīgumu un nozīmi arī šodienas Krievijā varbūt visskaudrāk izsaka ziņojuma noslēgumā pieminētais fakts, ka vēl joprojām Krievijas oficiālā vēsture neuzdrošinās nosaukt reālo karā kritušo cilvēku skaitu, kas nozīmētu atzīt Staļina izveidotās PSRS politiskās sistēmas neefektivitāti.

Plenārsēdes turpinājumā izskanēja referāti, kas bija veltīti konkrētu Latvijas vēstures posmu un atsevišķu tēmu izpētes stāvoklim un galvenajām pētniecības tendencēm. Dr. hist. A. Šnē un Dr. hist. G. Zemītis kopziņojumā “Aizvēstures pētniecība Latvijā (1991–2011): izpētes tradīcijas un jaunu virzienu meklējumi”, runājot par aizvēstures pētniecības stāvokli, norādīja uz šodien vienu no aktuālākajām Latvijas vēstures zinātnes vispār, bet jo īpaši arheoloģijas pētījumu problēmām – zinātnes finansiālo aspektu. Tieši finansējums ir galvenais iemesls tam, ka arheoloģiskie izrakumi

pēc 1991. gada ir arvien sašaurinājušies, un tikpat nepieciešams tas ir arī iegūto materiālu uzglabāšanai. Tas, kas pēdējos gados aizvēstures pētniecību ir padarījis daudzveidīgāku, ir jaunas pētījumu metodes – zemūdens arheoloģija, aeroarheoloģija u.c. Dr. hist. Ilgvars Mišāns un Dr. hist. Gvido Straube ziņojumā “Nacionālā un eiropēiskā tradīcija viduslaiku un jauno laiku vēstures izpētē Latvijā (1991–2011)” raksturoja Latvijas vēstures zinātnes attīstību šo divu pieeju kontekstā. Pieeja vēstures pētījumu rakstīšanai no nacionālā aspekta ir bijusi dominējošā praktiski visā Latvijas vēstures pētniecības laikā, un šodien viens no būtiskākajiem kavēkļiem eiropēiskās tradīcijas nostiprināšanā ir nepietiekamās svešvalodu, īpaši Latvijas vēstures pētījumiem svarīgo vācu un krievu valodu zināšanas. Tajā pašā laikā referenta dotais pēdējos gados publicēto vai izstrādāto pētījumu uzskaitījums (minot, kas bija sevišķi patikami, arī daudzo pētnieku vārdus) liecināja par pietiekami plašu pētniecisko darbību, tomēr atzīstot, ka pastāvošajos akadēmiskās vides un finansējuma apstākļos ir grūti cerēt uz jaunu un labi sagatavotu speciālistu parādīšanos. Dr. habil. hist. Inesis Feldmanis ziņojumā “Par dažām aktuālām Latvijas 20. gadsimta politiskās vēstures pētniecības problēmām” norādīja vairākus jautājumus un pētnieciskās problēmas, kas ir nepietiekami atklātas un vēl gaida savus pētniekus, bet referāta lielākā daļa bija veltīta 1940. gada padomju okupācijas fakta juridisko un vēsturisko aspektu analīzei. Īpaši sarežģīts un būtisks jautājums ir Latvijas – tāpat kā vēl vairāku Austrumeiropas valstu – vēsturei īpatnējā iespēja salīdzināt divas vienu otrai sekojošas okupācijas varas, kas Rietumu sabiedrībai padara grūti saprotamu latviešu sabiedrības attieksmi pret vācu okupāciju, tāpat kā šajā gadījumā noteiktas atrunas prasa arī Rietumos pieņemtā “kolaboracionisma” jēdziena izpratne. Dr. hist. Ainārs Lerhis referātā “Latvijas 20. gadsimta vēstures politizācijas pamattendences: ieskats Krievijā sastopamajās nostādņēs postpadomju telpas integrācijas centieni kontekstā” pievērsās jautājumam par vēstures interpretācijām kā valsts ārpolitisko mērķu un interešu sasniegšanas elementam, kas ļauj izplatīt savu ietekmi ar noteiktu ideju un uzskatu palīdzību. Referents atzīmēja dažādas šīs ietekmes izplatīšanas formas – gan mācību grāmatas, gan filmas kā vienu no iedarbīgākajiem propagandas veidiem.

Dr. habil. hist. Antonijs Zunda ziņojumā “Latvijas ārpolitikas pētniecība pēc valsts neatkarības atjaunošanas: rezultāti un problēmjautājumi” raksturoja ārpolitisko jautājumu pētniecības attīstību Latvijā, sākot ar pagājušā gadsimta 60. gadiem. Tieši ārpolitikas jautājumu pētniecībā pēc 1991. gada ir atzīmējams noteikts un varbūt arī visspēcīgākais pacēlums Latvijas vēstures zinātnē, ko apliecina arī vairāku speciālu ārpolitikas pētniecības centru pastāvēšana. Dr. hist. Vita Zelče referātā “Sociālās vēstures rakstīšana Latvijā” atspoguļoja šīs salīdzinoši jaunās pētniecības nozares rašanos 20. gadsimta 60. gados un tās metodoloģisko un pētniecisko attīstību turpmākajos gados. Referentes dotais šo pētījumu stāvokļa un līmeņa vērtējums bija “piesardzīgi optimistisks”. Dr. hist. Aleksandrs Ivanovs ziņojumā “Reģionu vēstures izpēte nacionālās historiogrāfijas kontekstā: Latvijas vēstures historiogrāfijas attīstības tendences (1991–2011)” norādīja,

ka reģionu vēsture ir viens no perspektīvākajiem pētījumu virzieniem, kas atbilst arī šodien Rietumos aktuālajai pieejai vēstures pētniecībai. Varbūt interesantākais apstāklis šajā reģionu vēstures pētniecībā ir referenta atzīmētās divas historiogrāfiskās tendences, ko veido profesionālo vēsturnieku un vēsturnieku – amatieru darbi.

Plenārsēdes darbu noslēdza Dr. hist. Kaspars Kļaviņš, kura priekšlasījums “Neapzināts, ignorēts un nezināms materiāls Latvijas vēstures zinātnē no 1991. līdz 2011. gadam” bija akadēmiskos terminos ietverts emocionāls kļiedziens par to milzīgo avotu materiālu, kas Latvijas vēsturnieku darbos dažādu apstākļu dēļ ir palicis neievērots un neizmantots. Ne tikai ārvalstu arhīvos, bet arī Latvijā – un pat bibliotēkās – ir atrodami daudzi reti un nozīmīgi vēstures materiāli, ko Latvijas vēsturnieki nav apzinājuši, savukārt Rietumu un arī mūsu kaimiņu igauņu pētnieki ir iemācījušies tos prasmīgi izmantot. Te, kā norādīja referents, slēpjas vēl viena Latvijas vēsturnieku neizmantota iespēja – neprasme piesaistīt pētījumiem finansējumu. Referenta minētie fakti par Latvijas izcelsmes cilvēku lomu dažādu pasaules valstu vēsturē izskanēja reizē kā apliecinājums Latvijas cilvēku spējām un enerģijai un reizē kā nožēla, cik maz mēs šodien par viņiem zinām.

Kongresa otro dienu ievadīja darbs sekcijās. Septiņu tematisko sekciju ietvaros dažādu vēstures nozaru speciālisti iepazīstināja ar savu pētījumu rezultātiem un iztirzāja savas darbības kopīgās problēmas. Vairāku sekciju darbu ar saviem ziņojumiem bagātināja arī LU Latvijas vēstures institūta pētnieki. Par darbu sekcijās skatīt atsevišķos ziņojumus.

Kongresa darbu noslēdza tā darba kopēja izvērtēšana. Sekciju vadītāji īsos ziņojumos raksturoja sekcijās nolasītos referātus un sekciju darba gaitā izdarītos secinājumus un ierosinājumus. Plašākā apspriešanā tika izvērtēts kongresa rīkotāju izstrādātais un piedāvātais kongresa noslēguma dokuments, kas atspoguļo Latvijas vēstures zinātnes stāvokli un atzīmē vairākas problēmas, kas apgrūtina vēstures zinātnes attīstību.

Raksturojot kopumā Latvijas vēsturnieku I kongresa darbu, ir jāatzīst zināms izjūtu duālisms. No vienas puses, tas bija neapšaubāmi kvalitatīvs akadēmisko viedokļu un spriedumu forums, kurā izskanēja akadēmiski izsvērts skatījums uz Latvijas vēstures zinātnes stāvokli un nākotnes perspektīvām. No otras puses, palika arī kāda vilšanās pieskaņa par to, kas no kongresa tribīnes palika nepateikts. Ne tikai par to, ka kvalitatīvai vēstures pasniegšanai Latvijas skolās vispirms ir vajadzīga nevis metodoloģija, bet visām skolām brīvi pieejami kvalitatīvi uzskates un izdales materiāli (piemēram, Latvijas un pasaules vēstures kartes latviešu valodā, videofilmas, vēstures dokumentu krājumi darbam skolā u.c.). Vai par attiecībām starp akadēmiskās vēstures zinātnes pētījumiem un citiem – populārās, netrāicionālās vai “paralēlās” – vēstures pētījumiem (savulaik, piemēram, šo nišu mēģināja aizpildīt televīzijas raidījumu cikls “Noslēpumu mednieki”). Un vēl kāda, iespējams, ļoti subjektīva, diskutabla un pat “nodevīga” kongresa vērotāja piezīme.

Lai arī vēstures zinātnes uzdevumiem un mērķiem ir jāstāv ārpus konkrētām politiskām interesēm, tomēr paši vēstures rakstītāji nedzīvo ārpus sava laikmeta un sabiedrības. Tas, kas šodienas situācijā varbūt būtu pelnījis

lielāku akcentu Latvijas vēsturnieku kongresā, būtu tieši saimnieciskās vēstures akcents, kā to pēc plenārsēdes diskusijā uzsvēra arī Ēriks Žagars. Lai cik svarīgs Latvijas sabiedrības vēsturei būtu 1940. gada okupācijas atzīšanas (vai neatzīšanas) fakts (kura aktualitātes apstiprināšanai plenārsēdē pat divkārt tika pieminēta žurnālista Jura Paidera līdzautorībā sarakstītā grāmata), šī politiskā akcenta izvirzīšana priekšplānā pār saimnieciskiem jautājumiem šodien vairāk, šķiet, izskatās nevis pēc akadēmiskas, ietekmēm nepakļautas pieejas, bet pēc atrautības no situācijas realitātes. Tāpat kā pārliela uzmanības saasināšana uz Krievijas propagandas aktivitātēm, atstājot nepieminētus ne savus propagandas darbus (filma “The Soviet Story”, kurā propaganda, kā jebkurā autora darbā, ir jau pašā materiālu atlasē), ne citas un varbūt ne mazāk bīstamas ārēju ietekmju izpausmes. Arī vēsturniekiem savā pozīcijā būtu jāmēģina vismaz apzīmēt satraukumu par straujo “ekonomisko emigrāciju” un šodienas pārmaiņām sabiedrībā – kaut vai vadoties no tīri pragmatiska aprēķina, jo katram vēstures pētījumam ir vajadzīgs vismaz vēl viens lasītājs bez paša autora.

Sekojoš laikmeta garam un jauno tehnoloģiju iespējām, kongresa materiāli – arī nolasīto ziņojumu audiomateriāli –, tāpat kongresā pieņemtā nobeiguma dokumenta pamatversija ir iepazīstami Latvijas vēstures mazās bibliotēkas atbalsta fonda interneta mājaslapā “demoshistoria.lv”. Kongresā nolasītie referāti nākamgad tiks arī izdoti zinātnisku rakstu formā.

Uldis Krēšlīšs

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESS, 1. SEKCIJA “LATVIJAS AIZVĒSTURES PROBLĒMAS”

Latvijas aizvēstures problēmu izgaismošanai un risināšanai veltītajā sekcijā referenti no Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta, LU Vēstures un filozofijas fakultātes, kā arī Latvijas Nacionālā vēstures muzeja kopumā prezentēja septiņus priekšlasījumus.

Senākā aizvēstures posma problēmām pievērsās Ilze Loze. Referente, balstoties uz pašas arheoloģiski pētīto Lubāna ezera apkārtnes akmens laikmeta apmetņu bagātīgo materiālu, izsekoja Latvijas teritorijas neolīti-zācijas procesam, tā dažādajām norisēm.

Trīs referāti bija veltīti etnisko jautājumu risināšanai un pārskatīšanai. Jānis Ciglis pievērsās austrumbaltu jautājumam bronzas un dzelzs laikmetā. Pamatoties uz valodniecības datiem un arheoloģiskā materiāla īpatnībām, tika iztirzātas to izveides, izplatības un identifikācijas problēmas saistībā ar blakus esošajām Baltijas somu un slāvu kultūrām. Elīna Guščika analizēja literatūrā pieņemto agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku etnisko dalījumu austrumu un rietumu grupā. Tika izvērtēta šī dalījuma pamatotība saistībā ar agrā dzelzs laikmeta kolektīvo identitāti uzkalniņu kapulauku areālā. Andrejs Vasks risināja sarežģīto Indriķa hronikā pieminēto vendu problemātiku Latvijas aizvēsturē. Tika pārskatītas gan līdz šim izvirzītās

teorijas par to izcelsmi un likteni, gan arī, balstoties uz jaunākajiem arheoloģiskajiem pētījumiem Ziemeļkurzemē, izvirzīti un apstiprināti jauni pieņēmumi.

Aizvēstures beigu posma dažādām sociālajām problēmām bija veltīti divi referāti. Antonija Vilcāne veica lielāko Latvijas pilskalnu arheoloģiskā materiāla salīdzinošo analīzi un, balstoties uz to, izvērtēja Jersikas lomu un nozīmi latgaļu zemēs aizvēstures beigās. Guntis Zemītis savukārt apskatīja kultūras saskarsmes un komunikācijas veidus Latvijas teritorijā vēlajā dzelzs laikmetā. Pamatojoties uz 13. gadsimta rakstītajiem vēstures avotiem, kā arī vēlā dzelzs laikmeta arheoloģiskajiem avotiem, tika iztirzāti gan mutvārdu, gan neverbālie komunikācijas veidi, to nozīme.

Viens referāts bija veltīts reliģiskajiem jautājumiem aizvēsturē. Roberts Spirģis skatīja kristietības izplatību Daugavas lībiešu zemēs. Balstoties uz lībiešu pieminekļu arheoloģiskā materiāla analogijām kristietības simbolikā, pētnieks izvērtēja iespējamību, ka lībiešu zemēs kristietība izplatījies jau 11.–12. gadsimtā – periodā pirms krusta kariem.

Plašākās diskusijas izraisīja R. Spirģa referāts. Tika apspriesti jautājumi gan par pagānisma un kristietības mijiedarbību aizvēstures beigās, gan par šo divu reliģisko priekšstatu pazīmēm un identifikācijas iespējām arheoloģiskajā materiālā. Diskusija spilgti parādīja, ka reliģiskais un simboliskais aspekts Latvijas aizvēsturē līdz šim ir salīdzinoši maz izgaismots, un šis jautājums tuvākajā nākotnē var kļūt par vienu no aktuālākajām problēmām Latvijas aizvēstures pētniecībā.

Kopumā priekšlasījumu tēmas aptvēra praktiski visus aizvēstures periodus un deva jaunas atziņas, kā arī jaunas ievirzes visdažādākajos jautājumos.

Elīna Guščika

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESS, 2. SEKCIJA “VIDUSLAIKU UN JAUNO LAIKU VĒSTURES PROBLĒMAS”

Sekcijas darbs aizsākās ar LU Juridiskās fakultātes profesora Jāņa Lazdiņa uzstāšanos par tēmu “Latvijas civiltiesību avoti un to apkopošanas problemātika (no jauno laiku sākuma līdz Pirmajam pasaules karam)”. Referents stāstīja, kā veidojusies 1864. gada Baltijas vietējo likumu kopojuma 3. daļa (Baltijas civillikums), uz kuru balstās 1937. gada Civillikums. Tajā tikušas apkopotas romiešu un vācu tiesības, savukārt zemnieku privāttiesības bija iekļautas atsevišķos Zemnieku likumos. Pēc referāta LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors Ilgvars Misāns izvirzīja jautājumu, vai ir adekvāti Poliju-Lietuvu un Zviedriju saukt par koloniālām varām attiecībā uz to valdījumiem Baltijā. I. Misāns atzīmēja, ka ir divu veidu koloniju tipi: 1) grieķu gadījums, kad uz kolonijām tika pārnesta un iedzīvīnāta grieķu civilizācija; 2) Āfrikas un Āzijas gadījums, kad metropole “izpumpē”

bagātības no kolonijas. J. Lazdiņš tomēr uzskata, ka labākas alternatīvas par iepriekš minēto apzīmējumu nav, jo par okupāciju to nevarētu saukt. Referents aizstāvēja viedokli, ka ar pašreizējo terminu piemērošanu agrākiem laikiem jābūt uzmanīgiem, jo toreiz šos procesus izprata citādi nekā mūsdienās, resp., zviedri ienāca Baltijas teritorijā un sāka to uzskatīt par savu.

LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Andris Šnē aplūkoja jautājumu par krusta karu laikmeta Austrumbaltijā pētniecības problēmām un perspektīvām. Viņš atspoguļoja to kā būtisku pārmaiņu laiku, kad parādījās pirmie rakstītie avoti par šo reģionu un kad veidojās jaunas “svešas” politiskās struktūras, līdz ar to šī laikmeta pētniekiem jāsavieno informācija, ko var iegūt no rakstiskajiem avotiem, ar arheoloģisko pētījumu rezultātiem. A. Šnē sniedza pārskatu par historiogrāfijas attīstību, parādot, kā pakāpeniski izveidojās un nošķīrās “vācu” un “latviešu” tematika, kamēr Rietumeiropā šāda šķelšanās nenotika. Runājot par jaunāko historiogrāfiju, A. Šnē uzsvēra, ka vēsturniekiem ir plašas iespējas kontekstuāli aplūkot krusta karu laikmetu un ka interesantu jautājumu loku varētu veidot kultūrainavas un lingvistisko izmaiņu, dokumentācijas veidošanās un komunikācijas formu pētījumi.

Uz jautājumu, kā lai konceptuāli aplūko krusta karu periodu, A. Šnē atbildēja, ka pat tiem dažiem pētniekiem, kas nodarbojas ar šo laikmetu, būs grūti vienoties par vienu konceptu. Viņš uzsvēra: lai kāda būtu vide un kultūra, tomēr minētie notikumi ir saistīti ar mūsu zemi, tātad arī ar mums. Vienalga, vai traktējam krusta karus kā pakļaušanas vai brīvības cīņu vēsturi, nav noliedzama vietējās kultūras saskarsme ar jaunatnācēju kultūru. Turpinot tēmu par tagadējās terminoloģijas attiecināšanu uz vēstures reālijām, A. Šnē nenoliedza terminu mūsdienu izpratnes neatbilstību konkrētā laika izpratnei par attiecīgām tēmām (piemēram, šķiru cīņa, kolonizācija), tomēr attaisnoja mūsdienu terminu lietošanu, jo, reflektējot par pagātni, nav iespējams atiet no mūsdienu domāšanas un apziņas.

Eva Eihmane referātā “Zemes kungu savstarpējās cīņas kā centrālā Livonijas viduslaiku historiogrāfijas problēma” uzsvēra, ka Vācu ordeņa un Rīgas arhibīskapa nesaskaņas, ordenim mēģinot atbrīvoties no garīgās virskundzības, ir salīdzinoši plaši pētītas. Arī avotu materiāls saglabājies pietiekami bagātīgs. Vienlaikus ir vairāki aspekti, kas vēl joprojām nav pietiekami pētīti (piemēram, abu pušu motīvi, cīņu juridiskais pamats, atsevišķu personu devuma izvērtējums u.c.).

Gustavs Strenge priekšlasījumu par mirušo piemiņas nozīmi viduslaiku Rīgas sociālo un etnisko jautājumu izpētē sāka ar skaļu apgalvojumu, ka viduslaiki ir trauma mūsu apziņā un ka vēsturiskajā literatūrā nevācu tēmas bieži saistītas ar konfliktu, nevis kopējā meklējumiem. Kā galveno iemeslu nevācu izslēgšanai no viduslaiku Rīgas politiskās, ekonomiskās un sociālās elites viņš izvirzīja 14. gs. mēri un tā izraisīto vācu skaita būtisko samazināšanos. Izveidojušās nevācu brālības (alus nesēji, liģeri, zvejnieki u.c.) bija nevācu kopienas integrācijas elements pilsētas vidē. Mirušo piemiņa šajā laikā bija būtiska kultūras forma, kas nevarēja pastāvēt

bez nozīmīgām investīcijām. Bez vācu elites palīdzības nevācu brālības to nevarētu atļauties, tāpēc šajā jomā pastāvēja savdabīga kooperācija. Brālībām bija patroni – turīgi tirgotāji, rātskungi, klosterbrāļi un māsas, kas veica maksājumus brālību kasē. G. Strenga pamatoja elites tiekšanos pēc šādas sadarbības ar tajā laikā pastāvošu uzskatu, ka trūcīgo lūgšanas ir efektīvs Dieva pārliecināšanas līdzeklis. Iespējams, ka reformācijas laikā alus nesēji un nesēji zaudēja savu statusu tādēļ, ka mirušo piemiņas nozīme samazinājās.

Andris Levāns referātā “Viduslaiku dokumentu izpētes jautājumi: pētniecības aktualitāte, iespējas un perspektīvas Latvijā” uzsvēra, cik svarīgi informācijas donori vēsturnieka darbā ir dokumenti un cik dažādas ziņas tie var sniegt ne tikai par teksta saturu, bet arī par rakstītāja noskaņojumu un pasaules uztveri. Viņš atzīmēja, ka Latvijā viduslaiku dokumentu izpēte nav notikusi pilnībā un tajā ir pārrāvums.

Valda Kļava referēja par tēmu “Reformācija Livonijā: tradīcijas un izpētes iespējas”, norādot, ka reformācijas norisi Eiropā grūti pielīdzināt procesiem Livonijā un ka Livonijas notikumu atraušana no Eiropas konteksta aizsākusies jau vācbaltiešu historiogrāfijā un turpinās mūsdienās, kas padara šos procesus mums nesaprotamus. Viņa uzsvēra, ka mantojumā no agrākām historiogrāfijas skolām esam saņēmuši separātu vēsturi, sašķeltu priekšstatu par reformācijas laiku. Pašreiz ar reformācijas vēsturi Latvijā nodarbojas maz pētnieku, kuri nedaudz papildina faktoloģiju, bet neiziet no hrestomatizētās un fragmentētās pieejas. Referente atzīmēja, ka Rietumeiropas pētniecībā parādījušies jauni aspekti: reformācijas modernizējošais raksturs, elastība un atvērtība; salīdzinošā vēsture; politiskās izpausmes; privātās un publiskās dzīves izmaiņas. Latvijas pētnieki šīm jaunākajām tendencēm neseko, pārsvarā saglabājot vienkāršotu un sagrozītu skatījumu uz reformāciju.

Māriete Jakovļeva ziņojumā “Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsture: historiogrāfija un pētniecības perspektīvas” sniedza pārskatu par historiogrāfijas attīstību par aplūkoto tēmu un uzsvēra, ka līdz 20. gs. 80. gadiem tajā dominējusi politiskā, nevis sociālā vai ekonomikas vēsture un ka daudzi autori faktus pārņēmuši cits no cita, saglabājot arī kļūdas un tendenciozitāti. M. Jakovļeva nosauca vairākus autorus, kuru darbi izkropļojuši mūsdienu priekšstatu par hercogistes vēsturi, – Otto fon Mirbahs, Teodors Šimanis un Jānis Juškēvičs.

Pēc šī referāta izraisījās diskusija par nepieciešamību sagatavot avotu krājumus darbam vēstures stundās un par pētnieku nepietiekamību. I. Mišāns uzsvēra, ka pašreizējā LU politika neveicina speciālistu sagatavošanu viduslaiku un jauno laiku vēsturē. Atsevišķi pārmetumi tika vērsti arī pret Nacionālo arhīvu, kas neveicina izpētes darbu, nosakot augstu kopēšanas pakalpojumu izcenojumu un liedzot pieeju iekšējām kartotēkām. A. Levāns par būtisku trūkumu atzina aprakstu digitalizācijas neveikšanu, lai kādā stāvoklī tie arī atrastos.

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESS, 3. SEKCIJA “LATVIJAS POLITISKĀ VĒSTURE 20. GADSIMTĀ”

No sekcijā paredzētajiem 13 ziņojumiem tika nolasīti 12, jo viens no referentiem nebija ieradies. Katram runātājam bija atvēlētas 15 minūtes, un tā raitā gaitā runātāji (profesori, zinātņu doktori un doktoranti) cits citu nomainīja, turklāt referātu tematika bija ļoti atšķirīga.

Sekcijas darbu ievadīja Valdis Bērziņš ar referātu “Latviešu strēlnieki politisko pārmaiņu apstākļos”, kurā izsekoja strēlnieku gaitām no 1917. gada februāra revolūcijas līdz 20. gadu sākumam, kad daudz “sarkano strēlnieku” atgriezās Latvijā. Pēc Bērziņa domām, nākotnē tuvāk vēl būtu jāiedziļinās trīs tematos: 1) latviešu strēlnieki viņu pretinieku vērtējumā; 2) strēlnieki un nacionālais jautājums; 3) igauņu un lietuviešu prese par strēlniekiem. Jānis Šiliņš referātā “Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas vēstures pētniecība: virzieni un rezultāti” apskatīja to pašu laikposmu. Izejot no historiogrāfijas, viņš izvirzīja dažādas tēzes par Stučkas valdību, nonākot pie secinājuma, ka Padomju Latvijas sabrukuma cēloņi meklējami gan militārajos, gan iekšējās politikas aspektos, kā arī šo abu aspektu mijiedarbībā.

Nākamie divi ziņojumi bija par autoritāro Ulmaņa režīmu (Ilgvars Butulis. “K. Ulmaņa autoritārā ideoloģija: izpēte, sasniegumi un problēmas” un Žordans Kuks (*Jordan Kuck*). “Mazpulku jaunatne “atjaunotajā” Latvijā: atbildes uz K. Ulmaņa ideoloģiju Mazpulku skatē Jelgavā 1939. gadā”). Kaut viens problemātikai pievērsās no plašas pētniecības pieredzes (Butulis), bet otrs (Kuks) tikai no šauras tematikas izvēles, tomēr abu pētnieku atzinums bija viens, ka K. Ulmaņa autoritārās politikas pamatā bijusi izteikta vēlme pēc modernizācijas un ne vien ekonomikā, bet arī citos valsts un sabiedrības sektoros.

Kārlis Kangeris ievadīja ziņojumus par vācu okupācijas laiku (“Vācu okupācijas laiks: zināmais, paveiktais un darāmais”). Viņš īsumā raksturoja kopš Latvijas Vēsturnieku komisijas izveidošanas 1998. gadā paveikto un ieskicēja nākotnē darāmo, sevišķi uzsverot, ka vēl arvien novārtā palikusi kritiska atsevišķu vācu okupācijas laika avotu analīze, kas nākotnē noteikti būtu veicama. Par vācu okupācijas varas lauksaimniecības politiku Latvijā referēja Reinis Kalniņš. Vācu mērķi bijuši panākt armijas un Vācijas reiha apgādāšanu ar Latvijas lauksaimniecības produktiem. Neskatoties uz dažādiem okupācijas politikas likločiem, tas pilnā mērā izdevies. Andis Rasums referātā “Nacistiskās Vācijas spēcīgu slepenās operācijas – kurelieši un mežakaķi (1944.–1945. g.): kopīgais un atšķirīgais” salīdzināja kureliešus un mežakaķus. Abus grupējumus vācieši izveidoja vieniem un tiem pašiem uzdevumiem, tikai sanāca tā, ka kurelieši savai darbībai vēl bija sprauduši mērķus, kas bija ārpus vācu kontroles. Edvīns Evarts ziņojumā “Melnais tirgus Latvijā Otrā pasaules kara laikā – pētniecības problēmas” analizēja nelegālās tirdzniecības veidus, spekulantu grupas un vācu politikas pasākumus pret melno tirgu dažādos laika posmos. Vācu okupācijas

laikā ēnu ekonomikas daļa veidojusi apmēram 10% no Latvijas kopējās ekonomikas.

Ilze Jermacāne referātā “Latvieši Strādnieku un zemnieku Sarkanajā armijā (1941–1945): izpētes gaita, rezultāti un iespējas” pievērsās latviešiem Sarkanarmijā, kurā kara laikā dienējis ap 100 000 personu. Jānonākot pie skaidrības, kāda esot viņu vieta Latvijas vēsturē. Referente arī ieteica uz latviešiem Sarkanarmijā skatīties komparatīvā aspektā, tos salīdzinot ar latviešiem vācu militārajos formējumos. Kopēju aspektu netrūkstot.

Par atmiņu un mutvārdu avotu izmantošanas problēmu Latvijas PSR ikdienas dzīves pētījumos referēja Juris Pavlovičs. Problēma esot, ka Latvijas PSR iedzīvotāji nevarot atbildēt uz jautājumu, “kas es esmu”. Cilvēki varot nosaukt faktus, bet ne vairāk. Tas nepalīdzot, jo nevarot noteikt cilvēka vietu sadales sistēmas sabiedrībā un padomju dzīves trijās hierarhijās.

Par ne tik senu vēsturi referēja Ilga Kreituse (“Latvijas politisko partiju veidošanās modeļi pēc valsts neatkarības atjaunošanas”). Referente partiju veidošanās attīstībā no 1989. līdz 1991. gadam saskatīja četrus modeļus: 1. Partijas radās, savā veidā nostājoties pretī Tautas frontei (Latvijas atdzimšanas partija, Latvijas nacionālā neatkarības kustība); 2. Partijas izauga no interešu grupām (Zaļā partija); 3. Partijas veidojās, izmantojot vēsturisko atmiņu (Demokrātiskā centra partija); 4. Partijas radās, atjaunojot jau agrāk eksistējušas partijas (Latvijas Zemnieku savienība). No Latvijā atjaunotajām partijām vienīgi Latviešu sociāldemokrātu un strādnieku partija savu darbību nebija pārtraukusi (tā darbojās Zviedrijā).

Darbu sekcijā noslēdza Juris Prikulis (kopā ar Bonifāciju Daukštu sagatavots referāts “Baltijas tautsaimniecības vēstures pētnieku ieguldījums PSRS radīto zaudējumu izvērtēšanā: rezultāti un perspektīvas”). Referents norādīja uz slepenām un līdz šim neizmantotām PSRS iedzīvotāju statistikām no 1950. gada un aicināja dažādo valstu pētniekus vienoties par kritērijiem, ar kādiem visi kopīgi un vienveidīgi vislabāk varētu aprēķināt PSRS viņu valstīm nodarītos zaudējumus.

Kārlis Kangeris

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESS, 4. SEKCIJA “LATVIJAS SOCIĀLĀ UN KULTŪRAS VĒSTURE 20. GADSIMTĀ”

Sociālās un kultūras vēstures sekcijā (vad. Dr. hist. Vīta Zelče un Dr. hist. Ineta Lipša) noklausījāmieš 13 referātus un 10 tā sauktās plakātu prezentācijas jeb stenda referātus. Ziņojumos un prezentācijās tika analizēti sociālo grupu un ikdienas prakšu, mutvārdu, kultūras un ideoloģijas, kā arī sociālajai atmiņai piederīgā problemātika, ietverot arī metodoloģijas un teorijas jautājumus.

Pētīto sociālo grupu vidū bija skolotāji 1939.–1959. gadā, tika prezentēta Latvijas Universitātes starpkaru perioda studentu prosopogrāfiskā sociālās

grupas analīze, kā arī Atmosdas laika līderu kolektīvā biogrāfija. Ikdienas prakšu vēsture tika ieskicēta referātos, kas bija veltīti sabiedrības reliģiozitātes līmeņa noteikšanas kritēriju iezīmēšanai Vidzemē un Kurzemē jaunajos laikos, kā arī ikdienas dzīvei laukos Vidzemē un Kurzemē 1906. – soda ekspedīciju – gadā. Tika prezentēta mutvārdu kā citādās vēstures izpētes metodoloģiskā savdabība, analizētas izpētes problēmas un iegūtie rezultāti, apzinot kultūras vērtības Latvijā Otrā pasaules kara laikā, kā arī vērtēti materiālās kultūras mantojuma izpētes aspekti atjaunotās Latvijas historiogrāfijā. Ideoloģijai, kā arī sociālajai atmiņai piederīgā problemātika tika analizēta ziņojumos par kolaboracionismu latviešu kultūrā laikā no 1940. līdz 1990. gadam, par padomju laika sociālajām reprezentācijām latviešu pēcpadomju biogrāfiskajā diskursā (kā avotu izmantojot 50 autoru atmiņu grāmatas), par to, kā t.s. skaidrojošā elite (politiķi, publicisti, garīdznieki, profesori u.c.) ietekmēja politiskās atmiņas funkcionēšanu 10. un 11. Saimes priekšvēlēšanu laikā. Tika iezīmētas seksualitātes vēstures, vizuālās vēstures, propagandas pētniecības problemātika, iespējas un perspektīvas Latvijas vēsturē.

Sekcijas dalībnieku un kongresa klausītāju interesi saistīja arī plakātu prezentācijas, kuru uzmanības centrā bija sociālās atmiņas studiju rezultāti, kas liecina par to, kā sabiedrība šobrīd un pēdējās desmitgadēs lieto/lietojusi vēsturi. Tas paveikts, analizējot komunikāciju par 20. gadsimta vēsturi latviešu ģimenēs Latgalē, staļinisko deportāciju pieminēšanu Latvijā no 1987. līdz 2010. gadam, noskaidrojot, kā konstruēta vēsture 20. gadsimta otrās puses latviešu literatūrā un kā veidojusies/tiek veidota holokausta sociālā atmiņa. Mediju vēsturi bagātinājuši pētījumi par sievietēm režisorēm Latvijas kino, sievietēm žurnālistēm 20. gadsimta otrās puses Latvijas presē. Tika prezentēta latviešu baptistu draudžu 19. gadsimta otrās puses pieredze, 20. gadsimta 30. gadu sākuma ekonomiskās krīzes ietekme uz nacionālo minoritāšu izglītību Latvijā, balstoties uz Krievu Universitātes Zinātņu institūta piemēru.

Varam secināt, ka pētījumi sociālajā vēsturē notiek dažādās institūcijās – LU Vēstures un filozofijas fakultātē un Latvijas vēstures institūtā, LU Sociālo zinātņu fakultātē un Filozofijas un socioloģijas institūtā, Latvijas Mākslas akadēmijā, Daugavpils Universitātē, Latvijas Jūras akadēmijā, Rīgas Stradiņa universitātē, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā. Sekcijā nolasīto referātu kopsavilkumi interesentiem ir pieejami kongresa mājaslapā – www.demoshistoria.lv.

Intensīvā sekcijas darba programma liecināja, ka esam liecinieki tam, ka sevi pieteikusi Latvijā dzimstošā vēstures nozare, proti, sociālā vēsture. Tās darbā plaši bija pārstāvēta pētnieku jaunā paaudze, kas sociālās vēstures izpētei Latvijā zīmē daudzsološu perspektīvu.

Ineta Lipša

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESS, 5. SEKCIJA “LATVIJA STARPTAUTISKAJĀS NORISĒS”

Sekcijas darbu vadīja moderatori Dr. habil. hist. Aivars Stranga un Dr. habil. hist. Antonijs Zunda. Sekcijas darba pirmajā daļā Raimonds Cerūzis referātā “Vācbaltieši un Latvijas ārpolitika 1920.–1934. gadā” analizēja vēsturiskās pretrunas starp latviešiem un vācbaltiešiem, kuru attiecības Latvijā iespaidoja Latvijas–Vācijas attiecības. Vācbaltieši agrāro reformu uzskatīja par laupīšanu, savukārt 1929. gadā izpaudās latviešu sabiedrības sašutums sakarā ar landesvēra Rīgas ieņemšanas 10 gadu atceres atzīmēšanu. 1934.–1935. gadā “sviesta lieta” ar Vāciju, vēlāk sabiedrībā bija izlīguma tendence. Pēc Otrā pasaules kara vācbaltieši kļuva par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas aizstāvjiem (G. Rauhs, B. Meisners, D. A. Lēbers u.c.).

Aivars Stranga referātā “Latvijas un PSRS attiecības 30. gados” atzīmēja, ka PSRS bija revizionistiska lielvalsts, kas vēlējās ne tikai atgūt zaudēto, bet arī pārkārtot starptautisko sistēmu. 1932. gadā PSRS piedāvāja Latvijai ļoti labu neuzbrukšanas līgumu, 1933. gadā PSRS bija ieinteresēta noslēgt tirdzniecības līgumu ar Latviju, jo pastāvēja bažas par Latvijas–Vācijas muitas ūnijas noslēgšanas iespējamību. PSRS vēlējās mazināt Vācijas un Polijas sadarbību. 1935. gadā Latvija nokavēja iegūt izdevīgu līgumu ar PSRS. Maskava noraudzījās, kā 1938. gadā pieauga Polijas loma Latvijā. Taču tas radīja nepamatotas ilūzijas, ka PSRS ir vāja valsts.

Edvīns Šnore referātā “Latvijas reakcija uz badu Ukrainā 1932.–1933. gadā” atzīmēja preses un Latvijas sūtniecības Maskavā ierobežoto informāciju par badu Ukrainā, zemnieku ekspluatāciju. Latvijas sūtnis A. Bilmanis ziņoja uz Rīgu, ka mirstība no bada Ukrainā ir milzīgi liela. Latvijas Ārlietu ministrija nedeva atļauju Bilmanim doties komandējumā uz Ukrainu, bet konsuls Vitebskā ziņoja par latviešu zemnieku traģisko likteni Baltkrievijā. Informācija pienāca arī no Latvijas pilsoņiem Ukrainā.

Alda Bražūne ziņojumā “Francijas faktora nozīme Latvijas starpkaru perioda ārpolitikas (1921–1933) pētniecībā” norādīja, ka Latviju un Franciju vienoja, īpaši 20. gados, pēckara *status quo* saglabāšanas interese. Latvijas–Francijas attiecības to vairākos attīstības posmos noteica Francijas Austrumeiropas politika, Francijas attiecības ar PSRS un Vāciju. Referente arī minēja vairākas problēmas, kas Latvijas un Francijas attiecību kontekstā būtu jāpēta nākotnē.

Politologs, starptautisko attiecību speciālists Edijs Bošs referātā “1990. gadu pirmās puses diplomātiskās dokumentācijas arhīvi un to stāvoklis Igaunijā, Latvijā un Lietuvā” īsumā raksturoja trīs dažādus valstu “alianšu uzvedības” modeļus, kas kopš 20. gs. 80. gadu beigām sekojuši Baltijas valstu ārpolitikā: 1) “nepievienošanās”, 2) institucionālā un “eurocentriskās alianses” politika un 3) atlantiskā, “ASV-centriskās alianses” politika. Referents raksturoja Baltijas valstu pēdējo 20 gadu ārpolitisko arhīvu saturu un pieejamības problēmas. No vienas puses, ārlietu arhīvi pētniekiem nav pieejami vismaz 30 gadus, no otras puses, arī ārpolitikas veidotājiem ir nepieciešams ārpolitikas ekspertu viedoklis “no malas”.

Lilīta Zemīte priekšlasījumā “Lielvalstu jauno laiku diplomātijas vēsture mūsdienu Latvijas augstskolā” iztīrāja pieredzi ar vēsturiskās apziņas veidošanos un ar piemēriem ilustrēja, ka vēstures apziņu sabiedrībā bieži veido nevis bieži pētījumi, bet nelielas grāmatīņas un vēstures mīti, kas kļuvuši par normu, nereti tiek uzskatīti par patiesību. Grūti izskaidrojamie vēstures notikumi tiek skaidroti kā unikāli. Vēstures apziņu veido uzvaras, bet dažkārt arī zaudējumi var kļūt par pozitīvo mītu (ja zaudējumus vienā jomā izdodas kompensēt ar ieguvumiem citā). Vēsturiskā apziņa nereti vairāk atkarīga no emocijām nekā argumentiem.

Edgars Engīzers referātā “Ārpolitisko teoriju izmantošanas iespējas Latvijas ārpolitikas pētniecībā” izvirzīja jautājumu par starptautisko attiecību teoriju izmantošanu, kas varētu veicināt ārpolitikas veidošanas motīvu un ideju izpratni, sniegtu teorētisko ietvaru, dotu iespēju konstatēt un salīdzināt, kā līdzīgās situācijās veidojusies citu valstu vēsture. Kā piemēri tika minēti jēdzieni: neitralitātes politika, multipolaritāte, mazo valstu ārpolitika, lielvalstu ārpolitika u.c. Pēc referenta domām, vēstures pētniecības saikne ar politikas teorijām ir nepieciešama, lai veidotos jauna kvalitāte pētījumos.

Rezumējot sekcijas darba pirmās daļas ietvaros nolasītos referātus, A. Zunda atzīmēja, ka ārpolitikas vēstures pētnieki Latvijā pakāpeniski sāk iziet no ierobežotā tematiskā loka, kur tika pētītas tikai starpvalstu attiecības periodā starp diviem pasaules kariem.

Sekcijas darba otro daļu aizsāka Argitas Daudzes referāts “Zviedrija un Latvija Aukstā kara periodā”. Viņa analizēja Zviedrijas valsts oficiālo nostāju Baltijas jautājumā 1940.–1991. gadā, kad Zviedrija faktiski *de iure* atzina Latvijas pievienošanu PSRS. Pēc kara Zviedrija aizstāvēja citu valstu, nevis Baltijas pašnoteikšanās tiesības, “mazo valstu aizstāvības doktrīna” netika attiecināta uz Baltiju, tika īstenota “klusēšanas politika”. Dažos gadījumos ar Baltiju saistītie jautājumi tomēr nonāca zviedru politiķu, parlamenta un plašākas sabiedrības uzmanības lokā. PSRS centās mazināt baltiešu trimdas aktivitātes Zviedrijā. Zviedrija īstenoja “neitralitātes doktrīnu”, politiskā elite respektēja *status quo*, centās apiet sarežģījumus. Kad situācija mainījās par labu Baltijai, pakāpeniski mainījās arī Zviedrijas nostāja Baltijas jautājumā.

Kristīne Beķere ziņojumā “Latviešu trimdas nozīmīgākās politiskās akcijas Aukstā kara periodā” analizēja trīs akcijas: protesta aktivitātes sākumā ar I Vispasaules latviešu jaunatnes kongresa aizliegšanu Rietumberlīnē 1968. gadā; “Baltijas brīvības un miera kuģa” braucienu un “Kopenhāgenas tribunālu” 1985. gadā. Trešā akcija bija baltiešu protesti pret Baltijas inkorporācijas *de iure* atzīšanu Austrālijā 1974. gadā. Referentes pētījumi atklāj, ka iniciatīva piederēja Jaunzēlandes līdzīgam lēmumam, lai gan atklātībā vispirms nonāca Austrālijas lēmums. Sekoja milzīga trimdas baltiešu aktivitāte visas Austrālijas mērogā, un 1975. gada decembrī baltiešu interesēm nelabvēlīgo lēmumu atcēla. Tā bija baltiešu uzvara arī plašākā kontekstā – ja tās nebūtu, iespējams, citas Rietumu valstis vēlāk būtu sekojušas Austrālijas piemēram.

Antonījs Zunda referātā “Baltijas valstu jautājuma pētniecības problēmas” atzīmēja, ka pēc Baltijas valstu okupācijas starptautiskajās attiecībās

radās “Baltijas jautājums”. ASV iedarbināja Baltijas valstu inkorporācijas *de iure* neatzišanas doktrīnu. Referents izklāstīja valstu iedalījumu četrās grupās atkarībā no to nostājas Baltijas jautājumā, kā arī iztirzāja Rietumvalstu un Latvijas vēsturnieku svarīgākās zinātniskās publikācijas, kurās tas analizēts. A. Zunda iezīmēja Baltijas jautājuma tālāko pētījumu virzienus: PSRS stratēģiju un taktiku “Baltijas jautājuma” kontekstā, t.sk. PSRS attiecībās ar Rietumvalstīm un darbību starptautiskajās organizācijās.

Jānis Taurēns referātā “Rietumu virziens mūsdienu Latvijas ārpolitikā: pētniecības problēmas” analizēja Rietumu virzienu kā dominējošo Latvijas nesenās ārpolitikas pētījumos: 1) Latvijas ārpolitikas ietekme uz Latvijas iekšpolitiku, 2) Latvijas eiroatlantiskā integrācija, 3) Latvijas attiecības ar konkrētām valstīm, 4) ārpolitisko krīžu izpēte. Tika uzskaitītas Rietumu virziena pētniecībā konstatētās vēstures avotu grupas un vēstures literatūra. Līdz šim pārsvarā ir memuāru literatūra un politologu pētījumi, bet vēsturnieku pētījumu vēl maz. Referents izvirzīja arī jautājumus Latvijas integrācijas Eiropas Savienībā un NATO tālākā pētniecībā. Viņš ierosināja sākt pētīt krīzes situācijas (Latvijas dalība starptautiskajos miera spēkos karadarbības reģionos, Abrenes jautājuma risinājums u.c.).

Teologs Juris Zarāns referātā “20. gadsimta līgumi starp Svēto Krēslu un Latvijas Republiku: dokumentu saturs un mūsdienu interpretācijas” izsekoja Latvijas un Vatikāna attiecību attīstībai kopš 1918. gada, analizēja svarīgākos Vatikāna dokumentus. Bīskapiju veidošana un pāvesta bullu izdošana attiecībā uz Latviju liecināja par labām starpvalstu attiecībām. J. Zarāns analizēja abu valstu konkordātu līgumu apspriešanu Latvijas parlamentā gan 20. gados, gan 90. gados un pievērsa uzmanību faktam, ka Latvija 1995. gadā pieņēma likumu, atzīstot Aglonas baziliku par starptautisku svētvieta, bet Vatikāns tai vēl nav atzinis šādu statusu.

Sekcijas darba noslēgumā A. Zunda secināja, ka nolasīti daudzi interesanti un tematiski dažādi referāti. A. Stranga atzīmēja jaunu doktorantu pieplūdumu ārpolitikas vēstures pētniecībā.

Ainārs Lerhis

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESS, 6. SEKCIJA “LATVIJAS REĢIONU VĒSTURE”

Sekcijas “Latvijas reģionu vēsture” (vad. Dr. hist. Heinrihs Soms un Dr. hist. Armands Vijups) darba gaitā tika nolasīti 11 referāti, kas aptvēra plašu spektru kā ģeogrāfiskajā skatījumā (no atsevišķas pilsētas līdz mūsdienu administratīvajam novadam un kultūrvēsturiskam reģionam), tā arī vēstures nozaru un aspektu daudzveidībā (no pilsētu vēstures un muzeoloģijas līdz ģenealoģijai un heraldikai).

Vairāki referāti (V. Malahovskis. “Koncepta pieejas iespējas lokālās vēstures pētišanā”; H. Soms. “Novadam veltīts pētījums: saturs, specifika”) bija veltīti reģionālās vēstures pētniecības teorētiskajiem un metodoloģiskajiem aspektiem.

Plašāko grupu veidoja Latgales kā kultūrvēsturiska reģiona vēsturei veltītie pētījumi, referātos skarot gan atsevišķu pilsētu, gan visa reģiona vēstures jautājumus. Tā, piemēram, I. Cimbale, izmantojot konkrētus piemērus, aplūkoja Latgales pašvaldību izpētes historiogrāfiju, iespējas un avotus starpkaru periodā (“Latgales pašvaldības (1920–1934): izpēte un avoti”), tematiski radniecīgs bija arī I. Šaicānes Balvu pilsētas vēsturei veltītais referāts (“Pilsētu vēstures avoti Latvijas arhīvu fondos: Balvu pilsētas piemērs”). Lai gan abiem referātiem bija avotpētniecisks un deskriptīvs raksturs, kopumā tie sniedza interesantu un pašreizējo pētniecisko situāciju labi atspoguļojošu ieskatu pilsētu vēstures izpētē, izmantojot Latgales reģiona piemērus. Kā interesants, tematiski novitārs un izvērsti atzīmējams D. Oļehnoviča nolasītais referāts “Latgale un latgalieši laikraksta “Tēvija” slejās: 1941–1945”. Latgales tematikai bija veltīts arī K. Poča līdz šim maz pazīstamās un nepietiekami pētītās Hilzenu dzimtas izpētei veltītais ziņojums, kurā tika detalizēti aplūkots tās dažādo pārstāvju ieguldījums katoļticības nostiprināšanā, vēstures pētniecībā, kā arī citās sabiedriskās dzīves jomās. Jāatzīmē, ka sekcijas ietvaros tas bija arī vienīgais referāts, kas plašāk skāra par 20. gs. senāku vēsturi, iezīmējot atsevišķu Hilzenu dzimtas pārstāvju dzīves gaitas 17.–18. gadsimtā.

Savdabīgu referātu grupu, ņemot vērā šīs palīgdisciplīnas vēl tikko dzimstošās tradīcijas latviešu historiogrāfijā, sekcijā veidoja heraldikas tematikai veltītie ziņojumi. T. Pumpuriņš labi ilustrētā un plaši izvērstā referātā aplūkoja līdz šim nepētītos Latvijas kultūrvēsturisko apgabalu ģerboņus, kuru *de iure* rašanās saistāma ar 1930. gadu, bet to saknes meklējamas jau senākajos Latvijas civilās heraldikas attīstības laikposmos (“Latvijas kultūrvēsturisko apgabalu ģerboņu izveide un pielietojums (20. gs.)”). Interesanti atzīmēt, ka šī heraldiskā simbolika ir vienīgā, kurai, neskatoties uz tās plašo lietojumu (sk., piemēram, kultūrvēsturisko ģerboņu attēlojumu Latvijas Republikas pilsoņu pasēs), nav juridiska nostiprinājuma mūsdienu likumdošanā. Savukārt S. Šnē referātā tika aplūkota Vidzemes municipālās heraldikas attīstības vēsture pagājušā gadsimtā (“Vidzemes pilsētu ģerboņi 20. gadsimtā”), izsekojot ideoloģiski politiskajām peripetijām, kuras nereti visneparastākajās formās ietekmējušas pilsētu heraldiskās simbolikas likteņus.

A. Vijupa un A. Ozolas referāti bija to nedaudzo starpā, kas veltīti Latvijas rietumdaļas reģionālajai un lokālajai vēsturei. Referātā “Rietumlatvijas vēstures izpētes projekts (2001–2004) un tā ietekme uz Kurzemes un Zemgales vēstures izpēti” tika apskatīta unikālā pieredze, ko sniedza Ventspils pašvaldības un muzeja veidotais Rietumlatvijas vēstures izpētes projekts, kura ietvaros organizētās konferences, radītie granti zinātnisko tēmu izpētei un stipendijas studējošajiem, rakstu krājumu (Ventspils muzeja raksti, I–VI), arheoloģisko izrakumu un citu aktivitāšu organizēšana un finansējums atbalsts būtiski ietekmējis Kurzemes, mazāk – Zemgales kā kultūrvēsturiska reģiona vēstures izpētes stāvokli 21. gs. pirmajā desmitgadē. A. Ozolas referāts (“Tukuma muzeja ieguldījums Kurzemes reģiona pētniecībā”) bija diemžēl vienīgais, kas atspoguļoja muzeju lomu reģionālās vēstures izpētē un popularizācijā. Šāda aspekta referāti reģionālās vēstures izpētes situācijas jomā neapšaubāmi bija gaidīti daudz plašākā piedāvājumā.

Kopumā nolasītie referāti ieskicēja bagātīgu un daudzveidīgu pieredzi reģionālās un lokālās vēstures izziņāšanā saistībā ar pētījumiem, kurus veikuši un turpina veikt gan individuāli pētnieki, gan muzeji kā specifiskas reģionālās pētniecības iestādes, gan specializētās institūcijas (Latgales pētniecības institūts), gan atsevišķi projekti (Rietumlatvijas izpētes projekts). Vienlaikus diskusiju gaitā tika konstatēts, ka šobrīd Latvijas vēstures zinātnē nav precīzas izpratnes par jēdziena “reģionālā vēsture” (vai “lokālā vēsture”, novadpētniecība (H. Soms)) saturu un pielietojumu. Kā piemērs tika minēts pētnieciskais darbs, kas tiek veikts Daugavpils Universitātē un Latgales pētniecības institūtā, kur Latgales vēstures tēmu izpēte tiek saistīta ar reģionālās vēstures jomu. Tai pašā laikā turpinājumizdevums “Senā Rīga” nekad nav ticis raksturots kā tāds, kas būtu attiecināms uz reģionālās vai lokālās vēstures jomu. Nereti rodas iespaids, ka “Latvijas vēstures” (resp., visu Latvijas vēsturi aptverošu tēmu) un “reģionālās” vai “lokālās” vēstures izpēte tiek nodalīta pēc pētniecisko institūciju vai fizisko personu darbības vietas (Rīga/pārējā Latvija).

Sekcijas referāti arī atklāja nepieciešamību diferencēt vēstures pētījumus un publikācijas, kas veltītas reģionālajai vai lokālajai vēsturei, vismaz trijās strikti nošķiramās grupās: akadēmiskie pētījumi, muzeju pētījumi (t.sk. izstādes kā specifiska vēstures izpētes forma) un novadpētnieciskie pētījumi. Tika secināts, ka reģionālās vēstures specifiski stiprā puse ir tās saistība ar plašu sabiedrības segmentu, akadēmiskās “nišas” pētniekiem sadarbojoties ar muzejiem un pētniekiem – amatieriem. Vienlaikus šī stiprā puse, kā norādīja prof. H. Soms, slēpj sevī arī potenciālus un reālus draudus akadēmiskumam.

Sekcijas darba nobeigumā tika citēta norvēģu sociālantropologa Tomasa Hillanna Ēriksena paustā atziņa par viņa pētījumu lokālo perspektīvu, kuru viņš kādā intervijā raksturojis šādi: “.. ja es mēģinātu radīt bildi ar pasaules kopainu, rezolūcija būtu tik zema, ka detaļas saskatīt nevarēs” (“Rīgas Laiks”, 2011, septembris, 58. lpp.). Novērtējot šīs atziņas moderno, “digitālo” perspektīvu, līdzīgi varētu raksturot arī reģionālās un lokālās vēstures nepieciešamību – šādi pētījumi visai bieži ļauj iegūt augstāku, precīzāku un asāku rezolūciju jeb “palielinājumu” Latvijas kopējās vēstures atsevišķu aspektu izpratnē.

Armands Vijups

LATVIJAS VĒSTURNIEKU I KONGRESS, 7. SEKCIJA “LATVIJAS VĒSTURES APGUVE UN MĀCĪŠANA”

Vēstures izglītības sekcijas darbs tika iedalīts atsevišķos sīkākos tematiskos blokos, kuri patlaban piesaista akadēmisko aprindu uzmanību. Ar ziņojumiem uzstājās divpadsmit vēstures pētnieki. Uzmanība tika pievērsta tikai Latvijas 20. gadsimta problemātikai. Ar ievadreferātiem uzstājās LU

Juridiskās fakultātes profesore Sanita Osipova un vēstures skolotāja Aija Abens, sniedzot ieskatu vēstures izglītības problēmās starpkaru periodā. Desmit pārējie referenti runāja par Otrā pasaules kara un padomju okupācijas periodu. Katra tēma tika atspoguļota gan no vēstures skolotāja viedokļa, gan no attiecīgās problēmas pētnieka viedokļa. Šāda pieeja pilnībā attaisnojās. Akadēmisko aprindu pārstāvji ieskicēja Latvijas 20. gadsimta vēstures atsevišķu problēmu izpētes līmeni, dodot iespēju skolotājiem raksturot, cik lielā mērā šīs problēmas atspoguļojas vēstures mācīšanā Latvijas skolās. Sekcija bija labi apmeklēta, lielākā daļa interesentu bija vēstures skolotāji.

Pirmā būtiskā problēma, kura tika pieminēta kongresa sekcijā, ir plaisa starp skolēnu interesēm un akadēmisko aprindu piedāvājumu vēstures izpētes jomā. Akadēmiskā sabiedrībā tik ļoti būtiskie 20. gadsimta vēstures jautājumi un pirmām kārtām Otrā pasaules kara un pēckara gadi mūsdienu skolēnus interesē maz. Galvenais intereses trūkuma cēlonis ir lielā laika distance, kas attiecīgos notikumus šķir no mūsu dienām. Vēsturiskā apziņa, ko veido paaudzēs pārmantotie stāsti par agrāko laiku notikumiem, vairs neatstāj būtisku ietekmi uz mūsdienu skolēniem. Tas saistīts galvenokārt ar apstākli, ka kopš Otrā pasaules kara beigām nomainījušās jau trīs paaudzes.

Lai padarītu mācību procesu interesantāku, nepieciešams domāt par atraktīvāku mācīšanas veidu. Daudz lielāka uzmanība būtu jāpievērš populārzinātnisku un izglītojošu filmu veidošanai, kā arī citu atraktīvu mācību formu ieviešanai. Nebūtu slikti, ja vēstures speciālisti varētu izveidot kādu institūciju, kura nodarbotos ar jaunu vēstures apguves metožu un to pielietošanas pedagoģijas un vēstures popularizēšanas sfērā izpēti un izstrādi.

Otrs jautājums, kuru izvirzīja Okupācijas muzeja zinātniskais līdzstrādnieks Uldis Neiburgs, saistīts ar socioloģisko aptauju rezultātiem par Otrā pasaules kara uztveres īpatnībām Latvijā. Aptaujas pierādīja, ka daudzi Latvijas iedzīvotāji nav gatavi diskusijām. Varbūt skolās būtu jāmaca arī prasme uzklaut citādu viedokli un diskutēt, apziņa, ka citai sabiedrības daļai varētu būt arī cits viedoklis.

Trešais būtiskākais sekcijas darbā pieminētais jautājumu loks skāra problēmu, vai akadēmiskās vēsturnieku aprindas spēj formulēt pietiekami zinātniskus un aktuālus jautājumus, vai mēs paši apzināmies, kādi jautājumi jāpēta. Vēstures doktore Daina Bleiere sacīja, ka nepietiek tikai ar vēstures avotu apzināšanu un to atspoguļošanu pētījumos. Nepieciešams daudz vairāk izmantot teorētiska rakstura literatūru un sociālo zinātņu pētījumus. Viens no būtiskākajiem un aktuālākajiem jautājumiem, kurš būtu jāpēta, runājot par poststalinisma periodu, ir jautājums, kā funkcionēja Padomju Latvijas politiskā elite, kādas bija tās attiecības ar Maskavas centrālo valdību.

APVIENOTĀ PASAULES LATVIEŠU ZINĀTNIEKU 3. KONGRESA UN LETONIKAS 4. KONGRESA SEKCIJA “RĪGAS IDENTITĀTE VĒSTURES GAITĀ”

Apvienotajā Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongresā un Letonikas 4. kongresā, kas notika Rīgā 2011. gada 24.–27. oktobrī, Latvijas vēstures institūts (LVI) organizēja divas sekcijas, kurās referāti tika nolasīti 25. oktobrī. Sekcijai “Rīgas identitāte vēstures gaitā” norises vieta bija Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja (RVKM) greznā Kolonnu zāle. Ievadvārdos Latvijas vēstures institūta direktors prof. Guntis Zemītis atzīmēja, ka Rīgas vēsturi pēta dažādu specialitāšu zinātnieki un vairāku iestāžu pārstāvji, kuru savstarpējā sadarbība turpmāk būtu vēl vairāk jāveicina. Muzeja direktore Klāra Radziņa uzsvēra, ka muzeja bagātajās krātuvēs glabājas milzīgs avotu daudzums, kas gaida savus pētniekus, un aicināja kongresa dalībniekus vēl aktīvāk iesaistīties mūsu valsts galvaspilsētas senatnes skaidrošanā.

Sekcijā “Rīgas identitāte vēstures gaitā” tika nolasīti 15 referāti, kas aptvēra Rīgas pastāvēšanas visus astoņus gadsimtus no 13. līdz 20. gs., bet lielākoties bija veltīti viduslaiku un agro jauno laiku vēstures jautājumiem. Tā kā šoreiz liela daļa sekcijas referātu bija gatavota Valsts programmas “Nacionālā identitāte” ietvaros, tad pētījumu centrā tika izvirzītas sociālās un kultūras vēstures problēmas. Referenti centās parādīt, ka Rīgas savdabība, neatkarījamā identitāte radusies tās daudz nacionālā iedzīvotāju sastāva dēļ, blakus vietējo tautu kultūrai parādoties vācu, zviedru, poļu, krievu u.c. tradīcijām un ārzemju iespaidiem un veidojoties kultūru mijiedarbībā.

Rīta sēdē nolasītie pieci referāti bija veltīti arheoloģiskajiem atradumiem, kas sniedza liecības par rīdzinieku ikdienas dzīvi viduslaikos un agrajos jaunajos laikos. Plašākai apkopojošai tēmai pievērsās numismāte Dr. hist. Tatjana Berga referātā “800 gadu dokumentālajām liecībām par monētu kalšanu Rīgā”. Viņa uzsvēra, ka 1211. gadā bīskaps Alberts, pateicoties par atbalstu Livonijas iekarošanā, Gotlandes tirgotājiem Rīgā piešķīra monētu kalšanas tiesības. No Baltijas jūras austrumu piekrastes pilsētām tieši Rīga bija pirmā, kas ieguva šādas tiesības. Monētu kalšana Rīgā ar pārtraukumiem turpinājās līdz 1707. gadam, bet tieši pirmsākumi līdz šim pētīti vismazāk. Par tiem jaunas atziņas devusi nesen iegūtu depoziņu izpēte.

LU doktorants Rūdolfs Brūzis referātā “Rīgā un tās apkārtnē atrastie 14.–16. gs. zobenī” analizēja astoņus atradumus. Apskatītie vienasmens un divasmeņu zobenī vai to fragmenti atbilst Rietumeiropā lietotajiem vēlo viduslaiku ieročiem. Referents atzīmēja, ka pilsētnieki galvenokārt nodarbojušies ar amatniecību un tirdzniecību, tāpēc ieroču atradumu ir maz. Tomēr atsevišķi atradumi var liecināt par kādreizējo īpašnieku sociālo statusu.

RVKM Arheoloģijas nodaļas krājuma glabātāja Mag. hist. Ilze Reinfeldē savu referātu “Rīgā atrastā 16.–17. gs. Zīburgas akmensmasas keramika” bija sagatavojusi, izmantojot muzejā glabāto Vecrīgas izrakumu materiālu. Tā apjomīgu daļu veido importa priekšmeti – Reinzemē gatavoto trauku lauskas. Īpaši izcilas bijušas Zīburgas krūzes – augstas kvalitātes dekoratīva

galda keramika, kas lietota vīna pasniegšanai un dzeršanai. Referentei izdevies identificēt trīs trauku tipus, dažu krūžu reljefajam rotājumam atrast grafiskos paraugus – vācu “mazo meistarū” gravīras, precizēt vairāku priekšmetu datējumu ar 16. gs. 70. un 90. gadiem, kā arī konstatēt, ka Rīgā Zīgburgas izcelsmes akmensmasas trauku ir mazāk nekā ražojumu no citiem Reinzemes keramikas centriem. Jāatzīst, ka agro jauno laiku keramikas izpēte Latvijā līdz šim gandrīz nav notikusi, tāpēc šī ir perspektīva tēma, kas var dot jaunas atziņas ne tikai par rīdzinieku ikdienas priekšmetiem, bet arī par tirdzniecības un kultūras sakariem Baltijas jūras zemēs 16. un 17. gadsimtā.

LVI arheoloģe Dagnija Svarāne referātā “13.–15. gadsimta Rīgas alvas piekariņi kā liecības par iedzīvotāju jaunu identitāti” analizēja 18 atradumus, kas apliecina novitātes piekariņu izgatavošanā un rotājuma simbolikā. Jauninājumi izpaužas gan konstruktīvi sarežģītāku divpusīgu lejamveidņu izgatavošanā, gan kvalitatīvāka metāla sakausējuma (alvai pievienoja svinu, varu, bismutu un antimonu) izmantošanā, kas izstrādājumiem piešķīra lielāku izturību. Piekariņu rotājumā konstatēta gan dzelzs laikmetā vietējiem iedzīvotājiem raksturīgā ornamenta tālāka attīstība, gan ar jaunievesto kristīgo ticību saistīti elementi.

LVI arheoloģe Silvija Tilko referātā “Kaula apstrāde viduslaiku Rīgā” aplūkoja kaula un raga apstrādes liecības – pusfabrikātus un darbarīkus, kā arī ikdienā izmantotos priekšmetus (nažu spali, rokturi, ķemmes, slidas, rakstāmriki, spēļu kauliņi) no diviem objektiem (1984.–1985. g. izrakumiem Alksnāja ielā un 1986.–1989. g. pētījumiem Doma laukumā). Šos atradumus, kas rada priekšstatu par rīdzinieku nodarbēm, mājsaimniecību un brīvā laika pavadīšanu 13.–17. gs., referente uzskata par vietējiem ražojumiem, tomēr nav noliedzama līdzīgu atradumu izplatība Hanzas reģionā.

Priekšpusdienas sēdē “Rīgas vietas identitāte” tika nolasīti četri referāti. LVI vēsturnieks Dr. hist. Muntis Auns referātā “Rīgas apkārtnes apdzīvotās vietas un ģeogrāfiskie objekti Livonijas laika dokumentos” bija apkopojis ziņas par apmēram 150 rakstītajos avotos konstatētiem viduslaiku objektiem – salām, ezeriem, upēm, strautiem, pagastiem, ciemiem, muižām, kuru lielāko daļu iespējams lokalizēt Rīgas apkārtņē – no Daugavas grīvas līdz Doles salai. Nosaukumu izcelsme lielākoties saistāma ar lībiešu valodu. Ķekavas apkaimes vietvārdos parādās arī latviešu valoda, bet vietām – galvenokārt Daugavas salām un muižām sastopami vācu nosaukumi. Referents atzīmēja, ka padziļinātai vietvārdu izpētei būtu nepieciešama sadarbība ar valodniekiem.

Dr. hist. Ieva Ose nolasīja referātu “Sarkanais tornis un Kobronskansts – Pārdaugavas vizuālās identitātes izmaiņas 17. gs.”. Tajā bija apkopota un analizēta Zviedrijas Valsts arhīvā un Kara arhīvā glabātos Kobronskansts plānos un pārbūves projektos atrodamā informācija par skansti no tās izveidošanas 1621. gadā līdz 1709. gada rudenim, kad skansti ieņēma krievu armija. Plānu izpēte ļāvusi labot literatūrā ieviesušās skansts būvperiodu datējuma un plānojuma kļūdas, noskaidrot, ka Kobronskanstij bija četri būvperiodi, tajā nekad nav bijusi baznīca, kā arī precizēt Sarkanā torņa nojaukšanas laiku (starp 1642. un 1646. gadu). Bez tam konstatēts, ka vairākos Rīgas pilsētas un tuvākās apkārtnes kopskatos (M. Meriāns 1638. g.,

G. Bodenērs 1700. g. u.c.) iezīmētais Kobronskansts plāns attēlo nevis toreizējo nocietinājuma izskatu, bet gan nekad nerealizētu projekta variantu.

LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāna Dr. hist. Andra Šnē referāts "Arheoloģiskās liecības par Kobronskansts apdzīvotību un apbūvi jaunajos laikos" balstījās uz viņa vadībā 2010. un 2011. gada vasarā veiktajiem izrakumiem Torņakalnā, kur plānots būvēt LU Dabaszinātņu akadēmiskā centra jauno korpusu. Šajā vietā, kur 17. gs. atradās daļa no zviedru izveidotās skansts, izrakumu laikā izpētīti 820 m², atsedzot koka celtni paliekas un iegūstot vairāk nekā 450 senlietu – gan skanstī dzīvojušo kareivju ieroču fragmentus, gan rotas un ikdienā lietotus priekšmetus. No tiem kā interesantākos var minēt koka atvāzamā saules pulksteņa daļu, amputācijas zāģi, zobena rokturi ar ikšķa aizsargu, viltoto monētu depozītu, koka maizes lizi u. c., kas datējami ar 17. gs. otro pusi. Bet 18.–19. gs. kultūrlānis pētītajā vietā postīts, 20. gs. sākumā pamatīgi pārveidojot reljefu.

LVI dendrohronologs Dr. biol. Māris Zunde referātā "Rīgas vēsturiskajās būvēs lietotie kokmateriāli un to sagādes rajonu noteikšana" uzsvēra, ka starp Rīgā un citur Latvijā būvēto seno celtni kokmateriāliem vērojamas būtiskas atšķirības. Tā kā Rīgā daudz izmantoja no Daugavas augšteces atpludinātus kokmateriālus, tad tiem ir garāks starplaiks starp koku nociršanu un iebūvēšanu. Referents koku augšanas ģeogrāfiskā rajona aptuvenai noteikšanai lietojis daudzdimensiju statistiskās analīzes metodes, aprēķinos izmantojot koku gadskārtu platuma datu laikrindu korelācijas būtiskuma rādītājus – Stjudenta t-vērtības. Viņš konstatējis, ka pa ūdensceļu Rīgai piegādāti ievērojami lielāku izmēru baļķi un 16.–19. gs. palielinājies tieši priedes kokmateriālu pielietojums. Referents secināja, ka seno koka būvdetaļu izpēte vēl var sniegt plašu un interesantu papildinformāciju gan par kokmateriālu tirdzniecību, tai skaitā eksporta vēsturi, gan dot būtiskus papildinājumus daudzu Rīgas senceltni būvēsturei.

Pēcpusdienas sēde bija veltīta Rīgas iedzīvotāju fiziskajai un sociālajai identitātei. Vispirms referātus nolasīja četri LVI pārstāvji. Bioarheologs Dr. hist. Guntis Gerhards referātu "Epidēmijas viduslaiku un jauno laiku Rīgā" bija sagatavojis, izmantojot gan rakstītos vēstures avotus, gan arheoloģiskos un paleopatoloģiskos datus. Viņš konstatēja, ka dokumentārajos avotos ir maz informācijas par slimībām un epidēmijām. Mēris kā postoša epidēmija Rīgu nav skāris agrāk par 17. gs., ko apstiprina arī arheoloģiskās liecības. Līdz tam daudz postošāka ietekme uz rīdzinieku fizisko attīstību bija badam, militāriem konfliktiem un pašreiz nenosakāmām sērgām. Referents uzsvēra, ka turpmāk nepieciešams veikt starpdisciplinārus pētījumus, lai gūtu jaunus datus par epidēmijām Rīgas vēsturē.

Dr. hist. Gunita Zariņa nolasīja referātu "Rīgas 14.–17. gs. iedzīvotāju uzturs", ko bija sagatavojusi kopā ar Dr. chem. Arturu Viksnu un Mag. chem. Vitu Rudoviču. Arī šajā referātā izmantoti gan rakstītie vēstures avoti, gan arheoloģiskie un bioarheoloģiskie materiāli. Veiktās kaulaudu analīzes ļāvušas secināt, ka Rīgas 14.–17. gs. vidusslāņa iedzīvotāji biežāk nekā zemnieki Latvijas laukos uzturā lietojuši gaļu un zivis.

Arheologa Dr. hist. Roberta Spīrģa referāts "Liecības par 13.–18. gs. rīdziniekiem pēc Pēterbaznīcas kapsētas izrakumiem" bija veltīts 2004. gada

pētījumos iegūto materiālu analīzei. Izrakumos ap 5 m biežajā kultūrslānī tika atsegti un izpētīti 194 apbedījumi, iegūstot jaunus datus par šīs kapsētas izmantošanas ilgumu, apbedīšanas tradīcijām, kapu blīvumu un stratigrāfiju. Referents uzsvēra, ka Sv. Pētera baznīcas kapsētā konstatēts līdz šim Rīgā neredzēts apbedījumu kārtu daudzums – pavisam 22 līmeņi. Pētījumu rezultātā izstrādātais apbedījumu līmeņu datējums palīdzēs pilsētas iedzīvotāju vēsturiskās demogrāfijas, slimību, dzīves apstākļu un citu jautājumu pētniecībā.

Vēsturniece Dr. hist. Anita Čerpinska referātā “1710. gada kapitulācijas akts kā Rīgas namnieku identitātes atspoguļotājs” pievērsās Lielā Ziemeļu kara laikam, kad notika pilsētas padošanās Krievijai. Analizējot padošanās līguma sagatavošanas un pieņemšanas gaitu, referente secināja, ka pilsētas vadība un namnieki centās saglabāt agrāk iegūtās tiesības Rīgai un tās iedzīvotāju grupām, kā arī atjaunot privilēģijas, kuras bija ierobežojusi Zviedrijas valdība. Krievijai tobrīd bija nepieciešams nostiprināties jauniegūtajās teritorijās pie Baltijas jūras, tādēļ pilsētas piedāvātie līguma punkti tika pieņemti bez lielām atrunām. Kapitulācijas akts, ko pēc Pētera I nemainītu apstiprināja visi Krievijas valdnieki līdz Aleksandram II, ļāva Rīgai saglabāt savu teritoriju un ienākumus. Pilsētas vadības un namnieku kompetencē palika pilsētas pārvalde, tiesu sistēma, tirdzniecības organizācija, kā arī zināma noteikšana baznīcas un skolu jautājumos. Tādējādi Rīgas rāte un namnieki līdz pat 19. gs. vidus tiesu un pārvaldes reformām saglabāja noteicošo lomu Rīgas dzīves organizācijā. Referente secināja, ka turpmāk būtu nepieciešams sīkāk pētīt konkrētas Rīgas pilsētas tiesības, tāpat rātes un Krievijas valdības diskusijas par tām 18. un 19. gs. gaitā.

RVKM Rīgas vēstures izpētes un ekspozīciju darba nodaļas vadītāja Ingrida Miklāva nolasīja referātu “Rihards Jūlijs Štegmans – Rīgas pilsētas galvenais mērnīeks (1871–1917)”, kurā pievērsās viņa dzīves un darba apskatam. Pēc Latvijas Valsts vēstures arhīvā un dienas presē atrastām ziņām viņai izdevies ar jauniem faktiem papildināt Štegmana biogrāfiju. Izpētīti Štegmana izgatavotie pilsētas plāni, no kuriem daļa ir publicēta, bet citi saglabājušies kā manuskripti muzeja krātuvē. To skaitā minamas iespiestās kopijas, kas lietotas pilsētas attīstības plānošanai 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajos gadu desmitos. Referente uzsvēra, ka Štegmans nodarbojies arī ar pilsētas teritorijas attīstības vēstures pētījumiem un atspoguļojis tos Rīgas senā centra karšu rekonstrukcijās. Tomēr šī pilsētas mērnīeka ievērojamais devums nav vēl pilnībā izpētīts – jāturpina Štegmana darbu apzināšana citās krātuvēs.

20. gs. Rīgai bija veltīts viens referāts. Parīzes Sociālo zinātņu augstskolas (*École des hautes études en sciences sociales, Paris*) Vēstures pētniecības centra doktorants Dipl. Ing., Mag. Soc. Sc. Ēriks Leburīss (*Eric Le Bourhis*), kas labā līmenī apguvis latviešu valodu, savā pētniecības darbā pievērsies Rīgas pilsētplānošanas vēsturei pēc Otrā pasaules kara. Viņa referāts “Rīgas vēsturiskā centra veidošanas “ideoloģijas” attīstība 1965.–1985. g.” bija sagatavots, izmantojot 20. gs. 60.–80. gadu Rīgas arhitektūras un pilsētībūvniecisko pieminekļu aizsardzības institūciju oficiālo saraksti, sēžu protokolus, publikācijas dienas presē un nozares literatūrā. Referents secināja, ka kopš 60. gadu

Sekcijas “Rīgas identitāte vēstures gaitā” referenti pie Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja ieejas. 1. rindā no kreisās: Ilze Reinfeldē, Anita Čerpinska, Dagnija Svarāne, Silvija Tilko, Ingrida Miklāva, Gunita Zariņa, Roberts Spirģis; 2. rindā: Guntis Gerhards, Tatjana Berga, Rūdolfš Brūzis, Muntis Auns, Ieva Ose; 3. rindā: Māris Zunde, Andris Šnē, Ēriks Leburīss (Astrīdas Meirānes foto)

otrās puses vietējās amatpersonas pakāpeniski centās ieviest 1964. gada Venēcijas kongresa idejas pilsētplānošanā. No atsevišķu senu celtnu aizsardzības notika pāreja uz Vecrīgas aizsardzības zonas izveidošanu 1968. gadā un vēsturiskā centra iekļaušanu pilsētūbniecības pieminekļu sarakstā 1983. gadā. Tādējādi ar ainavas un telpas nozīmes pieaugumu vecpilsētā tika paplašināta Rīgas identitāte, kuras strauju attīstību sekmēja tūrisma un jaunās pilsētas stratēģijas izstrādāšana 80. gados.

Nolasītie referāti aptvēra Rīgas vēstures dažādus laikposmus un atšķirīgas dzīves jomas. Tomēr jāatzīst, ka pašlaik nav neviena aktīva vēsturnieka, kas Rīgas izpētei būtu veltījis daudzus gadus un kam tā būtu galvenā pētījumu tēma. Referentiem Rīgas izpēte ir vai nu blakustēma – pētījums savā nozarē, šoreiz izmantojot Rīgas materiālu, vai neregulāra pētniecība papildus pamatdarbam, vai pirms dažiem gadiem iesāktai disertācijai savākto materiālu prezentācija. Kā jau minēts, vairāki referenti norādīja uz starpdisciplināru pētījumu un dažādu nozaru speciālistu ciešākas sadarbības nepieciešamību. Tomēr kopumā jāatzīst, ka nolasītie referāti

bija nozīmīga jaunu materiālu prezentācija plašākam interesentu lokam. Referentu veikto materiālu vākumu un pētījumu secinājumus varēs izmantot, kad nākotnē tiks rakstīts kāds lielāks apkopojošs darbs par Rīgas vēsturi.

Latvijas vēstures institūts sirsnīgi pateicas Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja direktorei Klārai Radziņai un muzeja darbiniekiem par kongresa sekcijas norises vietas nodrošināšanu un lielo organizatorisko atbalstu.

Ieva Ose

APVIENOTĀ PASAULES LATVIEŠU ZINĀTNIEKU 3. KONGRESA UN LETONIKAS 4. KONGRESA SEKCIJA “NACIONĀLĀ IDENTITĀTE UN VALSTISKUMA PROBLĒMAS 19.–21. GS.”

25. oktobra rītā līdz ar pārējām Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongresa un Letonikas 4. kongresa “Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte” sekcijām Latvijas vēstures institūta zālē darbu sāka arī sekcija “Nacionālā identitāte un valstiskuma problēmas 19.–21. gs”. Atklājot sekcijas darbu, institūta direktors Dr. hist. Guntis Zemītis ievadrunā atzīmēja gan pasākuma kopējo vērienīgumu un nozīmi, gan arī šeit apskatāmā perioda tematisko daudzveidību. Pieteiktās programmas referātu klāsts patiešām bija plašs un visnotaļ iespaidīgs. Sekcijas darbu vadīja Dr. hist. Daina Bleiere.

Pirmais referēja Dr. habil. art. Ojārs Spārītis, pievēršoties 19. gadsimta latviešu mākslinieka Artura Baumaņa daiļrades slēptajiem patriotiskajiem motīviem uz sava laika glezniecības kopainas fona. A. Baumanis, iespējams, uzskatāms par daudzu nacionālās glezniecības tradīciju pamatlicēju, jo viens no pirmajiem centās atveidot patiesu un nevācisku tautas pagātnes tēlu.

Dr. habil. hist. Jānis Bērziņš sniedza pārskatu par latviešu deputātu darbību I un II Krievijas Valsts domē, norādot, ka tā bija pirmā reize Latvijas vēsturē, kad tik lielai tautas daļai bija dota iespēja vēlēties. Pirmajā domē par deputātiem kļuva 12 latvieši, kas lielākoties izvēlējās atbalstīt kadetu partiju, lai gan ieturēja no tās atšķirīgu nostāju jautājumā par Baltijas tiesībām un autonomiju.

Dr. hist. Līga Lapa parādīja 1906. gada Vidzemes un Kurzemes revolucionāro kaujinieku darbības patiesi biedējošo raksturu, kas izpaudās absolūtā vienaldzībā pret līdzpilsoņu dzīvību. Gada laikā šo revolucionāru laupīšanas uzbrukumu rezultātā kā gadījuma upuri gāja bojā 44 privātpersonas un vēl 14 tika ievainotas. Kopumā togad notika vairāk nekā simts uzbrukumu valsts amatpersonām un privātuzņēmumiem gandrīz vienīgi ar nolūku nolaupīt naudu.

Dr. hist. Ēriks Jēkabsons runāja par latviešu tautības virsniekiem cariskās Krievijas armijā. Pavisam līdz impērijas sabrukuma brīdim šādu cilvēku

bija ap 600, ieskaitot sešus ģenerāļus. Pretēji pieņemtajiem aizspriedumiem viņi lielākoties bija izglītoti ļaudis un veidoja ļoti būtisku latviešu inteliģences daļu, lai gan pēc ilgjiem gadiem svešumā nereti sāka aizmirst dzimto valodu. Sākoties Pirmajam pasaules karam, no 40 tūkstošiem Krievijas armijas virsnieku 400 bija latvieši, kas bija liels skaits salīdzinājumā ar lietuviešiem, kuriem tādu gandrīz nebija.

Dr. phil. Juris Prikulis apskatīja četrus pazīstamu latviešu sabiedrisko darbinieku – Friča Veinberga, Jāņa Krodera, Jāņa Čakstes un Kārļa Ulmaņa 1905.–1906. gada izteikumus par Latvijas autonomiju, izskaidrojot šo uzskatu izcelsmi, sekas un rezultātus revolucionāro notikumu kontekstā, uzskatāmi parādot, cik dažādi patiesībā bija šie ļaudis.

Dr. hist. Uldis Krēsliņš raksturoja latviešu pilsonisko partiju un to ideoloģijas nacionālās sastāvdaļas izveidošanās apstākļus. 1917. gada martā radās sešas latviešu pilsoniskās partijas, kas visas deklarēja savu latviskumu, taču to nacionālais moments izpaudās tikai runās, nevis darbībā. Sākotnēji nacionālais aspekts Latvijas politikā aprobežojās vien ar izvēli starp latviešu un minoritāšu pārstāvjiem. Stingrāku nacionālo nostāju pilsoniskās partijas sāka ieturēt ne agrāk par 1917. gada oktobri.

Vineta Vilcāne iztirzāja Preiļu sabiedrisko un kultūras dzīvi 1928.–1940. gadā, galvenokārt pievēršoties pilsētas latviešu un krievu kopienu aktivitātēm. Pilsētas sabiedrisko dzīvi noteica pēc iedzīvotāju iniciatīvas veidotas biedrības, jo pašvaldībai šādam nolūkam līdzekļu nebija.

Arturs Žvinklis iepazīstināja klātesošos ar parlamentārās sistēmas sovietizācijas apstākļiem 1940. gadā. Tautas Saeimas vēlēšanas 1940. gada jūlijā notika pēc Ulmaņa likumdošanas, kur Saeimas vietā likumdevējas tiesības bija Ministru kabinetam. Daudzi kandidātu sarakstā uzrādītie “strādnieki” izrādījās dažāda līmeņa komunistu funkcionāri. Būdam latviskākā no visiem mūsu parlamentiem, Tautas Saeima darbojās īpatnējā stilā, neveidojot likumdošanas komisijas.

Dr. hist. Dzintars Ērglis apskatīja kādu traģikomisku 1940. gada vasaras īpatnību – pārpratuma arestus, kad padomju represīvās iestādes aizturēja ar lietu nekādi nesaistītus cilvēkus, kuriem bija vien tāds pats vai ļoti līdzīgs vārds un uzvārds kā apsūdzētajiem. Pavisam šodien ir zināmi deviņi šādi pārpratuma aresti, turklāt vairākums nevainīgi aizturēto bija ļaudis ar kreisiem uzskatiem. Pēc vairākām cietumā pavadītām nedēļām vai mēnešiem viņi visi, izņemot vienu, tika atbrīvoti, parakstot solījumu nevienam nestātīt par notikušo.

Dr. hist. Edvīns Evarts izvērtēja vācu okupācijas laika tiesu varu Latvijas ģenerālapgabala teritorijā. Pirmie jaunās varas rīkojumi par tiesu kārtību Ostlandē un Latvijā nāca 1941. gada oktobrī. Latvijā tika piemēroti vācu likumi, kas tautai nebija zināmi. Speciālistu trūka tiktāl, ka 1942. gada jūlijā Aizputes apriņķī vairs nebija atrodams neviens profesionāls jurists. Latviešu tiesu darbu kontrolēja vācu tiesas, kur drīkstēja strādāt tikai valstsvācieši.

Zigmārs Turčinskis deva īsu ieskatu pēckara nacionālo partizānu kustības izpētes gaitā, raksturojot tās pirmsākumu ap 1994. gadu un Dr. habil. hist. Heinriha Stroda un citu autoru ieguldījumu pētniecības darbā, kā arī paša padarīto minētajā jomā.

Dr. hist. Kārlis Kangeris uz jaunu dokumentu bāzes sniedza ziņas par 1944. gadā no Latvijas uz Vāciju evakuētajiem un aizbēgušajiem cilvēkiem. Viņš jau pirms 23 gadiem sācis strādāt pie minētās problēmas un nonācis pie secinājuma, ka šis skaitlis bija aptuveni 183 000 cilvēku, kas ir mazāks nekā līdz šim literatūrā sastopamie aprēķini. Nacisti evakuāciju no Latvijas uz Vāciju uzsāka plānot jau 1944. gada februārī, bet reāli tā sākās tikai 1944. gada augustā. Galvenās izbraukšanas vietas bija Rīgas, Liepājas un Ventspils ostas. Bez tam līdz 1944. gada oktobrim pastāvēja arī iespēja nokļūt Vācijā pa zemesceļu, t.i., ar vilcienu, mašīnu vai pajūgu. Referents uzsvēra, ka nav iespējams pasacīt, cik šo ļaužu vidū bija brīvprātīgo bēgļu un cik piespiedu kārtā uz Vāciju aizvesto.

Juris Pavlovičs, salīdzinot interregnuma problēmas Latvijā, ienākot nacistiskās Vācijas karaspēkam 1941. gadā un Sarkanajai armijai 1944.–1945. gadā, secināja, ka kopīgā, izņemot atkāpjošās armijas rindās valdošo paniku, bija ļoti maz. 1944. gadā praktiski nekāda bezvaras perioda nebija. Padomju režīmam 1944. gada vasarā un rudenī pietika cilvēku, lai uzreiz pēc militāristu ienākšanas Latvijā tiktu atjaunota arī civilā vara, un nekādu ekscesu, izņemot vācu armijas atstāto noliktavu izlaupišanu, nebija. Izņēmums šajā ziņā nebija arī 1945. gada maijs Kurzemē.

Dr. hist. Rudīte Viksne savā referātā pievērsās reliģisko konfesiju vajāšanai 1954.–1965. gadā. Padomju vara arī šajā laika posmā turpināja propagandēt, ka reliģija ir naidīga darbaļaudīm, un visbīstamākā Latvijā tai šķita katoļu baznīca. Tika slēgti pilnīgi visi katoļu klosteri. Daudzas nelielas visu konfesiju lauku draudzes uzlikto nodokļu dēļ bija spiestas likvidēties, un to telpas vietējā vara turpmāk izmantoja dažādiem saimnieciskiem mērķiem. Antireliģiskā politika mīkstinājās tikai pēc Ņikitas Hruščova noņemšanas no amata 1964. gadā.

Dr. hist. Daina Bleiere detalizēti analizēja kultūras politiku Padomju Latvijā. Viņa uzsvēra, ka, lai gan par kultūras darbinieku likteņiem ir ļoti daudz literatūras, kultūras politika tajā atspoguļota minimāli. Kultūras politikas uzdevums bija radīt gan jaunu padomju cilvēku, gan jaunu padomju inteliģenci. Tomēr padomju birokrātiskā politika un tās pielietojums konkrētā ierēdņa – ierindas izpildītāja rokās bija divas dažādas lietas. Vieni aktīvi centās ar kultūras politiku saistītos lēmumus izpildīt, otri tiem pretojās, bet trešajiem bija vienalga.

Lilīta Vanaga iepazīstināja ar Latvijas administratīvo novadu vēstures pētniecības problēmās, bet Dr. hist. Anete Karlsonē aplūkoja, kā no 20. gadsimta sākuma līdz 1926. gadam veidojās tautastērps un kāda bija indivīda loma šajā procesā.

Dr. hist. Ineta Lipša referēja par seksualitāti un latviešu nacionālismu Pirmā pasaules kara un Latvijas Atbrīvošanas kara laikā. Tā laika presē latviešu sievietes, kuras izklaidējās ar ienaidnieka armijas karavīriem, tika dēvētas par nācijas nodevējām. Tāpat avīzēs tika sprediķots, ka pat Latvijas lauku apvidi vairs nav tikumīgi. Galvenie moralizētāji bija aizmugures drošībā sēdošie skribenti. Jāatzīmē, ka daudziem klausītājiem nezināmas bija autores sniegtās ziņas par Pirmā pasaules kara laikā vācu okupētajā Kurzemē pastāvošajiem militārajiem atklātajiem namiem.

Ph. D. Maija Runcis (Zviedrija) stāstīja par sociālistisko ģimenes politiku un latvisko ģimeņu tradīciju Padomju Latvijā. Izbrīnu izsauca referentes apgalvojumi par sieviešu ļoti grūto stāvokli padomju laikā salīdzinājumā ar pirmskara Latviju un daudzu ģimeņu neiesaistīšanos padomju ideoloģijas konstrukcijās, kā arī avoti, uz kuriem tika izdarīti šādi secinājumi.

Dr. hist. Aija Jansone informēja par trimdas daļamatniecības procesiem un centieniem saglabāt latvisko identitāti Lielbritānijā kopš 1949. gada. Emigrācijā rīkotajās izstādēs apskatei tika izlikti neliela izmēra darbi, kas bija tapuši no darba un ģimenes rūpēm brīvajā laikā. To visu ietekmēja autoru zināšanu līmenis, emocionālā slodze un politiskie apstākļi. Savukārt Lāsma Reinvalde deva konspektīvu ieskatu latviskās etniskās identitātes izpaušmēs materiālajā kultūrā, sīkāk izvērtējot ornamentus.

Sekcijas darba noslēgumā D. Bleiere solīja, ka referāti tiks publicēti, un tādējādi lasītāji varēs iepazīties ar saturīgajiem un interesantajiem autoru darbiem visā pilnībā.

Dzintars Ērglis, Juris Pavlovičs

APBALVOJUMI UN ATZINĪBAS

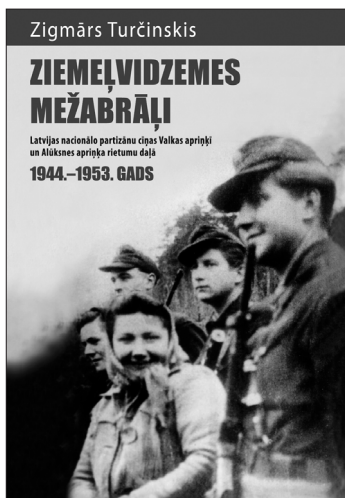
Par mūža ieguldījumu etnogrāfijas zinātnes attīstībā Latvijā, tās pētniecisko rezultātu popularizēšanā pasaulē, tautas atmiņas saglabāšanā un nodošanā nākamajām paaudzēm etnogrāfe Dr. habil. hist. **Linda Dumpe** apbalvota ar Atzinības krusta IV šķiru.

*

Eiropas Zinātņu un mākslas akadēmijas mazo Feliksa balvu saņēmis arheologs **Roberts Spīrgis** par grāmatu “Bruņrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā”.

RECENZIJAS

Turčinskis Z. Ziemeļvidzemes mežabrāļi: Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā. 1944.–1953. gads. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011. – 399 lpp.: il.

Pirmā pēckara desmitgade, kas mainīja Latviju līdz nepazīšanai, joprojām ir maz pētīta. Tādēļ katra jauna rūpīgi sagatavota grāmata šai jomā jāuzņem kā nozīmīgs notikums un vērtīgs papildinājums mūsu priekšstatiem par minēto periodu, it īpaši tāpēc, ka pirmo reizi sīki tiek skatītas norises Igaunijas pierobežas lauku apvidos starp Strenčiem

un Alūksni. Lai gūtu priekšstatu par tēmu, autors ir pavadījis daudz laika aprakstīto notikumu vietās, intervējis aculieciniekus vai to pēctečus un, lai arī no specifiska skatpunkta, vēro un ataino pagātni ar patiesu laikmeta un vēstures izjūtu. Pirms pievērsties detaļām, ar pilnu atbildības sajūtu jāatzīst, ka šī ir grāmata, ko perioda, tēmas un novada vēstures interesenti izmantos vēl ilgu laiku desmitus.

Visnotaļ uzteicama ir grāmatas nosaukuma izvēle. Izvēloties par izpētes tēmu pēckara paramilitārās grupas un organizācijas, jebkurš vēsturnieks neizbēgami saduras ar pētījuma politizācijas draudiem. Ir problemātiski lietot terminu “nacionālie partizāni”, jo, kā uzskatāmi parādīts arī šai grāmatā, iesaistīto personu nospiedošais vairākums neizrādīja redzamas politiskas preferences un drīzāk uzskatīja sevi par nepatīkamā situācijā nonākušiem bēgļiem, nevis partizāniem. Apzīmējums “mežabrāļi” te ir optimāls, jo 20. gadsimta pirmajā pusē parasti ticis lietots attiecībā uz jebkuriem mežā nelegāli dzīvojošiem ļaudīm neatkarīgi no viņu uzskatiem un nodomiem.

Rakstot grāmату, autors drosmīgi atteicies no teksta akadēmiskā izklāsta kanoniem un iecerējis savu darbu kā pitavalu – likuma pārkāpēju dzīves gaitu aprakstu ar populāri beletristisku ievirzi 18. gadsimta tradī-

cijās. Nedaudz neveiksmīga gan ir viņa apņemšanās lietot terminoloģiju, “kāda pastāvēja un kādu lietoja aprakstīto notikumu laikā” (11. lpp.). Literāras stilizācijas vietā tiek izmantoti kā sava laika vietējā žargona vārdi, tā arī trimdas publicistikas un pat padomju preses lietoti jēdzieni, nekādi tos neizskaidrojot un nepievienojot glosāriju grāmatas nobeigumā. Īpašu emocionālo ievirzi piešķir autora personiskā politiskā pārliecība un sasaiste ar vietu, no kuras cēlušies viņa senči, kas liek viņam pieņemt vienas puses patiesību un noraidīt svešo.

Savā dziļākajā būtībā tas ir stāsts par traģēdiju, kas piemeklēja vienu no plaukstošākajiem un pārtikušākajiem Latvijas apgabaliem Valkas un Alūksnes apriņķa ietvaros, kurš deva kā sviestu un bekonu, tā rakstniekus un valsts darbiniekus un vairāk kā divus gadsimtus nebija pieredzējis neko draudošu par isto baronu Bundulu no Mēru muižas. Nevainīga praktiska izvēle veidot pieticīgu karjeru vienas vai otras okupācijas varas paspārnē, personas izcelsme vai pat muļķīga apstākļu sakritība nostādīja cilvēkus tās vai citas politiskās izvēles pusē, un, kā varam nojaust no grāmatas, zem šī lāsta turpina dzīvot pat viņu mazbērni. Astoņus gadus pēc kara latviešu zeme ar tautasbrāļu rokām joprojām tika slacīta ar latviešu asinīm.

Murgs sākās kā juceklis. Līdz ar padomju varas atgriešanos 1944. gadā simtiem cilvēku, kas nebija paguvuši aizbēgt un nevēlējās tikties ar jaunās varas pārstāvjiem, paslēpās mežos. Līdz gada beigām viņiem pievienojās ne mazums dezertieru, kas nevēlējās īsi pirms kara noslēguma iet bojā, cīnoties Sarkanās armijas rindās. Tā bija instinktīva vēlme izdzīvot, un sākotnējās meža iemītnieku grupas gribēja vien uz īsu laiku paslēpties no briesmām savu pagastu nomaļākajos nostūros, neinteresējoties, kas notiek citviet. Taču padomju režīma atjaunošana ātri vien uzjundīja nesaskaņas starp bijušo pagasta eliti un cilvēkiem, kas bija aizņēmuši viņu vietu jaunās varas vārdā. Totalitārās vardarbības pieredze un stress no atrašanās nelegālā slēptuvē dažu mēnešu laikā veicināja aktīvāko bēgļu pārtapšanu par bruņotu, vardarbīgi noskaņotu grupu locekļiem – citiem vārdiem, paramilitāristiem, lai gan iespējami arī atšķirīgi apzīmējumi atkarībā no politiskās pārliecības.

Grāmatas lielākais sasniegums ir uz netiešiem pierādījumiem balstīta atklāsmē, ka iepriekšminētais konflikts norisinājās nevis uz visvarena totalitārā režīma nostiprināšanās fona, bet gan prātam neaptveramā gandrīz anarhiskā haosā. Demobilizācijas aizkavēšana ar aizvien pieaugošu padomju armijas un iekšlietu struktūru disciplināro degradāciju 40. gadu otrās puses Ziemeļvidzemē izpaudās gan zemākā un vidējā ranga amatpersonu totalā kriminalizācijā, gan valsts absolūtā nespējā ieviest un pielietot kaut minimālas policejiskās funkcijas. Padomju iekšlietu darbinieku “atmiņas” par specvienību un modernākās tehnikas izmantošanu pēckara Latvijā izrādās esam tikai mīts. Pirmā minimāli kvalificētā padomju pretterorisma vienība apskatāmajā reģionā tika pielietota 1951. gada februārī ar tūlītējiem pozitīviem rezultātiem. Līdz tam policejiskās kārtības uzturēšana bija uzticēta no vietējiem iedzīvotājiem veidotajām iznīcinātāju vienībām, kas, te jāiebilst autoram, nu nekādi nevar tikt dēvētas par iezemiešu kara spēku kā multietniskā sastāva, tā specifisku armijas funkciju trūkuma dēļ. Iznīcinātāju zemessardze un nedaudzi caurbraucoši iekšlietu darbinieki un

karavīri vairākus gadus bija vienīgie bruņotie režīma pārstāvji apgabala lauku apvidos un nekādi nespēja sekmēt miera un kārtības iestāšanos, jo vairākus gadus dzīvoja un rikojās kā tādi paši savvaļā atstāti paramilitāristi, ko viņiem bija uzdots apkarot.

1945. gada 28. septembra Alsviķu “pamiers” starp paramilitāristu kvazi-politisko organizāciju LNPA un Latvijas PSR Iekšlietu komisariātu, kas ir viena no centrālajām grāmatas epizodēm, izrādās tikai un vienīgi varas vājuma rezultāts, jo Rīgā acīmredzami nav iespējams atrast spēkus, ko nosūtīt apgabala pakļaušanai, un nākas likt lietā ārkārtas līdzekļus. Taču tā ir Ziemeļvidzemes paramilitāristu zvaigžņu stunda, pēc kuras iestājas ilgstošs noriets. Līdz 1948. gadam bruņoto grupu dalībnieku kopskaits reģionā sarūk no pāris simtiem līdz diviem trim desmitiem. Ziemeļvidzemes mežabērli, tāpat kā jebkuri citi ieročus nenolikuši varas pretinieki citās zemēs un laikos, pakāpeniski pārvēršas par aizvien agresīvākiem laupītājiem, kam agrākā politiskā pārliecība ir vien daļa no viņu kriminālās mitoloģijas.

Nav iemesla pārstātīt desmitiem grāmatā minēto nelegālu un varas pārstāvju noziedzīgās darbības epizožu, kas saindēja pēckara paaudzes apziņu. Tas patiesi bija saprāta atdusas laiks, kas radīja briesmoņus. Mēs uzzinām par kādu īpaši bīstamu sociopātu, vārdā Pēteris Gūts, kura nāve noslēdz grāmatas vēstījumu. Jaunības dēļ nepaguvis piepildīt vardarbības alkas, šis indivīds acīmredzami izmantoja mežabrāļu aizsegu, lai kļūtu par trešo “nopelniem bagātāko” 20. gadsimta Latvijas sērījveida slepkavu pēc Kaupēna un Rogālova. Uz šāda fona pavisam citāds izskatās militarisma idejas pārņemtais bijušais leitnants Kārlis Mūsiņš, vietējais “komandante”, kas uzskatīja par iespējamu uzturēt draudzību ar šādas pasugas ļaudīm. Pozitīvā varone no mūsdienu cilvēka viedokļa te drīzāk ir neģēlīgi nogalinātā partordze Alise Ābrame, kas centās samierināt sava pagasta ļaudis.

Liekot mums priekšā notikumu kaleidoskopu par cilvēkiem, kas vajāja cits citu uz Ziemeļvidzemes mežu fona, autors diemžēl atstāj ārpusē apkārtējo pasauli un nepaskaidro, vai grāmatā minētie bija vienīgie apgabala paramilitāristi. 40. gadu otrajā pusē Valka un Smiltene dzīvoja ar mežabrāļu ikdienu nesaistītu dzīvi, kur agrāko gadu kopienas faktiski beidza pastāvēt 1949. gada 25. martā un karaspēka garnizoni un kriminālistu bandas bija bīstamākas par bruņotiem nelegāļiem. Autors jau publicējis žurnālā lielisku rakstu par minēto tēmu, un atliek vien cerēt, ka nākotnes pētījumos tiks skarta reģiona vispārējā kriminogēnā situācija un iespējamā mijiedarbība starp legālajiem un nelegālajiem paramilitāristiem un noziedzniekiem pil-sētās. Tāpat īpašu pētījumu būtu pelnījuši traģiskie apstākļi, kādos nonāca Latvijā palikušie poļu viesstrādnieki, kas, izvēloties strādāt jaunās varas labā, izrādījās svešinieki un pat ienaidnieki kā vienai, tā otrai pusei. Līdz tam interesentiem būtu ieteicams laikmeta un notikumu labākai izpratnei papildus ieskatīties novadpētnieka Jura Zušmaņa Smiltenes vēstures pēckara gadu nodaļā.

Viedokļi var atšķirties, kritika ir gaumes lieta, taču, neskatoties ne uz ko, tā ir grāmata savam laikam, savā vietā un savam lasītājam.

Darbs ir paveikts kā iecerēts.

Juris Pavlovičs

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

Forschungen zur baltischen Geschichte. Bd. 6 / Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. – Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2011. – 343 S. (Pētījumi par Baltijas vēsturi)

2011. gada vasarā pie lasītājiem nonāca starptautiskās gadagrāmatas “Pētījumi par Baltijas vēsturi” kārtējais – jau sestais sējums. Tāpat kā pirmajos sējumos, ar kuru saturu un tapšanas vēsturi žurnāla lasītājus jau ir iepazīstinājusi Dr. hist. Ieva Ose,¹ arī šajā krājumā iekļautie vācu, igauņu un latviešu autoru pētījumi sniedz ieskatu dažādās Baltijas reģiona vēstures tēmās, kuru hronoloģija aptver laiku posmu no krusta kariem 13. gadsimtā līdz pat 20. gadsimta otrajai pusei. Saglabāta arī ierastā gadagrāmatas struktūra: sējuma pirmo daļu veido desmit autoru sagatavotie pētījumi, kam seko tematisko ziņojumu sadaļa un apjomīgs (239.–343. lpp.) jaunākās vēstures literatūras un avotu publikāciju apskats.

Šī rakstu krājuma tematika lielākoties ir saistīta ar dažādiem sociālās vēstures jautājumiem, vēlreiz apstiprinot labi zināmo patiesību par reģionālās pieejas priekšrocībām Latvijas un Igaunijas viduslaiku, jauno un jaunāko laiku vēstures pētniecībā. Visumā līdzīgie ģeogrāfiskie un vēsturiskie apstākļi minētajās teritorijās ļauj fiksēt un novērtēt gan kopīgās, gan atšķirīgās iezīmes to politiskās, sociālās un kultūras vēstures procesos ne tikai mūsdienās, bet arī pagātnes perspektīvā. Šāda pieeja ļauj labāk saprast Latvijas un Igaunijas vēstures specifiskos aspektus, vienlaikus nepazaudējot Eiropas mēroga norišu kontekstu, tādēļ katrs no šajā krājumā publicētajiem rakstiem ir atsevišķas recenzijas vērts.

Gadagrāmatas pētījumu sadaļu ievada igauņu pētnieka Mihkela Mēsalu (*Mihkel Mäesalu*) raksts, kas veltīts 13. gadsimta 20. gados Romas pāvesta legāta Modēnas Vilhelma realizētajai politikai Livonijas ziemeļu daļā, mēģinot sasniegt gan lokālus, gan stratēģiskus mērķus: pārtraukt militāro konfliktu starp Zobenbrāļu ordeni un Dānijas karali un vienlaikus nostiprināt pāvesta ietekmi iepretim laicīgās varas pārstāvjiem. Pētījums

¹ Sk.: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2009. – Nr. 1. – 199.–201. lpp.

detalizēti rekonstruē notikumu gaitu un mēģina atbildēt uz jautājumu par tajos iesaistīto dalībnieku rīcības motivāciju, piedāvājot interesantu materiālu, kas būtu izmantojams, arī pētot katoļu baznīcas amatpersonu kā starpnieku lomu Rīgas arhibīskapa, ordeņa un Rīgas pilsētas sarežģītajās politiskajās attiecībās šajā laika posmā.

Nākamās divas publikācijas ir saistītas ar 17. gadsimtu jeb t.s. zviedru laikiem. Štefāns Donekers (*Stefan Donecker*) pievēršas Tērbatas Universitātes pirmā vēstures profesora Frīdriha Meniusa darbībai 17. gadsimta 30. gados, aplūkojot gan viņa interesanto un pretrunīgo biogrāfiju, gan F. Meniusa veiktos darbus plānotās Livonijas hronikas izdevuma sagatavošanai. Šī raksta nopelns līdztekus tajā ietvertajam faktu materiālam un teksta atzīstamajai literārajai kvalitātei ir arī tas, ka Š. Donekera publikācija atgādina par biogrāfiskās metodes nozīmi zinātnes vēstures rakstīšanā. Kā zināms, Latvijas historiogrāfijā kopš 20. gadsimta otrās puses šī tradīcija ir saistīta ar akadēmiķa Jāņa Stradiņa pētījumiem, taču šobrīd, šķiet, tā ir nedaudz piemirsta.

Savukārt igauņu autora Kārela Vanameldera (*Kaarel Vanamölder*) rakstā aplūkotas sociālās komunikācijas līdzekļu vēstures problēmas Igaunijā un Vidzemē: viņa pētījuma tēma ir laikraksta "*Reval(i)sche Post-Zeitung*" (1689–1710) saturs un tā ietekme uz vietējo sabiedrību 17. un 18. gadsimta mijā. Salīdzinot šo divreiz nedēļā iznākušo, četras lappuses biezo laikrakstu ar tā prototipu un "informācijas donoru" avīzi "*Rigische Novellen*" (1681–1710), kā arī citiem tā laika Baltijas jūras reģiona preses izdevumiem, K. Vanamelders izdara nozīmīgus secinājumus ne tikai par informācijas izplatīšanās ātrumu un tās izcelsmes avotiem, bet arī par laikrakstu nozīmi starptautisko attiecību veidošanā īsi pirms Ziemeļu kara sākuma un tā norises laikā. Avīžu izdošana Rīgā un Tallinā, no vienas puses, bija saistīta ar zviedru pārvaldes cenzūras politiku un centieniem ierobežot citu vācu laikrakstu ietekmi. No otras puses, minētie laikraksti kalpoja kā informācijas avots Krievijas ārlietu dienesta vajadzībām. Jāatzīmē, ka sava pētījuma ievadā autors sniedz arī ieskatu agro jauno laiku Eiropas preses vēstures izpētes historiogrāfijā.

Vēsturnieces Kristīnes Antes raksts par tā dēvēto irvingiešu jeb katoliski apustuliskās baznīcas piekritēju darbību Baltijas provincēs 19. gadsimta nogalē ir viens no trim šajā krājumā publicētajiem latviešu autoru darbiem. Publikācijas virsrakstā šī tēma pamatoti nosaukta par līdz šim nezināmu Baltijas vēstures lappusi, kas turklāt apvieno kristīgās baznīcas vēstures, sociālās vēstures un teoloģisko koncepciju vēstures aspektus. Kaut arī šajā gadījumā runa ir par nelielu kopienu, ko veidoja tikai apmēram 400 cilvēki no 19. gadsimta 70. gados nodibinātajām Rīgas, Liepājas un Jelgavas draudzēm, tomēr K. Antes rakstā analizētā valsts amatpersonu attieksme pret irvingiešu kustību un tās aktivitātēm ir labs *case study* piemērs, kas dod iespēju iepazīties ar dažiem būtiskiem Krievijas impērijas reliģiskās politikas aspektiem un starpkonfesionālo attiecību specifiku Baltijas provincēs.

Krievijas impērijas realizētās politikas izpausmes, kā arī etniskās un konfesionālās piederības nozīmi Baltijā 19. gadsimta otrajā pusē raksturo Igaunijas Mākslas muzeja speciālistes Tinas Mallas Krēmas (*Tiina-Mall*

Kreem) pētījums par luterāņu baznīcu celtniecību Vidzemē un Igaunijā cara Aleksandra II valdīšanas laikā. Arī šī raksta tēma saistīta ne tikai ar baznīcas vēsturi, jo ietver sevī tematus, kas atspoguļo estētisko un politisko koncepciju mijiedarbību. Autore secina, ka, vācbaltiešu kopienas kontrolētajai luterāņu baznīcai nonākot defensīvā situācijā attiecībā pret centrālo varu un mēģinot piesaistīt jaunus draudzes locekļus no igauņu vidus, īpaša uzmanība tika pievērsta ne vien pakāpeniskai teoloģisko priekšstatu liberalizācijai, bet arī protestantu dievnamu arhitektoniskajam veidolam un interjeram, tā izveide kļuva par draudzes pienākumu, kas veicināja zināmu baznīcas mākslas izpausmju standartizāciju.

Puse no 6. sējuma pirmajā daļā iekļautajiem rakstiem ir saistīti ar 20. gadsimta Igaunijas un Latvijas vēsturi, sākot ar Tāvi Minnika (*Taavi Minnik*) darbu par “sarkanā” un “baltā” terora vilņiem un to ietekmi uz Igaunijas sabiedrību laika posmā no 1917. gada līdz 1919. gada beigām. Helēna Rohtmetša (*Helen Rohtmets*) rakstā par jaunās Igaunijas Republikas pavalstniecības politiku attiecībā uz vācbaltiešu minoritāti starpkaru periodā aplūko etnisko stereotipu ietekmi uz sociālo grupu attiecību veidošanos. Raksta autore uzdod zināmā mērā retorisku jautājumu: cik pamatoti var uzskatīt, ka šīs politikas galvenais motīvs bija atmaksa vācbaltiešu kopienai kā igauņu vēsturiskajam ienaidniekam? Pētījumā sniegtā informācija liecina, ka neatkarīgas valsts tapšanas sākumposmā latviešu sabiedrībā izplatītais mīts par “700 gadu verdzību” un ar to saistītā negatīvā attieksme pret vācbaltiešiem, ko pastiprināja bruņniecības politiskās aktivitātes 1918.–1919. gadā, ir bijis vienlīdz aktuāls arī igauņu vēsturiskajai apziņai. Līdz ar to šis pētījums varētu sekmēt salīdzinošu minētās tematikas izpēti arī Latvijas historiogrāfijā.

Padomju perioda sociālpolitisko procesu analīzei ir veltīti trīs raksti, un divi no tiem attiecas uz vēstures zinātnes attīstību Latvijas Valsts universitātē pēc Otrā pasaules kara. Vēsturnieki Ineta Lipša un Jānis Keruss savās publikācijās aplūko toreizējās LVU Vēstures, resp., Vēstures un filoloģijas fakultātes mācību spēku darbu un attiecības ar komunistisko režīmu laika posmā no 1944. līdz 1964. gadam. Apsveicami, ka ar šo informāciju, kas nedaudz atšķirīgā redakcijā ir publicēta latviešu valodā,² tagad varēs iepazīties arī ārzemju vēsturnieki, jo tā attiecas ne tikai uz vēstures zinātnes attīstību Latvijas PSR, bet raksturo arī plašākas padomju režīma īstenotās kultūras politikas iezīmes šajā laika posmā. Rakstu krājuma pirmo sadaļu noslēdz Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūta pētnieka Tenu Tannberga (*Tõnu Tannberg*) raksts, kas veltīts Igaunijas PSR himnas sacerēšanai 1944.–1945. gadā kā padomju režīma ideoloģiskā darba sastāvdaļai. Autors analizējis padomju savienotu republiku himnu nozīmi PSRS propagandas sistēmā Otrā pasaules kara beigās, kā arī parādījis Igaunijas PSR himnas lomu tās sovietizācijas procesā.

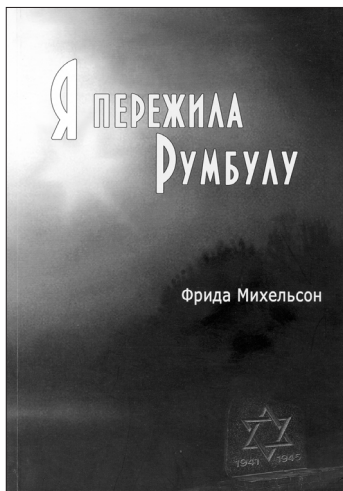
“Pētījumu par Baltijas vēsturi” otrajā daļā publicēti trīs tematiskie ziņojumi. Pārskatu par 2010. gada 24.–25. septembrī Tartu notikušo konferenci

² Keruss J., Lipša I., Runce I., Zellis K. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēsture padomju laikā: personības, struktūras, idejas (1944–1991). – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. – 87.–122. un 130.–212. lpp.

“Baltiešu kapitulācijas 1710. gadā: konteksts, nozīme, interpretācija” sniegusi Tartu Universitātes Juridiskās fakultātes profesore Marju Lutsa-Sotaka (*Marju Luts-Sootak*), īsumā raksturojot konferencē nolasīto referātu saturu un galvenos secinājumus. Patstāvīga pētījuma vērtība ir šajā krājumā iekļautajam Tartu Universitātes bibliotēkas speciālista Arvo Teringa (*Arvo Tering*) rakstam par 18. gadsimta Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes mediķu akadēmisko izglītību, kas satur daudzus interesantus biogrāfiskus un kultūrvēsturiskus datus, kā arī vēsturnieka prof. Karstena Brüggemanna (*Karsten Brüggemann*) apcerējumam “Baltijas krievu vēsturiskā atmiņa un identitāte: par kādas mazākumtautības vēstures konstruēšanu”. Šis apcerējums ir veltīts ievērojamajam Tartu literatūrzinātniekam Sergejam Isakovam, un tajā sniegts plašs ieskats Baltijas krievu diasporas vēstures 19. un 20. gadsimta historiogrāfijā, atzīmējot arī dažas Latvijas pētnieku publikācijas par šo tēmu.

Rakstu krājumā publicēto darbu kvalitāte ļauj secināt, ka “Pētījumi par Baltijas vēsturi” ir kļuvuši par nozīmīgu reģionālās vēstures izdevumu, kas piedāvā tematiski plašu un akadēmiski korektu priekšstatu par jaunākajām tendencēm un meklējumiem galvenokārt Latvijas un Igaunijas historiogrāfijā. Jāpievienojas jau agrāk I. Oses izteiktajam novēlējumam, lai šī izdevuma gaita turpinātos un paplašinātos tā autoru, kā arī pētījumos skarto tēmu loks.

Mārtiņš Mintauris

Михельсон Ф. Я пережила Румбулу. – Москва: Полимед, 2011. – 176 с.: илл. (Mihelstone F. Es pārdzīvoju Rumbulu)

Jau trešo reizi krievu valodā klajā nākusi grāmata “Я пережила Румбулу”. Pirmo reizi tā tika izdota 1973. gadā Izraēlā, bet otrreiz – 2005. gadā Rīgā Leonīda Kovaļa nodibinātās sērijas “Память и имя” ietvaros. Savukārt 1979. gadā šī grāmata ar nosaukumu “I Survived Rumbuli” iznāca angļu valodā Ņujorkā (ASV). Tās autore Frīda Mihelstone (dzimusi Frīde, 1906–1986) neticamā veidā izglābās no noslepkavošanas pirms 70 gadiem Rumbulā un pēc tam pārdzīvoja arī turpmākās holokausta šausmas.

F. Mihelstone savas atmiņas jidišā uzrakstīja Latvijā laika posmā no 1965. līdz 1967. gadam, bet padomju režīma apstākļos tās, protams, nevarēja publicēt. 1971. gadā, kad F. Mihelstones vīrs jau bija miris, viņa ar abiem dēliem pārcēlās uz dzīvi Izraēlā. Pateicoties Preiļos dzimušā Dāvida Zilbermana

atbalstam un palīdzībai, 1973. gadā viņas atmiņas Izraēlā iznāca krievu valodā. D. Zilbermans cieši saistīts arī ar otrā un trešā izdevuma tapšanu.

Vācijas-PSRS karam sākoties, F. Mihelone, kurai toreiz bija uzvārds Frīde, strādāja par šuvēju un dzivoja Rīgā, K. Barona ielā 55-19. Sieviete no teikti bija dzimusi zem laimīgas zvaigznes, jo jau līdz nonākšanai 1941. gada oktobrī Rīgas geto nāve vairākas reizes bija pavisam tuvu viņai. F. Miheloni varēja noslepkavot gan Varakļānos, uz kuriem viņa no Rīgas kara pirmajās dienās devās pie radniekiem, gan Rīgas prefektūrā pēc aizturēšanas 1941. gada 17. jūlijā uz ielas, gan Jelgavas apkārtnē, kur viņa kopā ar 11 citām ebreju sievietēm tika aizsūtīta sešas nedēļas ravēt lielsaimniekiem cukurbiešu laukus. Protams, neskaitāmi dažāda veida pazemojumi no vāciešu un latviešu puses kļuva par viņas un citu ebreju ikdienas sastāvdaļu. 1941. gada 8. decembrī otrās Rīgas geto iemītnieku likvidēšanas akcijas laikā Rumbulā F. Mihelone, jau būdama pusizģērbta, netālu no bedres malas pakrita un izlikās par mirušu. Blakus stāvošais latviešu šucmanis tobrīd bija aizņemts ar kādu citu ebrejieti, kura centās pierādīt, ka viņas vīrs ir latvietis. Nāvei nolemtie, kurus dzina uz nošaušanas vietu, sāka sviest F. Mihelonei vīrsu apavus un apraka ar tiem viņas ķermeni. Šis brīnumainās sakritības arī izglāba sievietes dzīvību, un viņa netika noslepkavota.

Izbēgusi no nāves Rumbulā, F. Mihelone lūdza Rīgā un tās apkārtnē palīdzību vairākiem saviem latviešu tautības paziņam un dažkārt pat gluži svešiem ļaudīm. Neviens no viņiem F. Mihelonei īpaši nepalīdzēja un centās ātrāk tikt no viņas vaļā, bet neviens, par laimi, arī nesteidzās tūlīt ziņot vāciešiem par izbēgušo ebrejieti. F. Mihelonei vēlreiz ļoti palaimējas, jo viņa Rīgas tuvumā nejauši sastapa kreisi noskaņoto Bērziņu ģimeni, kura sievieti kādu laiku slēpa kopā ar izbēgušiem padomju karagūstekņiem. Vēlāk ar Bērziņu starpniecību F. Mihelone Čiekurkalnā iepazīnās ar septiņas dienas adventisti Peslu, kura savukārt nelaimīgo sievieti saveda kopā ar savas ticības vācu tautības māsām. Vairākas vācu adventistu ģimenes gan nesavtīgi, gan arī izmantojot F. Mihelones spējas ne tikai perfekti šūt, bet arī labi veikt visdažādākos saimniecības darbus, slēpa viņu vairākās vietās Rīgā, Katlakalnā un Ķekavā līdz pat padomju armijas ienākšanai 1944. gada rudenī. Atbrīvošanu F. Mihelone sagaidīja pie saviem vislielākajiem glābējiem – vācbaltiešiem Viļumsoniem Katlakalnā. Šo ģimeni F. Mihelone savukārt spēja izglābt no padomju karavīriem, jo Viļumsonus kā vāciešus, kuri nebija aizbēguši, viņu kaimiņi nepatiesa apvainoja kāda sarkanarmieša nāvē.

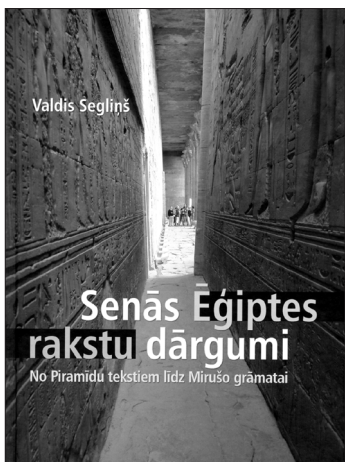
Nelegāli dzīvojot Rīgā un tās apkārtnē, F. Mihelones lielākais pluss bija viņas labās latviešu valodas zināšanas. Savukārt lielākie minusi bija jēlkādu dokumentu trūkums visu atlikušo nacistiskās okupācijas laiku pēc izbēgšanas no nāves Rumbulā un tipiski ebrejiskais izskats: skaistie tumšie mati un acis. Melnīgnā izskata dēļ viņa daudzkārt sastapa aizdomīgus un naida pilnus zvērinātu antisemītu vai vienkārši nacistu pakalpiņu skatīenus, kurus parasti izklīdēja, raitā latviešu valodā uzsākot sarunas ar blakus esošām personām.

Atšķirībā no citiem izdevumiem šajā grāmatā pirmo reizi ievietota žurnālista Jāņa Brieža pēc F. Mihelones atmiņu motīviem latviešu valodā

sarakstītā novele “Dāvida zvaigzne”, kas 60. gadu sākumā vairākas reizes gan latviski, gan krieviski izskanēja Latvijas radio. Tāpat kā daudzas grāmatas par holokausta tematiku, arī šis tekstu papildina precīzi un izsmelīgi Dr. hist. Grigorija Smirina sastādīti komentāri.

Interesanti, ka grāmata sākas ar profesora Andrieva Ezergaiļa 1985. gadā rakstīto par F. Mihelsones atmiņām Kanādā iznākošajam latviešu emigrācijas žurnālam “Jaunā Gaita”. Profesors jau toreiz aicināja pārtulkot šo patsieso grāmatu latviski. Diemžēl vēl šodien tas nav izdarīts.

Dzintars Ērglis

Segliņš V. Senās Ēģiptes rakstu dārgumi: No Piramīdu tekstiem līdz Mirušo grāmatai. – Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2011. – 344 lpp.: il.

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds 2011. gada septembrī klajā laidis Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes Lietišķās ģeoloģijas katedras vadītāja, profesora Dr. geol. Valda Segliņa monogrāfiju “Senās Ēģiptes rakstu dārgumi: No Piramīdu tekstiem līdz Mirušo grāmatai”. Monogrāfija ietver apskatu un pētījumus par Senās Ēģiptes rakstu pieminekļiem, kas tik plaši latviešu valodā zinātniskā literatūrā vēl nav publicēti. Hieroglifu

rakstības pieminekļi ir cilvēces kultūras sastāvdaļa, kas kopā ar arheoloģiskajos izrakumos iegūtajām liecībām, arhitektūras un mākslas darbiem veido Senās Ēģiptes vēsturi, mitoloģiju un reliģiju.

Senās Ēģiptes vēstures pētniecība Latvijā aktivizējusies kopš 2001. gada, kad Ārzemju mākslas muzejs nodibināja patstāvīgu Latvijas zinātnisko ekspedīciju Ēģiptē, kas atsevišķās izbraukuma sesijās veica senatnes pieminekļu izpēti. Profesors V. Segliņš, būdams šīs zinātniskās ekspedīcijas dalībnieks, veicis nozīmīgus pētījumus Ēģiptē. Ar ģeoradara radiolokācijas tehnoloģiju viņš vairākos arheoloģiskajos pieminekļos atklājis agrāk nezināmus apakšzemes objektus. Šie atklājumi guvuši lielu rezonansi Ēģiptes arheoloģiskajā izpētē. Jāatzīmē, ka Latvijas zinātniskās ekspedīcijas darbība Ēģiptē turpina Latvijas Universitātē profesora Franča Baloža pagājušā gadsimta 20.–30. gados izveidoto pētniecības virzienu, kas ilgu laiku bija pārtraukts.¹

Profesora V. Segliņa jaunās monogrāfijas pētījumu objekts ir Senās Ēģiptes piramīdu un papirusu hieroglifu teksti, kuri satur senākos priekš-

¹ *Klētņieks J.* Profesora Franča Baloža pētījumi ēģiptoloģijā // Arheoloģija un etnogrāfija, XXIV. – Rīga: Zinātne, 2010. – 170.–175. lpp.

status un ticējumus par cilvēku nāvi, apbedīšanas tradīcijām un pēcnāves dzīvi. Senie ēģiptiešu reliģiskie ticējumi izteic mūžības, bezgalības un dvēseles nemirstības ideju, kas patiesībā veido cilvēka garīguma eksistenciālo būtību. Šāda satura hieroglifu tekstu izpēte ir viens no sarežģītākajiem uzdevumiem, un ar to nodarbojas daudzi slaveni ēģiptologi. Lai gan senie teksti pārtulkoti angļu un franču, daļēji arī vācu un krievu valodā un vairāk nekā gadsimtu pieejami pētniekiem, tomēr nav izdevies panākt vienotu izpratni par tajos ietvertajiem senajiem jēdzieniem. Atšķirības rodas no katras valodas morfoloģiskām īpatnībām jeb lingvistiskās barjeras un no oriģinālo hieroglifu tekstu fragmentārā rakstura.

Monogrāfijas autors seno ēģiptiešu tekstu tulkošanai latviešu valodā izmantojis jaunākos un saturiski pilnīgākos angļu valodā publicētos R. O. Folknera, J. P. Allena, klasiskos V. Badža u.c. autoru darbus. V. Segliņš, veicot rūpīgu tekstu analīzi un salīdzinot ar agrāk publicētajiem darbiem, sekmīgi pārvarējis valodnieciskās grūtības un sastādījis latviešu valodā pilnīgākus tekstus, nekā tie dažviet fragmentāri publicēti agrāk. Autors iedziļinājies arī seno īpašvārdu rakstībā un latviskojis tos atbilstoši hieroglifu rakstības praksei, atzīstot, ka "ne visi mūsdienu alfabēti ļauj nepārprotami atspoguļot senās Ēģiptes valodas skaņu specifiku" (48. lpp.). Daļēji tas maina agrāk latviešu literārajā rakstībā pieņemtos nosaukumus un ievieš precīzāku ēģiptiešu vārdu rakstību. Tomēr, literāri rediģējot latviskos vārdus, derētu vietām atteikties no angļu valodā izplatītās vārdu rakstības ar lielo burtu, piemēram, Saules Dievs, Pazemes valstība, Saules stari, Pirmatnējie ūdeņi u.c., tādējādi piedēvējot tiem dzīvu būtņu raksturu, resp., antropomorfismu.

Monogrāfijas struktūrā ievērots informatīvais zināšanu vairošanas princips, lai lasītāju sagatavotu galvenā mērķa – piramīdu un Mirušo grāmatas tekstu izpratnei. Tie vispār grūti saprotami, ja lasītājs neko nezina par vairāku gadu tūkstošu ilgo Senās Ēģiptes vēsturi, valdnieku un notikumu hronoloģiju, reliģisko ticējumu un vietējo paradumu tradīcijām, to atbilstību noteiktam laika posmam. Senās Ēģiptes kultūra atstājusi mūsdienu cilvēcei mantojumā tik senus priekšstatus par cilvēka dzīvi uz zemes un aizkapa valstību, ka tie pat kļuvuši nesaprotami šodienas cilvēkam. Pragmatiski raugoties uz cilvēka dzīvi Senajā Ēģiptē un ievērojot tā laika vidējo mūža ilgumu, kas nepārsniedza 35 gadus, monogrāfijas autors uzskata, ka senajiem cilvēkiem nebija sevišķi daudz laika to visu šķirot un vētīt. Galu galā pēc neilgas uzkavēšanās šajā pasaulē iespēja nokļūt "Mūžīgo meldru laukos" bija gana motivējoša.

Monogrāfija satur priekšvārdu, ievadu, 11 nodaļas ar izvērstiem apskatiem un analīzi, pēcvārdu, izmantotās literatūras, Senās Ēģiptes valdnieku hronoloģisko secību un turpmākajai lasīšanai ieteiktās literatūras sarakstu, kā arī kopsavilkumu angļu valodā. Monogrāfija kopā aptver 344 lappuses teksta ar tabulām un daudziem attēliem. Darbā dotas vairāk nekā 200 atsauces galvenokārt uz angļu valodā publicētiem darbiem un interneta tīmekļa adresēm.

Priekšvārdā un ievadā autors norāda, ka viņa darba mērķis nav analizēt paveiktos pētījumus ēģiptoloģijā, bet gan, uz tiem balstoties, dot ieskatu

Senās Ēģiptes rakstiskajos avotos, kas rosinātu iepazīt, izprast un domāt par tur ietverto nozīmi, simboliku un misticismu, uz ko balstīta seno cilvēku ticējumu un garīgā pasaule.

Apskata daļu autors sāk ar pēcnāves dzīves ticējumiem dažādās senajās kultūrās. Vispirms sniegts ieskats pilnīgāk izteiktajā pēcnāves doktrīnā, kas ietverta Tibetas Mirušo grāmatā. Tad seko sengrieķu ticējumi par Aīda pazemes valstību un ēģiptiešu mirušo grāmatu vispārējs apskats. Autors nemeklē dažādo ticējumu ģenēzi un savstarpējo saskaņu. Tas nav viņa pašreizējā pētījuma mērķis. Taču netieši atklāj vairākas būtiskas īpatnības senajos ēģiptiešu ticējumos. Viens no tādiem raksturo austrumu tautu vecākos reliģiskos priekšstatus: “Ēģiptiešiem nav dieva Re, ir tikai dievišķā izpausme. .. Dievs ir tas, kas ļauj tam notikt” (18. lpp.).

Rakstot par ēģiptiešu Mirušo grāmatas nozīmi, autors nenovirzās no literatūrā izplatītajiem jēdzieniem par saules kultu, ēģiptiešu dieviem, dažādiem ticējumiem u. tml. Autors izprot un balstās uz ēģiptoloģijā izveidotajām tradīcijām, neradot pārsteidzīgus secinājumus vai hipotēzes. Īpaši tas attiecas uz senās reliģijas izpratni, pamatojot, ka ēģiptiešu reliģiskie ticējumi nav sastingušas dogmas, bet noteiktos vēsturiskajos periodos tie mainījušies. Senās Ēģiptes vēstures īsajā apskatā autors koncentrēti pievēršas galvenajiem pārmaiņu posmiem un raksturo laikmeta apstākļus. Vēsturisko apskatu labi papildina dažādo notikumu periodizācijas tabula.

Pētniekiem vērtīgu apskatu par hieroglifu rakstību un vārdu izrunu autors sniedzis monogrāfijas 3. nodaļā. Citi grāmatu autori, nepārzinot hieroglifus, parasti no tā izvairās. Taču tieši V. Segliņa sniegtais apskats ievērojami uzlabo izpratni par svešajiem terminiem un to jēdzienisko nozīmi. Tur paustās atziņas noderīgas latvisko vārdu rakstībai. 4. un 5. nodaļā lasītājs tiek iepazīstināts ar ēģiptiešu galvenajiem dieviem un dievībām, kā arī mitoloģiskajiem, reliģiskajiem priekšstatiem par nāvi, maģiju, apbedīšanas tradīcijām un ar tām saistītajiem ticējumiem (50.–135. lpp.). Latviešu literatūrā tie vairāk vai mazāk jau pazīstami, taču šajā monogrāfijā funkcionāli papildina un paskaidro iepriekšējo un arī turpmāko nodaļu saturu. Šo nodaļu vispārīgo saturu veiksmīgi raksturo ievērojamā ēģiptologa V. Badža darbā “Ēģiptiešu reliģija” rakstītais: “Senie ēģiptieši ar prātu tā izcilākā formā risināja problēmas, kur tas bija nepieciešams, un bija ar cieņpilnu attieksmi tur, kur to zināšanas nesniedzās.”²

Monogrāfijas 6. un 7. nodaļā autors pievēršas Mirušo grāmatas tekstu avotiem un to klasifikācijai mūsdienās. Šajās nodaļās autors apkopojis visus mūsdienās pazīstamos mirušo grāmatu tekstus no dažādu autoru jaunākajiem publicējumiem. Visvecākie ir Piramīdu teksti, kas nāk no V un VI dinastijas valdnieku kapeņēm. Visievērojamākie ir Unisa kapeņu teksti, jo tie atklāj senākos priekšstatus, kas vēlāk pilnveidojas un veido ēģiptiešu reliģisko ticējumu pamatu. Piramīdu tekstus pēc Senās valsts sabrukuma līdz pat mūsu ēras sākumam ievērojamā mērā papildina sarkofāgu, kapeņu un papirusu teksti un zīmējumi, kā arī teksti uz mūmiju liķautiņiem un atsevišķiem priekšmetiem.

² Budge W. Egyptian Religion. – Gramercy, 1996. – P. 224.

Autoram izdevies rast šo dažādo tekstu kopējo struktūru, izdalīt tematiskās grupas, kompozīcijas vienojošos elementus un atšķirības. Tematiski būtiskāko papirusu grupā iekļauti Jaunās valsts perioda Ani un Hunefera papirusu teksti. Raksturoti teksti no Alu, Zemes, Amduata, Vārtu, Debesu un Nutas, Debess Govs, Re litānijas, Dienas un Nakts grāmatām. Tekstu klasifikācijā ievērots vēsturiski nostiprinājies princips – numerācija un arī tematiskais grupējums. Atsevišķi salīdzinātas Unisa un Teti piramīdu tekstu vienojošās un atšķirīgās daļas.

Par vienu no galvenajiem Senās Ēģiptes civilizācijas nepārtrauktības nosacījumiem tūkstošiem gadu ilgajā laika posmā autors uzskata elastīgo reliģisko kultu maiņu, aizvien pielāgojoties citiem apstākļiem, tanī pašā laikā nezaudējot ticības pamatlinijas. Netiek izslēgta arī ideju un priekšstatu sistēmu izcelsme un attīstība vairākos spēcīgos reliģiskajos centros, kādi pastāvēja Heliopolē, Hermopolē un Tēbās, kas noveda pie vairāku virzienu uzslāņošanās un vietējo ticējumu dažādības.

Monogrāfijas 8. nodaļā iekļauta Piramīdu tekstu vecākā daļa no Unisa kapeņēm, kas pārtulkota latviešu valodā (178.–249. lpp.). V. Segliņš tulkojumam izmantojis galvenokārt angļu ēģiptologa R. O. Folknera 1969. gadā no senēģiptiešu rakstības angļu valodā publicētos tekstus, kas salīdzināti ar citu autoru darbiem, lai novērstu pārpratumus un nepilnības. Latviskotais teksts papildināts ar Unisa kapeņu telpu fotoattēliem un shēmām, kas ļauj lasītājam izprast seno tekstu izvietojumu un orientējumu. Autors gan atturas no svēto tekstu komentāriem, taču vispārīgas norādes jau ir sniegtas iepriekšējās nodaļās.

9. nodaļā aplūkoti sarkofāgu teksti. Tie uzrakstīti uz koka vai akmens šķirstu ārējās virsmas un arī iekšpusē. Tradīcija izplatījās Vidējās valsts laikā un turpinājās līdz pat grieķu-romiešu perioda beigām. Autors pievērsīs uzmanību sarkofāgu tekstu būtiskām pazīmēm un raksturojis to atšķirības no piramīdu tekstiem. Doti arī vairāki sarkofāgu tekstu tulkotie paraugi. Atsevišķi izdalīts mitoloģiskais stāsts jeb pasaka par Horu un melno cūku, kas faktiski izteic primitīvu astronomisko priekšstatu par Mēness stāvokli konjunkcijā ar Sauli.

10. nodaļā raksturots ēģiptoloģijā populārais Ani papirus, kas ir viens no greznākajiem Mirušo grāmatas paraugiem, jo teksts labi saglabājies un papildināts ar mitoloģisko sižetu zīmējumiem. Ani papirusa teksts paskaidro mirušā cilvēka izešanu gaismā un bezrūpju pilno dzīvi zaļajos niedru laukos jeb paradīzes vietā. V. Segliņš pārtulkojis no Ani papirusa mitoloģiski reliģisko ticējumu centrālo daļu jeb klasisko angļu pētnieka V. Badža tulkoto Mirušo grāmatas XVII nodaļu un arī Slavus himnu Re. Kopā ar apskatam pievienotajiem attēliem autoram izdevies sniegt pārlicinošu ieskatu Jaunās valsts perioda reliģiskajos ticējumos. Tos papildina arī latviski pārtulkotais teksts no Hunefera papirusa.

Monogrāfijas pēdējā nodaļā raksturoti grieķu-romiešu laika reliģiskie ticējumi Ēģiptē. Ar vairākiem piemēriem parādītas pārveidoto ticējumu izpausmes, kas pakāpeniski saplūst ar kristietības tradīcijām. Seno ēģiptiešu ticējumi transformējas cita satura tekstos un tēlos.

Kopumā izvērtējot 11 nodaļu saturu, vispirms jāatzīmē autora plašais skatījums uz pētāmo problēmu, kas balstīta uz jaunāko zinātnisko literatūru. Atsevišķās nodaļās vēsturiskā situācija dažkārt gan atkārtojas, bet tas stilistiski uzlabo uzrakstīto apskatu. Katru nodaļu iespējams lasīt neatkarīgi no visa darba.

Pēcvārdā V. Segliņš raksta: “Ļoti gribētos ticēt, ka esam sākuši saprast seno tekstu vērtējumu, tomēr ir vien jāatzīst, ka tikai nojaušam par tā klātbūtni” (294. lpp.).

Patiesi, monogrāfijas autoram izdevies iedziļināties ne vien sarežģītajā un tūkstošiem gadus ilgajā Senās Ēģiptes vēsturē, bet arī izprast senās pasaules kultūrvēsturisko mantojumu un sniegt no tā daļu arī latviešu lasītājiem.

Profesora V. Segliņa monogrāfija ir fundamentāls akadēmisks pētījums, kas bagātina latviešu zinātniskās literatūras klāstu. Īpaši jāizceļ V. Segliņa tulkotie Unisa piramīdas un Ani papirusa teksti, kas sniedz izcilu ieguldījumu senēģiptiešu rakstu pieminēkļu apzināšanā. Tagad tie kļuvuši pieejami arī latviešu lasītājiem.

Jānis Klētnieks

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

ARHEOLOĢEI
DR. HIST. H.C. ZIGRĪDAI APALAI – 75

Šogad 2. oktobrī uz skaistu dzīves jubileju – 75 gadiem atskatījās mūsu kolēģe arheoloģe Dr. hist. h.c. Zigrīda Apala.

Tālajā Abrenes apriņķa Viļakas pagastā dzimusī meitene ir mērojuši garu ceļu, lai kļūtu par godātu, pazīstamu arheoloģi, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktori, Kultūras mantojuma gada balvas laureāti 2004. gadā un “Cēsinieci 2005”.

Jubilejas reizē arheoloģe saņēma akadēmiķa Andra Caunes sastādīto rakstu krājumu “*Regina in castro Wenda*: veltījums Cēsu ordeņpils pētniecei Dr. hist. h.c. Zigrīdai Apalai 75 gadu dzīves jubilejā”. Tas ir pagodinājums, kādu izpelnās tikai ievērojamākie vēsturnieki. Saņemot grāmatu, Zigrīda uzsvēra, ka vienmēr ir uzskatījusi sevi tikai par arheoloģijas un Cēsu pils kalponi. Šeit nav pretrunas. Atšķirībā no viduslaiku valdniekiem zinātnieki nepiedzimst ar īpašām zinātnieku “zilajām asinīm”, par tādiem kļūst, smagi un nopietni kalpojot. Zigrīda Apala ir uzcītīgi kalpojusi izvēlētajai profesijai, darījusi visu, kas tajā brīdī bijis nepieciešams un vajadzīgs, – strādājusi par

laboranti gan arheoloģiskajos izrakumos Ķenteskalnā, Oliņkalnā, Mūku-
kalnā un Altenē, gan Senlietu konservācijas un restaurācijas laboratorijā,
vēlāk 32 gadus vadījusi šo laboratoriju, vadījusi izrakumus Leimaņu Aug-
stajos kapos, Baukalna kapsētā, Drabešu Uplantu, Drabešu Liepiņu un Ģū-
ģeru kapulaukā un, protams, kopš 1974. gada – Cēsu pilī. Z. Apalas vadībā
notikuši izrakumi arī citviet Cēsu vecpilsētā – pavisam 15 objektos: Līvu
laukumā, Sv. Jāņa baznīcas kapsētā u.c., kā arī Cēsu Riekstu kalnā. Z. Apala
iekārtojusi arī vairākas arheoloģiskā materiāla izstādes Cēsu izstāžu namā,
veicinājusi sadarbību ar ārvalstu zinātniekiem, Cēsu pils bijusi prakses vieta
gan Latvijas Universitātes, gan Visbijas Universitātes, gan Lielbritānijas stu-
dentiem. Kopā ar dzīvesbiedru Jāni Apalu darbojusies ES projektā “Dzīvā
arheoloģija” (*liveARCH*).

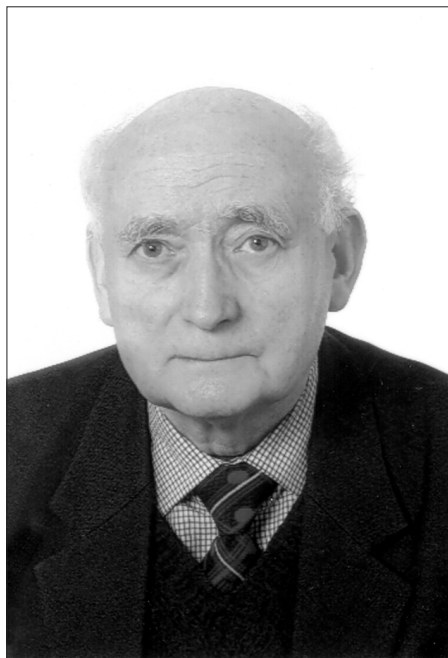
Īpaši gribētos atzīmēt, ka gandrīz 30 gadu viņa bijusi atbildīga par ik-
gadējo zinātnisko atskaites sesiju referātu tēžu par arheologu, antropologu
un etnogrāfu pētījumu rezultātiem apkopošanu. Šīs nelielās grāmatiņas ir
viens no pirmajiem avotiem, no kuriem tiek iegūta informācija par jebkuru
pētītu arheoloģisko pieminekli. Atskaišu sesiju laikā parasti tika sarīkotas
nelielas jauniegūtā arheoloģiskā materiāla izstādes. Izstāžu iekārtošana bija
nepateicīgs un darbietilpīgs process, bet pati izstāde ilga tikai vienu dienu,
tomēr vienmēr izraisīja lielu interesi. Zigrīda parasti vadīja šo izstāžu sa-
gatavošanas darbu.

Zigrīdai ir lieli nopelni arī tās vārdos neapraktāmās, īpašās gaisotnes
radīšanā, kas valdīja arheologu svētku reizēs, sezonas noslēguma skatēs,
gadskārtu svinībās vai vienkārši brīvākos brīžos ekspedīcijās. Viņas dzied-
dātās dziesmas radīja to romantisko auru, kas lika iemilēt Latvijas senatni
un arheologa profesiju daudziem jauniem cilvēkiem.

Vēlēsim mūsu cienījamajai jubilārei to, ko ar dziesmu parasti jubilejas
reizēs Zigrīda ir vēlējusi citiem: “Daudz baltu dieniņu!” Pazīstot Zigrīdu
Apalu, nav šaubu, ka šīs dienas tiks aizpildītas, ne jau gremdējoties atmiņās,
bet gan radošā, aizrautīgā darbā. Lai izdodas!

Guntis Zemītis

PROFESORAM
LEO DRIBINAM – 80

2011. gada 3. novembrī 80 gadu jubileju atzīmēja Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks profesors Dr. hist. Leo Dribins (par jubilarā dzīves un darba gaitām sīkāk sk.: LVIŽ. – 2006. – Nr. 4. – 213. lpp.).

L. Dribins dzimis 1931. gada 3. novembrī Liepājā. Pēc pamatskolas beigšanas viņš turpināja mācīties Liepājas vakara vidusskolā, kuru absolvēja 1952. gadā. Jau kopš 14 gadu vecuma L. Dribins sāka strādāt visdažādākos darbus, to vidū pēc vidējās izglītības iegūšanas kādu laiku arī par vēstures skolotāju. 1961. gadā ieguvis augstāko izglītību žurnālistikā toreizējā Ļeņingradā, savas dzīves īsto aicinājumu un papildījumu viņš tomēr atrada augstskolu mācību spēka un zinātnieka darbā. Savukārt žurnālista izglītība turpmāk palīdzēja vieglāk tapt vēsturnieka publikācijām.

L. Dribins ir viens no izcilākajiem nacionālās identitātes, etnisko attiecību un sabiedrības integrācijas jautājumu speciālistiem Latvijā. Viņš ir daudzu publikāciju autors par ebrejiem un pārējām Latvijas nacionālajām minoritātēm, antisemitismu, 20. gadsimta sākuma notikumiem un citām vēstures problēmām. L. Dribina pētījumus raksturo ne vien paliekoša zinātniskā vērtība un akadēmiskums, bet arī spēja aizraut un ieinteresēt lasītāju,

likt tam līdzdomāt un līdzpārdzīvot. Pēdējos gados vien klajā nākuši vairāki darbi, kas nesaraujami saistīti ar jubilāra vārdu: “Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne” (2007), “Sabiedrības integrācijas tendences un pretendences. Latvijas un Igaunijas pieredze. Etnisko attiecību aspekts” (2008), “Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953” (2009), “Евреи Латвии и советская власть 1928–1953” (2010). L. Dribins kā rakstu autors un konsultants piedalījies arī Vācijā izdotās enciklopēdijas “Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart” (2008, 2009) sagatavošanā.

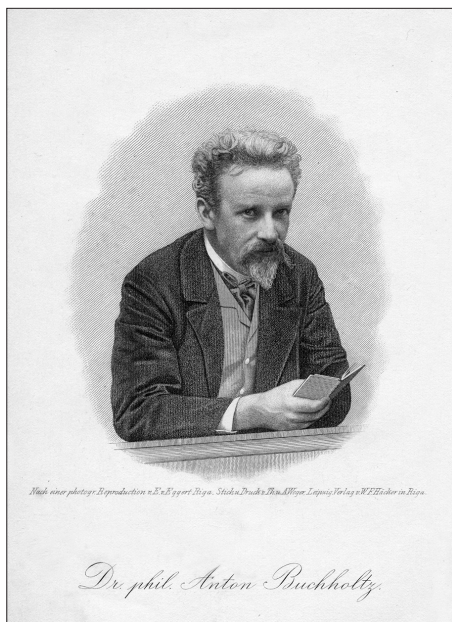
Profesors nekad neatsaka dalīties pieredzē ar kolēģiem un sniegt konsultācijas, bieži pirmais informē viņus par Latvijā un ārzemēs iznākušo jaunāko vēstures literatūru. Noteikti atzīmējamas arī L. Dribina spējas organizēt zinātniskā kolektīva darbu dažādos pētniecības projektos, kuri vienmēr viņa vadībā nesuši auglīgus rezultātus.

Vēlam jubilāram labu veselību un daudz radošu panākumu turpmāk iecerētajā pētniecības darbā!

Dzintars Ērglis

Šogad atceramies

NUMISMĀTS UN ARHEOLOGS DR. PHIL. ANTONS BUHHOLCS (1848–1901)

Šogad aprit 800 gadu kopš dokumentālajām liecībām par monētu kalšanu Rīgā un 110 gadu kopš izcilā vācbaltiešu vēsturnieka, arheologa un numismāta Antona Buhholca nāves. Šo jubilejas gadu Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs atzīmēja ar A. Buhholca monētu un medaļu kolekcijas kataloga rokraksta faksimila izdošanu.¹

Antons Buhholcs dzimis Rīgā 1848. gada 16. jūlijā izcilā Rīgas skolotāja un sabiedriskā darbinieka Augusta Vilhelma Buhholca (1803–1875) ģimenē. Numismāta tēvs bija Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostsee-provinzen Russlands*) ilggadējs bibliotekārs un prezidents, N. Himzeļa muzeja numismātikas kolekcijas konservators, monētu, portretu un rokrakstu kolekcionārs. No tēva Antons Buhholcs mantojis interesi par Livonijas vēsturi un numismātiku. Ģimenē bija četri dēli, visi talantīgi un izglītoti

¹ Dr. phil. Antona Buhholca Baltijas monētu un medaļu kolekcijas katalogs. Katalog der Sammlung baltischer Münzen und Medaillen von Dr. phil. Anton Buchholtz / Sastādījis Heinrihs Johumsens. – Rīga, 2011.

cilvēki: Augusts Buhholcs (1847–1882) – jurists un bibliotekārs, Antons Buhholcs – jurists un vēsturnieks, Aleksandrs Buhholcs (1851–1893) – žurnālists un Ārends Buhholcs (1857–1938) – vēsturnieks. Par to, ar kādu cieņu un mīlestību brāļi izturējās pret savu māti Henrieti Buhholcu (dz. Bernhofa; 1816–1902?), liecina žetons, kuru 1886. gadā, atzīmējot mātes 70 gadu jubileju, viņai uzdāvināja dēli.²

Pēc astronomijas un jurisprudences studijām Tartu Universitātē Antons Buhholcs no 1873. līdz 1890. gadam strādāja par juristu Rīgā. Jau studiju gados viņš bija izcēlies kā monētu speciālists un kolekcionārs un kļuva par lielāko tālaika autoritāti numismatikā Baltijā. Darbs fogtu, vēlāk bāriņu tiesā deva labus ienākumus, tāpēc A. Buhholcam bija iespēja veidot un papildināt savu monētu kolekciju. Tēvs Antonu bieži bija brīdinājis, ka monētu kolekcionēšana ir muzeju uzdevums, bet “privātpersonas noved postā”.³ Dēls, protams, neklausīja tēva padomam, visi līdzekļi tika tērēti kolekcionēšanai. Līdztekus numismatikai viņš aizvien vairāk pievērsās arheoloģijai, par viņa studiju objektu kļuva arī Rīgas vēsture un mākslas vēsture. Laika gaitā viņš izpelnījās ievēribu ar savu zinātnisko un organizatorisko darbu Vēstures un senātes pētītāju biedrībā, piedaloties vairāku nozīmīgu izstāžu organizēšanā, kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā un popularizēšanā. A. Buhholcs bija izcili apdāvināta un universāla personība, par ko liecina viņa zinātniskie darbi numismatikā, arheoloģijā, Livonijas vēsturē, Rīgas topogrāfijā.

A. Buhholcs vairārijies no goda nosaukumiem un tituliem, pret Kēnigsbergas Universitātes piešķirto goda doktora titulu viņš izturējies visai atturīgi. Toties A. Buhholcam bija kas vairāk un nozīmīgāks – koleģu un laikabiedru atzinība un cieņa. Zinātnieka sasniegumi un viņa ieguldījums Baltijas vēstures pētniecībā tika augsti vērtēti, par to liecina vairākas A. Buhholcam veltītas publikācijas – gan par viņu pašu, gan viņa pētījumiem.⁴ “Mūsu pienākums pret viņu un pašiem par sevi ir rūpēties, lai garīgi tik bagātīgi apdāvinātā un tik daudzpusīgām zināšanām apveltītā baltu patriota piemiņa mūsu vidū nekad nezustu, lai arī nākamās paaudzes uzzinātu, ka Antons Buhholcs bijis ne tikai izcils zinātnieks, kurš ar saviem darbiem pats sev uzcēlis pieminekli, bet arī uzticams, izpalīdzīgs draugs, cēla un skaidra rakstura vīrs,” – tā par A. Buhholcu rakstīja Bernhards Hollanders.⁵

1881. gadā, kad tika apvienotas Rīgas pilsētas monētu kolekcijas (Himzeļa muzeja un pilsētas bibliotēkas), A. Buhholcs kļuva par Rīgas pilsētas monētu kabineta konservatoru. Viņš saprata depozītu izpētes nozīmi un veica vairāku viduslaiku monētu depozītu analīzi, kā arī strādāja pie nezināmu monētu tipu hronoloģijas. Lai noteiktu Tartu vara brakteātu kalšanas

² Glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, šifra Nr. VRVM 67015.

³ *Buchholtz A. Dr. August Buchholtz und seine Söhne in der Altertumsgesellschaft // Mitteilungen aus der Baltischen Geschichte. – Bd. 1, Heft 3. – Rīga, 1939.*

⁴ *Hollander B. A. Dr. Anton Buchholtz // Rigasher Almanach 1902. – S. 89–94; Redlich F. A. Verzeichnis der Schriften des Dr. August Buchholtz und seiner Sohne // Mitteilungen aus der Baltischen Geschichte. – Bd. 1, Heft 3. – Rīga, 1939; Pärn F. Zur Geschichte der livländischen Numismatik // Studia Numismatica. – Tallinn, 1995. – S. 132–146.*

⁵ *Hollander B. A. Dr. Anton Buchholtz // Rigasher Almanach 1902. – S. 89–94.*

laiku, viņš veica Ringenas (Igaunija) brakteātu depozīta nopietnu analīzi.⁶ Sterliņiem līdzīgiem Tallinas šiliņiem A. Buhholcs izdalīja četras grupas ar noteiktu kalšanas secību, Tallinas krusta šiliņiem viņš noteica piecus kalšanas posmus. Analizējot depozītus, viņš nonāca pie svarīga secinājuma, ka Tallinas un Tartu ordeņa laika divpusējo monētu kalumi parādījušies gandrīz vienlaikus pēc 14. gadsimta vidus.⁷ A. Buhholcam bija mērķis uzrakstīt darbu par Livonijas numismātikas vēsturi. Diemžēl viņam neizdevās īstenot šo nodomu, jo 1901. gada oktobrī pie rakstāmgalda viņu pārsteidza sirdslēkme.

Antons Buhholcs tika uzskatīts par autoritāti arī Baltijas arheoloģijā. Pirmie viņa izrakumi notika Salaspilī (*Kirchholm*). 1897., 1899. un 1900. gadā viņš veica nozīmīgus arheoloģiskos izrakumus Mārtiņsalā – baznīcā un pilsvietā.⁸ Izrakumus finansēja Rīgas pašvaldība, par racējiem izmantoja kareivjus. Izrakumi bija veiksmīgi, tika atrasts ap 1200 senlietu. Pēc izrakumiem A. Buhholcs ierosināja baznīcas un pils konservāciju, pārsedzot mūra sienu virsmu ar cementa kārtu. Kā atzīmēja Mārtiņsalas arheoloģiskā kompleksa galvenais pētnieks Ē. Mugurēvičs, šie darbi bija pirmā plašākā mūru konservācija Baltijā.⁹ A. Buhholca izrakumos Mārtiņsalas pilsvietā tika atrastas 19 monētas, starp kurām arī pirmās Rīgā kaltās monētas – brakteāts ar bīskapa attēlu, zizli un krustu (bīskapa Alberta I feniņi, 1199–1229) un brakteāti ar bīskapu pusmēnessveida cepurē (bīskapa Nikolausa feniņi, 1229–1253). Monētas glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā. Kopumā A. Buhholcs veicis izrakumus 12 vietās:¹⁰

- 1) Salaspilī (1880. g.),
- 2) Siguldas Saksukalnā (1885. g., kopā ar J. Girsensonu),
- 3) Skrīveru Aizkrauklē (1887., 1889. g.),
- 4) Kokneses Pastamuižā (1894. g., kopā ar R. Jakšu),
- 5) Krimuldas Jaunāmuižā (1895. g., kopā ar R. Hausmani),
- 6) Ķeipenes Salīņās (1895. g.),
- 7) Sēlpils Lejasdopelēs (1896. g.),
- 8) Ikšķiles Kābelēs (1897. g., izrakti 46 uzkalniņi),
- 9) Mārtiņsalas baznīcā, pilsvietā (1897., 1899. g.),
- 10) Kokneses Mūkukalnā (1899. g.),
- 11) Kokneses Auliciemā (1899., 1900. g.; 2 kapi),
- 12) Katlakalna Pļavniekkalnā (1901. g.; 34 kapi).

A. Buhholcs bija 1896. gadā Rīgā notikušā X (Viskrievijas) arheoloģijas kongresa aktīvs dalībnieks. Kongresa organizēšanā galveno darbu veica

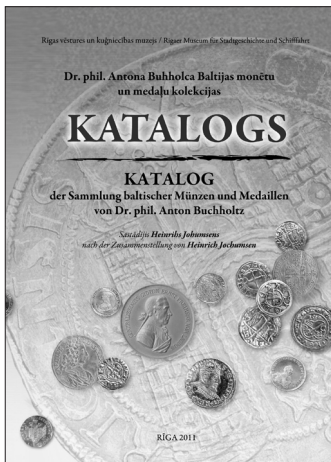
⁶ *Buchholtz A.* Der Münzfund von Ringen // Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1901. – Dorpat, 1902. – S. 141, 142.

⁷ *Pärn F.* Zur Geschichte der livländischen Numismatik // *Studia Numismatica*. – Tallinn, 1995. – S. 141, 142.

⁸ *Buchholtz A.* Über die Burg Holme und die Kirche in Holme // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, 1904. – Rīga, 1905. – S. 206–222.

⁹ *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā. – Rīga, 2008. – 25.–32. lpp.

¹⁰ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 323.–344. lpp.

Tartu Universitātes vēstures profesors Richards Hausmanis (1842–1918) un Antons Buhholcs. Kongresa izstādes katalogam A. Buhholcs ne tikai uzrakstīja nodaļu “Monētas un medaļas”, bet pēc R. Hausmaņa lūguma piedalījās arī nodaļas “Arheoloģija” tapšanā.¹¹ Plaši senlietu izstādei tika izmantoti daudzi priekšmeti no A. Buhholca personiskās kolekcijas – apmēram 90% izstādīto monētu, kā arī daži arheoloģiskie eksponāti un sudraba priekšmeti. X arheoloģijas kongress kļuva par ievērojamu notikumu Latvijas senvēstures pētniecībā, tā katalogs savu nozīmi nav zaudējis vēl šodien.

Antona Buhholca mūža laikā sakrātā Baltijas monētu un medaļu kolekcija bija vispilnīgākā šāda veida kolekcija pasaulē. Kolekciju viņš sācis krāt jau studiju gados, vēlāk to intensīvi papildināja. 1900. gadā A. Buhholcam laimējās laikus nopirkt Baltijas monētu kolekciju no Jūliusa Iversena (1823–1900), kas bija ievērojams speciālists Krievijas medaļu mākslas vēsturē un veica glabātāja pienākumus Ermitāžas numismātikas nodaļā Sanktpēterburgā. Iegūtā kolekcija, papildinot jau esošo lielisko krājumu, deva iespēju A. Buhholcam izveidot vislabāko, sistemātiskāko un pilnīgāko zināmo Baltijas monētu kolekciju pasaulē: tajā ietilpa pāri par 5000 kalumu un vairāki retumi. Pēc A. Buhholca nāves šo kolekciju mantoja Vēstures un senatnes pētītāju biedrība, pašlaik tā glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.

Kolekcijas katalogu – sistematizētu aprakstu publikācijai sagatavojis A. Buhholca skolnieks numismāts Heinrihs Johumsens (1858–1927). Kopš 1901. gada H. Johumsens bija Rīgas pilsētas monētu kabineta un Vēstures un senatnes pētītāju biedrības numismātikas kolekcijas glabātājs. 1919. gadā katalogs bija gatavs iespiešanai; tajā bija aprakstītas 4464 monētas un 420 medaļas, kopā 4854 vienības.¹² Kataloga noraksts glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, tas sastāv no trim daļām.

I daļā aprakstītas Livonijas valstu konfederācijas pastāvēšanas laikā kaltās monētas. Monētu apraksti pēc to kalšanas vietām un valstīm sniegti šādā secībā: 1. Tartu bīskapija; 2. Livonijas ordenis (Tallina, Rīga un Cēsis); 3. Rīgas arhibīskapija; 4. Rīgas arhibīskapijas un Livonijas ordeņa kopkalumi Rīgā; 6. Sāmsalas–Vīkas bīskapija; 7. Rīgas brīvpilsēta.

II daļā aprakstītas poļu, zviedru un krievu valdīšanas laikā kaltās monētas: 1. Poļu valdīšanas laiks: a) Vidzeme (*Livland*), b) Rīga, c) Kurzemes

¹¹ Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896.

¹² *Jochumsen H.* Dr. phil. Anton Buchholtz. Sammlung baltischer Münzen und Medaillen. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arhīvs – ZA apr., lieta U-1/22.

hercogiste; 2. Zviedru valdīšanas laiks: a) Vidzeme (*Livland*), b) Rīga, c) Tallina, d) Narva; 3. Krievu valdīšanas laiks.

III daļā aprakstītas 16.–19. gs. medaļas, saistītas ar Livonijas vēsturi: 1. Vidzeme un Igaunija; 2. Kurzemes un Zemgales hercogiste; 3. Atsevišķām personām veltītas medaļas.

Katalogā sniegti monētu attēlu un ģerboņu apraksti, atzīmēta monētu retuma pakāpe, materiāls (gadījumos, ja tas nav sudrabs). Apraksti doti tabulu veidā. Pirmā sleja – numurs pēc kārtas, otrā – monētu attēla apraksts un leģendas aversā un reversā, trešā – kolekcijas numurs, ceturtā – identisko monētu skaits un piektā – monētu diametrs. Medaļām sniegti attēlu un leģendu apraksti, kalšanas vieta, autors, ja tas zināms; personām arī biogrāfiskie dati, amati un nopelni.

Diemžēl toreiz Vēstures un senatnes pētītāju biedrībai grūto finansiālo apstākļu dēļ nebija iespējams katalogu izdot. 1928. gadā H. Johumsena pēctecis Reinholds Zengbušs (1869–1944) izdevis kataloga kopsavilkumu – visu zināmo Baltijas monētu tipu sarakstu tabulas veidā, kā arī to reto monētu sarakstu, kuru nebija A. Buhholca kolekcijā.¹³

Kā svarīgs numismātikas avots Antona Buhholca Baltijas monētu un medaļu kolekcijas katalogs vēl tagad nav zaudējis savu nozīmi. Par daudzām retām monētām mūsdienu zinātnieki var spriest, tikai pateicoties lieliskajiem aprakstiem un aprbrīnojami precīzajiem aversu un reversu leģendu norakstiem katalogā. Gandrīz visi numismāti, kas nodarbojas ar Baltijas monētniecības vēsturi, ir izmantojuši kataloga norakstu. Interese par A. Buhholca kolekciju nemazinās. Lai padarītu katalogu pieejamu visiem Baltijas vēstures pētniekiem, numismātiem, kā arī plašākam interesentu lokam, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Numismātikas un dārgmetālu nodaļas speciālisti sagatavojuši tā faksimila izdevumu. Sagatavošanas darbu vadīja Dr. hist. Tatjana Berga, aktīvi strādāja nodaļas darbinieki Ilze Berga, Viktors Dāboliņš, Māra Eihe.

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājums ievērojami cieta vāciešu repatriācijas laikā 1939.–1940. gadā, kad daudzas monētas, to skaitā no A. Buhholca kolekcijas, tika izvestas. Otrā pasaules kara laikā 1944. gadā uz Vāciju bija izvestas visas muzeja kolekcijas, bet atgūt 1946. gadā izdevās tikai daļu. A. Buhholca kolekcija bija depasportizēta, vairākas unikālas monētas bija zaudētas, tostarp gandrīz visas zelta monētas. Savu kolekciju A. Buhholcs bija aprakstījis uz kartiņām, pēc kurām H. Johumsens sastādīja katalogu. Daļa A. Buhholca arhīva ir saglabājusies. Katrai monētai norādīta kalšanas vieta un gads, īpaši rūpīgi fiksēti uzraksti uz monētām. Uz kartiņām pierakstītas arī ziņas par monētu izcelsmi, atrašanās vietu, cenu, sniegtas atsauces uz literatūru, norādīts kolekcijas numurs. Ziņas par diametru un svaru, kā arī monētu retuma pakāpi A. Buhholcs devis tikai atsevišķos gadījumos.

Šodien Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Baltijas monētu kolekcija uzskatāma par vienu no visvērtīgākajām, tajā ir ap 5000 Livonijas perioda

¹³ *Jochumsen H. Verzeichnis aller bisher nachweisbare baltischen Münzen und der Desiderata der Sammlung Anton Buchholtz // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. – Bd. 22, Heft 4. – Riga, 1928. – S. 1–38.*

monētu, no tām apmēram 1500 – kaltas Rīgā. Sagatavojot katalogu publikācijai, tika izskatītas visas Baltijas kolekcijas monētas un pie monētām un medaļām vairākos gadījumos atrastas saglabājušās zīmītes ar A. Buhholca kolekcijas numuriem. Nodaļas darbinieki salīdzināja pašas monētas, numurus uz zīmītem un numurus katalogā, kā arī rūpīgi un skrupulozi uzrakstītās monētu leģendas – rezultātā A. Buhholca kolekciju izdevies atjaunot. Tās ir 2980 monētas un 296 medaļas. Kataloga faksimilam pievienots saglabājušos A. Buhholca kolekcijas monētu un medaļu saraksts ar pašreizējiem Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja numuriem.

Pēc izcilā numismāta nāves pagājis jau vairāk nekā gadsimts. Šajā laikā numismātikas zinātnieki Baltijas valstīs attīstījušies ļoti strauji. Veikti jauni nopietni pētījumi, publicēti vairāki raksti un monogrāfijas. Latvijas un Igaunijas numismātu un citu pētnieku darbos atrodamas daudzas jaunas atziņas, īpaši saistībā ar Livonijas monētu nomināliem, kalšanas vietām un datējumu. Tikai nesen pierādīts, ka Rīgā monētas kaltas 13. gadsimtā – bīskapa Alberta un bīskapa Nikolausa laikā. Atrastas un identificētas līdz šim nezināmas Kurzemes bīskapijas un agrās Sāmsalas–Vikas bīskapijas monētas. Pētījumi veikti par Rīgas, Cēsu un Kokneses monētu kaltuvēm, izstrādāta agro Tallinas un Tartu monētu topoloģija un periodizācija utt. Svarīgs ieguldījums Baltijas numismātikā ir zviedru un poļu numismātu darbi. Ņemot vērā visas jaunās atziņas Baltijas monētu vēsturē, publicējot A. Buhholca katalogu, bija nepieciešami komentāri, lai tekstu papildinātu ar jaunāko informāciju. Kataloga publikācijā komentāri, kurus uzrakstījis T. Berga, kā arī visi pielikumi un anotācijas publicēti vācu un latviešu valodā. Pielikumā publicētas arī 11 tabulas ar kolekcijas monētu un medaļu attēliem, A. Buhholca darbu saraksts numismātikā, bez tam pārpublicēts un pārtulkots B. Holandera raksts par zinātnieku. Šo izdevumu Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs vēltis svarīgai jubilejai – 800 gadu dokumentālajām liecībām par monētu kalšanu Rīgā. Faksimila kā svarīga numismātikas avota izdošana ir vērtīgs ieguldījums Rīgas un Baltijas monētu vēstures pētīšanā.

Vienlaikus ar grāmatas izdošanu muzeja darbinieki sagatavoja izstādi “Antons Buhholcs (1848–1901): numismāts un kolekcionārs”. Tās kuratore – Numismātikas un dārgmetālu nodaļas vadītāja Inita Dzelve. Tika izstādītas kolekcijas interesantākās un vērtīgākās monētas, kā arī to monētu kopijas, kuras kara laikā zudušas. Blakus monētām – grāmatas ar zinātnieka publikācijām, viņa personiskās lietas: brilles, monētu svāri, pulkstenis u.c.

A. Buhholca pēdējā atdusas vieta atrodas Lielajos kapos Rīgā. Identificēt to palīdzēja vācbaltiešu-latviešu kultūras biedrības “Domus Rigensis” priekšsēdētājs Eižens Upmanis. Pateicoties Baltijas numismātu asociācijas, Latvijas arheologu biedrības, biedrības “Domus Rigensis” un privātpersonu ziedojumiem, zinātnieka atdusas vietu izdevies atjaunot. 2011. gada 21. jūnijā atklājot piemiņas plāksni A. Buhholcam, Baltijas vēsturnieki, arheologi un numismāti izrādīja cieņu un pateicību šai unikālajai personībai par paveikto Baltijas vēstures pētniecībā.

IN MEMORIAM

AKADĒMIĶA VIĻA SAMSONA PIEMIŅAI (03.12.1920.–17.09.2011.)

91. mūža gadā aizsaulē aizgājis Vilis Samsons, LZA akadēmiķis (kopš 1968), kādreiz tik pazīstamais padomju valsts un sabiedriskais darbinieks, viena no nozīmīgākajām un pretrunīgāk vērtētajām personībām Latvijas 20. gadsimta otras puses vēsturē, kurš turklāt pats arī bija padomju vēsturnieks un politologs.

V. Samsons dzimis 1920. gada 3. decembrī lauku skrodera ģimenē Liepnas pagastā un absolvējis Rēzeknes skolotāju institūtu 1940. gadā. Kā šī institūta skautu organizācijas vadītājs nesis sarkanbaltsarkano karogu Latgales Māras pieminekļa atklāšanas svinībās, bet jau gadu vēlāk (lielā mērā sava tēvabrāļa Augusta Samsona ietekmē) pieslēgjis komunistiskajam režīmam, strādājis 1940./41. gadā par skolotāju un skolu inspektoru Ludzas apriņķī.

1941.–1942. gadā cīnījies pret nacistiem Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijā (kaujās pie Maskavas un Staraja Rusas), 1942.–1944. gadā vadījis sarkano partizānu kustību Latvijas teritorijā, par ko saņēmis Padomju

Savienības Varoņa nosaukumu (1945). Pēc Augstākās partijas skolas un Sabiedrisko zinātņu akadēmijas absolvēšanas Maskavā darbojies kā Latvijas PSR izglītības ministrs (1950–1960). Viņš bija mērens nacionālkomunists Hruščova “atkušņa” laikā, iespēju robežās vērsās pret rusifikāciju skolās, veicinot latviešu skolu saglabāšanu (protams, padomju garā) un panākot Latvijas PSR vēstures kā atsevišķa mācību priekšmeta mācīšanu skolās (ko viņam nevarēja piedot A. Pelše).

Pēc varas pārņemšanas LKP Centrālkomitejā A. Pelše atstādināja V. Samsonu no ministra amata un toreizējās varas augstākajiem ešeloniem, nosūtot darbā uz Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju. V. Samsons strādāja par ZA Prezidija galveno zinātnisko sekretāru (līdz 1968. gadam – sekretāra v.i.) veselus 32 gadus (1960–1992), cita starpā cenšoties saglabāt Zinātņu akadēmijā dzīvā apritē latviešu valodu. Viņa kompetencē bija ZA pētījumu koordinēšana ar PSRS ZA, ZA darba plānu un atskaišu sagatavošana, izdevniecības “Zinātne” un žurnāla “LPSR ZA Vēstis” aprūpe, redakcijas izdevniecības padomes vadība, starptautisko kontaktu pārraudzība, arī sakaru veidošana ar trimdas zinātniekiem. V. Samsons sekmēja labas zinātniskas un populārzinātniskas literatūras izdošanu Latvijā.

Paliekama nozīme ir trīsējumu “Latvijas PSR Mazajai enciklopēdijai” (1967–1970) un J. Raiņa Kopotu rakstu akadēmiskajam izdevumam 30 sējumos (1977–1986), kuru galvenais redaktors bija Vilis Samsons un kas toreizējās cenzūras visvarenības apstākļos tomēr deva pietiekami objektīvu informāciju un ļāva sabiedrībai iepazīties ar Raiņa mantojumu gandrīz pilnībā.

Īpaši astoņdesmitajos gados V. Samsons iestājās arī par latviešu pirmskara (20.–30. gadu) kultūras un literatūras mantojuma atgriešanu sabiedriskajā apritē. 1976. gadā tika nodibināta Literatūras un mākslas mantojuma pētišanas un izdošanas kompleksā padome V. Samsona vadībā un sāka iznākt sērija “Romāns – pagātnes liecinieks” ar vēsturnieku un literatūrzinātnieku ievadrakstiem un komentāriem. Tas ļāva latviešu sabiedrībai saņemt monogrāfijas par daudziem agrāk noklusētiem latviešu rakstniekiem un mākslas darbiniekiem.

Vienlaikus V. Samsons rakstīja darbus par sarkano partizānu kustības vēsturi 1919. gadā un 1945. gadā, piemēram, “Kurzemes katlā. Partizāņu un frontes izlūku ciņas. 1944.–1945.” (Rīga, 1969. – 426 lpp.), “Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads” (Rīga, 1970. – 587 lpp.) u.c., piedalījās lielā izdevuma “Latviešu tautas ciņa Lielajā Tēvijas karā (1941.–1945.)” (Rīga, 1966) veidošanā. Šos izdevumus var vērtēt kritiski. Vēsturiski nepieņemami un tendenciozi ir bijuši daudzi V. Samsona uzstādījumi Latvijas sabiedriski filozofiskās domas vēsturē, īpaši polemiskā vērsšanās pret latviešu nacionālistiem grāmatā “Naida un melu slikšņā. Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā” (Rīga: Zinātne, 1983. – 239 lpp.)

V. Samsons līdzdarbojās 2. pasaules kara Starptautiskās pretošanās kustības federācijā (*Fédération Internationale des Résistants*), 1969.–1973. gadā bija federācijas ģenerālpadomē (Vīnē). Viņš bija konsekvents antifāšists, vienlaikus uzskatīja sevi par Latvijas patriotu savā izpratnē. Šī V. Samsona šķautne labi parādīta Jura Podnieka filmā “Komandieris” (1984).

“Trešās atmodas” gados, izjūtot laikmeta pārmaiņas, kā Latvijas PSR Augstākās padomes deputāts (līdz 1990) V. Samsons atbalstīja nacionālās simbolikas atjaunošanu, bija Latvijas Zinātņu akadēmijas reformu veicinātāju pusē (1989–1992).

Pēc aiziešanas pensijā V. Samsons kārtoja savu personisko arhīvu, rakstīja atmiņas un pārdomas, sarakstījās ar vēsturnieku H. Strodu par “sarkano partizānu” kustības vērtējuma problēmām. Tiekoties ar Vili Samsonu viņa 90 gadu jubilejas reizē Siguldā, kur viņš mīta pēc sievas nāves, varu apliecināt, ka akadēmiķis bija saglabājis skaidru, asu prātu, lielisku atmiņu un humora izjūtu, savdabīgu orientāciju sarežģīto laikmetu izvērtējumos.

Viļa Samsona darbību nākotnē no laika distances droši vien vēl rezumēs un vērtēs Latvijas vēstures rakstītāji, bet tie, kas aizgājēju pazinuši dažādos viņa mūža posmos, saglabās atmiņā šo darbīgo, daudzšķautņaino personību.

Jānis Stradiņš

RAKSTU AUTORI

- Tatjana Berga** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Bērziņš** – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Konrads Bobjaņskis** (*Konrad Bobiatyński*) – Dr. hist., Varšavas Universitāte
- Anita Čerpinska** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Eva Eihmane** – vēsturniece, Dr. hist.
- Dzintars Ērglis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Guntis Gerhards** – antropologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Elīna Guščika** – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūts
- Kārlis Kangeris** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Keruss** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Jānis Klētnieks** – zinātņu vēsturnieks, Dr. sc. ing. h.c., Latvijas Zinātņu akadēmija
- Uldis Krēslis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Līga Lapa** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ainārs Lerhis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Ineta Lipša** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
- Mārtiņš Mintauris** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Ieva Ose** – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
- Juris Pavlovičs** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis Stradiņš** – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūts
- Juris Urtāns** – arheologs, Dr. hist., Dr. habil. art., Latvijas Kultūras akadēmija
- Lilita Vanaga** – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts
- Armands Vijups** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts
- Māris Zunde** – dendrohronologs, Dr. biol., LU Latvijas vēstures institūts

2011. GADA ŽURNĀLU
SATURA RĀDĪTĀJS

	Nr.	Lpp.
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTAM – 75		
Latvijas vēstures institūta direktora Gunta Zemīša uzruna, atklājot LU LVI jubilejas lasījumus “Latvijas vēstures institūts: 75 gadi Latvijas vēsturē un politikā”	3	5–8
ZINĀTNISKIE RAKSTI		
<i>Balcereks Mariušs.</i> Poļu Vidzemes jeb Inflantijas izveides priekšvēsture. Cīņas par Daugavpili 1625.–1627. gadā	2	88–100
<i>Berga Tatjana.</i> Bizantijas monētas Latvijā	2	58–64
<i>Bērziņš Jānis.</i> Kurzemes sabiedrības aktivitātes II Valsts domes vēlēšanās	4	78–94
<i>Bērziņš Jānis.</i> Vidzemes sabiedrības dalība II Valsts domes vēlēšanās	2	101–124
<i>Bobjatiņskis Konrads.</i> Polijas-Lietuvas cīņa ar Maskavas valsti par Daugavpili 17. gadsimta 60. gados	4	66–77
<i>Coja Sergejs.</i> Henriha/Indriķa <i>Chronicon Livoniae</i> autora identitātes problēma krievu historiogrāfijā	3	66–83
<i>Dribins Leo.</i> Latvijas minoritāšu politikas historiogrāfija (1920–1940 un 1990–2010)	3	112–123
<i>Eihmane Eva.</i> Skatiens uz krīzi caur vēstures prizmu: 14. gadsimts – 15. gadsimta pirmā puse Rietumu kristīgajā sabiedrībā	4	5–36
<i>Everts Edvīns, Pavlovičs Juris.</i> Ikdienas dzīve “Kurzemes katlā” 1944.–1945. gadā	3	84–111
<i>Gerhards Guntis.</i> Epidēmijas viduslaiku un jauno laiku Rīgā	4	37–65
<i>Guščika Elīna.</i> Latvijas un Lietuvas teritorijas uzkalniņu ar akmeņu riņķi kapulauku izpētes vēsture	2	5–57
<i>Jansone Aija.</i> Mākslinieku un daiļamatnieku kopas Lielbritānijā centieni saglabāt latvisko identitāti (1949–2006)	1	91–116
<i>Jēkabsons Ēriks.</i> Latvija un Amerikas Savienotās Valstis: pirmie sakari 1918.–1919. gadā	1	19–47
<i>Lerhis Ainārs.</i> Latvijas valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvaru jautājums	1	48–79
<i>Pārpuce Rasa.</i> Vēstures krātuves darbība Otrā pasaules kara gados (vācu okupācijas laikā)	3	34–65
<i>Pavlovičs Juris.</i> Okupācijas varu maiņa Latvijā – avoti, historiogrāfija, teorija	1	80–90
<i>Stradiņš Jānis.</i> Latvijas PSR ZA Vēstures institūta pārtapšana par Latvijas vēstures institūtu, 1988.–1993. gads (laikabiedra liecības un atmiņas)	3	9–33
<i>Vilcāne Antonija.</i> LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļa laikā no 1995. līdz 2011. gadam: reorganizācija, pauzžu maiņa, pētījumi	2	65–87
<i>Zemītis Guntis.</i> Meinarda izvēle Ikšķile – nejaušība vai likumsakarība?	1	5–18
<i>Zunde Māris.</i> Par radioaktīvā oglekļa (¹⁴ C) datēšanas metodi un tās pielietošanu arheoloģijā	4	95–119

ĪSZIŅAS

Urtāns Juris. Liepna Purnava 4 120–133

VĒSTURES AVOTI

- Eduarda Biriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi *Līga Lapa*) 1 117–128
- Eduarda Biriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi *Līga Lapa*) 4 143–149
- Jēkabsons Ēriks*. Stāvoklis Ziemeļlatvijā 1919. gada sākumā:
Valkas latviešu sabiedriskā darbinieka Oto Hasmaņa liecība 3 140–158
- Pārpuce Rasa*. Raula Šnores pārskats par Rīgas pilsētas vēstures muzeja darbību no 1940. gada augusta līdz 1941. gada jūlijam 1 129–142
- Politiskās pārmaiņas 1940. gada vasarā (jūnijs–augusts) Latvijas armijas karavīra skatījumā (dienasgrāmatu publicēšanai sagatavojusi, tulkojusi un komentējusi *Rudīte Viksne*) 3 159–172
- Vanaga Lilīta*. LU Latvijas vēstures institūtam – 75 3 124–132
- Vanaga Lilīta*. LU Latvijas vēstures institūtam – 75. Institūta etnogrāfi ekspedīcijās 4 134–142
- Vilcāne Antonija*. Latvijas vēstures institūtam – 75 2 125–134
- Žagars Ēriks*. Par Latvijas vēstures institūta darbu 20. gs. 60.–70. gados 3 133–139

ZINĀTNES DZĪVE

- Apbalvojumi un atzinības (L. Dumpe, R. Spirģis) 4 175
- Bebre Viktorija*. Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2010. gadā 1 143–148
- Bleiere Daina*. Starptautiska konference “Atceroties Otro pasaules karu. Monumenti un muzeji Centrālajā un Austrumeiropā” 1 148–154
- Brūzis Rūdolfs, Lazdiņa Inna*. Starptautiska konference “Jaunākie arheoloģiskie pētījumi” Lietuvā 1 154–156
- Brūzis Rūdolfs*. Starptautiska konference “2010. gada arheoloģisko pētījumu Baltkrievijas teritorijā rezultāti” 3 179–181
- Čerpinska Anita*. Latvijas vēsturnieku I kongress, 2. sekcija “Viduslaiku un jauno laiku vēstures problēmas” 4 155–157
- Čerpinska Anita*. Starptautiskā konference “Napoleona kontinentālā sistēma: lokālā, Eiropas un globālā pieredze un sekas” 2 161–162
- Diskusija par viduslaiku un agro jauno laiku vēstures periodizācijas problēmām (pierakstījusi *Ineta Lipša*) 2 135–159
- Ērglis Dzintars, Pavlovičs Juris*. Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongresa un Letonikas 4. kongresa sekcija “Nacionālā identitāte un valstiskuma problēmas 19.–21. gs.” 4 172–175
- Ēvaldam Mugarēvičam – Latvijas Valsts prezidenta apsveikums 80 gadu jubilejā 2 163
- Guščika Elīna*. Latvijas vēsturnieku I kongress, 1. sekcija “Aizvēstures problēmas” 4 154–155
- Kangeris Kārlis*. Latvijas vēsturnieku I kongress, 3. sekcija “Latvijas politiskā vēsture 20. gadsimtā” 4 158–159
- Karlsona Anete*. Starptautiskās etnologu un folkloristu biedrības 10. kongress Lisabonā 2 159–160

<i>Keruss Jānis</i> . Latvijas vēsturnieku I kongress, 7. sekcija "Latvijas vēstures apguve un mācīšana"	4	165–166
<i>Kļava Valda</i> . Jauno laiku sākuma datējuma problēma Latvijas vēsturē	2	145–148
<i>Krēšlīšs Uldis</i> . Latvijas vēsturnieku I kongress	4	150–154
<i>Lerhis Ainārs</i> . Latvijas vēsturnieku I kongress, 5. sekcija "Latvija starptautiskajās norisēs"	4	161–163
<i>Lerhis Ainārs</i> . Zinātniskie lasījumi "Latvijas vēstures institūts un 75 gadi Latvijas vēsturē un politikā"	3	173–177
<i>Lipša Ineta</i> . Latvijas vēsturnieku I kongress, 4. sekcija "Latvijas sociālā un kultūras vēsture 20. gadsimtā"	4	159–160
<i>Misāns Ilgvars</i> . Tradicionālie viduslaiku periodizācijas kritēriji un to pielietošanas iespējas Livonijas vēstures periodizācijā	2	140–144
<i>Ose Ieva</i> . Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku 3. kongresa un Letonikas 4. kongresa sekcija "Rīgas identitāte vēstures gaitā"	4	167–172
<i>Petrova Madara</i> . Starptautiskā dendrohronologu, dendroekologu un dendro klimatologu konference "Trace 2011"	3	177–179
<i>Spirģis Roberts</i> . Starptautiskā konference "Baznīca–zinātne–sabiedrība: mijiedarbības jautājumi"	3	181–183
<i>Šnē Andris</i> . Pāreja no aizvēstures uz vēsturiskajiem laikiem: viduslaiku sākuma problēma Austrumbaltijas reģionā	2	135–140
Vēsturnieku darbam – apbalvojumi (Jānis Bērziņš, Ēvalds Mugurēvičs, Ilze Biruta Loze, Anna Zariņa)	2	163
<i>Vijups Armands</i> . Latvijas vēsturnieku I kongress, 6. sekcija "Latvijas reģionu vēsture"	4	163–165

RECENZIJAS

Alberts Kauls triumfā un traģismā. – Rīga: Jumava, 2010. – 359 lpp. (aut. <i>D. Bleiere</i>)	1	173–175
<i>Briedis R.</i> Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2010. – 184 lpp. (aut. <i>A. Žvinklis</i>)	1	161–165
<i>Ivanovs A., Kuzņecovs A.</i> Smoļenskas–Rīgas akts: 13. gs. – 14. gs. pirmā puse: Kompleksa <i>Moscovitica – Ruthenica</i> dokumenti par Smoļenskas un Rīgas attiecībām = <i>Иванов А., Кузнецов А.</i> Смоленско-рижские акты: XIII в. – первая половина XIV в.: документы комплекса <i>Moscovitica – Ruthenica</i> об отношениях Смоленска и Риги. – [Rīga]: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Latvijas Arhīvistu biedrība; [Daugavpils]: Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūts, 2009. – 765 lpp.: il., faks., ģeneal. tab., tab. – (Žurnāla "Latvijas Arhīvi" pielikums, sērija "Vēstures avoti", VI) (aut. <i>I. Misāns</i>)	2	164–168
<i>Jünckerkes S.</i> Deutsche Besatzungsverwaltung in Lettland 1941–1945. Eine Kommunikations- und Kulturgeschichte nationalsozialistischer Organisationen. – Koblenz: UVK Verlagsgesellschaft, 2010. – 575 S. – (Historische Kulturwissenschaft. Band 15). (<i>Jünckerkes S.</i> Vācu okupācijas pārvalde Latvijā 1941.–1945. g. Nacionālsociālistisko organizāciju komunikācijas un kultūrvēsture) (aut. <i>K. Kangeris</i>)	1	170–172
<i>Kasparavičius A.</i> Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos. – Vilnius: Baltos lankos, 2010. – 391 p. (<i>Kasparavičius A.</i> Lietuva 1938.–1939. g. Neutralitātes ilūzija) (aut. <i>R. Šimkus</i>)	2	178–188

- Lexikon der Vertreibungen. Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts / Herausgegeben von Detlef Brandes, Holm Sundhaussen, Stefan Troebst. In Verbindung mit Kristina Kaiserová und Krzysztof Ruchniewicz. Redaktion: Dmytro Myeshkov. – Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2010. – 801 S. (Piespiedu migrācijas enciklopēdija. Deportācijas, izraidīšanas un etniskās tīrīšanas 20. gadsimta Eiropā / Sastādītāji: Detlefs Brandess, Holms Zundhauzens, Stefans Trebsts. Sadarbībā ar Kristīnu Kaizerovu un Kšištofu Ruhņeviču. Redaktors Dmitro Mješkovs) (aut. *K. Volfarte*) 3 190–194
- Mirbaha Vēstules par Kurzemes hercogu Jēkabu (ar atskatiem senatnē). Tulkojusi Elza Stērste. 1899. gada izdevuma teksts ar priekšvārdu un komentāriem. – Jelgava, 2010 (aut. *M. Jakovļeva*) 1 157–161
- Plakans A.* A Concise History of the Baltic States. – New York: Cambridge University Press, 2011. – 472 p.: ill. (*Plakans A.* Baltijas valstu isā vēsture) (aut. *I. Šneidere*) 3 188–190
- Recenzija par Vācijas vēstures muzeja (DHM) izstādi “Hitlers un vācieši: tautas kopiena un noziegumi” (aut. *K. Zellis*) 1 175–180
- Šteins V. Dižais kurzemnieks Jukums Vācietis. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2010. – 175 lpp.: il.; *Воѣтмиков С. Троицкий* и заговор в Красной Ставке. – Москва: Вече, 2009. – 348 с.: илл. (aut. *V. Bērziņš, Ē. Žagars*) 2 169–173
- Turčinskis Z.* Ziemeļvidzemes mežabrāļi: Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā. 1944.–1953. gads. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2011. – 399 lpp.: il. (aut. *J. Pavlovičs*) 4 176–178
- Vanaga L.* Salaspils novads. Gadsimtu hronoloģija. 9. g.t. pr.Kr. – 21. gs. – Salaspils: Salaspils novada dome, 2011. – 288 lpp.: il. (aut. *M. Mintauris*) 3 184–187
- Мелер М.* Места нашей памяти. Еврейские общины Латвии, уничтоженные в Холокосте. – Рига: Рижская Еврейская община, Музей “Евреи в Латвии”, 2010. – 471 с.: ил. (*Melers M.* Mūsu piemiņas vietas. Holokaustā iznīcinātās Latvijas ebreju kopienas) (aut. *A. Žvinklis*) 2 173–178
- Петренко А.* Прибалтийские дивизии Сталина. – Москва: Вече, 2010. – 368 с.: ил. – Серия: 1418 дней Великой Войны (*Petrenko A.* Staļina Baltijas divīzijas) (aut. *Ē. Žagars*) 1 165–169
- JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS
- Anderss E.* Latviešu vidū holokausta laikā. – Rīga: Jumava, 2011. – 239 lpp.: il. (aut. *Dz. Ērglis*) 2 194–196
- Arheologu pētījumi Latvijā 2008–2009 / Sast. J. Urtāns, I. Virse. – Rīga: Nordik, 2010. – 285 lpp.: il. (aut. *I. Loze*) 1 185–189
- Caune A., Ose I.* Latvijas viduslaiku mūra baznīcas. 12. gs. beigas – 16. gs. sākums: Enciklopēdija. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. – 512 lpp.: il. (aut. *M. Auns*) 2 189–190
- Forschungen zur baltischen Geschichte. Bd. 6 / Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. – Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2011. – 343 S. (Pētījumi par Baltijas vēsturi) (aut. *M. Mintauris*) 4 179–182

Ikšķīles almanahs. Veltījums Ikšķīles 825. gadadienai. 3. laidiens / Sastādītājs Valdis Villerušs. – Ikšķīle, 2010. – 271 lpp. (aut. A. Vilcāne)	2	192–194
Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XI / Sastādītājs J. Ciganovs. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2010. – 252 lpp.: il. (aut. A. Šnē)	3	195–197
<i>Pullat Raimo, Pullat Risto</i> . Viinameri. Salapiiritusevedu Läänemerele kahe sõja vahel. – Tallinn: Estopol, 2010. – 446 lk. (<i>Pullats Raimo, Pullats Risto</i> . Degvīna jūra. Spirta kontrabanda Baltijas jūrā starp diviem kariem) (aut. L. Dumpe)	1	183–185
Routes between the Seas: Baltic – Bug – Boh – Pont from the 3rd to the Middle of the 1st millennium BC. Baltic – Pontic Studies. Vol. 14 / Ed. by Aleksander Koško and Victor I. Klocho. – Poznań: Adam Mickiewicz University. Institute of the Eastern studies. Institute of Prehistory, 2009. – 657 p.: ill. (Ceļi starp jūrām: Baltija – Rietumbuga – Dienvidbuga – Ponts no 3. gadu tūkstoša līdz 1. gadu tūkstoša vidum pirms Kristus) (aut. I. Loze)	3	200–204
<i>Segliņš V.</i> Senās Ēģiptes rakstu dārgumi: No Piramīdu tekstiem līdz Mirušo grāmatai. – Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2011. – 344 lpp.: il. (aut. J. Klētņieks)	4	184–188
senā Jelgava / Sastādītāja Elita Grosmane. – Rīga: Neputns, 2010. – 336 lpp. (aut. M. Jakovļeva)	1	181–182
Ventspils muzeja raksti. VI / Sast. M. Jakovļeva, A. Vijups. – Ventspils: Ventspils muzejs, 2009. – 276 lpp.: il. (aut. M. Auns)	2	190–192
<i>Левко О. Н.</i> Витебск. – Минск: Беларуская навука, 2010. – 335 с.: илл. – (Древнейшие города Беларуси). (<i>Levko O. Vitebska. – Senākās Baltkrievijas pilsētas</i>) (aut. S. Tilko)	3	198–200
<i>Михельсон Ф.</i> Я пережила Румбулу. – Москва: Полимед, 2011. – 176 с.: илл. (<i>Mihelstone F. Es pārdzīvoju Rumbulu</i>) (aut. Dz. Ērglis)	4	182–184
<i>Рочко И.</i> Евреи в Латгалии. Исторические очерки. Книга 1. – Даугавпилс, 2010. – 482 с. (<i>Ročko J. Ebreji Latgalē. Vēsturiskas arpceres. 1. grāmata</i>) (aut. K. Zellis)	1	190–194

PERSONĀLIJAS

Arheoloģei Dr. hist. h.c. Zigrīdai Apalai – 75 (aut. G. Zemītis)	4	189–190
Vēsturniekam Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajam loceklim Jānim Bērziņam – 70 (aut. A. Lerhīs)	2	199
Numismāts un arheologs Dr. phil. Antons Buhholcs (1848–1901) (aut. T. Berga)	4	193–198
Vēsturniecei Dzintrai Cēberei – 70 (aut. J. Stradiņš)	1	198–199
Profesoram Leo Dribinam – 80 (aut. Dz. Ērglis)	4	191–192
Arheoloģei Marijai Gimbutienei – 90 (aut. G. Zemītis)	1	203–204
LZA goda loceklim Imantam Lancmanim – 70 (aut. G. Zemītis)	3	207
Arheoloģei Ilzei Birutai Lozei – 75 (aut. A. Vasks)	1	196–197
Vēstures doktorei Austrai Mieriņai – 85 (aut. J. Bērziņš)	1	195–196
Arheologam LZA akadēmīķim profesoram Dr. habil. hist. Ēvaldam Mugurēvičam – 80 (aut. I. Ose)	1	201–202
Akadēmiķei Ievai Osei – 50 (aut. G. Zemītis)	2	197–198

Vēstures doktorei Melītai Svarānei – 95 (aut. <i>M. Auns</i>)	2	200
Arheoloģei Silvijai Tilko – jubileja (aut. <i>I. Lazdiņa</i>)	1	199–200
Vēsturniekam profesoram Rihardam Treijam – 80 (aut. <i>Ē. Mugurēvičs</i>)	3	206–207
Arheoloģei Annai Zariņai – 90 (aut. <i>A. Vilcāne</i>)	3	205–206

IN MEMORIAM

Arheologs, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors Jānis Apals (17.09.1930.–21.02.2011.) (aut. <i>G. Zemītis</i>)	1	205–207
Pieminot vēsturnieci docenti Veroniku Kanāli (07.09.1923.–31.05.2011.) (aut. <i>J. Bērziņš, I. Lipša</i>)	2	206–207
Akadēmiķa Viļa Samsona piemiņai (03.12.1920.–17.09.2011.) (aut. <i>J. Stradiņš</i>)	4	199–201
Atvadoties no raženā vēsturnieka Josifa Šteimana (26.06.1923. Daugavpils – 25.04.2011. Daugavpils) (aut. <i>L. Dribins</i>)	2	201–202
Profesors, Daugavpils Universitātes goda doktors Joels Veinbergs (01.09.1922.–20.05.2011.) (aut. <i>I. Saleniece</i>)	2	203–205